

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

WYDAWANY PRZEZ POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

T R E Ś Ć

T. Kotarbiński: XIII Międzynarodowy Kongres Filozoficzny. — R. Scotlender: Przyczynek do zagadnienia możliwości etyki jako nauki — I. Wojnar: V Międzynarodowy Kongres Estetyki w Amsterdamie. — Wł. Tatarkiewicz: Prawda w sztuce. — Recenzje i sprawozdania. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące.

TOM XXIII

NUMER 3-4

T O R U Ń 1 9 6 5

WYDANE Z ZASIĘKU POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KOMITET REDAKCYJNY:
Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor:

Tadeusz Czeżowski

Sekretarz Redakcji:

Leon Gumański

Adres Redakcji i Administracji: Toruń, Uniwersytet, Zakład Logiki.

Rachunek czekowy PKO Toruń nr 24-9-170

Cena tomu XXIII w prenumeracie 80,— zł — Cena niniejszego zeszytu 50,— zł

SPIS RZECZY

Tadeusz Kotarbiński: XIII Międzynarodowy Kongres Filozoficzny	str. 155
Rudolf Schottlaender: Przyczynek do zagadnienia możliwości etyki jako nauki Rudolf Schottlaender: Przyczynek do zagadnienia możliwości etyki jako nauki	159
Irena Wojnar: V Międzynarodowy Kongres Estetyki w Amsterdamie	179
Władysław Tatarkiewicz: Prawda w sztuce	185
Recenzje i sprawozdania	191
Bogdan Suchodolski: Narodziny nowożytnej filozofii człowieka (A. Węgrzecki), s. 191. Karl R. Popper: Conjectures and Refutations (Cz. Znamierowski), s. 197. Les utopies a la renaissance (W. Voisé), s. 203. J. S. Narskij: Sowriemiennyj pozitiwizm (J. Sikora), s. 206. Gerhard Bauer: Geschichtlichkeit. Wege und Irrwege eines Begriffs (M. Pieczyński), s. 208. Dr Richard R. Pokorny: Die moderne Handschriftdeutung (T. Witwicki), s. 209. C. D. Broad: Lectures on Psychical Research (T. Witwicki) s. 211. Eric D'arcy: Human Acts — An Essay in their Moral Evaluation (St. Soldenhoff), s. 214. Corliss Lamont: The Illusion of Immortality (J. Sztumski), s. 216.	
Autoreferaty z odczytów i wykładów	219
Tadeusz Kotarbiński: Przegląd problemów nauk o nauce, s. 219. Henryk Moese: Uwagi historyczne o „Wissenschaftslehre” Bolzana, s. 220. Jubileusz sześćsetlecia Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 223. Mieczysław Markowski: Wpływ burydanizmu na Uniwersytet Krakowski w pierwszej połowie XV w., s. 225. Stefan Świeżawski: Filozofia w średniowiecznym Uniwersytecie Krakowskim widziana poprzez anonimowy „Komentarz do Sentencji <i>Utrum Deus gloriosus</i> ”, s. 228. Zofia Włodek: Krakowskie piętnastowieczne komentarze do Sentencji Piotra Lombarda, s. 229. Ludwik Nowak: Filozoficzno-logiczne poglądy Stanisława Kobyleckiego, s. 230. Mieczysław Markowski: Problem autorstwa „Komentarza do Analityk drugich” przypisanego Janowi Burydanowi, s. 233. Mieczysław Markowski: Komentarze do „Analityk pierwszych”, i do „Analityk wtórych” Arystotelesa zachowane w średniowiecznych rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej, s. 236. Jan Wolenski: Logika formalna i metodologia nauk dedukcyjnych w twórczości K. Ajdukiewicza, s. 239. Antoni Korcik: Logika w starożytnych Indiach, s. 241. Andrzej Nowicki: Sprawozdanie z podróży naukowej do Włoch, s. 243.	
Przegląd czasopism	247
Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, s. 247a. Studia Filozoficzne, s. 247a. Studia Logica, s. 247b. Studia Mediewistyczne, s. 248a. Analysis, s. 248a. Archiv für Mathematische Logik und Grundlagenforschung, s. 248b. Cercetari Filozofice, s. 248b. Dialectica, s. 249a. Filosofia, s. 249b. Filosofický Casopis, s. 249b. Filozofska Mis'l, s. 250a. Filozofskie Nauki, s. 251a. Isis, s. 251b. The Journal of Aesthetics and Art Criticism, s. 252b. The Journal of Philosophy, s. 253a. The Journal of Symbolic Logic, s. 254a. Kant-Studien, s. 254b. Magyar Filozófiai Szemle,	

(Dalszy ciąg na 3 str. okładki)

RUCH FILOZOFICZNY

Kwartalnik założony przez

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

wydawany przez Polskie Towarzystwo Filozoficzne

Komitet Redakcyjny: Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor: Tadeusz Czeżowski

Sekretarz Redakcji: Leon Gumański

Tadeusz Kotarbiński

XIII Międzynarodowy Kongres Filozoficzny

Niedawno dopiero nadeszły w stanie zdekompilowania do Warszawy ze stolicy Meksyku pozostawione tam i przeznaczone do wysłania materiały i tym się tłumaczy dość późne ukazanie się niniejszej relacji z odbytego tam w dniach 7—14 września 1963 r. XIII Międzynarodowego Kongresu Filozofów.

Organizował całość tej wielkiej imprezy meksykański Komitet miejscowy z udziałem Meksykańskiego Towarzystwa Filozoficznego pod egidą Międzynarodowej Federacji Towarzystw Filozoficznych, funkcjonującej w ramach agend UNESCO. Przewodniczył Komitetowi Organizacyjnemu profesor dr Francisco Larroyo, sekretarzował dr José Luis Curiel. Przygotowując Kongres Komitet współdziałał z Międzynarodowym Instytutem Filozoficznym, a jeśli wierzyć informacji p. Stanleya Ryersona — również z Unią Światową Katolickich Towarzystw Filozoficznych. Czerpię tę informację z jego artykułu, ogłoszonego w letnim numerze z roku 1964 czasopisma „The Marxist Quarterly”, które wychodzi w kanadyjskim mieście Toronto.

Kongres składał się z części niejako właściwej i części niejako przydatkowej, okazyjnej. Owa część właściwa obejmowała posiedzenia zapowiedziane w programie opracowanym szczegółowo i podanym w postaci druków do wiadomości członków. Jak zwykle, przewidywał on kilka sesji plenarnych i długi szereg spotkań cząstkowych. Te znowu były dwu rodzajów: bądź wygłaszano referaty i dyskutowano w sekcjach tematycznych, tak iż bodaj każdy problem filozoficzny można było gdzieś ulokować, bądź obradowano w ramach tak zwanych sympozjów o problematyce wyraźnie określonej.

Na posiedzeniach plenarnych wszystko się obracało w zasadzie dokoła dwu kwestii wiodących, problemu „człowieka” i „krytyki epoki”, a tak

ogólnie postawione pytania dawały możliwość rozwijania nader rozmaitych interpretacji. Referentami byli uczeni zaproszeni przez Komitet.

A oto wykaz dziedzin dociekania wyznaczających rubryki działań jedenastu sekcji, do których można było zgłaszać komunikaty wedle własnego uznania: logika i filozofia języka; teoria poznania i wiedzy w ogóle; filozofia nauk ścisłych i nauk przyrodniczych; filozofia społeczeństwa, kultury i historii; filozofia prawa i polityki; etyka i problem wolności; aksjologia; antropologia filozoficzna; estetyka i filozofia sztuki; metafizyka, filozofia religii i filozofia w ogóle; historia filozofii.

Z kolei podaję spis sympozjów i ich tematów: prawo naturalne i aksjologia; wartość w ogóle i wartości specyficzne; husserlowskie pojęcie „Lebenswelt”; informacja i komunikowanie treści; argumentacja filozoficzna. Referaty — po kilka na każdym sympozjum — zamawiały u autorów zaproszonych grona organizujące. Organizacja sympozjum poświęconego zagadnieniu argumentacji filozoficznej była powierzona Międzynarodowemu Instytutowi Filozoficznemu.

Część przydatkową, półoficjalną Kongresu wypełniły luźne prelekcje na rozmaite tematy, a wygłaszali je „niektórzy spośród najwyższej cenionych filozofów”, których zapraszał *ad personam* Komitet Organizacyjny, a organizatorem tego cyklu był członek Komitetu dr Eusebio Castro. Urzędnicy mieli zapewne wiele trudności w wytypowaniu grona wyróżnionych asów kunsztu filozoficznego, o czym świadczy następujący cytat charakterystyczny (w przekładzie z hiszpańskiego): „Z konieczności w zgromadzeniach tego rodzaju [autor miał na myśli cały Kongres — T. K.], otwartych dla wszystkich, musi dominować wielka liczba profesorów i badaczy reprezentujących w filozofii zawodową przeciętność. Najwięksi filozofowie świecą przeto nieobecnością. Jak można się było spodziewać, tak samo będzie w Meksyku: z wyjątkiem Marcela nie będzie obecny (podobnie jak na poprzednich kongresach międzynarodowych) żaden z myślicieli, którzy wzbogacili naszą epokę wkładem rzeczywiście twórczym (Heidegger, Jaspers, Buber, Russell, Sartre, Carnap, Ryle, Goedel)”. Tak pisał w artykule niejako powitalnym członek Komitetu Organizacyjnego, magister Luis Villoro na łamach miesięcznika „La Gaceta”, w numerze 109 z września 1963 r.

Dopiero po ukazaniu się wielotomowego z pewnością zbioru prac Kongresu można będzie wyrobić sobie zdanie o treści i powadze jego osiągnięć. To, co niżej, zawiera tylko wrażenia uczestnika ograniczone z konieczności do tych faktów, z którymi się zetknął i do tego, co się utrwaliło jako skutek doraźnych, gorączkowych nieraz przemyśleń.

Z całą wyrazistością wyszło na jaw, jak bardzo przebieg i treść kongresów filozoficznych zależy od składu osobowego i przekonania grona organizatorów. W danym przypadku było to grono na ogół światopoglądowo i historiozoficznie konserwatywne, katolickie, klerykalizujące, co odbijało w sposób przekorny i paradoksalny od postępowo-laickiego stylu obecnego kursu politycznego sfer będących tam u władzy i ujawniało się w starciach z marksizmem, reprezentowanym głównie przez filozofów radzieckich. Pośród autorów tomu wstępnego, pośród referentów posiedzeń plenarnych, pośród mówców wygłaszających przemówienia powitalne i pożegnalne, wreszcie wśród grona osób zaproszonych do wygłaszania luźnych odczytów — byli bodaj przeważnie filozofowie obcy filozofii niezależnej od tra-

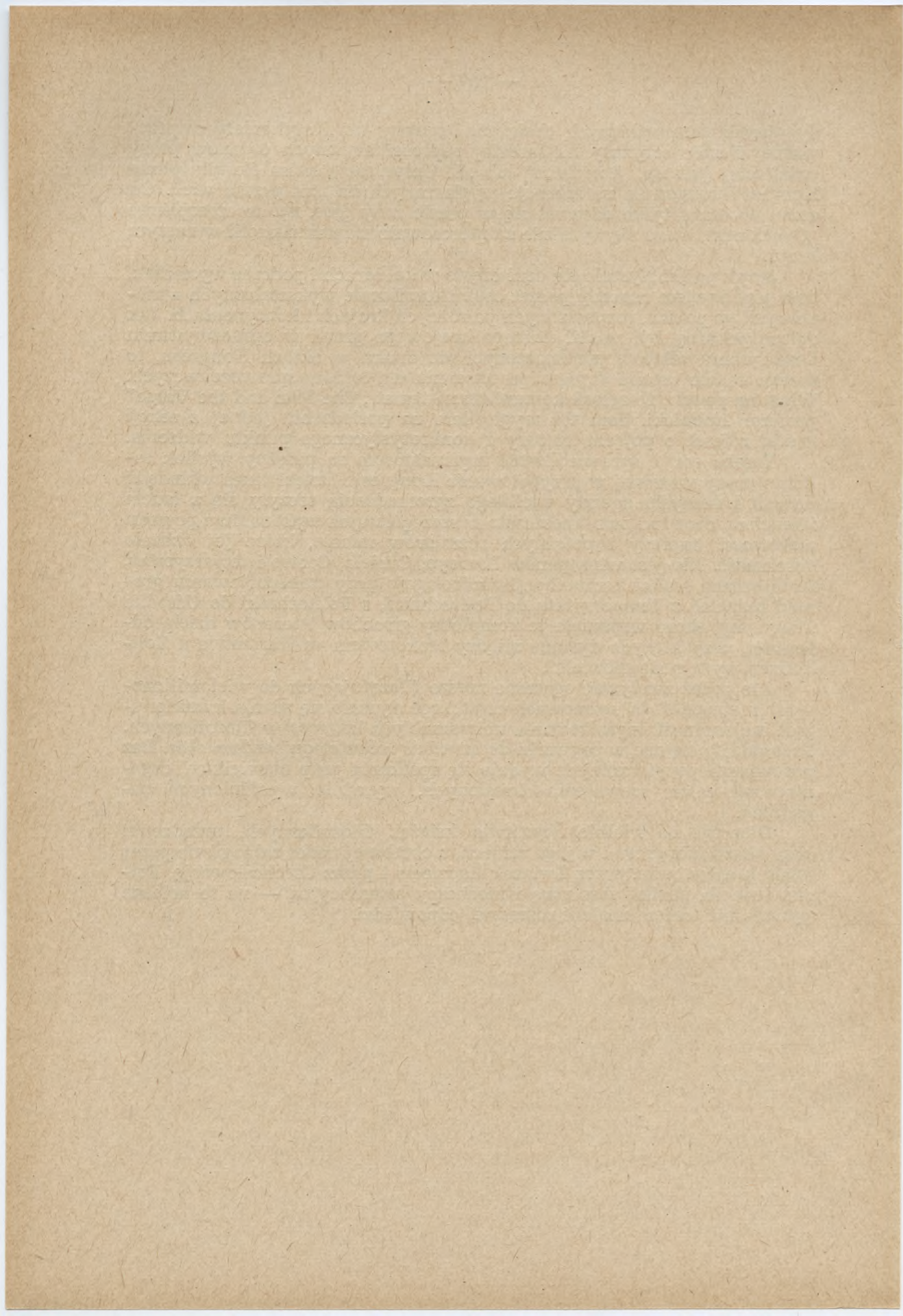
dycyjnych pozanaukowych obciążeń. Podobny ton i styl miały w przeważnej liczbie artykuły najbardziej reprezentatywnych organów prasy codziennej (jak np. „Excelsior” lub „El Universal”), która śledziła pilnie Kongres i reagowała na intencje wygłaszanych na nim przemówień. Od czasu do czasu tylko odezwał się w prasie inny głos, np. w czasopiśmie „Ovaciones”, które się wyraźnie zainteresowało stanem filozofii w naszym kraju.

Język polski słyszało się dość często w kularach i podczas wycieczek, dość jest bowiem znaczny poczet osób filozoficznie wykształconych a mówiących po polsku, rozproszonych po różnych krajach i kontynentach. Jak dalece pokażny był udział naszego krajowego grona w opracowywaniu i nadsyłaniu tekstów przeznaczonych do druku w aktach Kongresu, to można będzie ustalić dopiero po ukazaniu się tomów sprawozdawczych. Wiem na pewno, że zgłosił komunikat na temat „The Man and the Value” profesor Łubnicki. Sam też wygłosiłem na posiedzeniu jednej z sekcji krótki referat o pojęciu kultury z konkretystycznego punktu widzenia.

Trzeba oddać sprawiedliwość organizatorom za potężny wysiłek solidnej pracy włożonej w przygotowanie Kongresu. Dzięki temu wkładowi energii i namysłu agendy wielkiego zgromadzenia toczyły się z ładem i składem, choć to i owo trzeszczało w szczegółowym wykonaniu z powodu masowości imprezy i potężnych rozmiarów miasta, które jej okazało gościnność. Nie jest winą panów Larroyo, Curiela, Castro i towarzyszków, że tameczne środki komunikacji niedociągają przy transportowaniu gromad ludzkich z Uniwersytetu do Politechniki, z Politechniki do Ośrodka Medycyny, skoro wspaniałe te kompleksy gmachów i terenów dzielą odległości, przy których dystans między Mokotowem w Warszawie a Żoliborzem wydaje się niewielki.

Ale pocóż zwoływać ogromne rzesze filozofujących do wielomilionowych metropolii? W rozmowach częstokroć słyszało się zdania kwestionujące racjonalność organizowania uniwersalnych kongresów filozoficznych. Przeradzają się one w pogwarki *de omnibus rebus et quibusdam aliis*. Bez porównania pożyteczniejsze wydają się spotkania grup niewielkich, organizowane celem rozważenia określonych, wyraźnie wyróżnionych zagadnień.

Dlaczego na wielkiej wystawie książek filozoficznych, urządzonej przy okazji Kongresu i w jego ramach, a obesłanej nader zabiegliwie przez wiele krajów, m.in. przez Związek Radziecki i przez Czechosłowację, Polska świeciła pustką absolutną i niechęć ostentacyjną — na to bolesne pytanie nie umiem znaleźć rozsądnej odpowiedzi.

Rudolf Schottlaender

Przyczynek do zagadnienia możliwości etyki jako nauki*

WSTĘPNA ORIENTACJA W ZAKRESIE OGÓLNOŚWIATOWEGO STANU BADAŃ
NAD GNOZEOLOGIĄ ETYKI

W wydanej przez R. Klibansky'ego pracy zbiorowej poświęconej filozofii połowy XX wieku, amerykański profesor filozofii W. K. Frankena, autor rozdziału „Etyka”¹, mówi o „przepaści” (gap), jaka istnieje między bardziej analitycznym i empirystycznym sposobem myślenia filozofów angielskich, amerykańskich i skandynawskich a filozofowaniem bardziej spekulatywnym i metafizycznym, które jest typowe dla Europy (poza Anglią i Skandynawią) a także dla Ameryki Łacińskiej oraz Bliskiego i Dalekiego Wschodu. Frankena stwierdza, że filozofowie jednej strony niemal nie dostrzegają tych po stronie drugiej, a jeżeli, to najwyżej dla zmanifestowania swej niechęci. Istnieje zatem w świecie podział dwuczłonowy na polu etyki, a tym samym również w jej gnozeologii, czyli na obszarze, do którego niniejsza informacja się ogranicza. W gruncie rzeczy jednak trzeba tu mówić o podziale trójczłonowym, bowiem Frankena uwzględnia jedynie to wszystko, co występuje poza obozem socjalistycznym. A przecież w Związku Radzieckim w owym odcinku czasowym „połowy XX wieku” ukazała się książka A. Szyszkiń *Podstawy moralności komunistycznej*, ponadto tegoż autora odrębna rozprawa z zakresu gnozeologii etyki *Niektóre zagadnienia teoretyczne moralności komunistycznej* (1956).² Etykowi temu oraz reprezentowanemu przezeń stanowisku Frankena nie poświęca żadnej uwagi, podobnie zresztą jak i Szyszkiń, który z kolei ignoruje teorie rozpatrywane przez Frankenę. Przepaść jest tutaj jeszcze większa. Można by powiedzieć, że etyka marksistowsko-leninowska wydaje się być „empirystyczna” w porównaniu z myśleniem „metafizycznym”, zaś „spekulatywna” w zestawieniu z „analitycznym”. Niniejszy przegląd obejmuje wszystkie trzy typy etyki współczesnej.

Wszędzie tam, gdzie słowo „nauka” wiązane bywa przede wszystkim z matematyką i naukami przyrodniczymi, wyłania się kwestia, czy etyka jest nauką na wzór nauk ścisłych, a jeżeli nie, to czy mogłaby ona roz-

* Tłumaczył z języka niemieckiego Mieczysław Pieczyński.

¹ *Philosophy in the Mid-Century*, wydana przez Institut International de Philosophie, Firenze 1958, t. III, s. 42—73.

² Opublikowane po raz pierwszy w czasopiśmie *Woprosy Filozofii*.

winać jakąś metodę, która — różniąc się wprawdzie w sposób istotny od metody nauk przyrodniczych — byłaby z pełnym uzasadnieniem określaną mianem naukowej. Nikt dzisiaj nie próbuje wyprowadzać twierdzeń etycznych „more geometrico”, jak to w swym dziele podstawowym czynił Spinoza. D. Baumgardt³ podjął się ugruntowania — na wzór J. Bentham — jakiegoś rachunku szczęściotwórczego (*felicific calculus*): jednak nie drogą dedukcji matematycznej, lecz przy pomocy metod indukcyjnych, a więc analogicznie jak w naukach przyrodniczych. W tym ujęciu etyka, jeśli nawet nie mogłaby być ścisła, jak fizyka, to jednak przynajmniej, jak medycyna, byłaby w stanie przewidywać. Jak dotąd próba Baumgardta pozostała odosobniona. Etyk angielski A. C. Eving⁴ odrzuca analogie do apodyktycznej ścisłości matematyki i do ilościowych metod fizyki. W to miejsce stara się wypracować jakąś swoistą moralno-filozoficzną naukowość. W jego ujęciu sądy etyczne, które skłonny jest wypowiadać zdrowy rozsądek ludzki, są w tym samym znaczeniu podstawą wyjściową wszelkich badań naukowych, jak w fizyce zdrowe ludzkie wrażenia zmysłowe. Zadaniem tak fizyki, jak i etyki byłoby wydobycie konsekwentnego, systematycznego powiązania między swymi elementarnymi danymi (*data*) oraz wyłączenie (jako sprzecznych) tych tylko, które się temu powiązaniu nie poddają. A zatem równoległość byłaby całkowita. Niestety zaginęła tu kwestia zawartości problemowej owego „konsekwentnego powiązania”. W fizyce pytamy o *p r z y c z y n y* danych elementarnych, np. o wyjaśnienie faktu, że niebo wydaje się być błękitne. W etyce natomiast pytanie dotyczy *s k u t k ó w*, np. następstw, które wynikają z założenia, że obowiązek dotrzymywania słowa istnieje tak samo, jak błękit nieba dla normalnie ukształtowanego oka. Jak wiadomo, przyczyny tego błękitu są jednoznaczne i zawsze takie same, czego nie można żadną miarą powiedzieć o skutkach dotrzymywania słowa. Weźmy chociażby taki przypadek, kiedy ktoś miałby być absolutnie związany przyrzeczeniem wymuszonym na nim przez gangstera.

Podczas gdy etycy angielscy w przypadku intuicyjnie oczywistych faktów natury moralnej przede wszystkim mają na myśli obowiązki, intuicjonizm niemiecki w etyce jest skierowany zwłaszcza ku „wartościom”. H. Reiner⁵ wyprowadza obowiązek z wartości, a poprawne etycznie zachowanie polega według niego na tym, że z zakresu możliwości, mających szansę praktycznej realizacji, faworyzuje się te, którym przysługuje „najwyższe, obiektywnie wartościowe znaczenie” (*Wertgewicht*). Ale tutaj wyłania się problem odróżniania wartości „obiektywnych” od „subiektywnych”. Fenomenologowie niemieccy, kontynuatorzy M. Schelera i N. Hartmanna, podtrzymują założenie o „intuicji” (*Schau*) wartości obiektywnych. M. Heidegger natomiast z fenomenologicznej analizy świadomości wartości (*Wertbewusstsein*) uzyskuje wynik skrajnie przeciwny: nie można mówić o „wartościach w sobie”, gdyż wartość jest w istocie „punktem widzenia”, a punkty widzenia istnieją jedynie dla jakiegoś „widzenia”, tzn. dla podmiotu⁶. De facto nieświadomy subiektywizm „obiektywnej” rzekomo „etyki wartości” okazuje się przy dokładnym badaniu

³ D. Baumgardt, *Bentham and the Ethics of Today*, New Jersey, USA, 1952.

⁴ A. C. Eving, *Ethics*, London 1953.

⁵ H. Reiner, *Das Princip von Gut und Böse*, Freiburg i. B. 1949.

⁶ M. Heidegger, *Nietzsche*, Pfullingen 1961, t. II, s. 102.

tak duży, że sprzeczność ta musiała doprowadzić do zanegowania naukowego charakteru etyki. Taki jest wynik skrajności, do której doszedł Heidegger. Tego rodzaju jednostronność w zakresie gnozeologii etyki nie pozostawia jej nic innego jak tylko teoriopoznawczy nihilizm.

Poza sferą wpływów metafizycznej etyki proveniencji niemieckiej podtrzymywany bywa pogląd, że wszelkie poznanie — z etycznym włączeniem — musi poddawać się weryfikacji, o ile pragnie być poznaniem naukowym. Ale i tu istnieją możliwości całkiem odrębnych dróg gnozeologicznych. Można zatem bądź to odrzucać spekulację metafizyczną (z uwagi na jej niesprawdzalność) jako coś, co ma mniejszą wartość naukową, bądź też uważać filozofię wraz z etyką filozoficzną za coś nieporównywalnie wyższego niż wszelka nauka. To drugie stanowisko (w ogólnej postaci wspólna cecha wszystkich egzystencjalistów) wywarło w etyce wpływ zwłaszcza na egzystencjalizm francuski. Jednak wszędzie tam, gdzie nie jest uznawany obowiązek poddania się ogólnej weryfikacji, sprostania argumentom przeciwnym z punktu widzenia logiki i empirii, „zbijania i bycia zbijanym” — jak tego się domagał Sokrates, pierwszy z wszystkich gnozeologów — tam teoria poznania etycznego nie może mieć widoków na poważniejsze postępy. Dlatego też z pism reprezentantów egzystencjalizmu nie wiele można by wysączyć dla gnozeologii etyki. Opinię tę potwierdza także przegląd dokonany przez Frankenę. Tym bardziej więc badacze angielscy i amerykańscy krzątają się wokół gnozeologicznego aspektu problematyki etycznej. W pomysłach, które w zakresie nowego uzasadnienia etyki wyszły z Oksfordu, dostrzega Frankena najbardziej godny uwagi rozwój filozofii moralnej. Związani z tym kręgiem filozofowie stoją na stanowisku, że etyk ma obowiązek uzasadniania argumentów. A powinno ono mieć taką postać, aby przepisy ogólne czy zalecenia były praktycznie wiążące dzięki uwzględnieniu konkretnej sytuacji. Przedstawiciel tego kierunku R. M. Hare domaga się — jak ongiś Kant, a w opozycji do egzystencjalizmu — „możliwości uogólnienia” (*universality*) wszelkiej normy moralnej⁷. Ale jego zdaniem jest to tylko koniecznym, a nie — jak zakładali kantyści — wystarczającym warunkiem obowiązującego charakteru przepisów moralnych. Do „przesłanki większej” powinna stale dochodzić „przesłanka mniejsza”, czyli oparte na prawdzie stwierdzenie jakiegoś faktu. Tak oto ważna etycznie wypowiedź przyjmuje postać wniosku na podstawie ogólnego przepisu i konkretnego przypadku szczegółowego. Wszakże otwarta pozostaje kwestia, czy tego rodzaju „sylogizm praktyczny” jest już w pełni konkluzyjny, skoro czyni zadość znanym prawidłom logiki, bądź też, czy nie należałoby dla tego rodzaju „sylogistyki” zbudować odrębny typ „logiki moralnej”. W każdym razie wszystkie te rozważania mieszczą się w tym, co w krajach anglosaskich określane bywa mianem „metaetyki”.

Gnozeologiczny punkt wyjścia Szyszkińca w jego uzasadnieniu moralności komunistycznej daje tyle miejsca socjologicznym i historycznym przyczynom tłumaczącym różnorodność systemów moralnych, że ten punkt wyjścia nazwać by wypadało „pozytywistycznym”, gdyby nie pojęcie „postępu moralnego”, które odgrywa tu rolę decydującą. Zadanie, które w rozprawie Szyszkińca uznano za szczególnie palące i trudne, i które stale

⁷ R. M. Hare, *The Language of Morals*, Oxford 1952.

jest rozpatrywane, sprowadza się do ustalenia kryteriów, które pozwoliłyby odróżnić: 1) postęp moralny od moralnego regresu oraz 2) postęp moralny od innych form postępu społecznego. Szyszkin wspomina też o wewnętrzzopartyjnej ideologicznej różnicy zdań, obejmującej również gnozeologię etyki. Istnieją „podstawowe zasady współżycia”, stanowiące „historyczny rezultat współżycia ludzi ze sobą”. Pogląd „niektórych towarzyszy” jakoby można było „moralność przypisać tylko warunkowo nadbudowie” uważa Szyszkin za błędny. Zawarte tu zagadnienie wiecznego i absolutnego charakteru norm moralnych wiąże się z problemem kryterium postępu moralnego. W „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, w latach 1957—1959, rozwinęła się na ten temat dyskusja wśród niemieckich etyków marksistów. W dyskusji tej F. Loeser zakładał identyczność postępu moralnego z postępowaniem ogólnospołecznym. R. Miller natomiast na podstawie analiz historycznych identyczność taką odrzucał.

Najskrajniejszą opozycję w stosunku do wszelkiej etyki rozwojowej stanowi „obiektywistyczne ujęcie etyki” w postaci reprezentowanej przez fińskiego fenomenologa S. Krohna, zawarte w ostatniej ze znanych mi prac systematycznych z zakresu gnozeologii etyki⁸. W dziele tym opozycja w stosunku do wszelkiego empiryzmu sprowadzona została do skrajnej postaci jakiejś niemal późnoantycznej *gnosis*. Konsekwencją abstrahowania od rzeczywistości, którego domaga się „redukcja fenomenologiczna” (w wywodzącej się od E. Husserla formie „ujęcia w nawias współczynnika rzeczywistości”) jest to, że etyczny sąd wartościujący wpada w nieusuwalną wieloznaczność w przypadku próby kierowania się nim w konkretnym działaniu. Tak zwane „absolutne występowanie (*Gegebenheit*) zjawiska etycznego” osiąga się kosztem utraty wszelkiej oczywistości właściwego zastosowania.

Przedstawiona wyżej sytuacja w zakresie międzynarodowych badań nad gnozeologią etyki upoważnia mnie do zajęcia odrębnego w tej dyskusji stanowiska. Stanowisko to przedstawiam w dalszym ciągu. Przy okazji informuję, że pewne wstępne na ten temat sugestie odnaleźć można w dwóch moich innych pracach⁹.

CZY MOŻLIWA JEST ETYKA JAKO NAUKA?

I

W celu ułatwienia orientacji, z góry stawiam w formie tezy założenie, na którym opieram szansę unaukowania etyki. Teza ta brzmi: warunkiem możliwości etyki naukowej jest prymat teorii dobra i zła łącznie z zastosowaniem pojęć skończoności i nieskończoności do celów woli.

Realizację swego zadania zamierzam rozpocząć od wyszukania jakiejś rozwiniętej i uznanej nauki, która służyć by nam mogła jako przykład wzorcowy. Wybieram medycynę. I ona ma przed sobą przedmiot, który nie jest taki, jaki być powinien: chore ciało. Nie wnosi ona swego przedmiotu do przeciwieństwa między bytem a powinnością, lecz je zeń przejmuje. Jest tu więc zgoła inaczej niż w przypadku oceny

⁸ S. Krohn, *Die normative Wertethik in ihrer Beziehung zur Erkenntnis und zur Idee der Menschheit*, Turku (Finlandia) 1958.

⁹ R. Schottlaender, *Der philosophische Heilsbegriff*, Meisenheim 1952; tenże, *Tiefen und Engen des Empirischen in der Güterlehre*, Wiesbaden 1955.

przedmiotów nie ożywionych. Kiedy mówię o jakimś wadliwym narzędziu, że nie jest takie, jakie być powinno, to mam na myśli bezużyteczność danego przedmiotu dla moich celów. Skoro jednak oceniam jakieś ciało ożywione jako „niezdrowe”, to określam tym samym przeciwieństwo istniejące między stanem faktycznym a tym stanem, do którego istota żywa sama z siebie zmierza lub od którego się oddala. Zawarte jest to w orzecznikach „zdrowy” i „chory”. Istnieją zdrowe i chore drzewa, zwierzęta, ludzie, nie ma natomiast zdrowych czy chorych metali, kamieni, ziemi, a jedynie np. bardziej twarde czy miękkie i — odpowiednio — bardziej lub mniej użyteczne. Kiedy więc charakteryzujemy jakąś osobę jako moralnie bardziej lub mniej wartościową, to nie myślimy tu przede wszystkim o jej użyteczności czy bezużyteczności w stosunku do innych osób, lecz o zawartej w niej właściwości lub zdolności działania — analogicznie do stanu zdrowia, o którym sądzimy, że jest sam niejako w ciele założony. Tak oto usprawiedliwiam swą próbę wstępnego zorientowania na medycynę na tym pierwszym odcinku naszej drogi.

Zdrowie jest czymś obiektywnie realnym, czego zwykle sobie nie uświadamiamy. Nie mamy podstaw, aby sądzić, że kwitnąca roślina odczuwa zadowolenie, a więdnąca — ból. Tym niemniej mówimy o fizjologicznie pozytywnych i negatywnych stanach rośliny, o jej zdrowiu i chorobie. Mamy przy tym na myśli normalne i patologicznie pogorszone stany życiowe w świecie roślinnym — analogicznie do tych zjawisk, którym w świecie zwierzęcym towarzyszy cierpienie i zadowolenie. Zwierzęta i ludzie cierpią, gdy mają pragnienie. Wszakże brak wody w organizmie jest takim samym złem, niezależnie od tego, czy powoduje cierpienie, czy też — np. w następstwie utrzymującej się nieprzytomności — każe nam cierpieć bez bólu. Ból i zadowolenie są usprawiedliwione jako wskaźniki dobra i zła — stąd ich nieodzowność; jako takie ocenia je lekarz. Jednak nie patrzy on na subiektywny ból jako na to zło, a na subiektywne zadowolenie jako na to dobro, które właściwie ma przed oczyma. Przez „dobro”, które mu się jawi i które chce przywrócić, rozumie on obiektywne zdrowie, przez „zło” natomiast, które chce rozpoznać i usunąć — obiektywną chorobę.

W etyce możemy i powinniśmy mówić o „dobru” i „złu” według tego wzoru. Przenosimy tym samym do sfery moralnej pewien sposób rozumowania właściwy sferze fizycznej, respektując równocześnie starą i wypróbowaną zasadę przechodzenia od spraw prostych do bardziej zawiłych. Prościej jest bowiem w medycynie — tu stykamy się tylko z jednym dobrem: zdrowiem i z jednym tylko złem: chorobą. W etyce rzecz się natychmiast komplikuje, jako że zdrowie jest w niej tylko jednym z dóbr, zaś choroba — tylko jednym złem z wielu możliwych. Ale, ile byśmy wyliczyli odmian możliwego zła i dobra, wszystkie one mają dwa elementy wspólne z prototypem „zdrowie — choroba”: 1) istnieją niezależnie od świadomości, 2) objawiają się świadomości bezpośrednio poprzez cierpienie i zadowolenie. Sprawdźmy z tej płaszczyzny pierwszą lepszą parę dobra i zła, powiedzmy: wolność i niewolę. Niewolnik cierpi ból na najrozmaitszy sposób — jako męczarnię, kłopot, smutek. Każdy człowiek cierpi tak samo, obojętnie w jakiej formie niewolnictwa. To ogólne cierpienie poucza nas bezpośrednio o tym, że niewolnictwo, skrepowanie, krótko: brak wolności — jest złem. Ale nie to cierpienie jako takie jest właściwym złem.

Często się zdarza, że niewolnicy są — jak się to zwykło mówić — „całkiem ze swym losem pogodzeni”; przyzwyczaili się lub też ich odpowiednio unieważniono. Mimo to niewola ich nie przestaje być złem — tak samo, jak niektóre cierpienie cielesne jest nawet wtedy chorobą i równocześnie złem, kiedy (wskazujące na ogół na to zło) doznawanie bólu jest w wyjątkowych wypadkach przytłumione lub zagłuszone.

A zatem jesteśmy wyposażeni w przeżycia zmysłowe, dzięki którym bezpośrednio doznajemy, ważnego z moralnego punktu widzenia, dobra i zła. Najprostszą swoją nazwę mają te przeżycia w cierpieniu i zadowoleniu. Można w nich wyodrębnić bogactwo odmian, dla których istnieje we wszystkich językach wiele najrozmaitszych określeń, a w psychologii dodatkowo odrębna terminologia techniczna. Tutaj mogę jedynie tę rozległą skalę zaznaczyć: sięga ona w przypadku cierpienia od tortur do subtelnego smutku, od kłopotu osobistego aż po ogólnonarodową żałobę; w przypadku zadowolenia natomiast — od lubieżnej rozkoszy do wysublimowanego odczuwania arcyzmu dzieła sztuki, od przyjemności indywidualnej aż po radosny nastrój narodowego święta. Już to wyliczenie ujawnia, jak zawodne mogą być zmysły w przypadku moralnie pozytywnych i negatywnych stanów rzeczy. Tak jak istnieją złudzenia optyczne i obraz wzrokowy zapoznaje nas tylko ze zjawiskiem rzeczywistości, tak i w stosunku do cierpienia i zadowolenia obowiązuje nas postawa krytyczna, gdyż i one mogą nas zwodzić, nie ujawniając ukrytej poza przeżyciem uczuciowym istoty realnego dobra i zła.

Mimo to pozostaje faktem, że cierpienie i zadowolenie są dwoma ogólnymi rodzajami przeżyć dobra i zła, którym przede wszystkim musimy ufać, tak jak w przypadku widzenia i słyszenia musimy przede wszystkim obdarzać zaufaniem oko i ucho.

Z takiej oto podstawy wypada nam wyjaśnić także kwestię czym jest „szczęście”?

Załóżmy, że ktoś żyje życiem pełnym radości i niemal bez bólu lub kłopotów. Takiego człowieka zwykło się nazywać „szczęśliwym”. Im dłużej jego życie przebiega w tej postaci, tym szczęśliwszy wydaje się być w oczach innych ludzi; a jeżeli człowiek ten dąży równocześnie do stworzenia możliwie największej liczbie ludzi możliwie najdłuższego życia w stanie możliwie największej przyjemności, usuwając przy tym wszelkie wszystkie nieprzyjemności — to można go chyba bez zastrzeżeń nazwać „człowiekiem dobrym”.

Brzmi to bardzo prosto. Jeżeli jednak jest to w ogóle osiągalne, to za jaką cenę?

Skoro pragniemy na to pytanie udzielić odpowiedzi, wypadnie nam bliżej rozważyć funkcję praktyczną cierpienia i zadowolenia. Znane nam jest z fizyki prawo bezwładności w tej formie, że wszystko trwa tak długo w stanie spoczynku lub nadanym kierunku i prędkości ruchu, dopóki coś innego nie zacznie temu przeciwdziałać. To ogólne prawo bezwładności przeniesione do sfery działania ludzkiego głosi, że złym stanom (jeśli mają być zniesione), należy przeciwdziałać, dobrym natomiast (skoro ich trwanie zostaje zagrożone) udzielać należy poparcia. Z tej oto płaszczyzny rozumieć trzeba praktyczną funkcję uczuć cierpienia i zadowolenia. Już ból cielesny popycha do usunięcia zła. Smutek, gniew, troska wyzwalają dążenia sprzyjające usunięciu podstawy kłopotu. Nawet

żałoba przeciwdziała trwaniu owego stanu nieszczęścia, gdyż dzięki niej zmarły nadal dla nas żyje. Z drugiej strony wszelkie zadowolenie wyzwala dążenie do utrwalenia tego radosnego stanu, do powtarzania go i ubezpieczania. Wypełniamy częściej, trwalej i staranniej to, co przeżywamy z przyjemnością, w czym znajdujemy radość i zadowolenie.

A zatem cierpienie przeciwstawia się prawu bezwładności, zadowolenie zaś z prawem tym się zbiega. Z tego wynika bezpośrednio wniosek, że cierpienie ma praktycznie pierwszeństwo w stosunku do zadowolenia. Stan zły jest bowiem z natury przełamaniem stanu dobrego — a nie na odwrót. Przed chorobą jest zdrowie. Dopóki stan zdrowia nie zostanie zakłócony, dopóty nie wymaga zadowolenia — jest niemal nieodczuwalny. Z tą jednak chwilą, kiedy stan ten się zmieni, zostanie naruszony i zagrożony — wkracza cierpienie, dolegliwości i obawy, które skłaniają do odtworzenia stanu poprzedniego, i im są one silniejsze, tym silniejsze jest także owo dążenie. A jeżeli potem nastąpi proces rekonwalescencji, to związane z nim uczucia zadowolenia stale jeszcze będą służyć zagrożonemu zdrowiu w dojściu do pełnej poprawy. A służyć będą tym skuteczniej, im bardziej będą intensywne.

Z praktycznego punktu widzenia cierpienie jest — jak widzieliśmy — czymś pierwotnym, zadowolenie natomiast — czymś wtórnym. I tak jest zawsze w stanach zdrowia zakłóconych chorobą, nie wyłączając tego stanu zdrowia, który nazywamy „pokojem” — obojętnie czy to domowym, czy też politycznym.

Cóż z tego jednak wynika dla zaleceń uwolnienia ludzkości od cierpienia? Otóż wskazówka zgoła nieoczekiwana! Wraz z usunięciem czy też przytłumieniem uczuć przykrych, traci moc (o ile ją one posiadają) funkcja praktyczna tych uczuć. Kto w jakimś stanie nie cierpi, kto nikomu nie współczuje, niczego się nie obawia, lub niczego nie oplakuje, kto o nic się nie martwi, temu brak jest równocześnie sił napędowych do przewycięzania bądź zapobiegania złu, gdyż siły te wywodzą się z cierpienia i współczucia, z obawy i troski. Stąd wyłania się też kryterium dla nadmiaru uczuć przykrych. Jeżeli służą one złu, które albo wcale nie istnieje, albo jest nieuniknione, to zatracają one swoją funkcję, wyrządzają szkodę i należy je zwalczać. Uczucia te także wtedy trzeba przytłumiać, gdy stają się tak silne, że utrudniają lub wręcz uniemożliwiają rozpoznanie i obranie drogi prowadzącej do przewycięzania bądź zapobieżenia złu. Wszakże nigdy nie będzie można obejść się bez cierpienia zupełnie. Jego nieodzowną funkcję praktyczną przeciwstawić trzeba wszystkim analgetykom o odcieniu buddystycznym, epikurejskim czy schopenhauerowskim.

Oto co można by wysunąć przeciwko teoriiom szczęścia opartym na zasadzie minimalizacji przykrości. Ale jak ma się rzecz z drugim aspektem — maksymalizacją zadowolenia?

Między zanikiem cierpienia i zanikiem zadowolenia istnieje paralela, którą winniśmy sobie w pełni uświadomić. Jak to już ongiś wykazał profesor medycyny A. Goldscheider¹⁰, ból cielesny zaczyna się wtedy, gdy tkanka jest już uszkodzona, ale nim jeszcze uległa zniszczeniu, a więc po rozpoczęciu się procesu, do którego dołącza się ból i przed jego zakończeniem. Tkanka całkiem obumarła już nie boli. Tam gdzie nastąpiła

¹⁰ A. Goldscheider, *Über den Schmerz*, 1904; tenże, *Das Schmerzproblem*, 1920.

śmierć — nawet częściowa śmierć tkanki — tam doznawanie bólu nie może już przecie spełniać praktycznej funkcji dążenia do rekonstytucji stanu poprzedniego. Niemal analogicznie ma się rzecz z zadowoleniem; trzeba tylko w sposób właściwy zarysować porównanie. A porównać wypada niemożność uświadomienia sobie stałej doskonałości z niemożnością uświadomienia sobie ostatecznego uśmiercenia. Niezakłócenie realny stan doskonałości nie jest przedmiotem pożądania. Nie wpływa nań żadne wyobrażenie — ani związane z cierpieniem, ani też z przyjemnością. Chory potrzebuje cierpienia jako sygnału ostrzegawczego, aby uwolnić się od zła; rekonwalescentowi natomiast niezbędne jest zadowolenie dla utrzymania się na tej dobrej drodze. Zdrowy jednak zajmować może w stosunku do swojego zdrowia postawę obojętną. Inny przykład: doskonałe opanowanie języka ojczystego w stopniu, który pozwala mówić, że język ten stał się naszą drugą naturą, jest coraz mniej odczuwane jako przyjemność, podczas gdy w języku obcym z wzrastającym zadowoleniem uczymy się sprawniejszego wyrażania, tak jak z upodobaniem śledzimy stopniowe przyswajanie sobie języka przez dziecko. Językiem ojczystym delektujemy się najsilniej wtedy, kiedy mówiąc, zastanawiamy się nad wyszukiwaniem najtrafniejszego słowa. A z chwilą gdy je wreszcie znaleźliśmy, rozkoszujemy się w pełni uczuciem zadowolenia. Jednak wartość języka jest niezależna od przyjemności i nie można jej według tej miary oceniać. Kto ocenia tylko według tego, ten łącznie może się przeliczyć, jak wielu, którzy niedostatecznie umieją cenić pokój, ba — są nawet przesyćeni długim stanem pokoju, czy to małego — domowego, czy też wielkiego — politycznego.

Brakuje im owego nęcącego momentu w postaci zadowolenia ze stanu pokojowego, gdyż są doń przyzwyczajeni tak, że zdaje im się nie zagrożony. Przeto łowcy przyjemności poszukują zmiany — czasowej wojny, wyobcowania, rozdzielenia, czyli zakłócenia, a potem odnowienia poprzedniego stanu.

To powiązanie cierpienia i przyjemności ze zmiennością skłoniło niektórych myślicieli do identyfikowania tych uczuć z samym procesem przemian. Tak np. Spinoza cierpienie i przyjemność nazywa „przejściem”. Jednak cierpienie i przyjemność same „przejściami” nie są, choć istnieje tu ścisły związek: przyjemność jest mianowicie związana z przejściem od niedoskonałości do szczytu lub pełni; cierpienie nie jest związane ze śmiercią, lecz z możliwością przejścia do niej. Kto zatem pragnie w swym życiu mnożyć różnorodność i siłę uczuć przyjemności, ten musi owe przejścia (czy to realizujące się ze stanu cierpienia, czy też ze stanu pod względem uczuciowym neutralnego) wyżej cenić niż stany w pełni zrealizowane, dla osiągnięć których przejścia owe stanowią tylko drogi. W ten sposób cel zostaje sprowadzony do środka, zaś droga — do celu. Zdrowie zda się wtedy posiadać wysoką wartość jedynie z powodu radości związanej z rekonwalescencją, pozyskanie miłości — z uwagi na podniety, jakich dostarcza napięcie uczuciowe, pokój — tylko dlatego, że jest odpoczynkiem po wojnie. Skoro odzyskałszy zdrowie — wystawiamy je na próbę; skoro nie podnieca już nas napięcie — lekceważymy miłosną zażyłość; skoro wypoczęliśmy w warunkach pokojowych — poświęćmy je na rzecz spodziewanych tryumfów wojennych. Tym samym ginie praktyczna funkcja

uczucia zadowolenia, gdyż nie służy już ono utrzymaniu i zrekonstruowaniu jakiegś dobrej w sobie rzeczywistości.

Tak oto dochodzi do tego, że być szczęśliwym (tzn. odpowiednik subiektywny) zdaje się być ważniejsze, niż być zdrowym, tzn. niż stan, który posiada obiektywną rzeczywistość — podobnie jak jego przeciwieństwo — brak zdrowia. Wprawdzie utratę zdrowia odczuwamy boleśnie, a jego powrót z radością witamy; wprawdzie brak zdrowia jest czymś niepokojąco niepożądanym i przetrwanie tego stanu odczuwamy z zadowoleniem — to jednak zdrowie i jego brak nie sprowadzają się do tych uczuć, lecz istnieją niezależnie od nich, niezależnie w ogóle od świadomości.

Do tej pory skupialiśmy się na uczuciach cierpienia i zadowolenia wyłącznie z punktu widzenia ich oceny jako symptomów czy zapowiedzi jakiegoś stanu zdrowia lub jego braku. Ale rozważania te nie byłyby pełne, gdybyśmy na tym poprzestali. Cierpienia obawiamy się jako takiego, często ogarnia nas lęk przed nim i czujemy się nieszczęśliwi, gdy się ono zaczyna; na przyjemność liczymy i jej nadejście witamy z zadowoleniem. Wynika to stąd, że uczucia mają nie tylko znaczenie sygnałów i są odpowiednią funkcją praktyczną, lecz także same z siebie wywołują pewien stan. Cierpienie cielesne ujawnia zrazu zaburzenie obwodowe, które stanowi przyczynę cierpienia, np. nakłócie skóry. Z drugiej wszakże strony samo cierpienie może być przyczyną jakiegoś centralnego zaburzenia, podobnego do następstw zatrucia, a prowadzącego w przypadkach ciężkich do stanów obłędu i nieprzytomności. Z tego zaburzenia wywołanego cierpieniem rodzi się z kolei swoiste uczucie przykrości — męka (*Qual*); to właśnie uczucie mamy na myśli, gdy mówimy, że cierpienie nas zamęcza. Obiektywnie ujemny charakter cierpienia, którego subiektywnym odpowiednikiem jest męka, sprowadza się więc do pewnego rodzaju choroby, bowiem zatrucie cierpieniem jest jakąś co najmniej przejściową chorobą i ona stanowi tutaj zło pierwotne.

Ale nie jest to bynajmniej regułą dla wszelkiego rodzaju cierpienia i zmartwień. Nie każdy taki afekt występuje z siłą, która może na skutek przedrażnienia oddziaływać dezorganizująco. Często oddziaływanie nie ma charakteru zatrucia w przyjętym tego słowa znaczeniu, lecz działa pobudzająco. Nierzadko uczuciom przykrości o mniejszym i średnim natężeniu towarzyszy jakieś ukryte uczucie przyjemne. Ta przyjemność związana z cierpieniem może nawet zwyrodnieć do postaci świadomego krzywdzenia lub poniżania — włącznie ze sprowadzaniem samego siebie do roli obiektu okrucieństwa. Jednak tego typu przyjemność dołączająca się do cierpienia nie jest bynajmniej sama w sobie i sama dla siebie przejawem zwyrodnienia; jest ona raczej nawet nieodzowną podstawą wszelkiego zadowolenia, jakiego dostarcza tragizm w sztuce. Wstrząs, który jako taki pozbawiony jest akcentu przyjemnego, pobudza uśpione siły uczuć i ducha do pełnej aktywności, zawierającej w przywiązanych do niej doznaniach owe akcenty przyjemności.

To współwystępowanie cierpienia i przyjemności obnaża ogromne uproszczenia, charakterystyczne dla metod intuicjonistycznych w etyce. Franciszek Brentano (nauczyciel Edmunda Husserla i poprzednik jego fenomenologii) nie wniknął głębiej w ten tak złożony stan rzeczy, skoro prymitywny sąd, że „cierpienie jest złem” uznał za oczywisty sam

przez się¹¹. Gdyby tak było, to Händel, Beethoven i Chopin zrobiliby lepiej nie komponując marszów żałobnych, a jeżeli — to przynajmniej pod warunkiem, że nikt ze słuchaczy nie dozna bolesnych wzruszeń.

Z drugiej strony także przyjemność posiada (poza znaczeniem sygnalizacyjnym, dzięki któremu wskazuje ona przejście do jakiegoś realizującego się, obiektywnego dobrostanu) własną swoją przyczynowość, sprawiającą, że i ona sama wyzwala w organizmie stany zadowolenia. Z tych korzystnych przekształceń nastrojowych (kontrastujących z zatruciem przez cierpienie) rodzi się radość z przeżywania rozkoszy. Radość ta jest subiektywnym refleksem zrodzonego przez rozkosz obiektywnego dobrostanu. Jeżeli radość jest w tym oddziaływaniu zbyt słaba, to prowadzi ona nawet do depresji z powodu zawiedzionego oczekiwania, lub do oziębiałego przesytu. Mamy tu istotną dla problemu szczęścia nieprawidłowość. Ogólnie powiedzieć można tak: o ile do zadowolenia i cierpienia przynależą subiektywne refleksy określonych uczuć pozytywnych i negatywnych (mianowicie do zadowolenia — radość z rozkoszy, do cierpienia — męka bólu), o tyle jest do nich przywiązany obiektywnie charakter dobra i zła, przysługujący im na mocy wzrastania lub opadania realnego dobrostanu, do którego doprowadziły.

Z tej powszechnej zależności (subiektywnego) cierpienia od (obiektywnego) zła oraz (subiektywnej) radości od (obiektywnego) dobra, wyprowadzić można sumarycznie następujące wnioski:

1) Minimalizacja przykrości sprowadza także do minimum siły wszelkiego cierpienia i bólu skierowane przeciwko złu oraz umożliwia stałe wkraczanie nowej przykrości wraz ze złem, które nie zostało odparte.

2) Maksymalizacja przyjemności osłabia wolę utrzymania tego wszystkiego, co zawarte jest w niedostrzeżonej doskonałości, ale umożliwia jednak (nawet bez wywoływania refleksów przyjemności) trwanie w dobrostanie oraz powrót do niego, wespół z radościami, które od tego stanu zależą.

Ktoś znosi np. brak spokoju z rozmyślną obojętnością, a więc bezboleśnie. Tym samym ginie wszakże motor uczuciowy, bez którego nie podobna zaradzić owemu niespokojnemu stanowi. Zło związane z brakiem spokoju utrzymuje się i sprowadza nowe cierpienia, wobec których zobojętnienie jest bezsilne. Tak oto teoria minimalizacji cierpienia doprowadziła praktycznie do jego pomnożenia. Ktoś inny znowu uważa stan spokoju za nieinteresujący, pozbawiony powabów, zapomina o nim i zarzuca go, poszukując uciech mocniejszych. Spokój przepada, ale wraz z nim giną też wszystkie radości możliwe wyłącznie pod warunkiem spokoju. Efektem praktycznym maksymalizacji zadowolenia jest więc zmniejszenie radości.

A więc nawet osobiste możliwości szczęścia dla kogoś, kto żyje tak, jak gdyby szczęściem było maksimum przyjemności przy minimum przykrości, nie dają się zrealizować — nie mówiąc już o widokach na uszczęśliwienie przezeń, innych. „Człowiek dobry”, który wszystkim pragnie zapewnić życie w pełni przyjemne i wolne od cierpienia — to wzorzec, który jest jak się zwykło mówić „zbyt piękny, by mógł być prawdziwy”.

Odkrywszy to złudzenie, tak powiedziałbym przechodząc do ujęcia pozytywnego: Ten będzie sam najszczęśliwszy i uszczęśliwi innych, kto

¹¹ F. Brentano, *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis*, 1889.

szczęśliwość umie jako subiektywny refleks obiektywnego dobrostanu — dobrostanu jednostek i grup, narodów i całej ludzkości. Dlatego też cierpienie i zmartwienie podtrzymywać trzeba dopóty, dopóki nie rozpozna się ich obiektywnej podstawy, chociaż i wtedy jeszcze przyznać im należy prawo do istnienia, jako siłom pomocniczym w usuwaniu zła. Unikać ich oraz przeszkadzać im trzeba tam, gdzie są one przeszkodą w zwalczaniu zła lub też — pozbawione funkcji — stanowią jedynie wyraz zła nowego. Z drugiej strony radość może być wszechstronna i silna, jeśli rzecz jasna nie odbiega od utrzymania dobra, które takimże pozostaje również poza świadomym rozkoszowaniem się nim.

Ale nie mamy tu jeszcze bynajmniej odpowiedzi na pytanie, jak urzeczywistnia się przejście od „człowieka szczęśliwego” do „dobrego”. Jaki nowy czynnik musi się pojawić, aby tego rodzaju moralna ocena była możliwa?

II

Wszelkie dobro lub zło, które ma swoją niezależną od świadomości rzeczywistość (acz bezpośrednio się w świadomości ujawnia przez cierpienie lub przyjemność) stanowi jak gdyby podstawową materię, z której składa się wszystko, co może być oceniane jako moralnie pozytywne lub negatywne. Ale materia jest wszędzie tylko podkładem, tylko substratem. W przypadku sądu etycznego istotna jest dopiero miara, mianowicie miara urzeczywistniania się przeróżnego dobra i nieurzeczywistniania się rozmaitego zła. W jaki jednak sposób winniśmy tutaj stosować pojęcie miary? Aby odpowiedzieć na to pytanie, wypada wyjaśnić, jakie powinno mieć znaczenie (w stosunku do ludzkiej woli) słowo „nieskończoność”.

Już bardzo wcześnie dowiadujemy się, że ciąg liczb jest nieskończony. Co kryje się za tą „nieskończonością”? Przecież nie jakaś bezgraniczność *r e a l n a*, jaką jest nieograniczoność wszechświata w oczach tego, kto stoi na stanowisku tezy o nieskończoności przestrzeni. Nieskończoność ciągu liczb niczego nie orzeka ponad to, że o ile się *z e c h c e*, *m o ż n a* będzie wykroczyć poza wszelką daną lub tymczasowo ustaloną granicę. Tym samym wypowiedzi się zdanie na temat stosunku jakiejś zdolności ludzkiej, w tym wypadku możliwości liczenia, do jakiegoś określonego kierunku woli ludzkiej, w tym wypadku woli liczenia.

Symbol ten wydaje mi się reprezentatywny w stosunku do najogólniejszej wypowiedzi, jaką można podać na temat przedmiotu ludzkiego chcenia. Właśnie wykraczanie poza dane lub pierwotnie pomyślane granice w przestrzeni lub w czasie, w różnorodności lub w sile, jest tym, czego człowiek stale i przede wszystkim chce i czym różni się od zwierzęcia. Zawsze czujemy się poczwórnie ograniczeni: określonym miejscem w przestrzeni — *g d z i e*; określoną chwilą czasową — *k i e d y*; określonym rodzajem i sposobem — *j a k*; i określonym stopniem — *j a k* silnym jest się właśnie. Inne istoty nie mogą i nie chcą nieograniczenie przewycięzać owej poczwórnej zależności. Jedynie człowiek jest istotą zdolną i chętną do bezkresnego wznoszenia się. A wznosić się to — jako słowo — znaczy tyle co: stale i stale poza to, co dane (w stopniu równym) wykraczać (w „stopniu wyższym”) w kierunku jakiejś granicy („stopnia najwyższego”). W tym ujęciu również liczenie jest wznoszeniem się — wychodzimy z jedności („stopnia równego”) i kro-

czymy od liczby do liczby (do „stopni wyższych”) aż do jakiejś określonej ilości, do tymczasowego „stopnia najwyższego”, który możemy w każdej chwili uczynić „stopniem wyższym”, po to, aby iść dalej „aż w nieskończoność”, tzn. aż do pomyślanej tylko wartości granicznej jako „stopnia najwyższego z najwyższych”. „Nieskończonym wznoszeniem się” jest także dostrzeganie przez teleskop tego, co dalsze i coraz dalsze, a przez mikroskop — tego co mniejsze i coraz mniejsze; to samo dotyczy cofania się w coraz to bardziej zamierzchną przeszłość: czy to, dzięki pamięci, w przeszłość własnego życia, czy głębiej jeszcze, już poza własne wspomnienia, w badaniu historycznym; a tak samo też w przypadku postępowania naprzód w przyszłość poprzez próby coraz dalszego jej przejrzenia; nie inaczej, kiedy coraz precyzyjniej różnicujemy różnaitość rozkoszy, bodźców i doznań; tak samo wreszcie się wnosimy w próbach coraz to sprawniejszego przewycięzania oporów poprzez walkę i pracę.

Jedno jest tu niewątpliwie jasne: ta fundamentalna zdolność i skłonność do nieskończonego wznoszenia się nie jest po prostu „zaletą”. W tej praswoistości woli zawarte są bowiem wszelkie dodatnie i wszelkie ujemne rysy rodzaju ludzkiego. Tendencja, aby jakąś bezwzględna zaletę rodzaju ludzkiego uczynić główną cechą wyróżniającą, wyjaśnia przejętą z filozofii antycznej tomistyczno-katolicką definicję człowieka: *animal rationale*. Na tej podstawie wszystko co nierozumne w człowieku sprowadza się do elementu zwierzęcego, szatańskiego, tajemniczego. Ten absolutny dualizm przewycięzamy dzięki uznaniu jednolitości charakteru pierwotnej woli nastawionej na nieograniczone wznoszenie się. Nie możemy jednak przewyciężyć dualizmu cierpienia i zadowolenia oraz (ukrytego za tym) dualizmu dobra i zła, gdyż nie jest on wnioskiem wyspekulowanym, lecz dany jest w najogólniejszym doświadczeniu, i z tej racji stanowi prawdę podstawową. Wszelka wola wznoszenia się, zakładająca sobie stale coraz to dalsze granice i przekraczająca je, wola, która w swisty sposób charakteryzuje ludzkie dążenie, posiada stale z etycznego punktu widzenia pierwotną możliwość wyboru, obojętnie czy wybór ten chce lub nie chce uaktywnić się na korzyść urzeczywistnienia dobra lub też zła. Przyjemność i przykreść zasługują przy tym jako symptomy na uwagę i wyjaśnienie. Kiedy na przykład w pewnym okresie rozwija się jakieś niemiłe uczucie, to w zakresie ugruntowania sądu etycznego nie chodzi o sumę lub natężenie tego uczucia, lecz o możliwie obiektywną diagnozę. Weźmy następujący przykład. Poza niemiłym uczuciem kryje się niepełność, jakieś realne zło. Uczucia mogą nas wprawdzie mylić, niemiłe uczucie może wyrastać na tle obawy nieuzasadnionej. Ale wcześniej czy później realne dobro i zło uzyskują nieuchronnie swe zmysłowe potwierdzenie w uczuciach cierpienia i zadowolenia. Pierwotna wola nastawiona na nieskończone wznoszenie się poza wszelką daną lub tymczasowo pomyślaną granicę, zawsze pragnie bądź poznane dobro rzeczywiście pomnażać do maksimum, w zasadzie nieograniczenie podtrzymywać je i odtwarzać, a odpowiednio poznane zło nieograniczenie pomniejszać bądź też na odwrót: pragnie coraz bardziej pomniejszać rzeczywistość dobra, a powiększać rzeczywistość zła. Jest to pierwszym przeciwieństwem między moralnie dodatnim nastawieniem woli, zabiegającym o uwiecznienie dobra i odwiecznienie zła, oraz jej nastawieniem moralnie ujemnym, które dąży do odwiecznienia dobra i uwiecznienia zła. Temu pierwotnemu przeci-

wieństwu odpowiada zasadnicze rozstrzygnięcie między dobrem i złem. Nastawienie, które wypływa z dodatniego rozstrzygnięcia, jest z zasady moralnie dobre, to zaś, które stanowi konsekwencję rozstrzygnięcia ujemnego, ma z zasady charakter moralnie zły.

Chciałbym nieco bliżej naświetlić realizację tego rodzaju zasadniczego rozstrzygnięcia na przykładzie jakiegoś elementarnego dobra i zła. Istnieje elementarna przyjemność z powodu posiadania czegoś oraz odpowiednia przykreść związana z brakiem własności. Te powszechne uczucia świadczą bezpośrednio, że mienie, posiadanie, własność są — w samym pojęciu i jeszcze przed wszelkim rozróżnieniem na własność prywatną i społeczną — rzeczywistym *d o b r e m*, natomiast brak własności, nieposiadanie mienia, ubóstwo — rzeczywistym *z ł e m*. A zatem własność i jej przeciwieństwo są podłożem wszystkiego, co może być moralnie pozytywne i negatywne w odniesieniu do materii, która by mogła stać się własnością. Wskaźnikiem zaś dla sądu etycznego co do stosunków własnościowych jest ta największa liczba posiadaczy własności, jaka w danym wypadku da się osiągnąć, lub najmniejsza tych, którzy są jej pozbawieni. Zgodnie z tym kwestia, jak należy oceniać moralnie własność prywatną (czy to w ogóle, czy też w przeszłości lub w przyszłości) ma następujące rozwiązanie: skoro własność jako taka (obejmująca zarówno indywidualnych, jak i kolektywnych posiadaczy) jest dobra a nie zła, to również własność prywatna stanowi możliwe podłoże jakiejś rzeczywistości moralnie dodatniej. Ale własność prywatna nie może być już chociażby dlatego „świętością”, że własność może być także własnością wspólną. Grzeszna zaś staje się własność prywatna wtedy, gdy właściciel wywłaszcza innych posiadaczy albo też wówczas, kiedy nie dopuszcza do powstania lub utrzymania się własności wspólnej. Ale własności wspólnej, jako rzeczywistego dobra świadomie i radośnie przyjmowanego a z bólem oddawanego, nie należy mieszać ze zwykłym wieloosobniczym użytkowaniem, które może być także własnością nie uświadomioną, jak gdyby stadną. O etycznej ocenie stosunku między własnością wspólną a prywatną decyduje to, jakie proporcje tego stosunku wywierają najkorzystniejszy wpływ na to, że stale się powiększa w przestrzeni i utrwała w czasie ogół tych, co posiadają własność jako jedno z rzeczywistych dóbr, tzn. jako jakiś przedmiot możliwej, niewinnej radości. Przez to sformułowanie pragnę uchylić nieporozumienie, do którego daje powód wieloznaczność zasady głoszącej „największe szczęście dla największej liczby”. Najczęściej ma się tu mianowicie na myśli intensywność indywidualnych uczuć przyjemności. Jeżeli jednak, obojętnie kiedy i obojętnie gdzie, wyjątkowo wiele jednostek przywiązanych jest z wyjątkowym zadowoleniem do swej własności, to jednostki te są najprawdopodobniej wyjątkowo nieczułe na przyjaźń, która jest tak samo elementarnym dobrem rzeczywistym, co i własność. A przecież kiedy jednostki te nie będą żyły ze sobą we wzajemnej przyjaźni, to także ich własność znajdzie się w niebezpieczeństwie i nie będzie się cieszyła długowiecznością. Tak więc maksymalne potęgowanie zadowolenia z faktu posiadania własności dokona się wtedy nawet kosztem jej trwałości, to jest kosztem maksymalnej egzystencji tego rzeczywistego dobra w czasie.

W związku z tym wszystkim punktem ciężkości wszelkiej teorii moralno-filozoficznej jest to, co tradycyjnie nazywa się etyczną „teorią dobra”. W etyce wszystko krąży wokół dobra i zła, krążą zwłaszcza obo-

wiązki. Jeżeli śmierć nie jest złem, to przykazanie „nie zabijaj!” zawiśnie w powietrzu. Ale o tym, że śmierć jest złem, wiemy bezpośrednio na podstawie cierpienia, a mianowicie dzięki przykrym uczuciom śmiertelnej trwogi, obawy przed śmiercią, żalu po zmarłych. Dalszą konprzyjaźń, która jest tak samo elementarnym dobrem rzeczywistym, co zamiany formy wyliczania zakazów na formę wiązania nakazu negatywnego z nakazem pozytywnym. Każda bowiem para „dobro—zło” zawiera jakieś biegunowe przeciwieństwo. Śmierci jako złu przeciwstawia się życie jako dobro. Ale w dziesięciu przykazaniach biblijnych spotykamy jedynie takie sformułowania: „nie zabijaj;” i odpowiednio: „nie kradnij!”, „nie cudzołóż!” itd. Nie jest tu więc w pełni honorowana korelacja między dobrem a złem. Swój wyraz musi ona znaleźć w tym, że sformułowanie obowiązków wiązać się będzie z następującym schematem: „nie..., lecz”. A więc konkretnie winna ona mieć brzmienie następujące: „Nie będziesz zabijał, lecz będziesz podtrzymywał życie, ratował je, pomnażał!” „Nie będziesz nikogo czynił niewolnikiem, lecz będziesz szanować wolność drugich, upewniał ją, rozwijał!” itd. W dziesięciu przykazaniach zakaz pozbawiania wolności nie występuje w ogóle, tym bardziej też brak jest pozytywnego nakazu gwarantowania i rozwijania wolności. Zapewne przyczyna tego braku spoczywa w tym, że społeczność składająca się z panów i niewolników może istnieć zawsze, natomiast nie byłaby ona możliwa w przypadku powszechnych morderstw i kradzieży. Jeśli jednak wolność należy do rzeczywistych dóbr, zaś brak wolności — do rzeczywistego zła, to urzeczywistnianie wolności i usuwanie niewolnictwa (podkreślamy: urzeczywistnianie lub usuwanie poza wszelką daną bądź pierwotnie pomyslaną granicę!) musi być etycznym postulatem — nawet jeżeli nie zależy od tego sama egzystencja społeczeństwa.

Na pytanie, w jaki sposób zamierzam w przypadku prymatu teorii dobra uzasadnić tak elementarny obowiązek, jakim jest dotrzymywanie słowa, odpowiadam w ten sposób: również ten obowiązek służy nieograniczonej rzeczywistości dobra, mianowicie dobra, które nazywa się „zgoda lub „przyjaźnią”. Dotrzymywanie przyrzeczeń jest z reguły — jak uczy doświadczenie — warunkiem zgody, natomiast jego złamanie stanowi z reguły przyczynę wyobcowania, a nawet wrogości. A jest ona tak samo elementarnym złem, jak elementarnym dobrem jest zgoda i przyjaźń. Zgoda i niezgoda — to biegunowo-korelatywna para dobro—zło; są one bezpośrednio znane poprzez cierpienie, związane z rozdwojeniem i nienawiścią, jak i dzięki radości, wypływającej ze zjednoczenia i pełnego zaufania spokoju. Obowiązek dotrzymania swego przyrzeczenia jest środkiem do realizacji celu możliwie trwałej i możliwie powszechnej zgody i odpowiedniego nieurzeczywistniania niezgody. Jedynie taka zależność obowiązku od dobra wyjaśnia tzw. „odstępstwa od reguły”. Z tą chwilą mianowicie, kiedy powstaje sytuacja, w której dotrzymanie przyrzeczenia może właśnie naruszyć zgodę i zasiać niezgodę, zobowiązanie to traci swoją moc. Przykład: przyrzeczenie milczenia w wypadku wymuszenia go przez przestępcę, przynieść może w konsekwencji (o ile będzie przez przymuszonego honorowane) w szerokim zakresie dezorganizację, nieufność, przerażający egoizm, ponieważ przestępca uzyska dzięki temu szansę dalszego nieskrępowanego okradania i zagrażania. Dlatego też z moralnego

punktu widzenia lepsze jest niedotrzymanie niż dotrzymanie takiego przyrzeczenia.

Mieliśmy wyżej przykład pozbawienia mocy jakiegoś obowiązku w sytuacji, kiedy jego wypełnienie sprzyjałoby w konsekwencji trudnemu wprost do ogarnięcia przyrostowi zła. Atoli chciałbym zanalizować także przykład całkiem inny, kiedy to właśnie uchylenie jakiegoś dobra, które jest z reguły pogwałceniem obowiązku, staje się wyjątkowo obowiązkowe. „Nie powinienes nikogo pozbawiać wolności, lecz gwarantować ją każdemu!” — jest to zupełnie jasne jako normalny nakaz. Ale istotna trudność teorii obowiązków nie mieści się w zasadach, lecz w wyjątkach. Kiedy pozbawienie wolności może być nakazane moralnie? — oto problem dla etyki naukowej. W przypadku ograniczenia wolności zaangażowane są trzy strony: ten, kto je zarządza, ten, kogo ono dotyczy oraz ten, czyją wolność ograniczono. Za realizację wolności odpowiada zawsze ten, kto ją ogranicza. W procesie wychowywania dzieci utożsamia się ten, kogo ograniczenie wolności dotyczy, z tym, kto ma z niej pożytek. Kiedy bowiem ograniczamy dziecku wolność, czynimy to — przynajmniej z zasady — dla jego dobra. Inaczej ma się rzecz w prawie karnym. Tutaj dotknięty i uprzywilejowany nie pokrywają się z sobą. Interes dotkniętego, którego pozbawia się wolności, podporządkowany zostaje interesowi społeczeństwa; karę pozbawienia wolności feruje się ku pożytkowi tegoż społeczeństwa, ponieważ stanowi ono (przy nieograniczonym wzroście realizacji dobra) niewymierzalny wprost nadmiar w zestawieniu z jednostką, tak jak ludzkość (jako całość) reprezentuje z kolei nieskończony przyrost wartości w stosunku do każdej poszczególnej społeczności.

Ale prymat teorii dobra pociąga za sobą jeszcze jedną konsekwencję, która została świadomie zaniedbana właśnie przez niemieckich filozofów moralności pierwszej połowy bieżącego stulecia. Kiedy kwestia staje w tej postaci, że dobro powinno być nieograniczenie urzeczywistniane, a wszelkie zło — nieograniczenie unierzeczywistniane, to nieskończona obiektywna rzeczywistość lub możliwość realizacji dobra stanowi to, co bezwzględne w stosunku do subiektywnego mniemania podmiotu, który — choćby nawet w najlepszym przekonaniu — błądzi. Relacja ta często bywa odwracana w swe przeciwieństwo, jak to m. in. spotkać można u Maxa Schelera w jego definicji morderstwa. Morderstwem w etycznym tego słowa znaczeniu jest według niego „działanie tego, kto świadomie pragnie zniszczyć osobę drugiego człowieka”¹². Ale przecież nie tego chcieli kapłani poświęcający dzieci molochowi; nie chcieli tego także inkwizytorzy skazujący na stos heretyków i czarownice. Zamiarem ich było służenie dobru powszechnemu, ratunek dusz przed wiecznym potępieniem. Nawet agresor we współczesnej wojnie nie oglądał się na osoby nieprzyjaciół. Zgodnie z Maxem Schelerem najbardziej lekkomyślna agresja nie byłaby morderstwem, gdyż zamiar toczących wojnę nie jest skierowany na występujące w masie jednostki, które uśmierca się bez różnicowania. Takie-mu ujęciu nie może być znane pojęcie ludobójstwa, nastawionego na fizyczne wyniszczenie całych grup ludnościowych lub rasowych, ponieważ zabójcy wcale nie uwzględniają jednostek; stanowią one dla nich jedynie numery, a nie osoby. Nasz podstawowy zarzut pod adresem takiego zde-

¹² M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, 3 wyd., Halle 1927, s. 323 n.

finiowania pojęcia brzmi więc, jak następuje: dzieci, które kapłan poświęca molochowi, heretyk, którego inkwizytor każe spalić na stosie, masy ludzkie, które się unicestwia przy pomocy bomb i komór gazowych — wszyscy oni w rzeczywistości tracą niewinnie swoje życie wraz z wszelkim przynależnym doń dobrem. Zarówno kapłan, jak i inkwizytor, agresor czy ludobójca p o w i n n i byli o tym wiedzieć; ich zaślepienie — nawet jeżeli stało się subiektywnym przekonaniem — żadną miarą nie jest nieuchronnym rezultatem jakiegś prawidłowości procesu przyrodniczego. Dlatego też są oni winni morderstwa niezależnie od celów, jakie im przyświecały. Jedynie jakieś przerażające zapomnienie mogło sprawić, że uspokajano się intencją sprawcy, a więc okolicznością czysto subiektywną. Z tą chwilą mianowicie, kiedy z zawartości sądu etycznego radykalnie usunięto niewinną i bogatą w dobra rzeczywistość istnienia pomordowanych ofiar, z tą to chwilą zignorowano i ostatecznie zapomniano, na czym sąd ten winien się w ostatecznej instancji opierać.

A zatem subiektywne przekonanie tego, komu własny cel zdaje się być dobry, nie stanowi absolutnego argumentu moralnego, zwalniającego od odpowiedzialności. W jaki jednak sposób dobry zamiar sprawcy współokreśla sąd etyczny, zrozumieć można najlepiej, przemyślawszy sobie znaczenie pojęcia „zasługa”. Ktoś kto uratował drugiemu życie zasłużył się, z jednej strony — dzięki altruistycznemu zamiarowi, a z drugiej — dzięki efektowi, jaki został osiągnięty. Nie przypisalibyśmy mu żadnej „zasługi”, gdyby wyciągnął kogoś z wody po to, aby go następnego dnia zabić. Ale gdyby ten ktoś w swej czystej intencji, bez zastanowienia i bez wyważenia swych sił, skoczył sam na ratunek, miast wezwać na pomoc znajdującego się w pobliżu dobrego pływaka, to w gruncie rzeczy udaremniłby ratunek, co — z uwagi na niepowodzenie — także nie pozwalałoby mówić o „zasłudze”. W zasłudze zbiegają się zatem i zamiar, i skutek. Tym, co nazywamy „dobrym” w odniesieniu do zamiaru, jest właśnie jego nieograniczona rola wzorca. Altruizm ratownika zawiera możliwość nieograniczonego powtarzania i naśladowania. Wszakże zamiar tego, kto ratuje komuś życie, aby je potem w okrutny sposób zniszczyć lub aby uzyskać nagrodę, wyłącza możliwość nieograniczonego powtarzania. Uzależnia on bowiem swój czyn od okolicznościowego warunku i w innym przypadku wcale by się go nie podjął. Ale zasługa (tutaj — zasługa ratowania) ma równocześnie tę właściwość, że rzeczywistość ograniczonego, konkretnego, naocznego przykładu (mianowicie tutaj i teraz zrealizowanego ratunku) jest dla zasłużoności tak samo istotna, jak z drugiej strony możliwość jego nieograniczenie dającego się realizować powtarzania. Szczęśliwy skutek ujawnia się jako przykładowe potwierdzenie założonego nieograniczonego spełnienia, które wszędzie i w każdym czasie mogłoby i powinno się zdarzyć w odniesieniu do ludzi w identyczny sposób zagrożonych. Mamy tutaj podobne zjawisko jak w udanym doświadczeniu fizycznym, gdzie racjonalna satysfakcja, płynąca stąd, że ukryte tu, zawsze i wszędzie obowiązujące prawo przyrodnicze łączy się z radością naoczności z powodu faktu, że właśnie teraz i tutaj prawo to jak gdyby unaocznia się, dzięki uzyskaniu swego naocznego potwierdzenia.

Podobną odpowiedzialność jak w przypadku zasługi, odnaleźć można w przypadku winy. Zły zamiar dlatego jest zły, że zawiera w sobie możli-

wość nieograniczenie powtarzalnego błędzenia. Oceniamy więc w ten sposób: „ten zamiar jest zły, ponieważ zawsze i wszędzie można zeń wyprowadzić zło”. Do pojęcia winy z istoty rzeczy należy to, że szansa nieograniczonego błędzenia znajduje swe potwierdzenie w złu, które tutaj i teraz zostało spowodowane — tak, jak do pojęcia zasługi przynależy to, że nieograniczony potencjał szczęśliwych skutków (możliwych dzięki szlachetnemu zamiarowi) tutaj i teraz aktualizuje się w danym konkretnym przypadku.

W występujących w dziejach systemach filozoficznych zwykło się do teorii dobra i obowiązku dołączać teorię cnót. Cnoty oraz ich przeciwieństwo (język niemiecki nie ma odpowiedniego dla nich określenia: *Untugendem* jest zbyt słabe, *Laster* — zbyt mocne; najbliższe byłoby *Charakterfehler*) stanowią u Platona i Arystotelesa główny przedmiot etyki. W naszych czasach ustąpiły one raczej na drugi plan zainteresowania teoretycznego. Tam, gdzie poświęca się im nieco więcej uwagi, jak to np. czyni prof. Bollnow z Tübingen, panuje pogląd, że wystarczy mieć określone usposobienie wewnętrzne (jakiś własny *habitus*, który określa się mianem cnoty), aby dzięki niemu dokonać w poszczególnych przypadkach trafnego wyboru, bez potrzeby ogólnego rozważania, co nakazuje obowiązek. Zwrot do teorii cnoty jest więc pewnego rodzaju wyrazem wątplenia w teorię obowiązku. Jeśli nie można — jak to uczynił Kant — okazać teoretycznie oczywistości obowiązków, to można przynajmniej obraz człowieka (takiego, jakim być powinien) opisać i zaproponować jako wzór. Opis jest zawsze łatwiejszy i wdzięczniejszy niż przepis. Atoli etyka staje się tym samym pewnego rodzaju (w najlepszym wypadku zgodną z życiem) powieścią. Nie chciałbym jednak tą ironiczną uwagę zlekceważyć po prostu bogactwa problemowego teorii zajmującej się zaletami i wadami charakteru. Również teorię cnoty chciałbym — tak samo, jak to już uczyniłem z teorią obowiązku — rozważyć z punktu widzenia prymatu teorii dobra. Rzecz jasna, wyczerpująco niepodobna tego uczynić w tym miejscu. Zauważymy więc tylko ogólnie, że najważniejsze cnoty charakteru (tak zwane w starożytności „cnoty kardynalne”) uwarunkowane są niedostatkiem zmysłowych (uzyskanych w cierpieniu i zadowoleniu) podstaw naszej wiedzy o dobru i złu. Żadne cnoty nie byłyby potrzebne ani też żadne przywary możliwe, gdyby każde cierpienie, każde zmartwienie mogło nam bezbłędnie wskazać, jakiego zła winniśmy unikać, zaś każde zadowolenie — do jakiego dobra powinniśmy dążyć. Ale musimy tu z kolei wydobyć podstawową różnicę między ogólnymi uczuciami cierpienia i przyjemności, którym zawdzięczamy bezpośrednią wiedzę o dobru i złu, a przyjemnymi i przykrymi doznaniem tutaj i teraz, tak jak je przeżywa dana jednostka lub dana grupa społeczna. Doznania takie mogą nas tysiąckrotnie wprowadzać w błąd. Wprawdzie dzięki nim w podmiocie i o ciele zawsze się coś dobrego lub złego ujawnia, ale jest to ograniczone do momentu i zakresu doznania subiektywnego. Tę ograniczoność cierpienia i zadowolenia kontroluje i koryguje właśnie lekarz. Ocenia on bowiem uczucia przykre i przyjemne — o których informuje go pacjent — z punktu widzenia tego, co jest (lub może być w przyszłości) ukryte, a o czym uczucia niczego nie mówią. Cierpienie i zadowolenie wymagają kontroli i korekty zwłaszcza wówczas, kiedy dobro i zło jest problematyczne nie tylko w odczuciu podmiotu, lecz w skali całego środowiska — także przeszłego i przyszłego — jak to ma miejsce w przypadku etyki. Co

prawda obawa przed śmiercią oraz żałoba z jej powodu, rozpatrywane jako uczucia ogólne, ujawniają niedwuznacznie zły charakter śmieci i tłumią tym samym możliwość ślepoty na to zło. Ale obawa i żałoba z powodu śmierci przyjmować mogą stopnie, które krepują lub uniemożliwiają wypełnianie obowiązków i realizację dóbr. Tutaj funkcję korekcyjną spełnia cnota męstwa. Człowiek męzny w poszczególnych przypadkach zdobywa się na wysiłek stłumienia w sobie samym pędu do ucieczki, wywodzącego się z uczuć przykrości. W starożytności łącznie z cnotą męstwa rozpatruje się zwykle cnotę *rozwagi* *umiarkowania*. Przyczyna tego jest jasna, gdyż popęd poszukiwawczy (który rodzi się z oczekiwania zadowolenia) wprawdzie również ujawnia jakieś dobro (in abstracto oraz jednocześnie w danym momencie dla podmiotu), ale niczego jeszcze nie zdradza co do jego ewentualnych następstw w odniesieniu do otoczenia i przyszłości. Cnota rozważnego umiarkowania jest moralną korektą przyjemności, jest odmianą rozsądku, o której Goethe mówi:

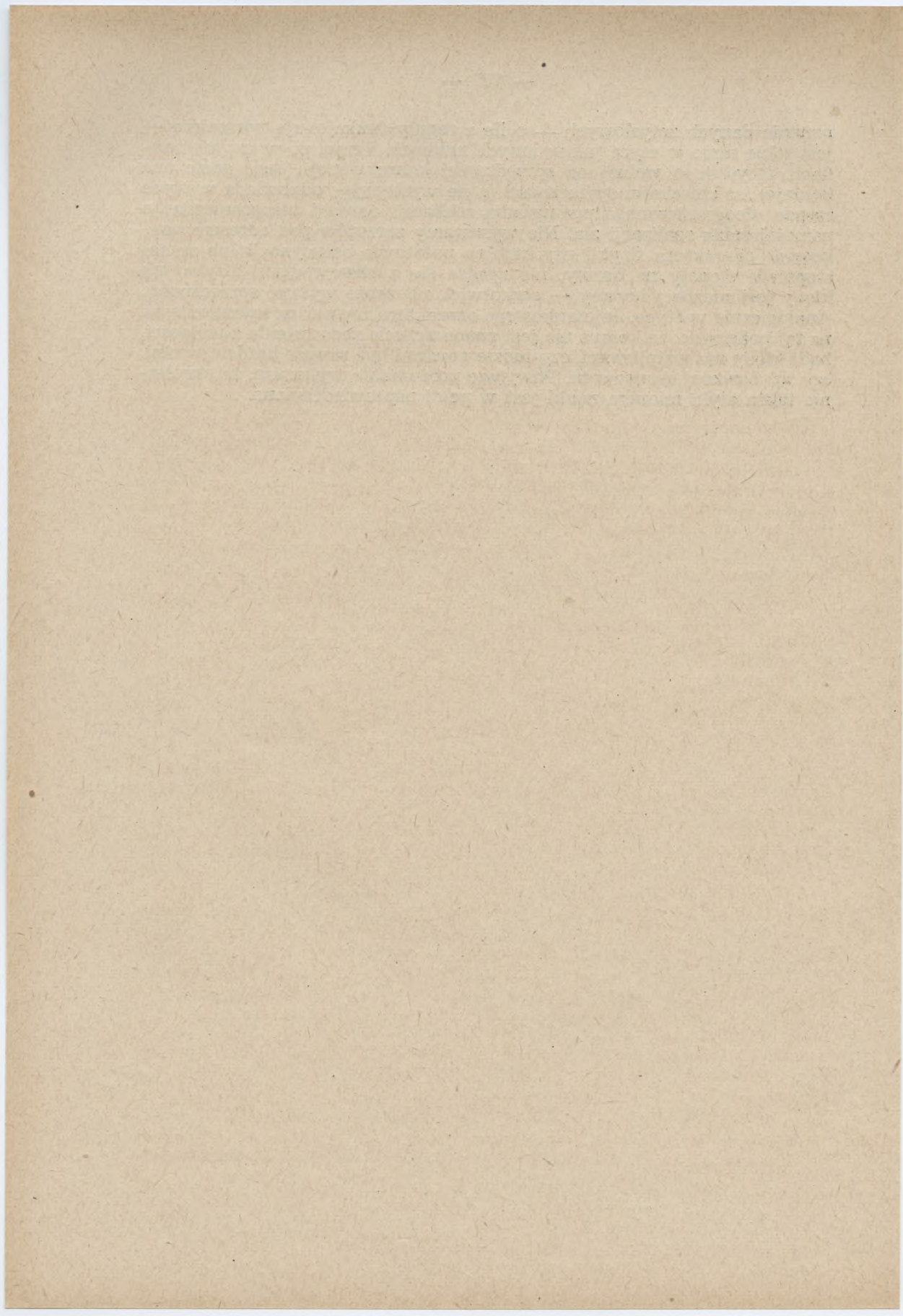
„Spożywaj pełni szczęścia w miarę,
Rozum niech rad udziela stale —
Gdzie życie życiem cieszy się”.

Jeszcze kilka słów na temat trzeciej etycznej cnoty kardynalnej, która od starożytności stanowi podstawowy składnik moralno-filozoficznej teorii. *Sprawiedliwość* — bo o nią tu chodzi — spełnia funkcję korekcyjną wobec wszystkiego (czy to będzie cierpienie, czy zadowolenie, czy też jakikolwiek bądź motyw), co posiada zasadniczą wadę ograniczania naszej woli do ciasnoty odczuwającego podmiotu. Człowiek sprawiedliwy jest bardziej niż jakikolwiek inny reprezentant cnoty świadom tego, że nasze zadanie ludzkie polega w zasadzie na nie kończącym się urzeczywistnianiu dobra i odrzeczywistnianiu wszelkiego zła — i to w gruncie rzeczy w każdym momencie i w każdej sytuacji, aż po możliwie najdalszą granicę realizacji. Jak to już język ludowy trafnie ujął, człowiek sprawiedliwy pragnie „wszystkim oddać sprawiedliwość”.

Tyle co do teorii cnót. Ma ona swą mocną w etyce pozycję, chociaż nie powinna stać się schroniskiem dla moralistycznej obawy przed doświadczeniem. Bowiem to, co nakazuje zwykle czynić męstwo, rozważne umiarkowanie, sprawiedliwość, zależy od tego, jakie dobra są zazwyczaj zagrożone, lub też w jakim zakresie mogą być one zazwyczaj realizowane. Domagać się usunięcia z etyki tego rodzaju wiedzy empirycznej, znaczy żądać zbyt wiele. Ale jest mimo to sprawą oczywistą, że ma ona podstawę naukową, a nie dogmatyczną — obojętnie jakiego typu: teologicznego czy ateistycznego.

Kończąc, chciałbym jeszcze w kilku słowach wykazać, że minimum założeń na rzecz naukowości etyki nie jest bynajmniej mniejsze niż w przypadku naukowości innych dyscyplin. Z jednej strony zmysły wraz ze swymi normalnymi wrażeniami, z drugiej — rozum ze swym postulatem logicznej niesprzeczności — oto owe minimum, które trzeba posiadać i uznać w celu osiągnięcia powszechnej zgody co do rozwiązania jakiegoś bądź problemu w dziedzinie, powiedzmy nauki przyrodniczej. Minimum, z którego wychodzimy w etyce — to z jednej strony założenie obu zmysłów dobra i zła, to jest cierpienia i przyjemności, a z drugiej strony założenie ogólnoludzkiej woli nieograniczonego wznoszenia się. Podstawowe

uznanie danych zmysłowych — o ile z reguły funkcjonują normalnie — jest takie samo w etyce jak w innych naukach. Temu, co w innych naukach decyduje o wolnej od sprzeczności konsekwencji (tam, gdzie ona istnieje) i o zniesieniu sprzeczności (o ile występują), odpowiada w etyce zasada nieograniczonego pomnażania realizacji dobra i nieograniczonego pomniejszania realizacji zła. Nie wysuwamy zarzutów pod adresem naukowego charakteru fizyki, gdy ktoś na podstawie halucynacji lub w następstwie ślepoty, na barwy, nie zgadza się z obserwacjami fizyka lub kiedy jest niezdecydowany — aczkolwiek nie może wykryć sprzeczności. Analogicznie w etyce. Jej naukowego charakteru nie można kwestionować na tej podstawie, że komuś nie jest znane uczucie zadowolenia z wolności, bądź kiedy ma wątpliwości, czy ludzie powinni być zawsze bardziej wolni, czy też bardziej skrepowani. Powyższe porównanie wykazuje, że określanie także etyki mianem nauki jest w pełni usprawiedliwione.

Irena Wojnar

V Międzynarodowy Kongres Estetyki w Amsterdamie

Kongresy estetyki mają dawną i bogatą tradycję. Próba retrospektywnego spojrzenia na ich zmieniającą się tematykę pokazuje równocześnie ewolucję tej dyscypliny i dominujące w niej nurty problemowe.

Minęło już przeszło pół wieku od pierwszego Międzynarodowego Kongresu Estetyki. Miał on miejsce w roku 1913 w Berlinie zgodnie z ówczesnym prymatem estetycznej myśli niemieckiej (Max Dessoir, Emil Utitz, W. Worringer). Określano wtedy estetykę jako naukę o sztuce „Allgemeine Kunstwissenschaft”, będącą niejako przedłużeniem czy tylko zastosowaniem filozofii.

Drugi kongres odbył się w Paryżu w r. 1937 i nosił oficjalną nazwę Międzynarodowy Kongres Estetyki i Nauki o Sztuce. W tym okresie coraz poważniejszą rolę zaczęli odgrywać estetycy francuscy, zastanawiano się jednak nad „naukowością” estetyki. Victor Basch, kierownik pierwszej we Francji katedry estetyki, uznawał ją za dyscyplinę czysto opisową, Paul Valery wiązał estetykę ze studium przyjemnych wrażeń (esthétique); Paul Claudel i Louis Lavelle wskazywali na możliwe dzięki sztuce zwycięstwo człowieka nad nieuchronnie przemijającym czasem.

Trzeci kongres, zwołany w Wenecji w roku 1956, zgromadził przedstawicieli wielu kierunków w estetyce i potwierdził rozszerzenie problematyki badawczej. Najwyraźniej zarysowały się poglądy estetyków francuskich (E. Souriau), włoskich (L. Pareyson), amerykańskich (Th. Munro). Prace kongresu grupowały się wokół następujących zagadnień: metoda i zadania estetyki, estetyka ogólna, wartości — sądy — krytyka, proces artystyczny i forma artystyczna, sztuka i życie, estetyka i psychologia, sztuka i język, problemy teoretyczne różnych sztuk, historia estetyki¹. O szerokich granicach estetyki (Les limites de l'esthétique) mówił E. Souriau wskazując, iż powinna ona zajmować się zarówno sztuką w sensie artystycznym, jak sztuką przemysłową i stosowaną oraz pięknem naturalnym, czyli tymi wszystkimi wartościami, które zdolne są wywołać u ludzi doświadczenia estetyczne. Kongres wykazał powiązania metodologiczne między estetyką a innymi dyscyplinami, zwłaszcza takimi jak: psychologia, socjologia, historia sztuki, lingwistyka, logika. Szczególnie zajmowano się problematyką wartości estetycznych, swoistością istnienia dzieła sztuki, analogiami między sztuką a językiem, psychologią procesu

¹ Por. S. Morawski, *Trzeci Międzynarodowy Kongres Estetyki w Wenecji*, Estetyka, R. 1, 1960.

artystycznego. Największe zainteresowanie wyrażano dla estetyki sztuk plastycznych, zwłaszcza malarstwa.

Kolejny, czwarty Międzynarodowy Kongres Estetyki odbył się w r. 1960 w Atenach². Znaleźli się tam przedstawiciele myśli estetycznej z całego świata, wygłoszono 182 referaty o bardzo różnorodnej tematyce, dające się ująć w następujących grupach problemowych: pojęcie klasycyzmu i współczesne koncepcje sztuki, koncepcja sztuki sakralnej; wartość funkcjonalna i wartość artystyczna; sztuka a technika współczesna; sztuka a psychologia głębi; non-finito a dzieło ukończone; normy i standarty; nowe metody badawcze (teoria informacji, „semantyka” etc); sztuka — nauka — język i muzyka; ogólne zagadnienia sztuki i estetyki; metoda i interpretacja; sąd estetyczny i krytyka; psychologia i doświadczenie estetyczne, forma i styl; o poezji i poetach³.

Na temat „użyteczności”, praktycznego zastosowania estetyki, mówił obszernie E. Souriau, przewodniczący międzynarodowego komitetu wykonawczego; konsekwentnie bronił estetyki jako nauki (nawiązując zresztą do sceptycznych wówczas prób jej unaukowania w r. 1937) spełniającej również istotne funkcje społeczne i wychowawcze. Fakt, iż kongres odbywał się właśnie w Grecji, iż dał uczestnikom okazję bezpośredniego kontaktu ze sztuką grecką, nie tylko przecież w Atenach, ale również w Delfach, Mykenach, Epidaurusu, zaważył w istotny sposób na wielu dyskusjach: sztuka klasyczna, sztuka sakralna, trwałość kultury greckiej — to tematy które budziły najbardziej chyba żywe zainteresowanie uczestników. Na tym tle tym większe novum stanowiła tematyka par excellence nowoczesna, związana z poszukiwaniami estetyki eksperymentalnej czy cybernetyki, zresztą tylko ogólnie sygnalizowana.

Ostatni Międzynarodowy Kongres Estetyki w Amsterdamie w sierpniu 1964 r. nieprzypadkowo zatem poświęcony był problematyce nowatorstwa i tradycji, co miało stanowić równocześnie i nawiązanie, i przezwyciężenie obrad ateńskich. Holandia zresztą wydaje się krajem szczególnie powołanym do patronowania tego typu tematyce. W nieporównany sposób kojarzy atmosferę tradycji, kult dawnych obyczajów i dawnej wspólniejszej sztuki z nowatorskimi poczynaniami zarówno w dziedzinie techniki czy budownictwa, jak też i w dziedzinie sztuki. Prace przygotowawcze do tego kongresu trwały długo, prowadzone przez Międzynarodowy Komitet Wykonawczy pod przewodnictwem E. Souriau, w składzie prof. prof.: J. Aler (Holandia), J. Gantner (Szwajcaria), P. Michelis (Grecja), Th. Munro (USA), L. Pareyson (Włochy), H. Read (Anglia), A. Sorel (Belgia), T. Takeuchi (Japonia), W. Tatarkiewicz (Polska), A. Veinstein (Francja). W kongresie uczestniczyli przedstawiciele myśli estetycznej z krajów europejskich, obu Ameryk i Azji (Japonia, India). Delegacje były na ogół bardzo liczne: grupy francuska, radziecka, amerykańska liczyły ponad dwadzieścia osób. Prace kongresu odbywały się na zebraniach plenarnych (co dzień w godzinach przedpołudniowych) oraz w licznych sek-

² Por. S. Morawski, *IV Międzynarodowy Kongres Estetyki, Ateny*, Estetyka, R. 2, 1961; P. Graff, *Czwarty Kongres Estetyki, Ateny 1960*, Estetyka, R. 4, 1963.

³ Według tych tematów zgrupowano referaty uczestników kongresu opublikowane w tomie: *Actes du IV Congrès International d'Esthétique, Athènes 1960, publiés sous la surveillance du Professeur P. A. Michelis, édition du comité hellénique d'organisation*, Athènes 1962.

cjach, poświęconych następującym zagadnieniom: podstawy estetyki ogólnej; nowatorstwo i tradycja; „non-finito”; zagadnienie prawdy w sztuce; język i estetyka; ocena sztuki; sztuka i życie; nowe techniki; dzieła sztuki nie dające się sklasyfikować; problemy realizmu; temat — styl — struktura; dzieło sztuki i przeżycie estetyczne; uczucia religijne a sztuka; estetyka eksperymentalna; sytuacja sztuki współczesnej; twórczość artystyczna.

Referat inauguracyjny na temat tradycji i nowatorstwa został wygłoszony przez E. Souriau, w imieniu francuskiej Académie des Sciences Morales et Politiques. W epoce zachwiania się wszystkich niemal tradycji, powiedział Souriau, jedynie sztuka pozostaje poza tym niebezpieczeństwem, nie istnieje w sztuce bowiem problem postępu, zastępowania dawnych wartości lepszymi, bo nowymi. Mimo to, szczególnie w dobie współczesnej, ostro staje problem tradycji i nowatorstwa równocześnie w kategoriach estetycznych i pozaestetycznych. Można sformułować sporą ilość argumentów pozaestetycznych przemawiających za czy przeciw tradycji, za czy przeciw nowatorstwu. Z jednej bowiem strony wciąż budzą uznanie trwałe wartości klasycznego piękna i harmonii, wyrażone w sztuce greckiej, czy „wieczne” tematy powracające w sztuce wszystkich czasów. Także tradycyjne wydają się pewne funkcje sztuki, zwłaszcza o charakterze ceremonialnym; trwałe i niezmiennie pozostają niektóre ograniczenia i możliwości artysty. Z drugiej zaś strony zmieniająca się rzeczywistość społeczna i techniczna, nowe warunki życia i nowe potrzeby ludzi determinują nowatorskie poszukiwania w sztuce. Czy można jednak mówić o estetycznej wartości nowatorstwa, czy może ono być wartością estetyczną? Przypominając wielkie przykłady niewątpliwego nowatorstwa (Delacroix — Baudelaire — Bergson) Souriau zwrócił uwagę na istnienie dwóch jego odrębnych rodzajów. Nowatorstwo względne dostrzega wszędzie tam, gdzie pojawiają się osiągnięcia istotne w stosunku do własnego kontekstu i sytuacji, w jakiej powstały; nowatorstwo natomiast, które określa mianem „absolutnego”, wiąże z epokową oryginalnością arcydzieł, cennych w perspektywie „wieczności”.

Wywody Souriau zostały niejako uzupełnione referatem zamykającym L. Pareysona (Włochy), który wskazał na dwa rodzaje oryginalności: tej, która urzeczywistnia się w przedłużaniu tradycji i tej, która tradycji zasadniczo się przeciwstawia.

Referaty wygłoszone na sesjach plenarnych poruszały wiele podstawowych zagadnień ogólnie estetycznych. Po raz pierwszy w tego typu spotkaniach zainteresowano się problematyką estetyki kształtowanej poza tradycjami filozofii i sztuki zachodnioeuropejskiej (a do nich przecież nawiązuje i estetyka amerykańska); referat Thomasa Munro (USA) sygnalizował estetyczne tradycje Dalekiego Wschodu (ściśle powiązane z religią i moralnością); o hinduskiej estetyce lingwistycznej mówił K. C. Pandey (India), H. Lützeler (Bonn) wskazywał na problem „non-finito” w sztuce Dalekiego Wschodu.

W. Tatarkiewicz precyzyjnie przedstawił wielość znaczeń określenia prawdy w sztuce; R. Ingarden omówił problem systemu jakości estetycznych; H. Lützeler (Bonn) zwrócił uwagę na ściśle powiązanie między sztuką a życiem, sztuka bowiem należy do ludzkiego otoczenia i stanowi część procesu życia. Analogiczne zagadnienie zostało w nieco odmienny sposób ujęte w referacie L. Flama (Bruksela), który określił sztukę jako

religię współczesnego człowieka. Nawiązując do koncepcji sztuki — religii, która znalazła swoje podstawy teoretyczne w religijności filozoficznej zaproponowanej przez Spinozę, a przypominanej potem przez Jaspersa, Flam dowodził, w jaki sposób człowiek-twórca lepiej poznaje samego siebie poprzez swoje własne wytwory, zwłaszcza poprzez sztukę pojętą jako przedmiot konkretny, autonomiczny. Najlepszym przykładem może być sztuka nowoczesna (od surrealizmu do pop-art). Zastanawiając się nad zagadnieniem trwałości i przemijalności w sztuce, P. A. Michelis (Ateny) dowodził, iż sztuka traci dziś coraz bardziej ambicje monumentalności, artysta nie chce tworzyć dzieł „wiecznych”, a tylko chwytą przemijające momenty inspiracji, dla potwierdzenia własnych możliwości twórczych.

Wypowiedzi na sesjach plenarnych kongresu dotyczyły zatem bardzo wielu zagadnień formułowanych przez najwybitniejszych przedstawicieli myśli estetycznej, całego świata. Szczególnie cenne, bo nowatorsko ujęte, wydają się te wszystkie wypowiedzi, które poszukują nowej koncepcji sztuki, ze względu na jej nowe funkcje w życiu i otoczeniu współczesnego człowieka, próbują określić funkcjonalną, zmienną koncepcję sztuki.

Każdego popołudnia obradowało równocześnie siedem sekcji kongresu, z których każda obejmowała 5—7 referatów. Materiały kongresowe nie zostały dotąd opublikowane, z konieczności zatem trzeba ograniczyć się do referowania wyłącznie tych spotkań, w których miało się okazję uczestniczyć osobiście, do przedstawienia problemów dostępnych dzięki mniej już oficjalnym dyskusjom i spotkaniom bardziej kameralnym. Nie jest oczywiście możliwe ani generalne podsumowanie wyników prac kongresowych, ani — tym bardziej — określenie najbardziej ważkich nurtów badawczych. Można natomiast wśród bogactwa poruszanych czy tylko sygnalizowanych na kongresie zagadnień wskazać na te, które wydać się mogą najbardziej perspektywne, najwyraźniej wychodzące naprzeciw aktualnym potrzebom społecznym i sytuacjom intelektualnym. Z tego powodu szczególnie interesujące wydają się poszukiwania podjęte przez nurt estetyki określanej jako „naukowa” czy nawet eksperymentalna. Reprezentują ją niektóre środowiska francuskie i włoskie, przy czym we Francji działa odrębny Instytut Estetyki i Nauki o Sztuce (Institut d'Esthétique et des Sciences de l'Art), który podjął szereg prac badawczych, z pogranicza estetyki i psycho-fizjologii, socjologii i historii. Niektóre wyniki badań zostały przedstawione w pierwszym numerze rocznika „Annales de l'Institut d'Esthétique et des Sciences de l'Art”. Na uwagę zasługują badania R. Francesa nad językiem muzycznym i ewolucją upodobań plastycznych, H. Voillaume nad upodobaniami estetycznymi dzieci, A. Moles'a z pogranicza estetyki i cybernetyki. Analogiczne prace badawcze prowadzone są równocześnie we Włoszech (Silvio Ceccato). Estetycy włoscy, podobnie jak francuscy, reprezentują bardzo wielostronne zainteresowania estetyczne. Obok estetyki semantycznej uprawiają estetykę socjologizującą (analiza zmienności gustów i upodobań) i przemysłową (nowe próby pogodzenia piękna z użytecznością). Ten ostatni nurt zarysował się w głosach i innych uczestników kongresu, zwłaszcza estetyków radzieckich, szczególnie zainteresowanych estetyką użytkową, oddziaływaniem przedmiotów na ludzi, a więc — szeroko pojętym wychowaniem estetycznym.

Problematyka wychowawcza pojawiała się na tle wielu zagadnień

ogólno-teoretycznych (funkcje sztuki) i bardziej praktycznych, w związku z nową rozszerzającą się koncepcją sztuki. Skądinąd wiadomo, jak żywe jest dziś wszędzie zainteresowanie tym zagadnieniem, w programie kongresu uwzględnionym chyba zbyt skromnie. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż jeden z czołowych estetyków współczesnych Sir Herbert Read (Anglia) jest równocześnie inicjatorem wielkiego ruchu intelektualnego i wielu doświadczeń praktycznych w dziedzinie wychowania przez sztukę. Dyskusja nad tymi zagadnieniami, w czasie obrad kongresu, z udziałem H. Reada, wielu estetyków francuskich, holenderskich i radzieckich zwróciła uwagę na rolę sztuki w wychowaniu człowieka integralnego.

Wypowiedzenie słów pożegnania przypadło w udziale najstarszemu z uczestników kongresu. Był nim dr Minkowski, polsko-francuski filozof-psychiatra. Słusznie zwrócił uwagę na najważniejszą chyba zdobycz kongresu, mianowicie na przyjazną atmosferę wielkiego spotkania i wielkiej konfrontacji. Przez cały tydzień wymieniali między sobą idee i poglądy najwybitniejsi przedstawiciele światowej myśli estetycznej, reprezentujący różne stanowiska i różne zainteresowania, zobaczyli więc bliską sobie problematykę w zwierciadle poglądów odrębnych, co pozwoliło na rozszerzenie perspektywy badawczej. Nie pozostał również bez znaczenia fakt obcowania z arcydziełami wielkiej sztuki dawnej i współczesnej (Rijksmuseum i Stedelijk Museum w Amsterdamie, Mauritshuis w Hadze, Boymans w Rotterdamie, Kroller-Muller w Otterlo), z dawną i współczesną architekturą tego niezwykłego kraju. Zarówno obrady kongresu, jak i jego artystyczne „tło” potwierdziły, teoretycznie sformułowane, tezy na temat sztuki jako ludzkiego środowiska, sztuki bliskiej życiu i potrzebnej.

Myśl estetyczna wydaje się dziś w świecie bardzo żywa i dynamiczna, choć wciąż jeszcze niedostatecznie precyzyjna, wciąż wielostronnie poszukująca. Każdy kolejny kongres otwiera nowe perspektywy, budzi nowe niepokoje i w tym chyba także zawiera się niewątpliwa wartość takich spotkań.

Polska delegacja liczyła pięć osób i przedstawiła następujące referaty:

Prof. dr Roman Ingarden (Uniwersytet Jagielloński) — *Das System der ästhetisch relevanten Qualitäten* (obradę plenarną);

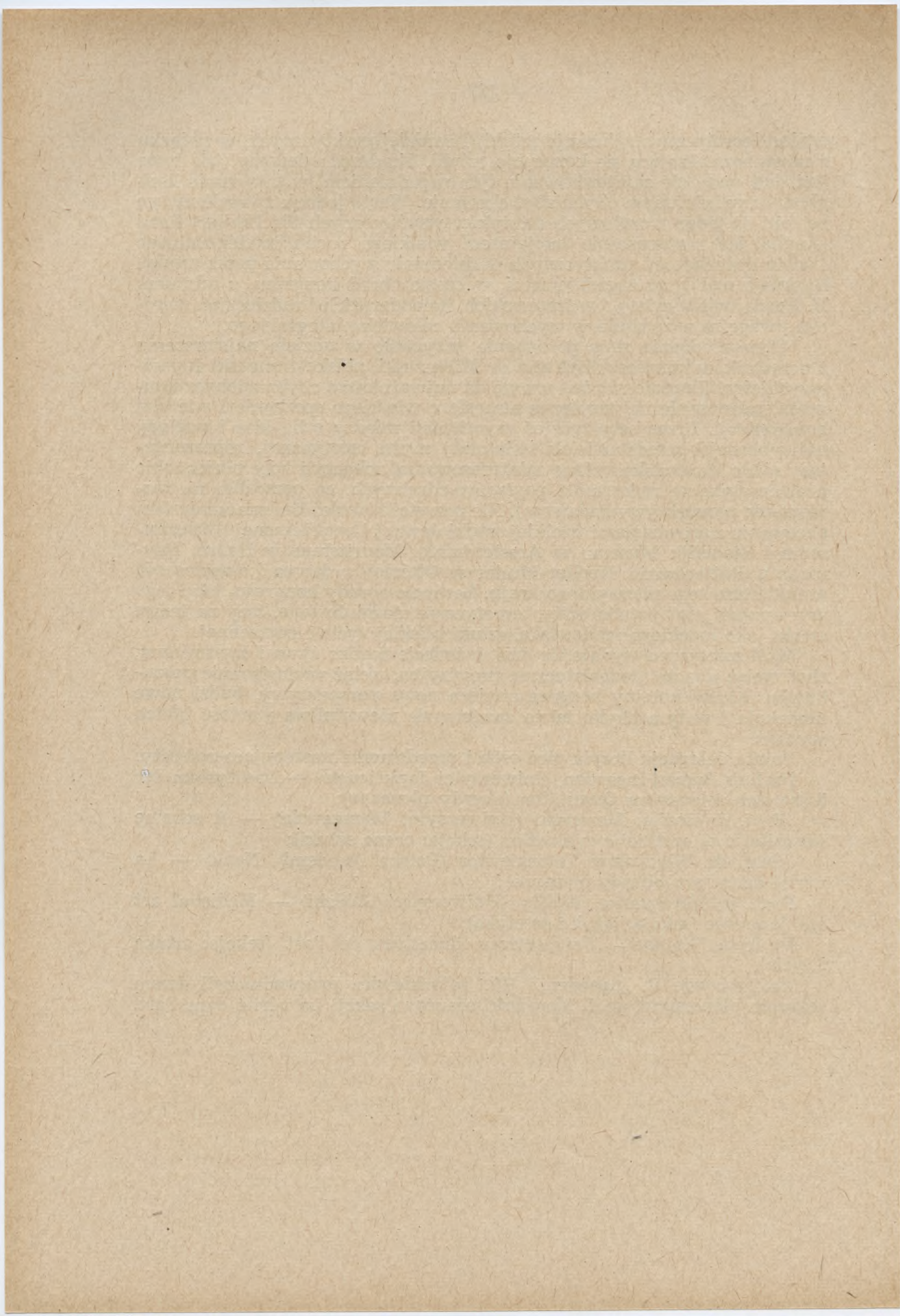
Prof. dr Stefan Morawski (Uniwersytet Warszawski) — *A scheme for criteria of aesthetic evaluation* (sekcja: ocena sztuki);

Prof. dr Władysław Tatarkiewicz (Polska Akademia Nauk) — *La vérité dans l'art* (obradę plenarną);

Prof. dr Mieczysław Wallis (Uniwersytet Łódzki) — *Medieval art and language* (sekcja: język i estetyka);

Dr Irena Wojnar — *Perspectives éducatives de l'art* (sekcja: sztuka i życie).

Profesorowie R. Ingarden i Wł. Tatarkiewicz przewodniczyli dwóm seansom plenarnym, prof. Morawski seansom sekcji *La vérité dans l'art*.

Władysław Tatarkiewicz

Prawda w sztuce

Odczyt wygłoszony na V Międzynarodowym Konkresie Estetyki w Amsterdamie 25 VIII 1964 r., ogłoszony po francusku w „Allgemeen Nederlands Tijdschrift voor Wissbegeerte en Psychologie”, LVI, 5, 1964.

I. WIELOŚĆ ZAGADNIENI. Zagadnienie prawdy w sztuce nie jest jedno, jest takich zagadnień wiele, bo wyraz „prawda” ma wiele znaczeń, a wraz ze zmienionym znaczeniem zmienia się też zagadnienie. Słowniki pouczają, że wyrazy „prawda” i „prawdziwy” mają przynajmniej cztery różne znaczenia.

1. W jednym rozumieniu „prawdziwy” znaczy tyle co autentyczny. W tym rozumieniu mówi się o „prawdziwym Rembrandcie”, chcąc wyrazić, że obraz jest autentyczny, że nie jest ani kopią, ani falsyfikatem. Przy takim rozumieniu zagadnieniem jest, jaką doniosłość ma w sztuce autentyczność, czy jest niezbędnym składnikiem wartości estetycznej, czy też kopia może wywołać takie same przeżycie estetyczne jak oryginał.

2. „Prawdziwy” znaczy również tyle co rzeczywisty. W tym znaczeniu używamy wyrazu, gdy wobec czarownego widowiska mówimy sobie: to prawda, to nie sen. Tu przeciwieństwem prawdy nie jest już kopia, lecz sen, wytwór wyobraźni. I wtedy pojawia się inne zagadnienie, mianowicie jaką doniosłość ma w sztuce rzeczywistość, czy jest niezbędnym składnikiem wartości estetycznej, czy gra wyobraźni może wywołać takie same przeżycie estetyczne jak rzeczywistość?

3. W trzecim znaczeniu prawdziwymi są twierdzenia odpowiadające rzeczywistości. Tu prawda brana jest w ścisłym rozumieniu logików, definiowana np. jako *adaequatio intellectus et rei*. Stanowi ona zagadnienie nie tylko dla logiki, ale również dla estetyki. Mianowicie: czy zgodność sztuki z rzeczywistością jest jej celem i warunkiem jej estetycznego działania? Jednakże stosowalność tak rozumianego pojęcia prawdy jest w estetyce i teorii sztuki ograniczona, bo prawda jest tu własnością twierdzeń i tylko twierdzeń, i może być o niej mowa jedynie w literaturze, a nie w muzyce, malarstwie czy architekturze, które posługują się dźwiękami czy kształtami, ale nie twierdzeniami.

4. W czwartym znaczeniu „prawdziwe” jest wszystko co w dorównany sposób odtwarza rzeczywistość, w jakiegokolwiek postaci, czy to będą obrazy, czy twierdzenia. W tym sensie można mówić o prawdzie portretu tak samo, jak o prawdzie powieści. Tu zagadnieniem jest w szczególności: czy prawda jest celem sztuki? Zagadnienie to występuje w literaturze, malarstwie, rzeźbie, ale nie w muzyce czy architekturze.

We wszystkich czterech znaczeniach wyraz „prawda” jest obecnie używany zarówno w mowie potocznej, jak w filozofii, estetyce, teorii sztuki. W innych czasach miał inne jeszcze znaczenia lub przynajmniej inne odcienie znaczeń. Całą różnorodność pojęcia prawdy i zagadnienia prawdy w sztuce ujawnia dopiero historia — i dlatego do niej będą się odwoływać niniejsze uwagi — a zarazem pokazuje ona, że od dawna, od starożytności greckiej jedno z czterech znaczeń, mianowicie ostatnie, panowało w estetyce i teorii sztuki nad innymi i że centralnym w nich zagadnieniem było: czy sztuka dąży do prawdy, czy ta jest jej celem istotnym? Zagadnienie to bywało równie istotne dla teorii sztuk plastycznych, jak dla teorii poezji.

II. PRAWDA A WYMYŚL. Od Homera starożytni wysoko stawiali w sztuce prawdę, zgodność z rzeczywistością¹. A zarazem zdawali sobie sprawę z rozbieżności między sztuką a prawdą: sztuka czerpie z rzeczywistości, ale się wciąż od niej oddala. Pindar pisał, że „oszukują nas baśnie ozdobione barwnymi wymysłami”², a Heziod, że Muzy nie tylko obwieszają rzetelne prawdy, ale także kłamstwa do prawdy podobne³. Obaj poeci używali wyrazu „pseudos”, który znaczył tyle co błąd, wymysł, wprowadzanie w błąd. Stosowali go zarówno do poezji, jak do sztuk plastycznych.

I odkąd Grecy zaczęli się zastanawiać nad sprawami piękna i sztuki, powstały wśród nich dwie różne teorie: wedle jednej celem sztuki była prawda, a wedle drugiej wprost przeciwnie — złudzenie. Jest dość prawdopodobne, że teoria iluzjonistyczna wyprzedziła tę, która sztukę wiązała z prawdą. Była pomysłem Gorgiasza, który nie lękał się twierdzić, że celem sztuki jest wprowadzać duszę w błąd i uwodzić wyobraźnię⁴. Działanie poezji jest magiczne, jest ona rodzajem oczarowywania, dzięki któremu pociesza i uszczęśliwia śmiertelnych. Poezja postępuje tak samo jak sztuki piękne, jeden z uczniów Gorgiasza pisał, że „w tragedii i malarstwie najwyżej ceni się tego artystę, który najlepiej w błąd wprowadza”⁵. Podobnie interpretowano też muzykę: Polibiusz potępia niejakiego Eforosa za to, że „wyraził niegodną myśl, iż muzyka została dana ludziom na to, by ich ludzić i zaczarowywać”⁶. Wedle teorii tej, powstałej na samym początku europejskiej cywilizacji, celem sztuki nie była prawda, lecz właśnie — złudzenie.

Jednakże w tym samym mniej więcej czasie Sokrates określał sztukę jako odtwarzanie czy naśladowanie rzeczywistości⁷. Określenie to implikowało, że celem sztuki jest prawda. Sokrates czerpał swe przykłady z plastyki, ale jego pogląd w równym stopniu miał zastosowanie w poezji. Pogląd ten został przyjęty przez Platona i dzięki jego autorytetowi stał się na dwa tysiące lat aksjomatem teorii sztuki. Platon a niebawem i Arystoteles i ich niezliczeni następcy definiowali poezję i plastykę jako sztuki „naśladowcze”, to znaczy właśnie takie, które odtwarzają rzeczy-

¹ *Iliada*, XVIII, 548; *Odysea* VIII, 489.

² Pindar, *Olympia*, I, 28.

³ Heziod, *Theog.*, 22.

⁴ Gorgiasz, *Helena*, 8.

⁵ *Dialexeis*, 3, 10.

⁶ Polibiusz, IV, 20.

⁷ Ksenofont, *Memor.*, III, 10, 1.

wistość i zmierzają do prawdy. I prawda, rozumiana jako zgodność z rzeczywistością czy naśladowanie jej, została potraktowana jako cecha istotna sztuki, weszła wręcz do jej definicji.

Starożytni zdawali sobie sprawę z tego, że oczy nasze deformują to, co widzą: człowiek czy koń, jakich widzimy, różnią się od rzeczywistego człowieka i konia. Powstawało więc pytanie: jak ma sztuka przedstawiać człowieka i konia, jakimi są, czy jakimi ich widzimy? Scenografowie i skiagrafowie greccy malowali tak, jak widzimy, przekonani, że to jest właściwy sposób przedstawiania prawdy. A filozofowie ówczesni, Demokryt i Anaksagoras, studiowali prawa perspektywy, wedle których deformujemy rzeczy widziane; te same prawa należy stosować w sztuce⁸.

Tymczasem Platon nie tak rozumiał prawdę, dla niego każda deformacja, nawet zgodna z prawami optyki, była fałszerstwem. Odróżniał dwa rodzaje malarstwa: „eikastyczne”, wiernie oddające kształty rzeczy, i „fantastyczne”, które kształty te deformuje. Jedynie pierwsze miał za „prawdziwe”⁹.

Używając nowszej terminologii, można powiedzieć, że są w sztuce dwie prawdy: obiektywna i subiektywna. Ateńscy malarze epoki klasycznej mieli na widoku subiektywną, a Platon uznawał wyłącznie obiektywną. I tu pogląd Platona wziął górę i przez wieki panował w sztuce a więcej jeszcze w teorii sztuki.

Werystyczna teoria sztuki (jeśli tak nazwać tę, która przykłada największą wagę do prawdy) pojawiła się tedy wcześniej w sztuce europejskiej, a później była jeszcze podtrzymywana przez idee idące ze Wschodu. Wedle żydowskiego filozofa Filona z Aleksandrii, „Mojżesz potępił sztuki malarstwa i rzeźby, bo kłamstwem niszczą prawdę”, a filozof arabski Averroes pisał, że „nie wolno poecie przedstawiać rzeczy przy pomocy kłamliwych i przypadkowych fikcji, powinien wypowiadać się wyłącznie o rzeczach, jakie istnieją lub mogą istnieć”¹⁰. A zarówno Filon, jak Averroes mieli rozległy wpływ na myśl zachodnią, nie tylko w dobie średniowiecza, ale tak samo Odrodzenia.

Istniały wszakże dwa sposoby rozumienia prawdy obiektywnej: sposób jednostkowy i sposób powszechny. Pierwszy kazał artyście eliminować to, co w widzenie rzeczy wnosi widz i przedstawiać rzeczy takimi, jakie istnieją, nie usuwając natomiast żadnej ich cechy, nawet przypadkowej i przelotnej. Drugi zaś przepisywał artyście, by usuwał ze swego przedstawienia rzeczy nie tylko subiektywną reakcję widza, ale również wszystko, co w rzeczy jest przypadkowe, przejściowe, co może ulec zmianie. Tak rozumiana prawda była prawdą „istotną”, „powszechną” „idealną”. Była to prawda taka, jaką ujrzał Platon, różna od tego, co większość estetyków nowoczesnych rozumie przez „prawdę”. Jednakże i w czasach nowych nie przestała mieć entuzjastów: poetyka klasyczna XVII w. nazywała „prawdziwym” taki utwór, który daje wyraz „powszechnym zasadom bytu” i przedstawia rzeczy takimi, jakimi „powinny być”.

Przeciwieństwem prawdy jest fałsz i umyślny błąd: w sztuce wszystko jest umyślne, więc jeśli jest błąd, to i on także jest umyślny, a błąd umyślny to nic innego jak kłamstwo. I wszystko, co w sztuce nie jest

⁸ Witruwiusz, VII, pr. 11.

⁹ Platon, *Soph.*, 236.

¹⁰ Averroes, *Determinatio*, ed. 1481.

prawdą, było długo uważane za kłamstwo. Starożytność rzadko zarzucała poetom czy plastynom kłamstwo, tym częściej robiły to wieki średnie i Odrodzenie. Dla Dantego poezja była „pięknym kłamstwem”¹¹. Boccaccio, bardziej od niego nowoczesny, protestował przeciw tej formie: „dico poetas non esse mendaces”¹² — bo kłamstwo jest oszustwem, a wymysły poetów nim nie są, bo nie po to są robione, by kogokolwiek wprowadzać w błąd. I Dante sam użył właściwego wyrazu określając poezję jako „fictio rhetorica in musica composita”¹³: nie jest ani błędem, ani kłamstwem, ani oszustwem, lecz — w y m y s ł e m, f i k c j ą. Nie potrzebowaliśmy wynajdywać tego wyrazu, tego pojęcia, tego rozróżnienia — były znane od dawna, już Izydor z Sewilli oddzielał „falsum” i fictum”. Na sztukę składają się nie prawda i kłamstwo, lecz prawda i fikcja. Wszakże większość teoretyków średniowiecza i Odrodzenia o tym nie pamiętała i dalej odmierzała w sztuce prawdę i fałsz.

Tymczasem już od IV w. przed naszą erą filozofia była w posiadaniu celniejszej teorii dotyczącej stosunku sztuki i prawdy: była to teoria Arystotelesa. Napisał on w swym traktacie logicznym, że wśród zdań, jakie wypowiadamy, są i takie, które nie są sądami, a przeto nie są a n i p r a w d z i w e, a n i f a ł s z y w e¹⁴. I właśnie wszystkie zdania wypowiedziane w poezjach są tego rodzaju: nie są ani prawdziwe, ani fałszywe. Poeci pisząc o rzeczach nie istniejących i niemożliwych popełniają błędy logiczne, a mimo to mają rację¹⁵. Znaczy to, że sztuka nie ma nic wspólnego z prawdą, a tak samo z fałszem: bo te należą do dziedziny poznania, a nie twórczości. Arystoteles pisał to o poezji, ale jego wywody stosują się a fortiori do sztuk wzrokowych. Pogląd jego poszedł jednak w zapomnienie i przez stulecia poetyki i traktaty o sztuce twierdziły dalej, że skoro twierdzenia poetów nie są prawdą, to są fałszem i kłamstwem.

III. PRAWDA A PIĘKNO. Skoro było pewnikiem, że sztuka ma przedstawiać prawdę, to trzeba było wytłumaczyć, dlaczego jednak się od niej oddala. Pisarze starożytni tłumaczyli, że robi to dlatego, by dać ludziom złudzenie czegoś lepszego i przyjemniejszego niż prawda. A pisarze nowożytni — że dlatego, by uczynić rzeczy piękniejsze niż są naprawdę. Ponieważ zaś piękno i prawda nie wykluczają się wzajem (jak złudzenie i prawda), więc ich stosunek mógł być ujmowany na różne sposoby:

1. Prawda i piękno są i d e n t y c z n e. Tak przede wszystkim myśleli starożytni: że prawda jest warunkiem koniecznym i wystarczającym piękna. Ale jeszcze w dwa tysiące lat później Boileau pisał: „Rien n'est beau que le vrai”, i Shaftesbury: „All beauty is truth”.

2. Wszakże już Platon napisał zdanie z którego wynika, że prawda jest co najwyżej warunkiem dostatecznym piękna, ale nie warunkiem koniecznym. Obraz — pisał on¹⁶ — nie przestałby być piękny, choćby malarz nie był zdolny dowieść, że to co wymalował mogło istnieć w rzeczywistości. Bardziej rozpowszechniona jest opinia odwrotna: że prawda

¹¹ Dante, *Convivio*, II, 1.

¹² Boccaccio, *Genealogia Deorum*, XIV, 13.

¹³ Dante, *De vulg. el.* II, 4.

¹⁴ Arystoteles, *De interpr.*, 17, 2.

¹⁵ Arystoteles, *Poet.*, 1460, b 13.

¹⁶ Platon, *Resp.*, 472 D.

jest warunkiem koniecznym, ale nie wystarczającym piękna. To właśnie przez wieki było doktryną klasyczną.

3. Prawda i piękno są wynikiem tego samego układu rzeczy, ale prawda jest „relata ad interius”, a piękno „ad exterius”, jak powiada autor średniowiecznej *Summa Alexandri*¹⁷.

4. Prawda nie jest warunkiem koniecznym piękna, ale jest n a j p e w n i e j s z y m środkiem by je osiągnąć: taki był pogląd np. wielkiego renesansowego teoretyka sztuki L. B. Albertiego¹⁸.

5. Prawda nie jest warunkiem piękna ani koniecznym, ani wystarczającym: tak twierdził już Cyceron¹⁹, argumentując, że gdyby prawda wystarczała, sztuka nie byłaby potrzebna.

6. Prawda w tym samym stopniu służy pięknu, co jej przeciwieństwo — fikcja. Pogląd ten spotyka się często u teoretyków Odrodzenia. „Il dire il vero o il falso è cosa al poeta accidentale”, pisał Ae. S. Piccolomini.²⁰

7. Fikcja lepiej służy pięknu niż prawda, pewniej je osiąga: to typowy pogląd romantyków.

8. A wreszcie umiarkowany i pluralistyczny pogląd na stosunek prawdy i piękna, może bardziej od innych odpowiadający faktom: według niego pewne rzeczy są piękne i stanowią źródło przeżyć estetycznych, ponieważ są prawdziwe i budzą przyjemne uczucie właściwe rzeczom realnym, prawdziwym, znanym. Natomiast inne są piękne dlatego, że przeciwnie, są nierealne, że budzą uczucie, które również jest przyjemne, nierealności, wznoszenia się ponad realność.

IV. GRANICE PRAWDY W SZTUCE. W ciągu wieków estetycy stawiali prawie wyłącznie tylko to pytanie: czy sztuka powinna dążyć do prawdy? natomiast nie pytali, czy może ją osiągać? A jednak już św. Augustyn rozróżnił te dwa zagadnienia: *falsum esse velle — verum esse non posse*²¹. Niech sztuka stawia sobie za cel prawdę — ale czy to cel osiągalny? Augustyn był zapewne pierwszym, który pytanie to stawiał i który zdawał sobie sprawę z trudności, jakie pociąga za sobą dążenie w sztuce do prawdy; był zapewne pierwszym, który rozumiał, że sztuka, aby być prawdziwa musi jednocześnie być fałszywa. Przykład brał z teatru: aktor Roscius grający Priama jest prawdziwym aktorem, ale by nim być musi być fałszywym Priamem. Ta nadzwyczajna (*mirabile*), współzależność prawdy i fałszu występuje również w innych sztukach: „jakżeby obraz przedstawiający konia mógłby być prawdziwym obrazem, gdyby wymalowany na nim koń nie był fałszywym koniem”.

V. PRAWDA W ZNACZENIU PRZENOŚNYM. Zagarnienie prawdy rozumianej jako odtwarzanie rzeczywistości było dyskutowane tak długo, że wreszcie się wyczerpało. Jeśli „prawda” jeszcze w XVIII wieku pozostała na kartach traktatów o sztuce, to już w innym znaczeniu wyrazu, mianowicie w znaczeniu przenośnym. Pojęcie prawdy zmieniło się, został tylko dawny wyraz. Zmieniło się i rozszerzyło do tego stopnia, że teraz

¹⁷ *Summa Alexandri*, II, 576.

¹⁸ L. B. Alberti, *De pictura* (Janitschek, 151).

¹⁹ Ciceron, *De Oratore*, III, 57, 215.

²⁰ Ae. S. Piccolomini, *Annotazioni*, 125.

²¹ Augustyn, *Soliloquia*, II, 10.

stosowało się nawet do sztuk nienaśladowczych. Traktat Jana Franciszka Blondela o architekturze może służyć za przykład.

Pisał tak ²²: „Mówi się przenośnie: »ta architektura jest prawdziwa«, gdy ma się na myśli tę, która we wszystkich swych częściach zachowuje właściwy sobie styl bez żadnej domieszki innego, która używa jedynie niezbędnych ozdób, która unika niewłaściwej różnorodności, daje pierwszeństwo symetrii i regularności; koniec końców architekturą prawdziwą jest ta, która podoba się oczom, bo jest zgodna z ideą, jaką się posiada dla danego rodzaju budowli”.

Blondel wyjaśnia więc, co rozumie przez prawdę: prawda to jedność stylu, oszczędność w ozdobach, regularność. Jego pojęcie prawdy nie jest jasne i jednoznaczne, ale na pewno jest przenośne: mówi to sam. W gruncie rzeczy pojęcie to ma nie wiele wspólnego z prawdą jako odtwarzaniem rzeczywistości; odbiega też od trzech innych pojęć prawdy, jakie figurują w słownikach i które były powyżej rozróżnione. Ten XVIII-wieczny pisarz przez „prawdziwą” architekturę rozumiał po prostu tę, którą miał za dobrą.

W teorii sztuki XIX wieku znaczenie wyrażenia „prawda w sztuce” znów uległo zmianie, ale w dalszym ciągu zostało metaforyczne. U jednych autorów, jak Maurice Denis ²³, „prawda” dzieła sztuki znaczyła tyle, co zgodność z jego celami i środkami. Inni znów rozumieli ją jako szczerłość ²⁴: dzieło sztuki jest prawdziwe, gdy wyraża to, co artysta na prawdę myślał i czuł. Były to dwa pojęcia doniosłe, ale bardzo różne od tradycyjnego pojęcia prawdy. Nie były ani pojęciami filozofów, ani pojęciami myśli potocznej: były pomysłami artystów i estetyków.

Wszystko to wskazuje na to, jak wielorakie jest pojęcie prawdy w sztuce i jak różnorodne są zagadnienia, które są z nim związane: prawda a złudzenie, prawda a wymysł, prawda obiektywna a subiektywna, prawda istotna a przypadkowa, powszechna a jednostkowa, realna a idealna, prawda jako cel a jako środek, prawda pożądana, prawda możliwa, do osiągnięcia, sztuka, która nie jest ani prawdziwa, ani fałszywa, prawda jako jedność, prawda jako harmonia, prawda jako szczerłość — to wszystko zagadnienia kryjące się pod wyrazami „sztuka” i „prawda”.

²² J. F. Blondel, *Cours d'architecture*, vol. I, 1771, s. 391.

²³ M. Denis, *Du symbolisme au classicisme*, ed. Revault d'Alonnes 1964.

²⁴ K. Zwolińska, *W jakim sensie można mówić o prawdzie artystycznej*, Przegląd Filozoficzny XLV, 1—2, 1949.

Recenzje i sprawozdania

BOGDAN SUCHODOLSKI: *Narodziny nowożytnej filozofii człowieka*. Warszawa 1963, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, str. 619, cena 100 zł.

Obszerna i bogata w fakty książka Bogdana Suchodolskiego: *Narodziny nowożytnej filozofii człowieka*, podejmująca próbę wydobywania istotnej dla Odrodzenia treści filozoficznej, stanowi interesującą pozycję z zakresu ostatnich publikacji filozoficznych. Należy z uznaniem podkreślić fakt, iż w polskiej literaturze naukowej tego typu jest ona może pierwszą pracą dającą nie tylko historyczny wykład renesansowej filozofii, ale zarazem pewną jej syntezę. W oparciu o olbrzymi materiał źródłowy autor pokusił się także o wydobywanie i pokazanie związków filozofii Odrodzenia z poprzednimi i przyszłymi prądami filozoficznymi oraz uchwycenie jej tendencji rozwojowych przy uwzględnieniu tła gospodarczo-społecznego.

Oczywiście prześledzenie *Narodzin nowożytnej filozofii człowieka* daje wiele możliwości, już z racji jej zakresu, dla rozmaitych refleksji i uwag bądź w charakterze zapytań pod adresem autora, bądź całkowicie kontrowersyjnych. Chciałbym właśnie podzielić się niektórymi, jakie nasunęły mi się w trakcie lektury książki Suchodolskiego.

Pominę tutaj niezwykle istotne sprawy, jak autor w ogóle pojmuje filozofię człowieka (czy antropologię filozoficzną, która według niego jest jej synonimem) oraz historię filozofii człowieka, ponieważ zajęcie się nimi wymagałoby odrębnego artykułu. Natomiast przedstawię w mojej recenzji uwagi odnoszące się do trzech zagadnień: 1) ogólnej kompozycji książki i doboru jej treści, 2) zakresu źródeł branych pod uwagę, 3) interpretacji niektórych stanowisk filozoficznych oraz prób ustalania rozmaitych analogii i zależności między nimi.

Przechodząc do pierwszego z nich, należy zauważyć, że autor z całą ścisłością nawiązuje w części pierwszej do problematyki, jaką zajmowało się średniowiecze. Ale czy „dziedzictwo średniowiecza” to jedyne priora renesansowej filozofii człowieka? Czy może nawet bardziej istotnych jej początków i w ogóle całej nowożytnej filozofii nie należy szukać w starożytności? Czy zatem rzeczywiście nowożytna filozofia człowieka rodzi się w XV i XVI w.? Nie sądzę, ażeby jej rodowód sięgał tylko tych czasów. Cała filozofia Odrodzenia jest tak bardzo obciążona filozoficznym dorobkiem starożytności i średniowiecza, iż nawet najwybitniejsi jej przedstawiciele nie stworzyli systemów całkowicie oryginalnych. Toteż dla zrozumienia i pełnego uchwycenia charakteru renesansowych koncepcji filozoficznych potrzebna jest nie tylko znajomość niektórych prądów średniowiecza, lecz ponadto i starożytności.

Ograniczenie się do poglądów wyłącznie średniowiecznych daje zatem niepełny obraz źródeł filozofii Odrodzenia.

Nasuwiają się jednak zastrzeżenia w odniesieniu do samego doboru tych treści średniowiecznej filozofii, które odegrały rolę w kształtowaniu się renesansowych koncepcji.

Po pierwsze, wizerunek „dziedzictwa średniowiecza” wydaje się niezupełny. Autor całkowicie pominął grupę czternastowiecznych filozofów-nominalistów, którzy reprezentowali wiele poglądów prekursorskich w stosunku do szeregu przewodnich idei Odrodzenia. Filozofowie ci, skupieni wokół dwóch wielkich ośrodków uniwersyteckich: Paryża i Oxfordu (m.in. Wilhelm Ockham, Piotr z Auriol, Piotr z Ailly, Jan z Mirecourt, Mikołaj z Autricourt, Jan Buridanus, Mikołaj z Oresme), odważali się występować z krytyką metody scholastycznej, racjonalnej wiedzy o Bogu i świecie, a nawet religii. Zajmowali wobec dorobku filozofii średniowiecznej stanowisko sceptyczne oraz głosili hasło poznania empirycznego, kontynuując tradycję Rogera Bacona, podjętą ponownie u schyłku Odrodzenia przez Franciszka Bacona. Na szczególną uwagę zasługuje Jan Buridanus, autor nie tylko znakomitych, prekursorskich prac fizykalnych, ale również bardzo interesujących z filozoficzno-antropologicznego punktu widzenia komentarzy do arystotelesowskich pism z filozofii praktycznej (wskazał na to Paweł Czartoryski w swoim referacie pt. *Recepcja filozofii praktycznej Arystotelesa w Europie XIII—XV w.*). Poglądy tych filozofów były wyrazem protestu przeciw panującej filozofii, toteż dziwne wydaje się, że nie znaleźli należytego sobie miejsca w pierwszej części książki Suchodolskiego.

Po drugie, nie widzę celowości omawiania niektórych partii materiału stanowiącego „dziedzictwo średniowiecza”. Autor rozważa cztery koncepcje antropologiczne, które wedle jego mniemania wywarły poważny wpływ na renesansową filozofię człowieka. Naturalnie nie można mieć żadnych zastrzeżeń do tego, że autor uwzględnił przede wszystkim koncepcje Augustyna i Tomasza z Akwinu, ale pewne wątpliwości nasuwa przedstawienie jako trzeciej koncepcji poglądów Franciszka z Assyżu, a już zupełnie opory budzi koncepcja „człowieka z punktu widzenia walki o królestwo boże na ziemi”.

Jeśli chodzi o poglądy Franciszka z Assyżu, to autor słusznie widzi, że jego działalność praktyczna jest przejawem pewnej koncepcji człowieka. Ale kiedy mówi się również o filozofii Franciszka i widzi we franciszkanizmie jakiś nurt filozoficzny niemal że równorzędny augustynizmowi i tomizmowi, to myślę, iż Suchodolski posuwa się za daleko. Sądzę, że należy koniecznie odgraniczyć filozofię człowieka jako pewną teorię, spełniającą przynajmniej niektóre kryteria naukowości, od koncepcji człowieka, będącej wyrazem rozmaitych przekonań o nim, o charakterze wcale nie tylko filozoficznym, i stanowiącej zbiór twierdzeń o różnym stopniu prawomocności, logicznego powiązania między sobą i uświadomienia przesłanek. Wprawdzie antropologiczna koncepcja Franciszka, przejawiająca się w jego praktycznej działalności, oddziaływała w kierunku filozoficznych dociekań prowadzonych przez Bonawenturę (o czym autor wspomina za E. Gilsonem), jednak filozoficzny system twierdzeń o człowieku, taki jak u Augustyna czy Tomasza, nie istnieje ani u Franciszka, ani u tych, którzy nawiązywali do jego poglądów.

Poza tym nie wiadomo, dlaczego Suchodolski uznał poglądy Franciszka za ważne dla filozofii Odrodzenia „dziedzictwo średniowiecza”. Wpływy koncepcji franciszkańskiej były bardzo nikłe, a jeżeli zaznaczyły się w twór-

czości artystycznej, to z filozoficznego punktu widzenia fakt ten nie posiada większego znaczenia. Natomiast pominięta została ciekawa postać właśnie ze schyłku Renesansu — Franciszek Salezy. Jego koncepcja religii i życia religijnego, pełna radosnych i optymistycznych akcentów, szeroko uwzględniała życie doczesne, wskazując na piękno i dobro świata. Zatem niewątpliwie kontynuowała tradycje franciszkańskie.

Czwartej wielkiej koncepcji antropologicznej średniowiecza autor dopatruje się w ideologii nieortodoksyjnych sekt religijnych i radykalnych ruchów społecznych. Uwzględnianie różnorodnych zapatrywań o charakterze mistyczno-religijnym i historiozoficzno-społecznym jest chyba nieporozumieniem. Przede wszystkim trudno się tam doszukać jakiegokolwiek filozofii, a cóż dopiero — filozofii człowieka. A ponadto poza koncepcją Joachima da Flore, będącą raczej jakąś religijną wizją dziejów ludzkości, która, jak autor przyznaje, jest tylko jednym z poglądów reprezentujących ten nurt, rozdział nie zawiera nic więcej, co mogłoby przekonać, że i ów spadek średniowiecza wniósł coś do filozofii człowieka w Renesansie.

Część druga i trzecia pracy Suchodolskiego przynosi bogaty materiał informacyjny o epoce Odrodzenia. Aczkolwiek autor zastrzegł się, że dokona wyboru treści najbardziej istotnych i charakterystycznych dla tego okresu, jednak nie znane są kryteria, jakimi się kierował. Brak ich utrudnia jednoznaczne odgadnięcie intencji autora, ale kilka następujących uwag wydaje mi się uzasadnionych.

Sądzę, że dla pełniejszego obrazu piętnastowiecznej Akademii Platońskiej, w której tak wybitną rolę odegrali Marsiglio Ficino i Jan Pico della Mirandola, pożądane było choćby napomknięcie o bizantyńskim filozofie Gemistose Plethonie oraz jego uczniu Janie Bessarionie. Florenckie wykłady Plethona dały początek samej Akademii Platońskiej, rozwijającej się potem pod patronatem Medyceuszów.

Referując poglądy Montaigne'a, Suchodolski nic nie wspomniał o innych sceptykach tego okresu. Mam na myśli Pierre Charrona i Franciszka Sanchezę. Szczególnie interesujący z punktu widzenia filozofii człowieka jest traktat pierwszego z nich pt. *De la sagesse*.

Zawartość niektórych rozdziałów, jak np. ósmego cz. II i dziewiątego cz. III, nie stanowi jakiejś zwartej całości i jest tak różnorodna, że poszczególne ich partie mogłyby równie dobrze mieścić się w nich bądź znaleźć się gdzie indziej. Znowu nie wiadomo, czym powodował się autor przy grupowaniu pewnych części materiału w oddzielne jednostki tematyczne.

Zagadnienie zakresu źródeł uwzględnionych przez Suchodolskiego jest, moim zdaniem, dość dyskusyjne.

Bez wątplenia swoistość filozofii Odrodzenia polega przede wszystkim na odmiennej w stosunku do średniowiecza postawie. I oczywiście ta postawa antropocentryczna znalazła odzwierciedlenie w rozmaitych dziedzinach ludzkiej działalności — w filozofii, literaturze i sztukach plastycznych. Nie dziwi więc umieszczanie koncepcji antropologicznych w szerokim kontekście ogólnych rozważań filozoficznych (choć niekiedy za szerokim, jak np. przy omawianiu filozofii Giordano Bruna). Ale zamierzeniem autora było napisanie naukowej książki filozoficznej. A czymże miałyby być filozofia, jeśli „pozytywny system pojęć i zasad nowej filozofii człowieka” tworzyliby „myśliciele, poeci, artyści, politycy” (str. 158), co mielibyśmy rozumieć przez nią, gdyby „...działami tej filozofii były równocześnie obrazy i myśli Leonarda da Vinci

i Dürera, obrazy Boscha i Piotra Bruegla, proza Cervantesa i dramat Szekspira” (str. 586—587)? Stałaby się po prostu bliżej nie sprecyzowaną dziedziną o wątpliwej naukowości, zawierającą refleksje dotyczące wszelkiego rodzaju wytworów działalności człowieka i wchłaniającą wszystkie nauki. Trudno zgodzić się z tak szerokim pojmowaniem filozofii, jakie reprezentuje Sucho-dolski. A poza tym to, że książka, obraz czy rzeźba jest tworem człowieka, jeszcze za mało, aby budować na ich podstawie ogólną filozofię, co naturalnie nie znaczy, że nie można dopatrywać się w dziele sztuki pewnych treści filozoficznych. Filozofia sztuki istnieje od dawna, ale nikt chyba nie twierdził, że można postawić znak równości między nią a filozofią w ścisłym tego słowa znaczeniu, czy pewną dyscypliną filozoficzną, jaką stanowi antropologia filozoficzna. Ponadto autor zakłada, iż pewne poglądy filozoficzne zawsze poprzedzają twórczość artystyczną, znajdując w niej swój wyraz. A nie zawsze tak się dzieje. Artysta najczęściej bezpośrednio i spontanicznie reaguje na przemiany zachodzące w otaczającym go świecie. Dopiero potem powstają próby sformułowania koncepcji filozoficznych, których charakter zresztą wcale nie musi pokrywać się z charakterem wizji, jakie przyżywa twórca dzieł sztuki. Dlatego wszelkie analizy czynione w oparciu o dzieła sztuki muszą być traktowane bardzo ostrożnie, a już w żadnym wypadku nie mogą dostarczać wniosków w równym stopniu przekonywających o takim właśnie charakterze filozofii danej epoki, jak wnioski oparte o źródła filozoficzne.

Istnieje jeszcze inny aspekt tej sprawy, który każe mi zająć kontrowersyjne wobec Suchodolskiego stanowisko. Dzieła sztuki, w szczególności plastycznej, są tworem działalności ludzkiej, leżącymi na zupełnie innym, że się tak wyrażę, poziomie niż rozprawy o charakterze filozoficznym. Obcuje z dziełem sztuki plastycznej formułujemy szereg zdań na podstawie przedstawionej w nim rzeczywistości i dopiero w oparciu o ten opis wyciągamy wnioski natury ogólniejszej. Prawdziwość uzyskanych w ten sposób rezultatów może co najwyżej osiągnąć pewien stopień prawdopodobieństwa, ale tylko prawdopodobieństwa, ponieważ opierają się one na subiektywnych stwierdzeniach odgrywających rolę przesłanek. Samo rozumowanie może być poprawne, ale to nie gwarantuje prawdziwości konkluzji, gdyż można dokonać, oczywiście w pewnych granicach, takiej interpretacji, która usprawiedliwia właśnie te, a nie inne wnioski ogólne. Naturalnie granice opisu zawartości treściowej np. jakiegoś pejzażu są bardzo wąskie. Ale gdy weźmiemy pod uwagę sztukę Renesansu, gdzie mamy przede wszystkim bądź obrazy z tzw. tematem historycznym, najczęściej biblijnym, bądź przedstawiające zdarzenia codziennego życia, bądź będące pewnymi alegoriami, i zarazem będziemy pamiętać o bogatej symbolice rozmaitych przedmiotów tak chętnie umieszczanych przez malarzy na swoich dziełach, to przyznamy, że te granice ulegają znacznemu rozszerzeniu, dopuszczając w jakimś stopniu dowolność interpretacyjną. Już na innym poziomie znajduje się literatura, ponieważ posługuje się słownym środkiem wyrazu. Ale i tutaj, zważywszy między innymi na częstokroć przenośny charakter jej wypowiedzi, niejednoznaczność, obfitość wyrażen okazjonalnych oraz zdań normatywnych, zachodzą trudności przy braniu utworów literackich za podstawę wniosków bądź co bądź naukowych. Bowiem, ażeby je sformułować, trzeba przesłanki przełożyć na język naukowy, a rzadko istnieje tylko jedna możliwość takiego przekładu.

Z tych względów odczytanie poglądów filozoficznych epoki staje się pewnym domniemaniem, nie zawsze uprawnionym, gdy za podstawę bierze się,

oprócz rozważań ściśle filozoficznych, dzieła sztuki. Oto niektóre przykłady stwierdzeń Suchodolskiego, będące efektem takiego postępowania.

W rozdziale o Franciszku z Assyżu (str. 58) dowiadujemy się, że był on orędownikiem walki przeciw możnym i bogatym. Autor chce nas przekonać o tym na podstawie analizy fresku znajdującego się w podziemiach kościoła w Subiaco. Na tym fresku malarz przedstawił Franciszka z pergaminem w ręku, na którym widnieje napis oznaczający pozdrowienia waldensów — co wystarcza autorowi do pokazania działalności tego świętego z dotychczas nie znanej nam strony.

Omawiając kompozycje Lorenzettiego, przedstawiające skutki dobrych i złych rządów, Suchodolski widzi w nich przejaw zupełnie nowej koncepcji człowieka (str. 128). Nie wiadomo, na czym miałyby polegać ta nowość, jeśli dzieło Lorenzettiego pochodzi z XIV w. i raczej jest wyrazem kontynuacji moralizatorsko-dydaktycznych dyrektyw sztuki, charakterystycznych właśnie dla średniowiecza, niż wyrazem nowej koncepcji człowieka (o ile w ogóle można by zasadnie cokolwiek mówić o koncepcji człowieka w oparciu o ten fresk).

W rozdziale IX cz. III Suchodolski zastanawia się m. in. nad twórczością El Greco. Aby ją odczytać, nie omieszkał w nią „tchnąć” owego *lumen* czy *lux*, dzięki któremu twórczość tego malarza ukazuje się nam jako filozoficzny wyraz metafizycznej koncepcji świata Bonawentury i Francesco Patriziego.

Twórczość dramatyczną Szekspira autor charakteryzuje jako dopełnienie, ukazujące osiągnięcia renesansowej filozofii człowieka, „...a zarazem tkwiący w tych osiągnięciach dramat...” (str. 501). Nie zwykło się uważać Szekspira za filozofa, choć był nie byle jakim, bo dał syntezę dotychczasowego dorobku filozofii człowieka. Wydaje mi się, że dramat w utworach Szekspira nie jest dramatem filozofii człowieka, reprezentowanej przez myślicieli Odrodzenia, ale po prostu dramatem losu jednostki — stawianej przez okoliczności życiowe przed takimi decyzjami, w których ujawnia się cały sens i bezsens ludzkiego istnienia — odmalowanym z wielkim artyzmem oraz zdumiewającą trafnością psychologiczną. Zresztą to, co Szekspir powiedział o jednostce postawionej w obliczu pewnych sytuacji życiowych, dotyczy nie tylko ludzi Odrodzenia.

Tytuł rozdziału IX cz. II — „Ludowa wizja człowieka” sugeruje nam pogląd, że istniała w okresie Odrodzenia również ludowa koncepcja człowieka i świata. I niewątpliwie należy się z tym zgodzić. Jednakże Suchodolski prezentuje nam tę koncepcję w oparciu o analizę malarstwa Hieronima Boscha. Autor pomija to wszystko, co w jego twórczości wykracza poza „wizję człowieka ukrzyżowanego” i czyni go wyrazicielem poglądów ludu. Bardzo wątpię, aby lud widział świat pod aspektem zbrodni, wyrafinowanego patologicznego erotyzmu i groteskowej potworności. Natomiast te wszystkie chorobliwe cechy osobowości Boscha zaznaczają się na jego obrazach. Dzięki bezkrytycznej analizie dzieł sztuki człowieka najprawdopodobniej chorego psychicznie wizerunek ludowej wizji człowieka został po prostu sfalszowany

Szereg interpretacji Suchodolskiego oraz prób ustalania rozmaitych analogii i zależności nie wydaje się zbyt uprawniony.

Na str. 35 autor stwierdza, że Augustyn „Nie chciał akceptować ...teorii człowieka bez metafizyki — jak to czynili stoicy i Epikur...”. Przecież stoicka teoria człowieka pozostaje w najściślejszym związku z ich metafizyką, która wprost wyznacza szereg tez o człowieku!

Trudno się zgodzić z „dialektyczną” interpretacją augustyńskiej koncepcji terażniejszości (str. 37). Według takiej interpretacji terażniejszość miałyby istnieć i zarazem w pewnym sensie nie istnieć. Tymczasem dla Augustyna terażniejszość niewątpliwie istnieje, a tylko trudno nam to pojąć, ponieważ stanowi styk przyszłości i przeszłości, punktową egzystencję, przechodzącą momentalnie z niebytu przyszłości do niebytu przeszłości. Przy okazji chciałbym podkreślić, że słuszne jest zwrócenie uwagi na augustyńską koncepcję czasu jako jedno ze źródeł „dramatycznej wizji człowieka”. Natomiast wątpliwe wydaje się stwierdzenie autora, że w epoce Renesansu do tej właśnie wizji nawiązują Erazm, Cervantes i Szekspir. W każdym razie należałoby pokazać, w jakim sensie rozumie autor to „nawiązywanie” oraz uzasadnić tego rodzaju wpływ, o ile oczywiście zaistniały.

Nieprzekonywająca jest uwaga, że samotna działalność Franciszka (indywidualne wyprawy na Wschód, wystąpienie wobec wojsk cesarza Ottona idących na Rzym) była wyrazem odwrócenia średniowiecznej koncepcji człowieka, wiary „... w siłę jednostki... i we własne osobiste życie...” (str. 60). W wypadku człowieka tak skromnego i pobożnego, jakim był Franciszek, czyny jego nie mogły płynąć z odmiennego pojmowania roli jednostki, a jedynie z niezachwianej wiary w moc i prawdę głoszonego „słowa bożego”, nakazującego w pełni respektować hierarchiczną strukturę świata.

Przy omawianiu koncepcji Pico della Mirandola autor uważa, że pogląd tego renesansowego filozofa — polegający głównie na upatrywaniu w człowieku bytu, który sam kształtuje swoją formę, aktualizując jedną z wielu możliwości stojących przed nim otworem — jest zbieżny ze słynnym powiedzeniem Protagorasa o człowieku jako mierze wszechrzeczy (str. 173). Nie znamy traktatów Protagorasa, ale z tego, co o nim powiedział Platon, możemy wnosić, iż ta teza ma charakter wyłącznie epistemologiczny. Mianowicie, stwierdza ona tylko tyle, że wszelki sąd o jakiegokolwiek sprawie zależy od człowieka, a nie od poznawanego przedmiotu, co było wyrazem skrajnego relatywizmu i psychologizmu poznawczego tego wybitnego sofisty.

Na str. 214 Suchodolski sądzi, że „Rozdzielały się odtąd [tzn. od XV w. — A. W.] dwa wielkie nurty filozofowania, z których jeden traktować będzie poznanie człowieka jako podstawowe dla poznania świata, „... a drugi zaś traktować będzie poznanie świata jako podstawę zrozumienia człowieka, będącego fragmentem tej całości”. Rozdział ten został zapoczątkowany już w starożytności, mianowicie np. koncepcje sofistów czy Sokratesa były skoncentrowane całkowicie na człowieku, chociaż w zasadzie poprzestali oni na jakiejś filozofii spraw ludzkich, nie budując w oparciu o nią ogólnej metafizyki.

Nie przekonuje stwierdzenie, że problematyka perspektywy malarskiej, żywa w XVI stuleciu, była „... wyrazem przeżycia ludzkiego losu w kategoriach przestrzeni” i że „Człowiek w tym ujęciu okazywał się istotą żyjącą rzeczywiście w przestrzeni, a nie — jak sądziło średniowiecze — istotą, której życie prawdziwe układać się miało na osi wieczności” (str. 332). Czyżby autor sądził, że życie człowieka średniowiecznego upływało naprawdę poza rzeczywistym światem, który go otaczał? Jeśli nawet poprzestaniemy na terenie sztuki, to dzisiaj mimo niewątpliwie nikłego zainteresowania artystów średniowiecznych sprawami ziemskimi, w teorii i historii sztuki coraz większe uznanie zyskuje pogląd, że sztuka średniowieczna nie była twórczością mającą na uwadze tylko sprawy „państwa niebieskiego”. Poza tym problem perspek-

tywy rozwiązał już teoretycznie Alberti w swoim traktacie *O malarstwie*, a odkrycia krajobrazu dokonał na północy w początkach XV w. Jan van Eyck.

Omawiając rozmaite koncepcje, Suchodolski dość często określa je jako obiektywistyczne, a drugie jako subiektywistyczne. Nie zawsze wiadomo, dlaczego i wówczas sens tych terminów staje się niejasny. Na przykład u Leonarda da Vinci widzi on kontynuację obiektywistycznej teorii człowieka, a u Albrechta Dürera — subiektywistycznej. Pomijając już zastrzeżenia, czy w ogóle można mówić i w jakim znaczeniu o „filozofii człowieka” obu tych wielkich artystów, nie widzę podstawy do przeprowadzenia takiej klasyfikacji.

W całej książce stosowany jest pewien schemat pojęciowy, przez pryzmat którego autor odczytuje renesansowe koncepcje antropologiczne. Ciągłe czytamy o człowieku zewnętrznym i wewnętrznym, „prawdziwym” i rzeczywistym, autentycznym i nieautentycznym. Jednak brak jest należytych wyjaśnień, co właściwie miałyby oznaczać te określenia, gdyby się je przełożyło na język filozoficzny. Być może, że jakieś istotne problemy filozofii człowieka kryją się za nimi. Ale domyślając się, o co chodzi, na podstawie szerszych kontekstów, w których są używane — mam wątpliwości, czy ten schemat chwytą najistotniejszą problematykę antropologiczną. Sądzę, że kwestie, jakich dotyczy, są w istotny sposób uwarunkowane uprzednimi, milcząco założonymi rozstrzygnięciami, np. o naturze ludzkiej. Nie dotyczą więc rdzenia filozofii człowieka i dlatego nie przypisywałbym im tak wielkiego znaczenia, o jakim jest przekonany Suchodolski. I na przykład, jeśli twórczość Szekspira jest ujmowana w ramach tego schematu, to szereg istotnych kwestii antropologicznych, które można by odczytać z jego utworów, pozostaje zupełnie na uboczu.

Oczywiście uwagi krytyczne, jakie przedstawiłem, nie powinny przeszkodzić w dostrzeżeniu walorów książki Suchodolskiego. Dostarcza nam ona niewątpliwie wielu wiadomości o epoce Odrodzenia, przypomina szereg ludzi niesłusznie dzisiaj zapomnianych, maluje żywym i barwnym językiem szeroką panoramę czasów stanowiących ważny i przełomowy etap rozwoju ludzkości. Autor uwzględnia wiele dziedzin działalności ludzkiej, kreśli jej zasadnicze tendencje, szczytowe osiągnięcia i zaczątki schyłku. Toteż jego dzieło, bogate i wielostronne, stanowi trwały dorobek myśli ludzkiej w dziedzinie historii kultury.

Adam Węgrzecki

KARL R. POPPER: *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Discovery*, London, Routledge and Kegan Paul, 1963, str. XIV+412, cena 55 s.

Podobnie jak wielu innych myślicieli i uczonych, Popper rozwija swoje badania na dwóch drogach. Nowe myśli, należące do logiki, metodologii i teorii prawdopodobieństwa, ogłasza w czasopismach temu poświęconych, w postaci rozpraw. A poza tym napisał trzy obszernie dzieła, poświęcone zagadnieniom społecznym i metodologii. *Spółeczność otwarta*, obszerna, dwutomowa praca, która miała już cztery wydania, jest dobrze znana każdemu socjologowi; i jej tytuł stał się już w socjologii obiegowym terminem technicznym. *Ubóstwo historycyzmu* w żywy i sukcesywny sposób postawiło i ujęło wiele aktualnych problemów społecznych. I te dwa dzieła uzupełniają się wzajemnie.

Świadczą przy tym, że ich autor przy całej rozległości zainteresowań i kompetencji w naukach ścisłych, najgłębiej i najżywiej interesuje się sprawami człowieka i że szczególnie mu leży na sercu dostojenstwo ludzkie. A to sprawia z kolei, że choć ceni wiedzę dla niej samej, to przecież ujmuje zagadnienia filozoficzne nie w sztucznej izolacji od życia, lecz że trzyma się blisko zdrowego rozsądku, co nie znaczy jednak, by go czynił swym autorytetem. I dlatego Popper przy całej swojej kompetencji logicznej jest tak bardzo nieakademicki, tak niekonformistyczny w stosunku do uznanych koncepcji i dróg myślowych współczesności, a zwłaszcza do neopozytywizmu.

Nowa jego publikacja, o której tu będzie mowa, nie jest jednolitym dziełem i nie wprowadza idei zupełnie nowych. Jest to zbiór artykułów, rozpraw i szkiców, które powstawały w różnych okolicznościach potocznego życia jako przemówienia, analizy i polemiki, nie zaś na ścieżkach samotnego, twórczego myślenia. Wracają też w nich wielokrotnie te same myśli kierownicze, wypowiedziane w różnych kontekstach. Ale wiąże je w jedną całość parę idei zasadniczych, które nabierają reliefu, powiązane z różnymi konkretnymi zagadnieniami. Ich, by tak rzec, wtórność w stosunku do prac twórczych autora odbija się niekorzystnie tylko w tym, że nie są te rozprawy wykładem spójnym, dokładnie rozwijającym wysuwane myśli: wiele tu napomknień i niedomówień. Ale, jak wszystkie prace tego autora i ta jest godna szczególnej uwagi.

Składa się na tę książkę dwadzieścia artykułów; poprzedza je „wprowadzenie”, które mówi o źródłach wiedzy i ignorancji oraz zwięźle przedstawia najważniejsze myśli całego zbioru. A zbiór dzieli autor na dwie części. Pierwszej daje tytuł „Koniektury”, drugiej — „Refutacje”, odpowiednio do tytułu całej książki. Trzeba niestety pozostawić te łacińskie terminy, na te konstrukcje myślowe bowiem i na ich „obalenie” język polski nie ma trafnych odpowiedników. Sam zaś podział dwudzielny nie jest tu dość uzasadniony, gdyż w pierwszej części swego dzieła autor również obala różne tezy, które mają obieg szeroki.

Mówi gdzieś autor, że nie chce brać udziału w prądach i tendencjach współczesnej mu filozofii. To wynurzenie ma wielką wagę: charakteryzuje postawę myślową autora nie tylko w tej książce, lecz w całej jego filozofii. Niezależne, krytyczne stanowisko zajmuje on wobec wszystkich kierunków teorii poznania, metodologii i semantyki, szukając wszędzie rozwiązań bardziej podobnych do prawdy.

We wcześniejszym okresie swej pracy naukowej Popper, mieszkając w Wiedniu, pozostawał w bliskim kontakcie osobistym z neopozytywistami, nie poddając się jednak ich wpływowi. Przeciwnie, ich tezy i dyrektywy naczelne przede wszystkim były przedmiotem jego rozważań krytycznych. Otóż nie poddaje się on, po pierwsze, ich obsesywnej tendencji, by unicestwić wszelką metafizykę, to znaczy: wszelkie rozważania tego, co wychodzi poza doświadczenie. Uznaje wprawdzie, że należy wyraźnie odgraniczyć naukę od nienauki, jednak nie idzie tu za neopozytywistami, którzy by chcieli uznać problemy metafizyczne za pozorne, a rozwiązanie tych problemów za pozbawione sensu, ale przeciwstawia się niemal wszystkim tezom neopozytywizmu, nazywając go wręcz sekularyzowaną religią. Tym mianem obejmuje Popper również doktrynę behawioryzmu, który wiąże się z neopozytywistycznym fizykalizmem, a ten w rozumieniu Poppera jest metafizyką materialistyczną w „lingwistycznym czapraku”.

Punktem wyjścia w rozważaniach krytycznych jest dla Poppera rozróżnie-

nie optymizmu i pesymizmu epistemologicznego. Pierwszy znajduje wyraz w tezie, że prawda jest oczywista, a więc w pełni dla człowieka osiągalna. Jej gwarantem jest dla jednych *veracitas Dei*, prawdomówność Boga, dla innych także prawdomówność deifikowanej natury, objawiającej się w doświadczeniu, dla jeszcze innych świadectwo historii, a nawet autorytet języka. Platon, Kartezjusz, Bacon, Hegel, to reprezentanci trzech pierwszych odmian optymizmu; przedstawiciele zaś „filozofii lingwistycznej” reprezentują odmianę czwartą. Ten optymizm znajduje najbardziej dobitnie wyraz w ulubionej tezie Wittgensteina, że nie ma w świecie zagadek, do której Popper ma — jak sam powiada wyraźnie — szczególną awersję.

Pesymizm epistemologiczny natomiast utrzymuje, że nie możemy bezgranicznie zawierzyć żadnemu z tych jakoby gwarantów bezbłędnego poznania. Przy tym podkreśla z naciskiem, że nie można legitymować prawdziwości tezy źródłem poznania. Prawdziwość bowiem polega jedynie na zgodności tezy z tym, co ona stwierdza. Ten probierz prawdy, przywrócony przez Tarskiego, Popper uznaje za jedyny. I sam opowiada się za pesymizmem umiarkowanym, utrzymując, że nie potrafimy nigdy sprawdzić bez reszty tez, które stawiamy i przyjmujemy. Popper mówi przy tym — dodać trzeba — nie o tezach, lecz o teoriach. Ale chyba ściślej byłoby mówić o tezach, gdyż przez teorię rozumiemy zazwyczaj uporządkowany zbiór tez, nie zaś jedno zdanie. A mówić możemy o prawdziwości już jednego zdania.

Optymizm poznawczy jest przeświadczeniem, że można przekonać się ostatecznie, czy dane zdanie jest prawdziwe — co się nazywa jego weryfikacją. Empiryzm twierdzi, że tak weryfikować możemy zdania, opierając się o doświadczenie. A indukcyjne przechodzenie od poszczególnych obserwacji do ogólnego prawa ma być właśnie tą ostateczną weryfikacją.

Popper natomiast stawia pod znakiem zapytania indukcję, twierdząc, że jest ona po prostu mitem. Po pierwsze bowiem, nikt nie dochodzi do prawd ogólnych, gromadząc poszczególne obserwacje bez jakiegś już z góry powziętej koncepcji czy też postawionego zagadnienia. Zbierać obserwacje podobne, to wszak widzieć je jako podobne pod jakimś względem, a więc widzieć je z pewnej sytuacji poznawczej. Koncepcje czy też — jak mówi Popper — koniektury, domysły i pomysły nie powstają w pustce poznawczej, lecz na pewnym tle poznawczym. Ze zdobytej już wiedzy rodzą się nowe zagadnienia.

Po drugie zaś, żadnej tezy ogólnej, żadnego prawa natury niepodobna zweryfikować w pełni: nie możemy objąć obserwacją wszystkich przypadków, które podpadają pod weryfikowane zdanie ogólne. Z indukcją tedy, jako mitem, znika możliwość pełnej weryfikacji: zamiany jak gdyby banknotów na odpowiadającą im sumę w złocie.

Popper uważa natomiast, że można wykazać, iż pewna teza ogólna jest fałszywa, czyli: ją „sfalsyfikować”. Wystarczy bowiem znaleźć jeden tylko przypadek z nią niezgodny — jednego czarnego łabędzia, by wykazać, iż fałszem jest, że wszystkie są białe. Ale, jak się zdaje, to nie dowodzi, jak chce Popper, iżby nigdy nie można było sprawdzić w pełni żadnej tezy. Bo przecież wiemy pozytywnie, że dane zdanie ogólne jest fałszem tylko dlatego, iż wiemy równie pozytywnie, że prawdziwe jest zdanie jednostkowe z nim sprzeczne. Sam wszak mówi wyraźnie, choć tylko obrazowo: „nasze falsyfikacje wskazują więc punkty, w których zetknęliśmy się z rzeczywistością”. Zetknęliśmy się właśnie w tym konkretnym doświadczeniu, gdzie spotkał się czarny łabędź.

Trzeba więc chyba uznać, że falsyfikacjonizm Poppera z konieczności rzeczy jest ograniczony w pewnej mierze, a mianowicie do zdań ogólnych. Lecz i w tej postaci jest tezą ważną i płodną, koryguje wszak nadmierną asertywność naszych umysłów, podważa nadmierną, dogmatyczną ufność w nasze potoczne przeświadczenia i budzi podejrzliwość w stosunku do ustalonych przeświadczeń, a więc krytycyzm. I właśnie ten krytycyzm Popper uważa za swoistą cechę swojej postawy badawczej.

A jednocześnie w tezie, że zdania ogólne można obalać ostatecznie, nie zaś je ostatecznie sprawdzać, znajduje Popper probiez rozgraniczenia nauki i nie-nauki. Zdanie ogólne można uważać za twierdzenie naukowe tylko o tyle, o ile można wskazać, jakie fakty mogłyby je obalić. „Istnieją niewidzialne duchy” to twierdzenie nienaukowe, bo mocą definicji wymyka się spod kontroli doświadczenia. Induktywizm zaś nie potrafi wskazać wyraźnego probieza demarkacji nauki.

Trzeba podkreślić z naciskiem, że ta postawa krytyczna Poppera wymaga wielkiej dyscypliny moralnej. Wymaga bowiem, iżby badacz przeciwstawił się swojej naturalnej tendencji do kwietyzmu poznawczego, do uznania za ostateczne otrzymanych już wyników tego badania. Trzeba wielkiej energii moralnej, by z wysiłkiem szukać niebiałego łabędzia, gdy mnóstwo widzianych białych skłania nas do wiary, że nie ma innych niż białe. I właśnie każdy nowy eksperyment wystawia na krzyżową próbę pomysłowo powziętą koncepcję.

W swoim umiarkowanym pesymizmie poznawczym Popper nie upada na duchu. Choć bowiem z Ksenofanese i wieloma późniejszymi filozofami uważa wszelką koniekturę tylko za domysł podobny do prawdy, to przecież jest przekonany, że obalając jedną tezę, można ją zastępować lepszą, bardziej zbliżoną do obiektywnej prawdy, która jest asymptotą dla coraz to dokładniejszych przybliżeń.

Toteż jego koncepcja poznania nie ma w sobie nic z kapitulacji. Jest on bowiem przekonany, że nauka daje coraz wierniejszy obraz świata i że dokonuje nowych odkryć. Tu różni się Popper od defetystycznego operacjonizmu i instrumentalizmu, z których pierwszy chce widzieć w „prawach natury” tylko reguły rachunkowe, drugi zaś narzędzia przewidywania, które pozwalają realizować w działaniu nasze tezy. Te stanowiska prowadzą do obskurantyzmu, powstrzymują bowiem naturalny bieg myśli, który dąży nie do prostych korelacji, lecz do wyjaśnień. Te dwie błędne koncepcje poznania sprawiły, wedle Poppera, że w fizyce teoretycznej już nastąpiła pewna stagnacja. Swój pogląd na rolę i charakter hipotez i teorii nazywa Popper teoretyzmem.

Mimo ostrożności poznawczej Popper bliższy jest stanowiska esencjalizmu, niżby się zdawać mogło na pierwszy rzut oka. Tę postawę poznawczą, którą Popper uważa za swoistą dla Galileusza, ujmuje w trzech tezach. Po pierwsze, uczony dąży do znalezienia prawdziwego opisu świata, który ma być wyjaśnieniem dających się zaobserwować faktów. Po drugie, uczony może ostatecznie ustalić prawdę poza wszelką wątpliwością. Po trzecie, naprawdę naukowa teoria opisuje „istotną naturę” rzeczy i daje wyjaśnienia ostateczne. Otóż Popper przyjmuje bez zastrzeżeń tezę pierwszą; co do drugiej przypomnia, że uczony może tylko poddawać próbie swoje tezy i odrzucać sfalsyfikowane; trzecią zaś uznaje za błędną, a widzi w niej rdzeń esencjalizmu. W każdym jednak razie uważa on za słuszne dążenie, by nauka tworzyła obraz świata, czym się wyraźnie przeciwstawia instrumentalizmowi.

Wykazując, że nie można w pełni sprawdzić żadnej tezy ogólnej, Popper

tym samym odrzuca neopozytywistyczną koncepcję znaczenia, opartą na zasadzie weryfikacji. Stwierdza też, że nie można ustalać znaczenia słów przez proste wyliczanie przedmiotów, które pod nie podpadają, a więc ekstensjonalnie. Hipotez naukowych nie można formułować w takim języku; i nauka musi się posługiwać uniwersaliami o zakresie nieokreślonym. Musi też operować słowami oznaczającymi dyspozycje. Wbrew nominalistom słowa te mają określone znaczenie opisowe.

Nie można też rozwiązać sprawy takich paradoksów, jak „Epidemides”, uznając, że są pozbawione sensu. Gdyby nawet żadna wypowiedź bezpośrednia nie mogła się odnosić do niej samej, to przecież z pewnością się zdarza, że pośrednio odnosi się do niej samej. Przykładem zdanie: „Teraz mówię tak cicho, że Sokrates nie może tego słyszeć”. A przy tym, jeśli jakaś wypowiedź ma pewne implikacje, to już nie może sama nie mieć znaczenia. I nie może być tak, by teza nabierała znaczenia dopiero przez dowód jej prawdziwości lub fałszywości. Matematyka, na przykład, zna tezy nie udowodnione, a przecież mające znaczenie; przykładem twierdzenie Goldbacha o rozkładalności liczb parzystych na dwie pierwsze. Popper, trzeba dodać, nie przypisuje wielkiego znaczenia paradoksom. Radzi po prostu ich unikać i nie troszczyć się o nie.

Ósrodkiem zainteresowania Poppera są wszak teorie dotyczące dziedziny doświadczenia. Jak już powiedzieliśmy, Popper odrzuca pogląd, jakoby teorie powstawały drogą indukcji. Powiada, że mogą powstawać na różne sposoby, których nie stara się w pełni wyliczyć. Stwierdza tylko, że powstają w jakichś skokach myślowych, na tle jakiejś myślowej sytuacji, w której zjawiał się pewien problem. Odkoczną dla niekontrolowanej inwencji może być między innymi obserwacja jednego poszczególnego przypadku.

Hipotezy-koniektury powstają w umyśle dzięki temu, że w nim samym tkwią pewne tendencje do porządkowania doświadczenia. Taką przyrodzoną tendencją jest między innymi oczekiwanie prawidłowości przebiegu zdarzeń. Ale to nie znaczy, jak by chciał Kant, że umysł narzuca władczo formy doświadczeniu: może ono zawodzić nasze oczekiwanie i nasze koniektury mogą się okazać fałszywe, jak się to wciąż dzieje. Ale nawet fałszywa teoria spełnia nieraz pewne zadanie poznawcze, póki jej nie usunie koncepcja trafniejsza. Teoria grawitacji Newtona została obalona przez Einsteina, lecz niemniej w pewnych granicach może być podstawą słusznych przewidywań.

Wedle poglądu indukcjonistów szukamy koniektur najbardziej prawdopodobnych. W rzeczywistości natomiast tylko koncepcja mało prawdopodobna, lecz pojemna na fakty, warta jest wypróbowania. Odróżnia przy tym Popper prawdopodobieństwo (*probabilitas*) od podobieństwa do prawdy (*verisimilitudo*), które da się „mierzyć” różnicą między ogółem konkluzji prawdziwych i ogółem fałszywych, jakie płyną z danej koncepcji. Im teza jakaś bardziej prawdopodobna, tym uboższa jej treść; a dla wzbogacenia naszej wiedzy potrzebne są koniektury o treści obfitej, które obejmują i wyjaśniają możliwie wiele faktów.

Obalając różne tezy neopozytywizmu, Popper nie zapomina też o behawioryzmie. Obok funkcji ekspresyjnej i stymulatywnej mowa ma funkcję opisową i argumentacyjną. Mówimy zawsze o czymś, zwracając ku temu intencję myślową. Zachowanie zewnętrzne dwóch osób może być nierozróżnialne, a przecież może z nim być związana inna intencja u każdej z nich. Behawioryzm przyjmuje tylko dwie funkcje mowy, ekspresyjną i stymulatywną, opisową zaś i argumentacyjną sprowadza do tamtych. Tym samym swą argumentacją

ma mimo swej woli ustalać, że niemożliwa jest argumentacja. Trzeba jeszcze dodać, że nie ma racji, by nie uznawać, że stany psychiczne są ontologicznie różne od procesów fizycznych.

W krótkiej recenzji niepodobna choćby tylko wspomnieć o całej obfitości uwag i napomknien zawartych w tym dziele. Ale obok najważniejszych koncepcji epistemologicznych Poppera niepodobna nie wspomnieć też o jego wywodach, które dotyczą spraw społecznych, choć autor wyznacza im mniej miejsca.

Ważna tu jest rozprawa poświęcona tradycji. Już w rozważaniach epistemologicznych Popper wielokrotnie powtarza, że problemy a z nimi i nowe koncepcje, powstają na pewnym tle poznawczym, już uprzednio danym, i że z przekazanych w dziedzictwie kulturalnym mitów rodzą się koncepcje naukowe, oczyszczane coraz bardziej, by tak rzec, w ogniu falsyfikacji. Tradycja tedy jest punktem wyjścia doskonalącego się poznania, jak zresztą wszelkiego nowego działania owocnego, które tylko częściowo może zmieniać stan, jaki zastało. Zniszczyć tradycję, to zniszczyć cywilizację. Dla życia społecznego ważne jest, na przykład, by umocniła się tradycja w tolerancji cudzych poglądów. Ułatwia jej powstanie koncepcja falsyfikacjonistyczna też ogólnych. W dziedzinie zjawisk społecznych Popper przeciwstawia się przede wszystkim historycyzmowi, który przyjmuje, że dzieje ludzkości, wzięte jako całość, mają jakiś wyraźnie wytknięty kierunek i że poznanie tego kierunku pozwala przewidywać w sposób bezwarunkowy dalszy bieg dziejów. A tymczasem nie można z minionych dziejów wyczytać jakiegoś ewolucji, choć faktem jest, że społeczności ludzkie podnoszą się na ogół z biegiem czasu na coraz wyższy poziom.

Ale przeciwstawiając się historycyzmowi, Popper zdaje się jakoś nie doceniać możliwości ustalania praw życia społecznego na modłę praw natury. Rozwój dziejów jest niepowtarzalny w tym znaczeniu, iż nie powracają nigdy następstwa dokładnie takich samych faktów. Raz tylko w dziejach, na przykład, Ludwik XIV odziedziczył tron po swoim ojcu Ludwiku XIII, ale wielokrotnie się zdarzało, że syn dziedziczył koronę po swoim ojcu. Rozważane generycznie, nie zaś indywidualnie, zdarzenia takie same mogą się więc powtarzać. A co za tym idzie, można metodą izolacji ostrożnie ustalać prawa życia społecznego tak, jak się ustala prawa natury. Tego nie mówi Popper dość jasno.

Popper uznaje za naiwny pogląd, jakoby grupy, narody, klasy i społeczności były całościami społecznymi, które mogłyby być empirycznymi przedmiotami badania. Wedle niego „głównym zadaniem teoretycznych nauk społecznych byłoby badanie niezamierzonych reperkusji społecznych, jakie wywołują rozmyślnie działania ludzkie”. Takie określenie zadań socjologii jest zbyt nieokreślone i chyba nie dość jasne. Powstaje pytanie, jakie to działania mają być przedmiotem badań: czy tylko indywidualne, czy też zbiorowe, i czy działanie zbiorowe da się zawsze rozłożyć bez reszty na działania indywidualne, uczestników działania zbiorowego? Co więcej, czy działanie indywidualne, które wchodzi w skład zbiorowego, nie jest jakoś inne, gdy się go dokonuje zbiorowo? Powstaje też pytanie, niemniej ważne, czy dzieje grupy można bez reszty rozłożyć na dzieje indywidualne jej członków. To prawda, że dziesięć osób powiedzmy tańczy „koło” dzięki temu i przez to, że każda wykonuje indywidualnie pewne ruchy. Ale „koła” by nie było, gdyby wszystkie one nie wykonywały swych ruchów jednocześnie obok siebie. Wydaje się, że Popper,

słusznie chcąc oczyścić socjologię z koncepcji gregarystycznych, niesłusznie chce „rozpuścić” całości społeczne w analizie indywidualizującej; boć przecież tradycja, której przypisuje tak wielką rolę, da się pomyśleć tylko w ramach całości społecznej. Podobnie, tylko w ramach życia zbiorowego może powstawać to, co niejasno oznaczamy mianem opinii publicznej. W krótkim szkicu Popper mówi o tej opinii rzeczy ze wszechmiar słuszne i trafne, choć nie wskazuje wyraźnie, jak posuwać naprzód badania jej źródeł i jej kształtowania. Mocno ugruntowane tradycje są wedle Poppera niezbędnym regulatorem opinii; one też zapobiegają temu, by instytucje demokratyczne nie służyły celom sprzecznym z tymi, jakie mieli ich twórcy. Zapobiega temu również wrażliwość moralna, czuła jakoś intuicyjnie na niesprawiedliwości społeczne.

Czynnikiem destrukcyjnym społecznie i prowadzącym do przemocy, która nie zniknęła wraz z faszyzmem ze stosunków między ludźmi, jest wzajemna nietolerancja utopijnych wizji przyszłości, które się stają orientacyjnym celem ostatecznym dalekosiężnego działania, nie wskazując konkretnych do niego środków. Przy tym nieraz z taką wizją łączy się źle skierowany entuzjizm moralny, który sprawia często, że utopista czuje się technikiem społecznym, nieomylnie wszechwiedzącym. Korekturą skuteczną takiej postawy jest widzieć konkretne zło społeczne i dążyć do jego usunięcia jasno określonymi środkami, mającymi bezpośrednio zastosowanie.

W końcowym artykule Popper podaje listę tych rzeczy, które uważa za zło konkretne; są to: bieda, bezrobocie, choroba i ból, okrucieństwo kar, niewolnictwo, dyskryminacja rasowa i religijna, brak sposobności zdobywania oświaty, sztywne różnice klasowe i wojna. W walce z tym złem przewodnikiem winna być myśl o omylności, rodząca tolerancję; tylko w atmosferze takiej tolerancji, opartej na ostrożności intelektualnej, zmaganie się przeciwstawnych sił fizycznych może ustąpić miejsca sublimowanej walce idei. Trzeba przy tym pamiętać, że przede wszystkim potrzebne są dobre instytucje, bez których nie mogą nic nawet dobrzy ludzie.

W tych ostatnich rozdziałach, poświęconych sprawom społecznym ujawnia się i uwidocznia podłoże moralne refleksji filozoficznych Poppera, jego troska o godność człowieka i o jego dołę. Postawa Poppera ma mocne korzenie w życiu i chroni go przed przerostami jałowego, akademickiego intelektualizmu, który tak łatwo staje się tępy doktrynerstwem. I ten zbiór rozpraw, podobnie jak wspomniane na początku dzieła Poppera, wyzwala czytelnika spod sugestii stężonych w dogmatyzmie tez metafizycznych, jakim przed wieloma laty dał szeroki obieg w Polsce neopozytywizm we wszelkich jego odmianach.

W myśl swej naczelnej koncepcji Popper stara się myśleć o wszelkich koniunkturach możliwie na chłodno, krytycznie i, rzecz by można, przekornie, lecz zawsze z gorącym rozumieniem najważniejszych spraw ludzkich.

Czesław Znamierowski

LES UTOPIES A LA RENAISSANCE. Colloque international (avril 1961) sous les auspices de la Fédération International des Instituts et Sociétés pour l'étude de la Renaissance et du Ministère de l'Education Nationale et de la Culture de Belgique. Université Libre de Bruxelles. Travaux de l'Institut

pour l'étude de la Renaissance et de l'Humanisme, vol. I, Presses Universitaires de Bruxelles — Presses Universitaires de France, Bruxelles—Paris 1963, str. 277+8 il.

W swoich *Szkicach sceptycznych* Bertrand Russell pisze między innymi, że w dziejach ludzkiego myślenia wyróżnić można dwa odmienne sposoby refleksji na temat przyszłości — naukowy i utopijny. „W pierwszym wypadku — stwierdza — pisarz usiłuje wykryć to, co jest prawdopodobne, w drugim — przedstawia to, co odpowiada jego pragnieniom”. Tak ostre oddzielanie od siebie tych dwu nurtów myślenia nie wydaje się trafne, zwłaszcza w świetle historii kultury umysłowej ludzkości. Jak się bowiem okazuje przy bliższej analizie wielu utopii, ich znaczenie polega także i na tym, że utopiści potrafili swe mniej lub więcej uświadomione pragnienia nasycić sporą domieszką racjonalizmu, co w intencji wielu autorów wiązało realizację utopii z rozwojem intelektualnym gatunku *homo sapiens*. A zresztą sam Russell nie jest zbyt konsekwentny w swych rozważaniach na ten temat, skoro w następnym ustępie tego samego rozdziału wypowiada myśl, że najważniejszą zmianą, jaka się dokonała w czasach nowożytnych, jest coraz to wyższy stopień organizacji. A właśnie badania nad rozwojem myśli społecznej czasów nowożytnych wykazały, że jedną z najważniejszych zmian, jakie się wtedy dokonały, było przypisywanie coraz to większego znaczenia czynnikiem organizacyjnym. Zwłaszcza epoka Renesansu odznaczała się dążnością do wszechstronnego, a często nawet przesadnego „organizowania” życia społecznego. Toteż zbadanie początkowego stadium nowożytnych nauk społecznych w tej epoce pozwala stwierdzić łączność pomiędzy myśleniem utopijnym a załączkami myśli naukowej.

Nic więc dziwnego, że coraz bardziej intensywny rozwój międzynarodowej współpracy naukowej objął też kwestię utopii, czego dowodem jest pięknie wydana publikacja o utopiach epoki Renesansu. Dziesięciu autorów (E. Garin, M. de Gandillac, P. Mesnard, A. Corsano, R. Mucchielli, L. Firpo, V. Saulnier, C. Backvis, R. Klein i P. Foriers), zebranych na międzynarodowym kolokwium w kwietniu 1961 r., wygłosiło referaty oświetlające zagadnienie utopii głównie w XV i XVI w. Autorzy zaś słowa wstępnego (J. Lameere) i wniosków końcowych (A. Gerlo) nakreślili szeroką perspektywę problemów wiążących się z poruszonymi zagadnieniami. A oto pobieżny wykaz tematów: idealne miasto włoskiego Renesansu, myśl półutopijna Kuzańczyka, utopia Roberta Burtona, Cardano a utopia, utopia Tomasza Morusa, Kaspar Stiblin jako utopista, myśl utopijna we Francji: Morus i Rabelais, nurt quasi-utopijny w Polsce epoki Renesansu, urbanistyczne kierunki utopijne, utopie a prawo.

Spośród całego szeregu omówionych w tomie zagadnień, na plan pierwszy wysuwa się kilka szczególnie interesujących — wśród nich problem typowości utopii renesansowej. Wszyscy autorzy skłonni są widzieć tę cechę specyficzną w pewnego rodzaju „urbanizacji” renesansowej myśli utopijnej: idealny ustrój państwowy to dla niemal wszystkich twórców utopii niewielkie państwo-miasto (*polis*) w mniejszym lub większym stopniu odizolowane od świata zewnętrznego. Mimo wielu znamion, które każą nam dziś odróżniać utopie oparte na wierze w odrodzenie moralne z jednej strony (przykład klasyczny: *Państwo Stońca* Campanelli) lub też — z drugiej — na przekonaniu o twórczej sile nowej, rodzącej się nauki (*Nowa Atlantyda* Bacona), wspólną cechą był „miejski” charakter tych idealnych ustrojów państwowych. Toteż,

jeżeli L. Firpo ukazuje ciekawy proces przetwarzania się urbanisty w utopistę, to w większości wypadków rzecz się miała na odwrót: utopista stawał się urbanistą lub też przynajmniej myślał kategoriami urbanistycznymi. Wystarczy zresztą rzucić okiem na kilka rycin przedstawiających plany idealnych miast doby Renesansu (str. 216 i n.), aby się o tym przekonać. W tym świetle *De Monarchia* Dantego należy jeszcze do epoki przedrenesansowej, podobnie jak utopie powstałe po 1619 r. zaliczyć trzeba do epoki następnej („barokowej”). Natomiast w XVIII w. — jak pisze A. Gerlo — pojawiają się już utopie opierające się „na ideach społecznych przedmarksistowskich” (str. 266).

Swoisty racjonalizm utopistów opierał się na głębokim przekonaniu o skuteczności ludzkiej ingerencji w dziedzinę stosunków ekonomicznych, społecznych i politycznych. W odróżnieniu od twórców utopii XX-wiecznych (Huxley, Orwell), byli oni optymistami, wierzącymi, że dzięki takim lub innym zabiegom organizacyjnym „obłąkany świat” rzeczywisty (*mondo pazzo* — jak pisał Doni) da się przetworzyć w „rozsądny świat” (*mondo savio*) przyszłości. W tym sensie większość utopistów uważać można za społecznych radykałów; jednakże — stwierdza A. Gerlo — „Renesans dostarcza nam przykładów nie tylko utopii postępowych, lecz także reakcyjnych” (str. 267). Przykładów nie trzeba szukać zbyt długo: Leonardo da Vinci górny poziom swego idealnego miasta rezerwował dla „szlachetnie urodzonych”, podczas gdy w dolnym pragnął ulokować „biedotę”; podobnie myślał Alberti; Burton występował gwałtownie przeciwko zrównaniu obywateli utopijnego państwa; Stiblin uważał, że nie należy korygować natury, która stworzyła patrycjuszy i plebejuszy, itd. Lecz równocześnie Burton pragnął powierzyć państwu całą troskę o wychowanie młodzieży, domagał się otwarcia państwowych teatrów, szkół technicznych, artystycznych itp.; Cardano domagał się rozluźnienia surowości prawa drogą przyznania sędziemu szerokich uprawnień umożliwiających indywidualizowanie każdego przypadku itd. Jak zwykle, tak i tu trudno by operować schematem „czarno-białym”.

R. Klein podaje w swej rozprawie ciekawe przykłady zależności między wizją idealnego ustroju a poglądami autorów utopii: i tak np. radykali w środku swego idealnego państwa-miasta sytuowali siedzibę władzy, a liberali pozostawiali środek miasta wolny od zabudowań (str. 221). Jako ciekawostkę warto podać, że heretyk i demokrat Brucioli zgrupował wszystkie budynki publiczne swego idealnego państwa-miasta wokół centralnie umieszczonego gmachu Zgromadzenia Ludowego (str. 224, przyp 1).

Autorzy kilku rozpraw zwracają uwagę na znany fakt, że każdy pisarz polityczny ma przed oczyma wizję państwa idealnego. Różni się ona mniej lub więcej od ustroju, który widzi on na własne oczy i który stanowi dlań punkt wyjścia rozważań. Dla wielu pisarzy państwo doskonałe było po prostu udoskonalonym państwem, w którym żyli i działali. Przykładów tego stanowiska dostarczają rozważania na temat kilku „quasi-utopii”, jakich zarysy pozostawili nam Mikołaj z Kuzy, Rabelais, Cardano i Crucé; zapominając, że chcieli tylko „poprawiać” zastany stan rzeczy, bezwiednie „budowali” oni nowe, idealne wizje przyszłości. To samo dotyczy polskich pisarzy — Jana Ostrogo i Andrzeja Frycza Modrzewskiego, których pomysły quasi-utopijne omówił wnikliwie C. Backvis w najobszerniejszym artykule książki (*Le courant utopique dans la Pologne de la Renaissance*, str. 163—208).

W omawianym tu tomie spotykamy też próbę uchwycenia istoty samego procesu kształtowania się myśli utopijnej w ogóle. Przedsięwzięł ją R. Muc-

chielli (autor książki *Le Mythe de la Cité Idéale*, Paris 1960) w rozprawie poświęconej utopii Tomasza Morusa. A. Gerlo zaś w swych zamykających tom rozważaniach ogólnych próbuje określić utopię jako formę refleksji, starając się opisać idealne społeczeństwo, w którym obywatele mieć będą najlepsze warunki współżycia (str. 266); zaznacza przy tym, że nie jest trafne twierdzenie, jakoby każda myśl o charakterze utopijnym była tożsama ze snuciem pomysłów teoretyczno-państwowych lub też fantastycznych, niemożliwych do zrealizowania. Gdyby przedwczesna śmierć nie zabrała w 1958 r. Georges Duveau (autora m. in. wydanej pośmiertnie w 1961 r. książki *Sociologie de l'Utopie*) niewątpliwie wzbogaciłby on swymi rozważaniami wachlarz zagadnień poruszonych podczas kolokwium, dorzucając refleksje na temat społecznej genezy wielu koncepcji utopijnych.

Uważana dawniej za zwykłą ciekawostkę, utopia doczekała się — już przeważnie w naszym stuleciu — wielu opracowań, które ukazują związek myślenia utopijnego z ogólnym rozwojem ludzkiej umysłowości. Omówiony tu pobieżnie tom ukazuje wielorakie aspekty utopii w okresie kształtowania się nowożytnego światopoglądu i także dlatego zasługuje na uważną lekturę.

Waldemar Voisé

J. S. NARSKIJ: *Sowriemiennyj pozitiwizm*. Izdatielstwo Akademii Nauk SSSR. Moskwa 1961, str. 424.

J. S. Narskij, profesor Uniwersytetu im. Łomonosowa w Moskwie, zajmuje się od pewnego czasu krytyczną analizą — z pozycji metodologicznych marksizmu — podstawowych twierdzeń filozofii neopozytywistycznej (empiryzmu logicznego). Jego książka *Współczesny pozytywizm* zawiera — oprócz niektórych nowych fragmentów — zbiór prac publikowanych już wcześniej bądź to w formie artykułów¹, bądź pozycji osobnych². Na treść książki składają się trzy duże rozdziały: I — Przedmiot filozofii, II — Zagadnienia rzeczywistości w pozytywizmie logicznym, III — Kryterium prawdy. Tytuły rozdziałów wskazują zarazem główną problematykę, wokół której koncentrują się krytyczne rozważania Narskiego. W rozważaniach tych interesują go jednak pewne szczególne aspekty wspomnianych problemów. Chodzi mu przede wszystkim o wykazanie zasadniczej przeciwstawności ich ujęcia przez neopozytywizm i marksizm oraz o uzasadnienie tezy, że jedynie poprawną ich interpretacją jest interpretacja naukowa w oparciu o aparatę pojęciową i zasady metodologiczne filozofii marksistowskiej. Po dokonaniu ogólnej refleksji nad całością dzieła, można dojść do wniosku, że na dobór szczegółowych zagadnień i jednocześnie na całą konstrukcję książki decydujący wpływ wywarły poglądy autora na samą filozofię marksistowską, na jej przedmiot badań, na podstawy motywacji określonego stosunku do innych kierunków myśli filozoficznej itp.; poglądy te stanowią dla Narskiego kryterium oceny filozofii neopozytywistycznej.

Ograniczmy naszą recenzję wyłącznie do rozważenia istotnego pytania,

¹ Np. w *Naucznych Dokładach Wyższej Szkoły* Seria: Filozofskie Nauki, czy w języku polskim w *Studiach Filozoficznych*.

² J. S. Narskij, *Marksistskoje ponimanieje przedmieta filozofii i pozitiwizm*, Moskwa 1959.

do którego Narski przywiązuje dużą wagę: chodzi mianowicie o to, czy można dziś zasadnie stwierdzić, że istnieje nadal neopozytywizm jako odrębny kierunek filozoficzny. Pozytywna odpowiedź na to pytanie nie ulega dla autora omawianej pracy żadnej wątpliwości. Przemawiają za tym — jego zdaniem — dwa następujące argumenty:

1. Ewolucja poglądów tzw. „klasycznego neopozytywizmu” (czyli Koła Wiedeńskiego) nie zmieniła podstawowych tez kierunku, lecz co najwyżej formę ich wyrażenia; drugorzędne znaczenie mają zaś różnice indywidualne między jego przedstawicielami, bowiem łączą ich wspólnie uznawane twierdzenia, mające zasadnicze znaczenie dla ukonstytuowania treści nazwy „neopozytywizm”. Narski wymienia trzy takie „tezy-zasady” „klasycznego neopozytywizmu”: a) pogląd, że znany spór w filozofii dotyczący zagadnienia materialności (resp. — niematerialności) świata nie ma charakteru naukowego i że nauka, nie mogąc tu „interweniować”, zajmuje w tym sporze postawę „neutralną”, b) zasada weryfikacji, c) konwencjonalny charakter praw logiki (str. 7).

2. Wprawdzie Narski odróżnia trzy postacie nepozytywizmu, tj.: nepozytywizm Koła Wiedeńskiego (nazwany też nepozytywizmem klasycznym, kontynentalnym albo austriackim), nepozytywizm brytyjski i polski³, to jednak w zakres nepozytywizmu włącza poza tym szereg współczesnych myślicieli, jak i kierunków występujących pod innymi nazwami, np.: „filozofii analitycznej” w Stanach Zjednoczonych i w Anglii⁴, pragmatyzmu, semantyki ogólnej, operacjonizmu itp. Uważa bowiem, że wymienione prądy, zwłaszcza zaś tzw. „filozofia analityczna” rozwijają idee Koła Wiedeńskiego i niesłuszne jest obejmowanie ich różnymi nazwami, a jeśli to jest faktem, należy przynajmniej rozumieć, że wszystkie te różnorodne szkoły — to w całości pozytywizm współczesny. Odnoszenie nazwy nepozytywizm wyłącznie do Koła Wiedeńskiego oraz twierdzenie, że po rozpadnięciu się Koła (i w czasach współczesnych) nie ma już nepozytywizmu uważa Narski za stanowisko niezgodne z prawdą i „rewizjonistyczne” (str. 16).

Wydaje się jednak, że mamy tu do czynienia z pewnym nieporozumieniem. Pogląd Narskiego mógłby być w tym przypadku interesujący, gdyby został przedstawiony jako jeszcze jedna — obok wielu istniejących — propozycja terminologiczna. Można by przynajmniej zastanawiać się — czy jest podstawa do przyjęcia takiej koncepcji. Skoro jednak uważa się go za bezwzględnie prawdziwy, wówczas występuje nieporozumienie, gdyż po prostu Narski inaczej niż potępiani przez niego „rewizjoniści” rozumie termin „neopozytywizm”. Sprawa ta nie byłaby — być może — warta bliższego uwzględniania w recenzji, gdyby nie racje, które mają ją rzekomo uzasadniać, oraz fakt, że zaważyła ona — jak się zdaje — na całej koncepcji i wartości pracy. Narski podkreśla wielokrotnie, że nepozytywizm jest antymaterialistycznym i antymarksistowskim kierunkiem filozoficznym. Walka tego kierunku z tzw. metafizyką, to w istocie i przede wszystkim — walka z materializmem (m. i. str. 80). Jeśli ktoś twierdzi, że nepozytywizm przestał już istnieć jako kierunek filozoficzny, lekceważy tym samym realne niebezpieczeństwo, jakie zagraża

³ „Neopozytywizm polski”, czyli tzw. szkoła lwowsko-warszawska; mówiąc o nepozytywizmie brytyjskim Narski nie wymienia jego przedstawicieli (str. 6), można się jednak domyślać na podstawie całości pracy, że zalicza doń Russella, Wittgensteina późnego, Ayera, tzw. szkołę analizy języka codziennego itp.

⁴ Chodzi tu o różne odmiany tzw. „filozofii analitycznej”.

marksizmowi i w ogóle myśli racjonalistycznej ze strony tego „antymarksistowskiego” i „irracjonalistycznego” systemu filozoficznego. Nie wdając się tu w bliższą analizę tych twierdzeń Narskiego⁵, postawmy jedynie pytanie — dlaczegoż to np. pogląd, że w czasach współczesnych neopozytywizm rozpadł się na szereg odmian, że nie tworzy odrębnego kierunku, miałyby być szkodliwy dla marksizmu? Pozwalamy sobie nawet wyrazić przypuszczenie, że pogląd ten jest bardziej zgodny ze stanem faktycznym, a tym samym zgodny z marksizmem, uznającym przecież zgodność z rzeczywistością za kryterium prawdy. Poza tym uznanie wielorakiej mozaiki współczesnej filozofii, nawiązującej bezpośrednio lub pośrednio do neopozytywizmu z lat trzydziestych naszego stulecia, zobowiązuje do szczegółowej i konkretnej analizy tej filozofii, nie sprzyja podejściu, które taką postawę zastępuje ogólną, mało dającą dla poznania i historyczną już w poważnym stopniu analizą.

Jan Sikora

GERHARD BAUER: *Geschichtlichkeit. Wege und Irrwege eines Begriffs*. Berlin 1963, Walter de Gruyter Co, str. 207.

Jak wiadomo pojęcie „historyczności” jest pojęciem na dobre już zadowionym we współczesnej filozofii i antropologii. Przebyło ono dość długą drogę i ulegało rozmaitym modyfikacjom znaczeniowym. Właśnie prześledzeniem wszystkich tych modyfikacji zajął się Bauer w swej książce, która została w 1960 r. nagrodzona przez Akademię Nauk w Getyndze. Właśnie w Niemczech, gdzie pojęcie historyczności zrobiło szczególnie bogatą karierę, praca taka mogła się narodzić — już chociażby z racji dostępności możliwie najwzszechstronniejszego materiału źródłowego. I istotnie: Bauer oparł swoją pracę na bardzo obfitych źródłach, czego dowodem (acz oczywiście nie jedynym, lecz tylko od razu rzucającym się w oczy) jest obszerny zestaw bibliografii, obejmujący kilkaset pozycji.

Charakter pracy Bauera (jest to bądź co bądź historia) nastęrcza bardzo poważne trudności przy próbie zaprezentowania jej treści. Już sama lista nazwisk, które do pojęcia historyczności wniosły na przestrzeni lat nowe i istotne aspekty, byłaby bardzo długa chociaż przy prostym wyliczeniu nie wiele mówiąca. Pracę trzeba więc przeczytać, aby uzyskać obraz jej rzeczywistej zawartości. Tu ograniczyć się możemy jedynie do bardzo sumarycznego przedstawienia.

Zdaniem Bauera właściwe dzieje pojęcia historyczności datują się od Diltheya i Yorcka. Wszystko, co na ten temat powiedziano przed nimi (nawet Hegla i Marksa) zalicza autor jeszcze do „prehistorii” tego pojęcia. Oczywiście zarówno Dilthey, jak i Yorck obficie z tej prehistorii korzystali, nadali jednak samemu pojęciu ujęcie kategoriałne. Idea człowieka historycznego została u nich opracowana w opozycji do przyrodniczo-naukowego i pozytywistycznego oraz mechanistycznego sposobu ujmowania. Pragnęli oni wyciągnąć wszystkie konsekwencje takiego właśnie ujęcia. Historyczność znaczy u obu uwarunkowanie wszelkich ludzkich dokonań przez „totalność życia człowieka”, która dana jest zawsze wyłącznie w postaci historycznej, w sumie tego,

⁵ Sprawy te zostały podjęte w szerszym kontekście w artykule niżej podpisanego pt. *Rehabilitacja czy krytyka naukowa*, *Studia Filozoficzne* nr 1/1964.

czym człowiek „już był i jeszcze jest”. Dalszy rozwój pojęcia — to jego wzbogacenie i zawężenie: jest to odcinek czasu od Diltheya i Heideggera. Ludzkie życie historyczne zostaje rozłożone na części jeszcze bardziej elementarne (*Situation, Entscheidung, Begegnung*). Centralny u Diltheya problem sensu ustępuje (jako teoretyczny) na rzecz praktycznych zainteresowań rzeczywistością, aktualnością, zdarzeniem. Coraz częściej też podkreśla się samodzielność oceny przeszłości historycznej oraz aktywność ludzką. Człowiek z pozycji „sędziego” przeszłości przechodzi na pozycję „uczestniczącego partnera”. Tu oczywiście mieszczą się też takie kwestie teoretyczne, jak możliwość i kryteria (na ogół zawodne) oceny przeszłości historycznej, wpływ (pozytywny lub negatywny) przeszłości na człowieka „teraźniejszego”, a w związku z tym postulat wyzwalania się lub poddawania dziejom (a raczej ich obrazowi) itp. Egzystencjalizmowi w gruncie rzeczy niepotrzebna jest historyczność w jej tradycyjnym rozumieniu zobiektywizowanym. Jednostka ludzka ma bowiem swą własną, indywidualną i subiektywną historyczność, znaną jej *eo ipso*. Dlatego też może sądzić, że jest wolna od uwarunkowania. To „abstrahowanie od historii”, ujmowanie jej w nawias jest dość typowe dla współczesnego formułowania problemu. Swoje bardzo jednostronne zabarwienie i zafałszowanie uzyskuje ta postawa — jak podkreśla Bauer — w koncepcjach i sloganach hitlerowskiego nacjonalizmu.

Dalszy rozwój pojęcia (od 1945 r.) jest jeszcze oczywiście trudny do uchwycenia. Pewne tendencje zdają się jednak wskazywać na jego neutralizację, przedmiotowe ograniczanie oraz precyzację. Ani nie ma już odkrywczego entuzjazmu historystów, ani też z drugiej strony nie ma (uważanej za oczywistą) skłonności do przesadnej subiektywizacji. Autor uważa, że prawdopodobnie minęła już wielka epoka historyzmu, chociaż sam sposób rozpatrywania historycznego dalej się rozszerza i wzbogaca o subtelność analiz. Zmienia się jednak nasz stosunek do historii: staje się bardziej rzeczowy i chłodny.

Prześledzenie drogi życiowej jakiegoś pojęcia jest zawsze zadaniem i nęcącym, i trudnym. Zawsze pragniemy się wyzwolić spod presji przygnębiającego uczucia, jakie wnosi świadomość fragmentaryczności naszej o danym pojęciu wiedzy. Czy praca Bauera jest takim wyzwoleniem w zakresie pojęcia historyczności? Na pewno niepełnym. Ale jest to poniekąd los wszystkich tego rodzaju prac: zawsze bowiem można postawić pytanie, czy przegląd jest wyczerpujący i czy kryteria doboru (może nie tyle autorów, ile raczej dróg rozwojowych) były adekwatne do rzeczywistego procesu rozwoju i modyfikacji pojęciowych. Kto jednak zechce zobaczyć w pracy Bauera ogólną tylko orientację i podnieć do samodzielnych pogłębień, ten z pewnością się nie rozczaruje. Nawet odrębność ocen i wniosków może być wtedy zapisana na korzyść tej książki, która przecież w bardzo wielu kwestiach odbiega od przyjętego u nas ujmowania problemu. Ale uświadomienie sobie tych różnic możliwe jest tylko po starannej lekturze.

Mieczysław Pieczyński

DR RICHARD R. POKORNY: *Die moderne Handschriftdeutung*, Berlin 1963, Walter de Gruyter Co., str. 120, cena 16.— DM.

Pierwsze próby określenia charakteru na podstawie pisma sięgają wieku siedemnastego (Baldo 1622) i osiemnastego (Lavater 1772). Były to próby czysto intuicyjne. Z czasem zaczęto klasyfikować różne cechy pisma i trakto-

wać je jako oznaki określonych właściwości charakteru (Jean Hippolyte Michon 1806—1881, a za nim Hans Busse, Cesare Lombroso i Crepieux Jamin w swych wczesnych pracach). Jednakowoż grafologia uchodziła nadal za sztukę tego pokroju, co chiromancja lub wróżenie z kart, a znany grafolog Rafael Scherman, wydawał orzeczenia sprawdzające się w 70%, nie otwierając nawet kopert, w których znajdowały się próbki pisma.

Po pierwszej wojnie światowej usiłowano stworzyć teoretyczne podstawy dla interpretacji pisma jako śladu ruchów ręki. Zwracano więc uwagę na takie cechy, jak rozmach (*Ausgiebigkeit*), kierunek, ciastowatość (*Teigigkeit*) i starano się podać logicznie zwartą charakterystykę osób na podstawie dokładnej analizy próbek pisma (Georg Meyer, Wilhelm Preyer, Crepieux Jamin, Klages). W ostatnich czasach odżyły znowu empiryczne poszukiwania oznak pisma związanych z pewnymi cechami charakteru, ale tym razem z zastosowaniem eksperymentu, metod testowych i statystycznych (W. Hegar, grafometria Touta Wallnera, grafologia fizjologiczna Pophala). Autor omawianej książeczki szczególnie wagę przywiązuje do pogłębienia charakterystyki psychologicznej i oparcia jej na najnowszych zdobyczach charakterologii. Jego zdaniem wstępna analiza pisma winna uwzględniać takie cechy, jak szerokość i forma marginesów, odstępy pomiędzy wierszami i pomiędzy słowami, ścisłość i forma połączeń międzyliterowych, siła, rodzaj i kierunek nacisku przy pisaniu, rozmiar górnych i dolnych wystających części liter, pochylenie pisma, szczególne dodatki i ozdoby liter, a ponadto ogólny charakter pisma, np. nierówność, płynność, elastyczność. Następnie autor przechodzi do syntezy, czyli do charakterystyki całej próbki pisma i jej autora. Pewną rolę przy tym musi odgrywać intuicja, zwłaszcza wówczas gdy chodzi o takie cechy pisma, jak kształtność (*Form-niveau* Klagesa) i rytm podstawowy pani Dody Wieser). Charakter pisma nie zależy od ręki, którą się pisze (A. Hense), zależy natomiast od szybkości pisania, od nacisku, od sposobu trzymania pióra i od pewnych momentów psychicznych. A więc pochylenie pisma ku przodowi ma świadczyć o serdecznym wychodzeniu naprzeciw adresata, pismo pionowe lub pochylone wstecz — o pewnej rezerwie, opartej na rozsądku. Ruchy płynne, zlewające się świadczą podobno o żywości, impulsywności, jednolitości i elastyczności psychicznej, lecz również o braku polotu (*Geistigkeit*), o niesamodzielnosci sądenia i ubóstwie myślowym. Według Pophala ruchy kierowane z kory mózgowej są niepowiązane, nierytmiczne, sztywne i powolne, lecz dobrze rozczłonkowane, o słabym nacisku i o skłonności do stylizowania. Wszystko to zaś, według Klagesa, ma wskazywać na intelekt (*Geist*, czyli *logos*), a nie na pierwiastek życia (*Leben-bios*) znamionujący ruchy kierowane przez pień mózgowy. Ruchy te bowiem są równomierne, dobrze powiązane, a poszczególne litery średnio-wysokie z podkreśleniem dolnych części. W dalszym ciągu autor krótko charakteryzuje typy humoralne według Rubina, typy konstytucjonalne według Kretchemera, i typy analityczne według Freuda i Junga, oraz wskazuje na praktyczne zastosowania grafologii w dziedzinie poradnictwa życiowego, ekspertyzy sądowej i diagnozy lekarskiej. Przejrzysty wykaz literatury dawniejszej i nowszej oraz obszerny indeks zamykają dzieło. Jasny rzeczowy styl sprawia, że czyta się je z dużym zainteresowaniem. Charakterystyki psychologiczne czterech osób ilustrowane próbkami pisma brzmią sugestywnie i dalekie są od zwykłej ogólnikowości. Przydałyby się jednak jakieś obiektywne dowody trafności tych charakterystyk, może kilka zgodnych a niezależnych od siebie opinii o tych osobach, może jakieś fragmenty

ich zwierzeń, jakieś szczegóły biograficzne itp. Autor raczej sceptycznie odnosi się do badań testowych i do zestawień statystycznych, jednakowoż dla grafologii byłoby rzeczą pierwszorzędnej wagi, gdyby obiektywnie udało się ustalić jakąś choćby drobną prawidłowość, a więc np. że do zamasztych pociągnięć pióra ku lewej stronie i ku dołowi skłonni są ludzie szczególnie związani z matką, uczuciowe zaś wiązanie z ojcem objawia się przez pociągnięcia na prawo w skos i ku górze. Ale do tego potrzebne byłyby doskonalsze metody nie tylko grafologiczne, lecz i psychologiczne.

Tadeusz Witwicki

C. D. BROAD: *Lectures on Psychical Research*. Incorporating the Parrot Lectures given in Cambridge University in 1959 and 1960. London 1962, Routledge and Kegan Paul; New York. The Humanities Press. Str. 450, cena 56,— doll.

Jest to zbiór wykładów, które autor wygłaszał w Trinity College w Cambridge na zaproszenie Towarzystwa Metapsychologicznego. Towarzystwo to istniejące od r. 1882 i szcycące się wielu znakomitymi członkami w Stanach Zjednoczonych, Anglii, Francji i Holandii, ma na celu badanie zjawisk tzw. paranormalnych, które nauka odrzuca jako niemożliwe. Nie chodzi tu przy tym o zjawiska niezwykle, nienormalne (abnormal), które nie dają się wyjaśnić przy pomocy dotychczas poznanych praw przyrody. Zawsze bowiem jest rzeczą możliwą, że na gruncie jakiegoś nowego prawa przyrody zjawisko to okaże się czymś zupełnie zwykłym i normalnym. Autor przez zjawiska paranormalne rozumie tylko takie zdarzenia, które przeczą jednej z wyróżnionych przez niego podstawowych zasad organiczujących (*basic limiting principles*). A oto one: 1. Przeżycia innych osób można poznać jedynie słysząc i rozumiejąc ich wypowiedzi, widząc i interpretując ich ruchy, gesty i mimikę oraz oglądając pewne trwałe wytwory, jak garnki, obrazy, narzędzia itp. 2. Żadnego przyszłego zdarzenia nie można przewidzieć inaczej, jak tylko na podstawie dotychczasowego prawidłowego przebiegu zdarzeń. 3. Wola nasza nie jest w stanie bezpośrednio poruszać niczym innym, jak tylko naszym ciałem. 4. Ze śmiercią tego ciała ustaje również osobista świadomość, a gdyby nawet istniała nadal, to w żaden sposób nie mogłaby się przejawiać ludziom, którzy pozostali przy życiu.

Wszystko to milcząco zakłada się w każdym badaniu naukowym, jakkolwiek od dawna opowiadano sobie o różnych zdarzeniach, które przeczyły tym zasadom. Również Towarzystwo Metapsychologiczne (SPR-Society for Psychical Research) zgromadziło olbrzymi materiał sprawozdań o zjawiskach rzekomo paranormalnych, które następnie poddawano sumiennej analizie. Autor nie przesądza z góry ich wartości, ale wyraża przekonanie, że każdy, kto w sposób odpowiedzialny pragnie wypowiedzieć się w tych sprawach, powinien wpieryw zapoznać się z nagromadzonym materiałem faktycznym. Ma przy tym ciche pragnienie, aby pospolita prawowierność wielu zawodowych naukowców, z eksperymentalnymi psychologami na czele, okazała się równie nieuzasadniona, jak jest arogancka i źle poinformowana.

Zjawiska rzekomo paranormalne autor dzieli na zjawiska sporadyczne (jak np. trafne halucynacje zbiorowe i indywidualne, albo komunikowanie się na

odległość przy pomocy samego tylko myślenia) oraz zjawiska powtarzające się. Metoda analizowania takich zjawisk przypomina dochodzenie sądowe. Ustala się przede wszystkim, czy sprawozdawca opowiadał w dobrej wierze, czy może kierował się chęcią zysku albo sensacji. Bada się, czy poza tym był osobą zaufania godną, czy był skrupulatny i rzetelny. Czy umyślnie lub nieumyślnie nie pomijał pewnych istotnych szczegółów? Czy czegoś nie dodał lub nie upiększył? Czy opisanych zjawisk nie dałoby się wyjaśnić przez przypadkowy zbieg okoliczności, może niekiedy przez wyjątkową spostrzegawczość lub zręczność pewnej osoby, przez niesłychanie bystre wnioskowanie? A może działa tu jakieś dotychczas nie znane prawo przyrody? Dopiero po sumiennym rozważeniu wszystkich tych możliwości przyjmuje się hipotezę, że zjawisko rzekomo paranormalne jest paranormalnym rzeczywistie. W dalszym ciągu przeprowadza się klasyfikację takich zjawisk, a w końcu zestawia się je i porównuje celem wysnucia ogólniejszych wniosków.

Powtarzające się zjawiska rzekomo paranormalne dostępne są badaniu eksperymentalnemu. Zdolności telepatyczne bada się, polecając osobie badanej odgadywać symbol wymalowany na karcie a widoczny tylko dla eksperymentatora. Zdolności jasnowidzenia mogą się ujawnić wtedy, gdy nawet eksperymentator nie wie, jaki symbol umieszczony jest na odwrotnej stronie karty. Dla ułatwienia zadania ustala się z góry, że może to być tylko jeden z pięciu symbolów, którymi są bądź proste figury geometryczne, bądź sylwety znanych zwierząt. Eksperyment powtarza się dziesiątki a nawet setki razy, i jeśli ilość trafnych odgadnięć o wiele przewyższa jedną piątą wszystkich odgadnięć, bierze się pod uwagę działanie zdolności paranormalnych. Dalsze badania mają na celu wykrycie praw, które rządzą tymi zdolnościami. Czy nie dałoby się ich w jakiś sposób rozwinąć, podsyć, a więc np. przez podawanie pewnych leków, przez sugestię hipnotyczną lub z pomocą ćwiczeń fizycznych i duchowych, jakie stosuje się na Wschodzie? Niestety, osoby obdarzone zdolnościami jasnowidzenia i telepatii zdarzają się nieczęsto i nigdy nie wiadomo na pewno, czy zdolności te ujawnią się w oznaczonym miejscu i czasie.

Większą część dzieła zajmuje krytyczna analiza najciekawszych sprawozdań ze zjawisk sporadycznych paranormalnych oraz z badań nad odgadywaniem kart. Ze wszech miar interesujące są sprawozdania z seansów odbywanych z kilku mediami, między innymi z p. Leonard i p. Willet. Obie panie zdawały się pośrednio lub bezpośrednio komunikować z osobami umarłymi, a nawet niekiedy użyczały im własnych organów mowy dla bezpośredniego wypowiedzenia się. Nie zrażało ich to, że wypowiedzi notuje się skrzętnie i poddaje się je badaniu psychologicznemu. Wiele do myślenia daje sprawozdanie z sześciu seansów zorganizowanych w celu ustalenia przyczyny śmierci niedawno zmarłej osoby. Brały w nich udział kolejno cztery media, którym nieboszczyk pośród różnych bałamutnych szczegółów wyjawiał następujące okoliczności: 1) tuż przed śmiercią upadł i stłukł sobie czoło; 2) była przy tym jedna osoba lub więcej; 3) przyczyną śmierci nie było samobójstwo; 4) przed śmiercią denat doznał zawrotu głowy; 5) był to człowiek młody, ale już nie chłopiec. Mowa o tym była na wszystkich sześciu seansach, ponadto podczas czterech seansów powracała: 6) wzmianka o wodzie i o utopieniu się oraz 7) uwaga, że śmierć była skutkiem nieszczęśliwego przypadku, którego łatwo można było uniknąć. Otóż wszystko to zgadzało się z wynikami

śledztwa przeprowadzonego przez władze policyjne, o czym jednak media nie miały pojęcia.

Jak widać badanie zdolności jasnowidzenia i telepatii wiąże się z zagadnieniem, czy świadomość człowieka ustaje wraz z jego śmiercią i czy możliwe jest jakieś porozumienie pomiędzy zmarłymi i osobami żyjącymi. Zdaniem autora przypuszczenie takie nie jest absurdem logicznym. Na osobowość człowieka żyjącego składa się psychika jako strumień przeżyć obejmujących aktualne spostrzeżenia, oczekiwania na przyszłość i wspomnienia z przeszłości i jako rozległy zbiór dyspozycjonalny zawierający przekonanie, pamięć, pragnienia, wzruszenia, plany, ideały i umiejętności. Ponadto w skład osobowości wchodzi ciało odczuwane we wrażeniach organicznych takich jak nudności, wysiłek, ból — ciało, które od innych ciał różni się tym, że możemy na nie oddziaływać bezpośrednio przez akty woli — ciało, na które normalnie musi działać otoczenie, jeśli mamy o nim cośkolwiek wiedzieć — ciało wreszcie, z punktu widzenia którego spostrzegamy rzeczy zewnętrzne.

Normalnie jest to zawsze jedno i to samo ciało, nie byłoby jednak w tym żadnego absurdu, gdyby to były cztery ciała różne i gdyby jedna i ta sama osoba przeżywała wrażenia organiczne pochodzące od ciała znajdującego się w jednym kącie pokoju, oglądała zaś je z punktu widzenia ciała znajdującego się w innym kącie tego pokoju, mówiła zaś i pisała za pośrednictwem jeszcze innego ciała, znajdującego się zupełnie gdzieś indziej. We śnie nieraz spostrzegamy nasze ciało śpiące, unosząc się nad nim w powietrzu. W literaturze psychiatrycznej znane są przypadki osobowości wielorakiej, w których zwykła osobowość chorego na pewien czas ustępuje miejsca odmiennej jakiejś osobowości, a potem powróciwszy do stanu normalnego nic nie wie o tym, co mówiła i co robiła jako ta nowa osoba. Coś podobnego zachodzi również u mediów opanowanych od czasu do czasu przez duchy zmarłych osób.

Że oddziaływanie otoczenia na zmysły nie jest niezbędne, aby zaistniały spostrzeżenia, tego dowodzą zwykle marzenia senne, niekiedy zaś halucynacje, które nieodpowiadają rzeczywistym wydarzeniom. Otóż tego rodzaju spostrzeganie bez pośrednictwa zmysłów mogłoby zachodzić również po śmierci. Ciągłość strumienia przeżyć, a zwłaszcza jego podłoża dyspozycjonalnego mogłaby się opierać na przetrwaniu jakiegoś ciała *quasi* materialnego, na razie stale złączonego z ciałem doczesnym, ale które po śmierci mogłoby się od niego oddzielać, jak to się niekiedy zdarza we śnie. W ten sposób człowiek składałby się z ciała i duszy, ale w skład duszy prócz strumienia przeżyć oraz jego podłoża dyspozycjonalnego wchodziłoby jeszcze coś w rodzaju ciała astralnego. Tak też najczęściej wypowiadają się osoby zmarłe przez usta mediów i to bądź we własnym imieniu, bądź w imieniu innych osób zmarłych, z którymi komunikują się na drodze telepatii. Takie również stanowisko zajmuje znany przyrodnik i teozof z XVIII w. Swedenborg, zdaniem którego, tuż po śmierci zmarli nawet nie zdają sobie sprawy z tego, że już nie żyją. Pełne uświadomienie sobie swego losu, a nawet spraw zapomnianych za życia przychodzi im dopiero po upływie dłuższego czasu.

Trzeba przyznać, że analizy autora są bardzo wnikliwe, drobiazgowo i systematyczne. O jego krytycyzmie i ostrożności świadczy ciągle posługiwanie się wyrażeniem: rzekomo paranormalny (ostensibly paranormal), kiedy mówi o zjawiskach mających świadczyć o jasnowidzeniu, telepatii o zjawach i wampirach. Autor wyraźnie się zastrzega, że nie jest spirytystą, gdyż sprawy życia pośmiertnego nie uważa za przesądzoną i nie ma ono dla niego

szczególnego uroku. Nie pomija faktu, że przez usta mediów przemawiały niekiedy osoby fikcyjne albo osoby żyjące, o których śmierci media były święcie przekonane. Przypomina, że w okresie średniowiecza w podobny sposób przez usta czarownic przemawiały diabły. Ponadto pewien kłopot sprawia autorowi hipoteza ciała astralnego, zastanawia się, czemu z reguły nie ukazuje się ono nago i tłumaczy to sobie możliwością jakichś szat astralnych albo aury otaczającej ciało właściwe.

Niemniej trudno zgodzić się z zasadniczą alternatywą autora, jakoby należało wierzyć ludziom donoszącym o zjawiskach paranormalnych, jeśli się nie chce uznać ich za nieuczciwych albo za pozbawionych rozumu. Zawsze bowiem pozostaje możliwość trzecia, a mianowicie błędna interpretacja wrażeń pod wpływem rozmyślań przepojonych pragnieniem i obawą oraz uleganie tak łatwej wtedy sugestii. Siła przekonania, z jakim niektóre osoby opowiadają o swych kontaktach ze zmarłymi, o trafnych przeczuciach i przywidzeniach jest niekiedy uderzająca, ale tak samo niezachwiane jest przekonanie, z jakim paranoicy budują całe systemy podejrzeń na spostrzeżeniach drobnych i białych. A przecież skądinąd są to osoby najzupełniej normalne, uczciwe i rozumne.

Metoda badania zdolności jasnowidzenia i telepatii przy pomocy odgadywania rysunku na kartach, wydaje się celowa i rozumna. Do tego celu wystarczy nawet zwykła talia kart, o ile osoba badana ma odgadywać tylko kolor karty. Prawdopodobna ilość przypadkowych odgadnięć będzie wtedy wynosić jedną czwartą wszystkich prób. Takie eksperymenty można doskonale prowadzić zbiorowo na kilku lub kilkunastu osobach równocześnie i śledzić, jak bardzo przejmują się niektóre z nich, gdy uda im się odgadnąć trafnie nadspodziewanie wiele razy. Tego rodzaju bowiem przypadek choć mało prawdopodobny, zawsze jest możliwy i łatwiej go doczekać, gdy się bada więcej osób od razu, niż gdyby się eksperymentowało z każdą z nich po kolei. Ogromną siłą sugestywną musi mieć seans w którym uśpione medium zaczyna przemawiać zmienionym głosem, pochodzącym rzekomo od jakiejś zmarłej, najczęściej jednej i tej samej osoby. Ale żeby oprzeć się tej sugestii, wystarczy przypomnieć sobie, że tak samo przedstawiciele rodziny Matysiaków przemawiają co tydzień przez usta aktorów grających w studium radiowym i wielu słuchaczy odnosi wrażenie, jak gdyby przysłuchiwało się prawdziwym rozmowom członków tej rodziny. Granica pomiędzy fikcją i rzeczywistością jest niekiedy trudno uchwytna. Pod tym kątem widzenia badanie zjawisk rzekomo paranormalnych byłoby bardzo pouczające, a dyskusja nad nimi ze wszechmiar potrzebna. W wielkiej mierze ułatwić ją może przemyślenie subtelnych analiz i wywodów Broada.

Tadeusz Witwicki

ERIC D'ARCY: *Human Acts — An Essay in their Moral Evaluation*. Oxford, at the Clarendon Press, 1963.

Ogólna wymowa tej książki wyłamuje się nieco z przegródek ustalanych pieczołowicie w ostatnich latach przez literaturę spod znaku tzw. metaetyki. Autor — wykładowca filozofii w Uniwersytecie w Melbourne — wykazał dużą odporność wobec uroków modnej w etyce terminologii i równie modnej ten-

dencji do ustawicznego podkreślania przynależności do któregoś z „izmów”. Motywem nietypowym jest także w *Human Acts* życzliwe nawiązanie do spuścizny maltretowanego na ogół przez współczesnych Benthama. Trzeba jednak od razu podkreślić, iż nie chodzi w tym wypadku o zamiar odświeżania czy rehabilitacji samego utilitaryzmu. Sens inicjatywy autora sprowadza się bowiem do roboczej próby odnowienia sprawy przedmiotowości ocen moralnych. Chodzi więc o problem, który ostatnio — w dobie dominacji literatury skupiającej uwagę na analizie języka moralności — nie cieszył się szerszym zainteresowaniem.

Książka D’Arcy rozpoczyna się od takich oto dość znamienych i chyba nie pozbawionych ironii uwag pod adresem współczesnej sytuacji w literaturze etycznej: „Przez wiele lat, filozofowie studiowali dwa aspekty problemu wartościowania moralnego: a) znaczenie, funkcję i wzajemne powiązania orzeczników moralnych, takich jak dobry—zły, słuszny—niesłuszny b) sprawę logicznej klasyfikacji sądów, w których orzeczniki te dochodzą do głosu. Ta książka dotyczy trzeciej strony problemu, mianowicie ludzkiego czynu — jego dokonywania — jako przedmiotu tych sądów. W tej sprawie od czasów Benthama zrobiono bardzo niewiele”. Stwierdzając istnienie bogatej pozaetycznej literatury na wspomniany temat, autor precyzuje swój zamiar badania czynu z pozycji etyki, tj. poszukiwania odpowiedzi na pytanie: Jakie znaczenie posiadają poszczególne elementy czynu dla charakteryzowania go w dyskusjach moralnych i dla jego moralnej oceny? Samo sformułowanie celu badań można by już odczytać jako akces do stanowiska okupowanego w etyce przez tzw. obiektywistów bądź też — używając nowszej terminologii — przez cognitywistów. D’Arcy pomija jednak metaetyczne subtelności w samookreśleniu własnej orientacji badawczej, formułuje ją jakby ponad żywiołem rozpetanych współcześnie sporów. Czyny ludzkie jawią mu się po prostu jako oczywiste przedmioty ocen, a nawet szerzej jako zewnętrzne bodźce wartościowań moralnych i ich wyznaczniki.

Mimo to, *Human Acts* byłoby trudno zakwalifikować jako pracę z zakresu etyki normatywnej. Jest ona przede wszystkim rekoncesansem w kierunku takich zwyczajów i prawideł moralności potocznej, jakie — w opinii autora — narzuca strukturalna złożoność samych czynów. Analiza i charakterystyka struktury czynów łączy się tu nierozzerwalnie z analizą i charakterystyką określonych przejawów moralności potocznej i mimo przyznania pierwszym rangi głównego tematu, książka sprawia chwilami wrażenie swoistego zapisu korelacji.

Łatwo zrozumieć, iż takiemu kierunkowi dociekań nie musi towarzyszyć zaangażowanie normatywne, ukoronowane jakimś „materialnym” systemem wartości i ustaleniami kodeksowymi. Chodzi tu bowiem o badanie czynów, które według potocznych opinii posiadają doniosłość moralną, choćby w sensie wywierania wpływu na kształtowanie się języka moralności i jego swoistej gramatyki. Zróżnicowanie samych czynów i ich scenerii interesuje autora nie tyle jako źródło linii podziału między aprobatą i naganą moralną w ocenach szczegółowych, ile np. jako wyznacznik zakresów pojęć należących do moralności, procedury formułowania ocen itp. Zgodnie z wymogami podobnego kierunku, zainteresowanie D’Arcy nie ogranicza się do badania czynów „wyizolowanych”, lecz rozważa je w kontekście następstw, okoliczności i uwarunkowań psychologicznych.

Książka składa się z dwóch misternie skomponowanych, wielorozdziało-

wych części: 1. Czyn i okoliczności. 2. Motywy. Mimo skromności wstępnych zapowiedzi jej zamierzeń, jest niewątpliwie pracą ambitną. Bogactwo problematyki i odwołujący się stale do przykładów (nieraz drastycznych) żywy język nie przeszkadzają autorowi w dążeniu do ścisłości. Przeciwnicy utilitaryzmu nie powinni powstrzymywać się od przeczytania tej pracy, bowiem Bentham jest dla D'Arcy'ego raczej odskocznią jako kolekcjoner tematów wartościowania moralnego i autor ich systematyki. Nie spotykamy tu jednak bezkrytycznego naśladownictwa: *Human Acts* przypominają bardziej swego rodzaju wariacje na pewne benthamowskie tematy. Mimo nawrotu do spraw uznanych dziś przez wielu za anachronizm, książka zachowuje wyraz bardzo nowoczesny — zwłaszcza w metodzie i stylu. Można sądzić, iż podzieli ona losy wszystkich publikacji etycznych — tzn. wywoła bardzo różne reakcje. Dla czytelników z kręgu emotywizmu np. będzie prawdopodobnie smutnym przejawem żywotności poglądów dawno już zdyskredytowanych, a dla osób znużonych spektaklem emotywistów — przysłowiowym łykiem świeżego powietrza.

Stanisław Soldenhoff

CORLISS LAMONT: *The Illusion of Immortality*. New York, Philosophical Library, 1959. Wyd III, str. V+303.

Niniejsza książka poświęcona złudzeniu nieśmiertelności porusza kapitalny problem wieków, który stał się motywem przewodnim wielu teorii filozoficznych od starożytności do czasów nowożytnych. Intrygował on Sokratesa, stoików, przedstawicieli filozofii patrystycznej (a wśród nich w szczególności Augustyna), Aureliusza, Pascala, Kartezjusza, Spinozę, Kierkegaarda, F. C. S. Schillera i wielu innych. Ale chociaż wspomniany problem okazał się tak bardzo inspirujący w rozważaniach filozoficznych, zwłaszcza wychodzących z założeń idealistycznych, to jednak współcześnie interesuje on szczególnie religioznawców, ponieważ stanowi charakterystyczny motyw prawie wszystkich religii.

Genezy złudzeń nieśmiertelności należy upatrywać w pierwotnych wierzeniach o nieśmiertelności duchów przodków. Nieśmiertelność tego rodzaju została z czasem rozszerzona na bóstwa, kiedy pojawiło się pojęcie wieczności bogów. Oczywiście pojęcie wieczności, czyli nieśmiertelności bogów, stanowi m.in. alienację ludzkich pragnień życia trwającego w nieskończoność. A ponieważ pragnienie to nie może być zrealizowane przez nikogo ze znanych ludzi, przeto ulega ono eksterioryzacji i zostaje przeniesione na człowieka idealnego, tzn. Boga.

Ciekawe jest też to, że pragnienie nieśmiertelności jest tym silniejsze, im trudniejsze są warunki życia. Wiadomo też, że człowiek młody nie chce być starym, uważając, że lepiej umrzeć w pełni sił, niż się zestarzeć. Jednak kiedy ten sam młody człowiek osiągnie wiek starczy — chce żyć jak najdłużej, nie pamiętając o swych uprzedzeniach do starości... Uleganie złudzeniom nieśmiertelności wynika zatem z mocno zakorzenionej i narastającej z wiekiem tendencji samozachowawczej człowieka, która jest też jednym z najsilniej działających dynamizmów religiotwórczych. Słowem ludzie akceptują nieśmiertelność bóstw z nadzieją na... własną nieśmiertelność. Stąd też nie jest

przypadkiem, że najistotniejszy atrybut boskości upatruje się właśnie w nieśmiertelności.

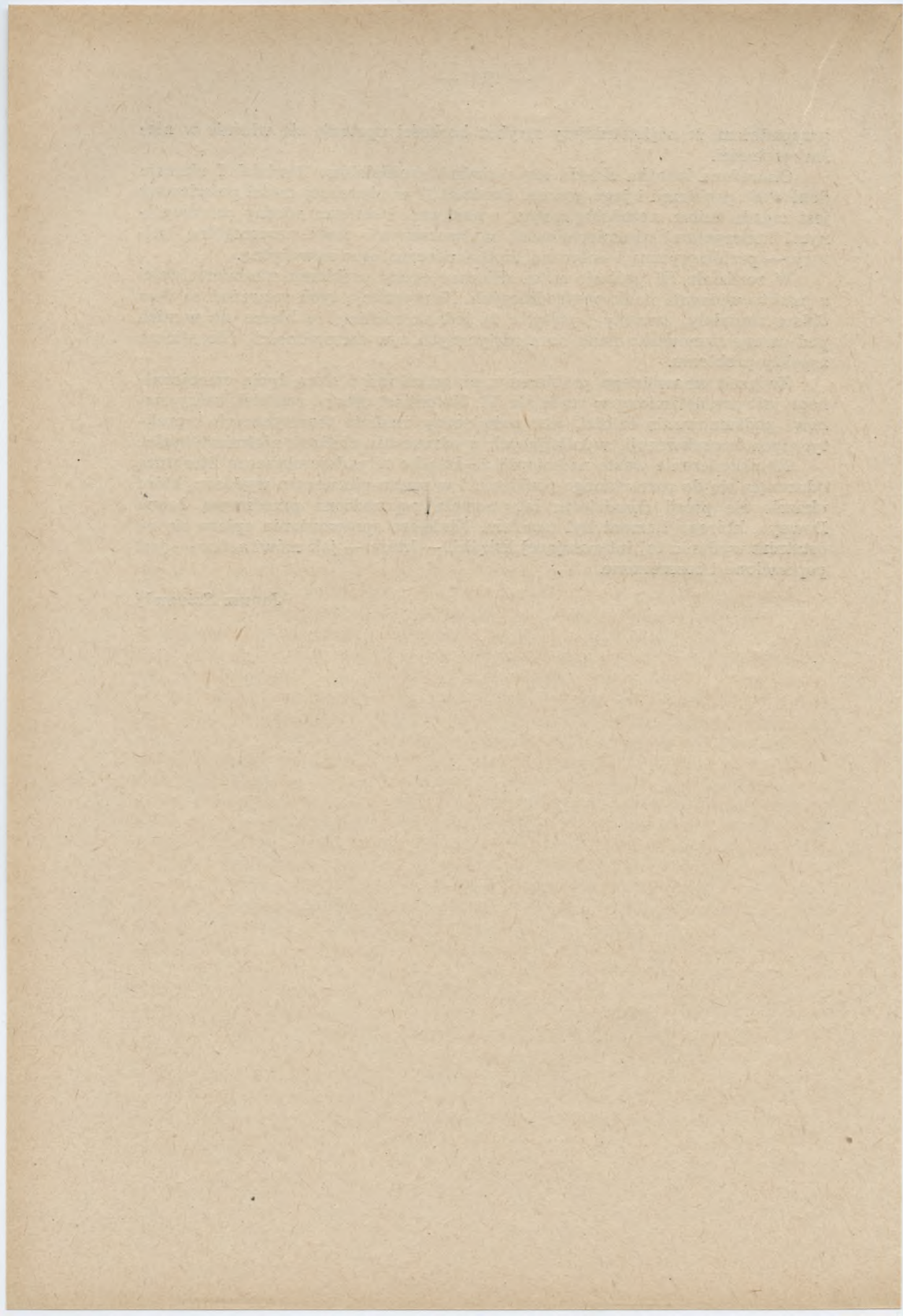
Omawiana książka składa się z siedmiu rozdziałów. Rozdział I ukazuje doniosłość problemu i jego genezę. Rozdział II w pierwszej części poświęcony jest zagadnieniom metodologicznym, a następnie różnicom między poszczególnymi koncepcjami nieśmiertelności, wytworzonymi przez poszczególne kultury — prehistoryczną i antyczną, średniowieczną oraz nowożytną.

W rozdziale III próbuje autor dokonać oceny problemu nieśmiertelności z punktu widzenia nauk przyrodniczych. Kontynuacją tych rozważań są dwa dalsze rozdziały, czwarty i piąty, z tą jednak różnicą, że bierze się w nich pod uwagę stanowisko nauk humanistycznych a w szczególności filozoficzne aspekty problemu.

Związek omawianego problemu z pragnieniami i sferą życia emocjonalnego jest przedstawiony w rozdziale VI. Natomiast ostatni rozdział, który stanowi podsumowanie całości, jest poświęcony analizie teoretycznych i praktycznych konsekwencji, wynikających z odrzucenia złudzeń nieśmiertelności.

Na zakończenie warto nadmienić, że książka ta podaje obszerną literaturę odnoszącą się do rozważanego problemu i w swym pierwszym wydaniu, które ukazało się przed dwudziestu laty została poprzedzona przedmową Johna Deweya, którego Lamont był uczniem. Niniejsze sprawozdanie opiera się na ostatnim wydaniu tej interesującej książki, — które — jak mówi autor — jest poprawione i rozszerzone.

Janusz Sztumski

Autoreferaty z odczytów i wykładów

TADEUSZ KOTARBIŃSKI: Przegląd problemów nauk o nauce. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Toruniu, 26 maja 1964 r.)

Zadanie roztrząsania polegało na wyróżnieniu tych zagadnień dotyczących nauki, którymi należy się zajmować celem przygotowania racjonalnego sprawowania opieki nad nauką ze strony instytucji społecznych, a w szczególności ze strony władz dysponujących środkami finansowymi i możliwością udzielania uprawnień organizacyjnych. Istnieją bowiem zagadnienia dotyczące nauki ciekawe z punktu widzenia zainteresowań ogólnych, lecz mało dla wspomnianego celu doniosłe, np. problem istoty twierdzenia naukowego lub istoty jego prawdziwości. Natomiast śledzenie tendencji rozwojowych specjalności naukowych albo charakteryzowanie odrębności metod stosowanych w badaniach — to przykłady zadań, o które chodzi. Ważne jest też rozróżnianie nauk niejako droższych w zasadzie, gdyż wymagających instalacji i użytkowania kosztownej aparatury (do takich należą nauki eksperymentalne typu fizykalnego), oraz nauk w zasadzie tańszych, gdyż poprzestających na korzystaniu z dzieł piśmiennictwa, materiałów piśmiennych i drukarskich itp. (takie są np. nauki filozoficzne). Wyjątkowo ważne jest też np. rozróżnianie dyscyplin badawczych wedle stopnia zbliżenia ich problematyki do produkcji dóbr gospodarczych. Z tego punktu widzenia narzuca się rozróżnienie dyscyplin tak zwanych stosowanych, gdzie problemami wiodącymi są zagadnienia typu następującego: co trzeba lub co wystarcza zrobić, by uzyskać wynik lub wytwór taki a taki; dalej — dyscyplin podstawowych, poszukujących głównie obiektywnych zależności, by na nich móc oprzeć zastosowania praktyczne (jak wyżej), i wreszcie wszelkich innych dyscyplin, których przykładem — znanstwo kształtowania się w przeszłości określonych systemów obyczajowych albo stylów twórczości artystycznej. Pośród podstawowych ważny jest też bardzo podział na dyscypliny podstawowe skierowane, czyli poszukujące zależności, których poznanie zapowiada się jako wyraźnie przydatne do określonego celu praktycznego, oraz dyscypliny praktyczne wolne, dociekające zależności, których przydatność jest z góry ogólnikowo założona, bez przewidywania możliwości stosowania ich w praktyce do określonego zadania. Na treść odczytu składał się skrót referatu, przygotowanego na sympozjum naukoznawcze PAN, odbyte w dniach 21, 22 i 23 maja 1964 w Jabłonie koło Warszawy.

HENRYK MOESE: Uwagi historyczne o „Wissenschaftslehre” Bolzana. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Toruniu, 14 stycznia 1964).

Wielowiekowe związki, jakie zachodziły pomiędzy logiką a retoryką, pozostawiły ślady w ostatnim tomie *Wissenschaftslehre* Bolzana¹. Współzależności logiki i retoryki widać w ich wspólnej historii. Logika powstała z uogólnień wprowadzonych na podstawie mównictwa politycznego oraz praktyki wielu nauk. Obydwie jako składniki teorii komunikacji (trivium) tworzyły podstawę wykształcenia ogólnego i w tym kontekście wpływały na siebie. Platon ostro rozgraniczył dialektykę² od retoryki, której nie doceniał. Arystoteles natomiast uznał jej użyteczność. Rozwinąwszy jedną i drugą Stagiuryta zbliżył je do siebie. Oczyszczył retorykę z błędów, które skrytykował i poklasyfikował (*O dowodach sofistycznych*). W pierwotnej teorii wymowy argumentację pomijano. Arystoteles obok dowodów pewnych w *Analitykach* zgromadził w *Topikach* dowody prawdopodobne, którymi zajął się także w swej *Retoryce*. Zbieżności pomiędzy logiką a retoryką wykorzystywano w teorii i praktyce dydaktycznej przez długie wieki.

Twierdzenie o związku *Wissenschaftslehre* z retoryką może budzić jednocześnie wątpliwości, których tłem jest gruntowna zmiana pojęcia i zakresu logiki w ostatnim półwieczu. W starożytności i średniowieczu logika traktowała o argumentacji i teren jej był mniej więcej ograniczony. Od Renesansu do XIX wieku zakres jej uległ rozszerzeniu i trudny był do określenia. O tym świadczą ówczesne elementy tej nauki oraz jej definicje nieadekwatne i niezgodne ze sobą³. Rozbieżności wynikały z wielorakiej stosowalności logiki, która stała się sztuką myślenia, jak twierdziła *Logika z Port Royal*, uwzględniający poglądy metodologiczne i dydaktyczne Descartesa. W zależności od zakresu jej stosowalności pozostawał zakres samej nauki, która łączyła teorię i praktykę ze sobą. Definicje logiki nie ujmowały jej treści ogólnej.

Kant pierwszy wypowiedział zdanie, że logika jest nauką formalną, co później zostało potwierdzone. Logika wyodrębniwszy się i zacieśniwszy jako nauka dedukcyjna i aksjomatyczna zerwała kontakty z retoryką, nauką empiryczną i praktyczną⁴. Język sztuczny logiki symbolicznej osłabił swoje związki z językiem naturalnym retoryki. Różnica między dowodami logicznymi a retorycznymi wystąpiła bez osłonek. Logika, która pierwotnie wchodziła w zakres nauk o języku (*artes sermonicales*), stała się dyscypliną o strukturze nauki (logika formalna i metodologia) i przeszła do nauk matematycznych. Zarazem jedna i druga utraciły pierwotne miejsce w nauczaniu średnim, w którym uczestniczyły od starożytności do XVII wieku. Nauki potrzebniejsze w życiu wyeliminowały obydwie z klas pierwszych i przesunięto je do klas ostatnich⁵, a następnie do szkół wyższych.

Porównawszy starą logikę z nową, przejdziemy do historii przedlogistycznych dążeń do reformy tej nauki. Jakkolwiek w średniowieczu istniały po-

¹ Odsyłacze w nawiasach do *Wissenschaftslehre* (Bd 1—4, Leipzig 1929—1931) podają tom i strony.

² Dialektyka Platona jest nauką o bycie a nie logiką w rozumieniu Arystotelesa.

³ Rozbieżności w poglądach nowożytnych na logikę wyjaśnia z punktu widzenia historycznego: Wł. Biegański, *Teoria logiki*. Warszawa 1912 Str. 3—40.

⁴ Pogląd, że logika jest nauką formalną i teoretyczną, ostatecznie uzasadnił i utrwalił E. Husserl w *Logische Untersuchungen*. Bd 1, 1900.

⁵ Np. Komeński przesunął dialektykę na piąty rok, a retorykę na szósty rok nauczania w sześcioletniej szkole łacińskiej. St. Kot, *Historia Wychowania*, T. I Lwów. 1934. Zob. str. 310.

mysły logiki nie znane Stagirycie, niewielu myślało o jej naprawie (R. Lullus). Dopiero w Renesansie uczeni zaczęli odczuwać silniej niż poprzednio potrzebę jej naprawy. Drogę reformie otwarła Petrarki krytyka logiki średnio-wiecznej⁶ podjęta przez humanistów oraz kontynuowana przez Bacona i Descartesa. Krytycy wykazywali nieużyteczność logiki dotychczasowej oraz żądali przystosowania jej do życia.

Humaniści mieli zastrzeżenia do średniowiecznej dydaktyki tego przedmiotu (dysputy, komentarze do *Organonu*) i skrytykowali *Organon*, który nie odpowiadał — ich zdaniem — celom podręcznika (Ramus) oraz zaczęli wysuwać recepty wzorowego podręcznika nazywanego później systemem (Keckermann). Autorzy podręczników w XVII i XVIII wieku tworzyli według swej terminologii „systemy” nauki o religii, logiki, retoryki oraz innych nauk, co zaznaczano w ich tytule⁷. Znaczenie terminu „system” było jednak u nich chwiejne, systemem bowiem oznaczano co najmniej dwa pojęcia: podręcznik (układ, dyspozycja) oraz daną naukę jako całościowy zespół twierdzeń, jak to jest na przykład w systemie filozofii. Zagadnienia nauczania logiki poruszano w średniowieczu (*Metalogicon* Jana z Salisbury), lecz brakowało w nich wyraźnego pojęcia podręcznika. Nauczano bowiem na podstawie rękopisów, w których sposób wykładu bywał rozmaity (np. encyklopedie). Sprawy ulepszenia podręcznika oraz jego teorii zaktualizowały się od czasu założenia drukarni. Dzięki nim powstały nowe możliwości w graficznej formie tekstu, tak ważnej w podręczniku. Tańsze natomiast publikacje stały się dostępniejsze dla studiujących. Praca ucznia przy pomocy książki zaczęła wypierać średnio-wieczne nauczanie, którego nie indywidualizowano. Zróżnicowanie nauczania i podręczników ułatwiało i przyspieszało nabywanie wiedzy. Odpowiednie podręczniki nie tylko kierowały pracą nauczyciela, lecz także uzupełniały i utrwalały wiadomości ucznia. Toteż Melanchton i Keckermann sporządzili po kilka redakcji podręczników logiki, a Keckermann poprzedził jej wykład rozważaniami wstępnymi (*Praecognitorum logicorum tractatus III*, 1599). Obok takich książek zaczęły później wychodzić podręczniki dla samouków (Arnauld i Nicole: *La Logique ou l'Art de Penser*, 1662).

Humaniści dążyli do wychowania człowieka i pragnęli, w przeciwieństwie do sztucznej logiki scholastycznej, naturalnej logiki zawartej — ich zdaniem — w dziełach autorów starożytnych. Za przykładem Wawrzyńca Valli i Rudolfa Agricoli podporządkowali logikę retoryce⁸. Melanchton w *De Dialectica* (1531) wskazuje na związek logiki z retoryką i przy każdej dialektycznej regule dodaje, że to, co logicznie jest pomyślane i wywnioskowane, także retorycznie może być celowe i pięknie wyrażone⁹. Podobne wypowiedzi występują w podręcznikach Keckermanna¹⁰. Stąd logika wzięła pewne treści od retoryki. Dys-

⁶ E. Cassirer, P. O. Kristeller, J. H. Randall, *The Renaissance Philosophy of Man. Selections*. Chicago 1961. Zob. str. 134—9.

⁷ O. Ritschl, *System und systematische Methode in der Geschichte des wissenschaftlichen Sprachgebrauchs und der philosophischen Methodologie*. Programm zu Feier des Gedächtnisses des Stifters der Universität König Friedrich Wilhelms III. Bonn 1906.

⁸ Fr. Ueberweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. 3 Teil Berlin 1924, str. 12, 15, 91, 101, 207.

⁹ J. G. Buhle, *Geschichte der neueren Philosophie*. 2 Band, 2 Hälfte. Göttingen 1801, zob. str. 482.

¹⁰ I. Dąmbska, *Logika w gimnazjum akademickim gdańskim*. Rocznik Gdański XV/XVI Gdańsk 1958. Str. 198—223., Br. Nadolski, *Życie i działalność uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna*. Toruń 1961 TNT, str. 161.

pozycja mowy zasugerowała ogólne ramy dla wykładu naukowego przystosowanego do odbiorcy (Ramus). Niektóre tematy logiczne humanistów rozwinęły się następnie w kierunkach przyrodniczym i matematycznym.

Przyrodnicy widzieli w logice narzędzie wynalazczości naukowej i stworzyli metodologię indukcji, która w *Novum Organum* Bacona znalazła główny wyraz. Matematycy — przeciwni Arystotelesowi — w oparciu o swoje dyscypliny opracowali metodologię dającą wskazówki, jak należy postępować przy wykrywaniu i uzasadnianiu prawd naukowych (metoda analityczna Descartesa) oraz przy budowie systemu formalnego nauki (metoda aksjomatyczna Pascala). Matematycy — sojusznicy Stagiryty — rozwijali ponadto jego logikę formalną (Leibniz).

Wissenschaftslehre Bolzana nawiązuje do wymienionych usiłowań naprawy. Bolzano również był przekonany o możliwości udoskonalenia tej nauki (I 39—40). Podstawowe zadania *Wissenschaftslehre* określa jej podtytuł: Próba wyczerpującego i przeważnie nowego przedstawienia logiki z jednoczesnym uwzględnieniem jej dotychczasowych autorów.

Wśród przedlogistycznych prób reformy logiki teoria Bolzana jest najbardziej wszechstronna i wykończona oraz stanowi syntezę podobną do *Organonu* — z tą różnicą — że ostatni to zbiór sześciu monografii niezależnych od siebie, natomiast *Wissenschaftslehre* jest podręcznikiem dla pracowników nauki, a ubocznie także dla studentów¹¹. Stanowi ona ciąg pięciu nauk powiązanych ze sobą w ten sposób, że nauki poprzedzające tworzą podstawę dla nauk następujących po nich. Podręcznik uwzględnia teorię poznania logiczną (*Fundamentarlehre*) oraz psychologiczną (*Erkenntnislehre*), nauki odrębne, lecz wyjaśniające podstawy logiki: stanowisko antypsychologistyczne i antysceptyczne autora. W *Elementarlehre* Bolzano przedstawia logikę formalną, która antycypuje logikę współczesną¹². Jego *Erfindungskunst* rozwinąwszy luźne pomysły Descartesa z *Rozprawy o metodzie i Prawideł kierowania umysłem*, daje ogólne reguły dokonywania odkryć naukowych. Jego *Eigentliche Wissenschaftslehre*, najobszerniejsza nauka w książce, formułuje przepisy naukowego wykładu czyli podręcznika. W nauce tej autor zebrał i uogólnił nowożytny pomysł udoskonalenia formy podręcznika (Melanchton, Ramus, Keckermann, Arnauld i Nicole, Wolff, Lambert). Bolzano odróżnił pojęcia „nauki” i „podręcznika”, które ze sobą mieszano (IV 6—13). O rodzajach podręcznika dużo pisał Wolff w swej łacińskiej logice, lecz nie podał jego definicji. Toteż Bolzano szuka jej w opracowaniach ówczesnej retoryki, ją znajduje i krytycznie naświetla (IV 15—23). Już jego *Lehrbuch der Religionswissenschaft* (poprawione wykłady z lat 1805—1820) zawiera w zarodku pomysł teorii dzieła naukowego. Obydwa podręczniki mają pewne podobieństwa w treści a ich wstępy (*Einleitung*) wykazują zbieżności strukturalne. Na podstawie oryginalnej i elastycznej koncepcji podręcznika do samokształcenia Bolzano stworzył odrębną dyscyplinę, w której wysunął zadanie jedności dla swej nauki (logiki) oraz nauk wszelkich. Taka całość (podręcznika) — zależna od ilości prawd przedstawionych, od rodzaju nauki (aprioryczne, empiryczne) i przewidywanego czytelnika — pozwala na wymianę niektórych elementów,

¹¹ Liczne paragrafy *Wissenschaftslehre* opatrzone gwiazdkami wskazują na główną treść dzieła, ważną dla początkujących.

¹² J. Berg, *Bolzano's Logic*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Philosophy 2. Stockholm — Göteborg — Uppsala 1962, Almqvist Wiksell, str. 214.

ich rozrost, redukcję lub likwidację. W ten sposób Bolzano opracował w dwóch naukach ostatnich metodologię ogólną i zarazem praktyczną. Jego metodologia w stosunku do wyników, unitarnych wcześniejszych autorów (Bacon, Descartes, Leibniz) była wszechstronniejsza i w pełni wykończona. Tamci jakkolwiek zdawali sobie sprawę z obydwóch jej części, pracowali najwięcej nad sztuką odkrywania. Bolzano stworzył nie tylko heurystykę, lecz także teorię wykładu naukowego, upragnioną od dawna przez praktykę szkolną, a zaniedbaną przez tych myślicieli, którzy nie nauczając, mniej odczuwali jej potrzebę, nie rozwinięszy swej wyobraźni dydaktycznej. Jednak i w jego teorii wykładu widać wpływ unitarystów, którzy wskazali mu drogę do uogólnienia na podstawie doświadczeń z nauczania wielu nauk.

Bolzano dokonawszy syntezy logiki podręcznikowej z teorią unitarną nauki, zreformował logikę szkolną, którą wyzwolił z eklektycyzmu, oczyścił z błędów (likwidacja „najwyższych praw myślenia”) oraz uporządkował. Brak unitarnej koncepcji w logice porenansowej spowodował, że nauka ta zaczęła tonąć w zagadnieniach jej obcych¹³. Upatrywanie w logice przeważnie zadań ćwiczebnych i wskazówek dla młodzieży hamowało rozwój teorii (I 18—9). Bolzano zgodnie z tradycją wysoko cenił wartość wychowawczą logiki (I 35—8), lecz stwierdził, że jej wyłącznym przedmiotem są wytwory badań naukowych, ich logiczna geneza oraz ich wykład na piśmie utrwalony. Dlatego zastąpił starą nazwę „Logik” przez nową „Wissenschaftslehre” w tytule swego dzieła¹⁴. Bolzano powrócił więc do pojęcia logiki u Stagiryty: organonu czyli narzędzia badań naukowych, koncepcji, którą szkoła w swej praktyce przytłumiła, wysunąwszy na front jej zadania wychowawcze.

JUBILEUSZ SZEŚĆSETLECIA UNIwersYTETU Jagiellońskiego.

Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Filozoficznego zorganizował cykl odczytów z zakresu dziejów filozofii na Krakowskiej Wszechnicy. Odbyły się następujące prelekcje:

1. Dnia 6 grudnia 1963 r., prof dr Władysław Tataarkiewicz: Trzy wieki filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Autor przedstawił zarys dziejów filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1600—1900. Dzieje te podzielić można na trzy okresy: Od tzw. statutów Dobrocielskiego w 1603 r., ustalających, że wykłady filozoficzne obejmować mają wyłącznie komentowanie pism Arystotelesa, do ok. roku 1760, kiedy rozpoczęły się próby reformy. Drugi okres — reform — doprowadza stopniowo do zakazu wykładania filozofii perypatetyckiej w 1778 r. i do zupełnej likwidacji katedr filozoficznych w roku 1780. Okres trzeci — od restytucji katedry filozofii w 1810 r. do roku 1900. Okres pierwszy był okresem zupełnego prawie zastoju, przy istnieniu bardzo licznych katedr filozofii. Pod koniec tego okresu pojawiają się nieco wybitniejsi profesorowie, jak przede wszystkim Marian Świątkowski czy Alojzy Putanowicz. Przedstawiając okres trzeci, prelegent omówił krótko postacie ks. Feliksa Jarońskiego (pierwszego

¹³ Na przykład tematy techniki pracy umysłowej u Wolffa: o dyskutowaniu, czytaniu i ocenianiu książek.

¹⁴ Obydwóch nazw autor używa zamiennie, korzystając chętnie ze starej jako krótszej.

profesora w XIX w.), Józefa Kremera, dzieje katedr (od 1891 istniała druga katedra) i okoliczności ich obsadzania.

2. Dnia 24 stycznia 1964 r. — dr Paweł Czartoryski: Filozofia moralna w pierwszym okresie istnienia odnowionego Uniwersytetu Krakowskiego (1400—1425).

Prelegent omówił komentarze do Etyki Arystotelesa, używane i napisane w Uniwersytecie Krakowskim w pierwszej ćwierci XV w., przede wszystkim obszerny komentarz w formie kwestii Pawła z Worczyna, ukończony w 1424 r. Na podkreślenie zasługuje duże zainteresowanie etyką wśród mistrzów krakowskich tego okresu oraz fakt, że w innych uniwersytetach Europy wschodniej i środkowej wzrost zainteresowania problematyką filozofii praktycznej wystąpił dopiero w drugiej połowie wieku.

W dyskusji zabierali głos: dr W. Seńko, mgr M. Zwiercan, mgr M. Kowalczyk, prof. dr Z. Budkowa, prof. dr S. Świeżawski, dr A. Strzelecka, mgr Z. Siemiątkowska, prof. dr P. Rybicki i prelegent.

3. Dnia 24 stycznia 1964 r. dr Mieczysław Markowski: Wpływ burydanizmu na Uniwersytet Krakowski w pierwszej połowie XV wieku.

Burydanizm był w pierwszej połowie XV wieku na wydziale *artium* Uniwersytetu Krakowskiego dominującym kierunkiem filozoficznym. Wpływy burydanizmu zaznaczyły się w polskich pismach logicznych (wpływ: Jana Burydana, Alberta z Saksonii, Marsyliusza z Inghen), w polskich komentarzach — *Metafizyki* (wpływ Marsyliusza z Inghen), i w filozofii przyrody (wpływ J. Burydana). Burydanizm, krytykując z jednej strony tradycyjne zapatrywania dotyczące ruchów ciał niebieskich, z drugiej zaś strony urabiając pogląd, że mechanika ciał niebieskich nie różni się od mechaniki ciał ziemskich, torował na płaszczyźnie filozoficznej drogę do narodzin koncepcji Kopernikańskiej. I właśnie Uniwersytet Krakowski był jakby predestynowany do wydania kopernikanizmu, ponieważ na nim wykładano burydanowską teorię impetu wraz z innymi innowacjami w tym czasie, gdy na innych uniwersytetach teorii tej nie wykładano wcale lub podawano ją w formie zniekształconej. Pod wpływem burydanizmu wzrosło na Uniwersytecie Krakowskim zainteresowanie naukami przyrodniczymi i matematycznymi oraz przyjął się tutaj awerroizm, albertyzm i egidjanizm (zob. str. następną).

W dyskusji zabrali głos dr W. Seńko, prof. dr S. Świeżawski, prof. dr Z. Budkowa i prelegent.

4. Dnia 24 stycznia 1964 r. — dr Zofia Włodek: Uwagi na temat Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w XV wieku w świetle badań nad problematyką filozoficzną krakowskich komentarzy do Sentencji.

Dotychczasowe badania nad krakowskimi komentarzami do Sentencji, wykazują, że znaczenie tych komentarzy jako dzieła, w którym komentatorowie wypowiadali się na temat problematyki filozoficznej, zmniejsza się na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego szczególnie w drugiej połowie XV wieku, choć pewne symptomy tego zauważamy wcześniej. Wydaje się, że na wydziale tym w wieku XV następuje przesunięcie zainteresowań ku zagadnieniom moralnym, ascetycznym, kaznodziejskim. Można wysunąć przypuszczenie, że badania i dzieła teologów krakowskich z XV wieku przygotowały grunt pod wpływy Erazma z Rotterdamu w Polsce w wieku XVI (zob. str. 229).

W dyskusji zabrali głos: mgr Z. Siemiątkowska, dr M. Markowski, prof. dr S. Świeżawski, dr P. Czartoryski, prof. dr Z. Budkowa, dr W. Seńko, prof. dr R. Ingarden, mgr K. Wójcik i prelegent.

5. Dnia 25 stycznia 1964 r. — dr Władysław Seńko: Jakub z Gostynina i albertyzm krakowski w drugiej połowie XV w.

Prelegent podkreślił oryginalność albertyzmu krakowskiego, którego przedstawicielem był Jakub z Gostynina, i starał się wykazać, że albertyzm ten nie był tylko odbiciem współczesnych sporów kolońskich między albertystami a tomistami. Podkreślono zasadniczą zgodność tendencji przyrodniczych i humanistycznych panujących na Uniwersytecie Jagiellońskim w drugiej połowie XV w. z wpływami filozofii Alberta Wielkiego oraz pewne — być może — rysy sceptyczne u mistrzów krakowskich tego okresu, objawiające się niechęcią do zajmowania własnego stanowiska w wielu kwestiach filozoficznych.

W dyskusji wzięli udział mgr. Z. Siemiątkowska, prof. dr S. Świeżawski, dr W. Stróżewski, prof. dr I. Dąbska, dr Z. Włodek, prof. dr Z. Budkowa, dr P. Czartoryski, prof. dr R. Ingarden, dr M. Markowski i prelegent.

6. Dnia 25 stycznia 1964 r. — mgr Irena Średzińska-Tarnowska: Z genealogii współczesnych poglądów logicznych — Michała z Bystrzykowa niektóre pomysły logiczne. (Z powodu choroby autorki prelekcję odczytał dr W. Stróżewski).

Autorka przedstawiła pewne koncepcje i pojęcia, występujące w pismach Michała z Bystrzykowa, posiadające znaczną aktualność w dzisiejszych badaniach logicznych.

7. Dnia 25 stycznia 1964 r. — prof. dr Stefan Świeżawski: Filozofia w średniowiecznym Uniwersytecie Krakowskim widziana przez anonimowy komentarz do Sentencji *Utrum Deus gloriosus ...* (zob. str. 228).

W dyskusji wzięli udział: prof. dr R. Ingarden, dr P. Czartoryski, mgr K. Wójcik, dr Z. Włodek, prof. dr I. Dąbska, prof. dr P. Rybicki, prof. dr D. Gromska, mgr Matjasik i prelegent.

MIECZYŚLAW MARKOWSKI: Wpływ burydanizmu na Uniwersytet Krakowski w pierwszej połowie XV w. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Krakowie, 25 stycznia 1964 r.)

Na wpływ burydanizmu w środkowej Europie w XV w. zwrócił uwagę już K. Michalski¹. Jego zdaniem nie oddziaływały tutaj jednak poglądy samego Jana Burydana, lecz jego ucznia Wawrzyńca Londoriusa. Wpływom tym miał szcze-

¹ K. Michalski, *Tomizm w Polsce na przełomie XV i XVI w.*, Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności, t. 21, Kraków 1916, nr 7, s. 7; tenże: *Jan Buridanus i jego wpływ na filozofię scholastyczną w Polsce*, Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności, t. 21, Kraków 1916, nr 10, str. 33; tenże, *Les courants philosophiques à Oxford et à Paris pendant le XIV siècle*, Cracovie 1921, str. 29; tenże, *Tekst, osobistość, szkoła i prąd w filozofii średniowiecznej*, Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6—8 grudnia 1925 r., Lwów 1925, sekcja 5, str. 13; tenże, *Zachodnie prądy filozoficzne w XIV wieku i stopniowy ich wpływ w środkowej i wschodniej Europie*, Przegląd Filozoficzny 31 (1928), str. 17; tenże, *La physique nouvelle et les différents courants philosophiques au XIVe siècle*, Cracovie 1928, str. 63—65.

gólnie ulec Benedykt Hesse z Krakowa². Także A. Maier utrzymuje, że poglądy samego Burydana, zwłaszcza jego teoria impetu, nie znalazły w XV w. zwolenników³.

O fakcie, że burydanizm w pierwszej połowie XV w. wywarł znaczny wpływ na mistrzów Uniwersytetu Krakowskiego świadczy już stosunkowo dosyć wielka liczba do dzisiejszego dnia zachowanych w Bibliotece Jagiellońskiej rękopisów z dziełami bądź to samego Burydana, bądź to jego wybitnych uczniów: Mikołaja Oresme, Alberta z Saksonii i Marsyliusza z Inghen.

Streszczeniem dzieł Burydana jest sporządzony przez Jana Isnera „Komentarz do Izagogi”, „Komentarz do Kategorii”, „Komentarz do De interpretatione” i „Komentarz do Analitik pierwszych”. Jego „Komentarz do Analitik wtórnych” jest oparty na analogicznym komentarzu Alberta z Saksonii⁴. Wpływy Burydana i Marsyliusza z Inghen są widoczne również w krakowskich „Disputata super libros veteris artis”⁵. Podstawą do nauczania *ars vetus* na wydziale artium Uniwersytetu Krakowskiego przez całe drugie ćwierćwiecze XV w. stał się „Komentarz do Izagogi”, „Komentarz do Kategorii” i „Komentarz do De interpretatione” Benedykta Hesse⁶. W komentarzach tych dominują wpływy Burydana i Marsyliusza z Inghen. Pochodzące z początku XV w. krakowskie „Disputata super Analytica posteriora” są oparte na „Komentarzu do Analitik wtórnych” Alberta z Saksonii⁷, a „Disputata super Analytica priora” nawiązują do Burydana i Marsyliusza z Inghen⁸. W duchu Burydana i Marsyliusza z Inghen opracował Bartłomiej z Radomia swój „Komentarz do Analitik pierwszych”⁹. Na opracowanych pod wpływem Alberta z Saksonii krakowskich „Disputata super Analytica posteriora” jest oparty „Komentarz do Analitik wtórnych” Jana z Kęt¹⁰ i pochodzący z końca pierwszej połowy XV w. anonimowy „Komentarz do Analitik wtórnych”¹¹. Pod wpływem Marsyliusza z Inghen, Jana Burydana i Alberta z Saksonii są także opracowane pochodzące z końca XIV w. krakowskie traktaty „De ampliacione” i „De appellatione”¹².

W uniwersyteckim środowisku krakowskim zwolenników również znalazła wypracowana przez Burydana nowa doktryna fizyczna, w której centralne miejsce zajmuje tzw. teoria „impetus”. Pod wpływem „Quaestiones super octo libros Physicorum” Burydana został opracowany „Komentarz do Fizyki” Jana Isnera¹³, „Exercitium Physicorum” Andrzeja Węzyka¹⁴, „Puncta super

² Por. przypis 1. Tezę tę w późniejszym okresie życia zaczął zmieniać sam K. Michalski. *Prądy filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszej dobie jego istnienia*, *Nasza Myśl Teologiczna*, 2 (1935), str. 35, podkreślając wpływ Marsyliusza z Inghen.

³ A. Maier, *Zwei Grundprobleme der scholastischen Naturphilosophie*, Roma 1951, str. 291—294.

⁴ Rkp. BJ 1904.

⁵ Rkp. BJ 1941.

⁶ Rkp. BJ 1900, 2455, 2037, 2043, 1978 (streszczenie), 1949 (streszcz.) i 2118 (streszcz.)

⁷ Rkp. BJ 685.

⁸ Tamże.

⁹ Rkp. BJ 1978.

¹⁰ Rkp. BJ 2078.

¹¹ Rkp. BJ 1978, k. 80r—111v.

¹² Rkp. BJ 2083.

¹³ Rkp. BJ 1904.

¹⁴ Rkp. BJ 688.

libros Physicorum” Andrzeja z Kokorzyna¹⁵, „Komentarz do Fizyki” Benedykta Hesse¹⁶, „Komentarz do Fizyki” Jana z Kęt¹⁷, anonimowe „Exercitium Physicorum” z 1449 r.¹⁸ i „Komentarz do Fizyki” Jana z Toszka¹⁹. Wymienione komentarze do „Fizyki” Arystotelesa, z wyjątkiem „Komentarza” Jana Isnera i „Komentarza” Andrzeja z Kokorzyna podają Burydanowską teorię impetu w najczystszej postaci²⁰. Nowa fizyka, a szczególnie teoria impetu, głoszona z katedr krakowskich nie tylko w pierwszej, lecz także w drugiej połowie XV w.²¹, musiała chyba oddziaływać na poglądy mistrzów Uniwersytetu Krakowskiego. Burydanizm, krytykując z jednej strony tradycyjne zapatrywania dotyczące ruchów ciał niebieskich i z drugiej strony urabiając pogląd, że mechanika ciał niebieskich nie różni się od mechaniki ciał ziemskich, torowała na płaszczyźnie filozoficznej drogę do narodzin koncepcji Kopernikańskiej. W XV w. środowisko krakowskie było jakoby predestynowane do wydania kopernikanizmu, ponieważ tutaj wykładano Burydanowską teorię impetu wraz z innymi innowacjami w tym czasie, gdy na innych uniwersytetach jej wcale nie wykładano lub podawano ją w formie zniekształconej. Jednak dopiero Mikołaj Kopernik zrobił tu decydujący krok. Od ogólnych problemów filozoficznych przeszedł na teren nauk szczegółowych, dając pomysły matematyczne i fizyczne.

Stosunkowo dosyć liczne przekazy rękopiśmienne z „Komentarzem do De anima” Benedykta Hesse świadczą o tym, że komentarz ten był bardzo rozpowszechniony na wydziale artium Uniwersytetu Krakowskiego²². Podstawowe problemy zostały tutaj rozwiązane w duchu Burydana.

Z pierwszej połowy XV w. zachowało się w rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej osiem komentarzy do „Metafizyki” Arystotelesa. Dominują w nich wpływy Marsyliusza z Inghen²³.

Wpływy burydanizmu zaznaczyły się także w dyskutowanej i wykładanej na wydziale artium Uniwersytetu Krakowskiego problematyce z zakresu etyki. Na „Komentarzu do Etyki” Burydana są oparte krakowskie „Disputata Ethicorum” z 1420 r.²⁴ i „Komentarz do Etyki” Pawła z Worczyna²⁵. Ponieważ ten ostatni zredagował go w tym czasie, gdy był już bakałarzem teologii, dlatego pod wpływem panujących w tym czasie na krakowskim Wydziale Teologii tendencji wprowadził do niego elementy z etyki Tomasza z Akwinu.

¹⁵ Rkp. BJ 1946.

¹⁶ Rkp. BJ 1367; por. rkp. BJ 2100.

¹⁷ Rkp. BJ 2376.

¹⁸ Rkp. BJ 1905.

¹⁹ Rkp. BJ 2097.

²⁰ Nie miał więc racji K. Michalski, który utrzymywał, że krakowscy mistrzowie wprowadzili elementy archaiczne do Burydanowskiej teorii impetu, i A. Maier, która twierdzi, że teoria impetu przez cały XV w. była tylko mimochoodem wspominana i przy różnych okazjach zwalczana.

²¹ Referują ją na drugim miejscu lub w formie złagodzonej autorzy opracowanych w duchu aweroistycznym lub albertystycznym komentarzy do Fizyki Arystotelesa. Por. np. rkp. BJ 2024, 2087, 2088, 2017.

²² Rkp. BJ 1901, 2013, 2100, 2097, 2075, 2118 (streszczenie).

²³ Z. Włodek, *Quelques informations sur les commentaires médiévaux de la Métaphysique d'Aristote conservés dans les manuscrits de la Bibliothèque Jagellonne à Cracovie*, *Miscellanea Mediaevalia*, t. 2, Berlin 1963, str. 767—774.

²⁴ Rkp. BJ 683.

²⁵ Rkp. BJ 720, 741, 2000. Bliższe dane o „Komentarzu do Etyki” Pawła z Worczyna zobacz referat Pawła Czartoryskiego.

Wśród różnorodnych kierunków filozoficznych panujących w pierwszej połowie XV w. w uniwersyteckim środowisku krakowskim burydanizm dominował na wydziale artium. I chyba pod wpływem burydanizmu nastąpił tutaj wspaniały rozwój nauk matematycznych, przyrodniczych i astronomicznych i została utworzona droga do rozwoju awerroizmu, albertyzmu i egidianizmu.

STEFAN ŚWIEŻAWSKI: Filozofia w średniowiecznym Uniwersytecie Krakowskim widziana poprzez anonimowy „Komentarz do Sentencji *Utrum Deus gloriosus*” (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Krakowie, 25 stycznia 1964 r.).

Anonimowy „Komentarz do Sentencji, w postaci kwestii o incipit *Utrum Deus gloriosus* (zachowany w szeregu przekazów rękopiśmiennych w Bibliotece Jagiell., z których najważniejsze rkp. BJ 1435, 1437, 1531, 1620), napisany prawdopodobnie w samym początku XV w. (zapewne w Krakowie) był na Uniwersytecie Jagiellońskim jednym z najstarszych i długo używanych podręczników teologii. Jest to typ komentarza o dość bogatej problematyce filozoficznej, a przebadanie około dwudziestu kwestii z uwagi na tę właśnie problematykę ujawniło szereg poruszanych w nich zagadnień, znamiennych dla ówczesnego środowiska krakowskiego. Zagadnienia te zostały omówione kolejno w 12 punktach (poznanie *per vestigium*; zagadnienie *vestigium Trinitatis*; poznanie szczegółowe i jego rola w ontologii i w teorii poznania; złożenie z istoty i z istnienia; koncepcja form czystych i materii pierwszej; Bóg jako pojęcie kategorialne i definiowalność Boga; przyczyny zła; przejawy absolutnej wszechmocy Bożej; *doctores solemnes* i *physice loquentes*; problematyka „nowej fizyki”; antyintelektualizm „nowej teologii”; praktycyzm).

Te konkretne problemy stały się okazją do spojrzenia na całość życia filozoficznego w XV-wiecznym Uniwersytecie Krakowskim. Przez te „wąskie szczeliny” można dojrzeć, że w życiu tym daje się wyodrębnić i stwierdzić wiele charakterystycznych dla tego czasokresu i środowiska orientacji filozoficznych. Są to tendencje doktrynalne dość różnorodne, tworzące razem wachlarz poglądów bogato zróżnicowanych. Znajdujemy więc w ówczesnym Krakowie: neoplatonizm o nastawieniu albertyńskim (Jakub z Gostynina, Jan ze Słupczy), bonawenturiańskim (Jan Dąbrówka) lub humanistycznym; szkotyzyzm (Michał z Bystrzykowa); ockhamizm; wyklifizm (Andrzej Gałka z Dobczyzna); tradycyjny augustynizm o nastawieniu realistycznym (Jan z Kluczborka); swoisty dla Bradwardine’a zespół elementów augustyńskich, szkotystycznych i ockhamistycznych; sceptycyzm; awerroizm; tomizm; „nowa fizyka” (Benedykt Hesse, Andrzej Wężyk); „nowa teologia” (Paweł z Worczyna). Wydaje się, że dominantą wszystkich tych orientacji jest występujący obok augustynizmu konserwatywnego augustynizm nominalizujący (Andrzej z Kokorzyna, Mateusz z Krakowa). Krótkie uwagi na temat ówczesnych osiągnięć mistrzów krakowskich w zakresie studiów logicznych (Michał z Wrocławia) i w zakresie etyki społecznej (Stanisław ze Skarbimierza, Paweł Włodkowiec) kończą tę próbę syntetycznego spojrzenia na średniowieczną filozofię krakowską.

Nawiązując do wypowiedzianych niegdyś przez K. Michalskiego poglądów na życie filozoficzne w średniowiecznym Uniwersytecie Krakowskim należy stwierdzić, że podręcznik w interesującej nas epoce nie musiał być pozbawiony

filozoficznie ważnej treści — że żywość problematyki filozoficznej nie ograniczała się wówczas do samej etyki — i że za wcześnie jest jeszcze, by stwierdzić, czy przedstawiciele tzw. *via moderna*, czy też zwolennicy *via antiqua* (choć określenia te odnośnie do XV w. należy przyjmować z dużymi zastrzeżeniami) mają przewagę w ówczesnym środowisku krakowskim.

ZOFIA WŁODEK: Krakowskie piętnastowieczne komentarze do Sentencji Piotra Lombarda. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Krakowie, 24 stycznia 1964 r.).

W świetle dotychczasowych badań nad krakowskimi komentarzami do Sentencji narzucają się pewne uwagi, hipotetyczne może jeszcze, dotyczące znaczenia tych komentarzy na wydziale teologicznym U.J. w XV w. Na uniwersytecie średniowiecznym wydział teologiczny był miejscem dojrzałych badań i dysput nie tylko teologicznych, ale i filozoficznych; na wydziale tym podstawowym tekstem, który czytano i komentowano, były, obok Pisma św., Sentencje Piotra Lombarda. W związku z wykładem poświęconym komentowaniu Sentencji średniowieczny uczony miał okazję wypowiedzieć się na temat najważniejszych problemów filozoficznych. Studia nad filozofią na UJ w wieku XV rozpoczęło dlatego właśnie od komentarzy do Sentencji.

Prawie wszystkie krakowskie komentarze do Sentencji powstały przed r. 1460. Są one dość liczne i posiadają różną wartość naukową. Niektóre z nich zachowują charakter rozpraw naukowych poruszających bogatą problematykę filozoficzno-teologiczną, inne natomiast mają raczej charakter wykładu teologii dla celów praktycznych. Do pierwszej grupy jednak należą cztery komentarze poniżej wymienione, miały one długotrwały wpływ na środowisko krakowskie i z tej racji są najbardziej reprezentatywne dla tego środowiska.

1. Anonimowy komentarz, zwany według incipitu *Utrum Deus gloriosus*. Komentarz ten pojawił się na UJ około r. 1420 i wywarł wpływ między innymi na Mikołaja z Kozłowa, Pawła z Pyskovic, Jana Dąbrówkę. Zachowało się 12 kopii wymienionego komentarza.

2. Komentarz Benedykta Hesse, wykładany w latach 1429—30. Posługiwał się nim później Tomasz ze Strzempina. Wiemy też o sześciu wykładowcach, którzy według niego wykładali w latach 1496—1590.

3. Komentarz Jana Dąbrówki, wykładany w latach 1439—1441. Komentarz ten zachował się aż w 15 odpisach. Znamy imiona dwóch wykładowców, którzy wykładali według tego komentarza w 1448 i 1462 r., w XVI wieku zaś wykładali według niego Michał z Wrocławia i Michał Szadek.

4. Komentarz Macieja ze Saspowa, wykładany w latach 1456—8. Przykładowo omówiono problemy poruszane w wyżej wymienionych komentarzach wskazują na pojawianie się w tych dziełach ostrego przeciwstawienia poznania filozoficznego i poznania teologicznego. W związku z tym wskazują też na ukazywanie się charakterystycznych dla epoki tendencji do ujmowania teologii przede wszystkim jako mającego cele praktyczne wykładu też objawionych.

Pojawianie się już przed 1460 r. komentarzy o charakterze podręcznikowym jest jednym z pierwszych sygnałów zmian zachodzących na wydziale teologicznym UJ. Po wymienionej dacie nie powstają już właściwie nowe komentarze, powtarzane zaś na wykładach komentarze z wcześniejszego okresu

(zwłaszcza właśnie wyżej wymienione, jak o tym świadczą imiona i daty przytoczone), tracą charakter traktatów, w których wykładowcy omawiają żywo interesujące ich problemy, stają się raczej podręcznikami teologii. Obserwujemy kurczenie się zainteresowań tego typu problematyką, jaką znajdujemy w komentarzach do Sentencji z XIII i XIV w., krzywa znaczenia komentarza do Sentencji zaczyna opadać. Być może, iż studium pewnych problemów filozoficznych przenosi się z wydziału teologicznego na wydział *artium liberalium* (a może odgrywa też jakąś rolę na wydziale medycznym lub prawniczym). W świetle tego, wydział *artium liberalium* nabierałby nowego znaczenia, już nie tylko jako wydział przygotowawczy do dalszych studiów, ale jako ważny ośrodek życia filozoficznego uniwersytetu. Ciekawy jest fakt, że o ile dotychczas wiadomo, nie było na wydziale teologicznym UJ w XV w. dysput *de quodlibet*.

Wydaje się, że na Wydziale Teologicznym UJ następuje w omawianej epoce przesunięcie punktu ciężkości zainteresowań. Rozpoczynają się zainteresowania Pismem św., zagadnieniami moralnymi, ascetycznymi, problemami kaznodziejstwa. Dowodem na to są pojawiające się już w pierwszej połowie wieku XV obszerne komentarze do Biblii, traktaty moralne i ascetyczne, wykłady *Officium Missae*, olbrzymia ilość kazań. Warto zwrócić uwagę, że traktaty moralne i ascetyczne Jakuba z Paradyża, jego kazania oraz kazania Mikołaja z Błonia, traktat moralny Mateusza z Krakowa itd. zostały wydrukowane już w XV w., podczas gdy jedynym wydrukowanym polskim komentarzem do Sentencji jest krótki szkolny podręcznik Michała z Wrocławia, który ukazał się w 1521 r. W związku z tym wydaje się rzeczą ważną, że w wymienionych komentarzach do Sentencji pojawiają się koncepcje teologii, które nawiązują do nurtu prowadzącego w stronę „nowej teologii”. Nie bez znaczenia jest tu duża ilość dzieł Gersona w Polsce. Można wysunąć przypuszczenie, że badania i dzieła teologów krakowskich z XV w. przygotowują grunt pod wpływem Erazma z Rotterdamu w Polsce w wieku XVI.

Wraz ze zmniejszeniem się znaczenia komentarzy do Sentencji na Wydziale Teologicznym, szczególnie w drugiej połowie XV stulecia, zmienia się i jego działalność w tej epoce. Nowe badania powinny nam pokazać, czy działalność tego wydziału wyrażająca się innymi dziełami niż komentarze do Sentencji była działalnością wybitną i na tej podstawie dopiero moglibyśmy dojść do pełnej oceny znaczenia Wydziału Teologicznego UJ w XV w.

LUDWIK NOWAK: Filozoficzno-logiczne poglądy Stanisława Kobyłeckiego. (IX Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 25 października 1963 r.).

Dotychczas nie było w polskiej literaturze filozoficznej opracowania poglądów filozoficzno-logicznych jednego z najbardziej samodzielnych i oryginalnych myślicieli polskich — Stanisława Kobyłeckiego. Z jego ciekawym i godnym zainteresowania dorobkiem naukowym pragnie, choćby w części, zapoznać niniejsza praca.

Stanisław Kobyłecki ur. się 2 XI 1864 r. w Warszawie. Tam też uczył się i kończy gimnazjum, wstępuje do Tow. Jez. i po ukończeniu 7-letniego kursu filozoficzno-teologicznego otrzymuje święcenia kapłańskie 17 XII 1894. Od 1894—1900 jest nauczycielem gimnazjalnym matematyki i propedeutyki filo-

zofii w Chyrowie. Następnie wyjeżdża za granicę, gdzie w latach 1901—1903 studiuje w Lipsku u Wundta, a w Getyndze w latach 1904—1905. Studia w Niemczech zakończył doktoratem u Wundta. W r. 1908 studiował w Uniwersytecie w Toronto (Kanada). Po powrocie do kraju zostaje w 1918 r. profesorem na Wydziale Teologicznym w Warszawie. Na emeryturę przechodzi w 1929 r. Zmarł 1 listopada 1939 r. Jego dorobek naukowy to recenzje (około 20) przeważnie dzieł filozoficznych, drukowane w „Przeglądzie Powszechnym” w latach 1894—1902, oraz prace własne, przeważnie przyczynki naukowe dotyczące zagadnień psychologicznych, logicznych i filozoficznych. Jest ich 21, a drukowane są na łamach „Przeglądu Powszechnego”, „Przeglądu Filozoficznego”, „Przeglądu Polskiego”, „Przeglądu Katolickiego” i „Ateneum Kapłańskiego”. Osobno wydane są prace: *Über die Wahrnehmbarkeit plötzlicher Druckveränderungen*, Leipzig 1905, Separatabdruck aus: *Wundt Psychologische Studien* I Band, 3 und 4 Heft; *Postulaty psychologii doświadczalnej*, Kraków 1906, *Metafizyka w psychologii*, Kraków 1906, *Interpretacje psychologiczne*, Warszawa 1909.

Ciekawymi koncepcjami filozoficznymi S. K. są: jego koncepcja przedmiotu, stosunki między różnymi rodzajami przedmiotów i warunki wszelkiego filozofowania czy pracy naukowej.

Przedmiotem według S.K. jest to wszystko, co obejmuje nie tylko rzeczy (konkretne jednostkowe), lecz i to, o czymkolwiek się myśli, mówi jako o możliwym czy niemożliwym, choćby sprzecznym a nawet i o niczym. Wszystkie przedmioty dzieli na rzeczywiste i nierzeczywiste. Przedmiotem rzeczywistym (rzeczywistością) jest to wszystko, co jest niezależne w istocie swojej od naszego poznawania (doświadczania, stwierdzania, myślenia, rozumowania), a od czego zależne jest nasze poznawanie. Poznanie przedmiotów rzeczywistych jako skutek poznawania jest zależne od naszego poznawania, lecz same przedmioty rzeczywiste, w istocie swojej, są niezależne od poznawania. My je tylko spostrzegamy, znajdujemy, stwierdzamy. One istnieją niezależnie od nas. Wszelką rzeczywistość stwierdzamy wyłącznie w aktach świadomości. Rzeczywistość zaś, jaką stwierdzamy w tych aktach, to rzeczywistość samej świadomości i ta rzeczywistość, której jesteśmy w niej świadomi, a więc rzeczywistość podmiotu (nasze ja), oraz rzeczywistość pozapodmiotowa. W podmiocie rzeczywiste są akty naszej świadomości, wrażenia, czucia, uczucia, afekty, akty myślenia, nasze sądy i rozumowania. Poza podmiotem rzeczywiste są rzeczy materialne, rozciągłe zajmujące przestrzeń, jak również sama przestrzeń, a także ruch i czas. Rzeczywistym jest także Bóg, chociaż jego istnienie stwierdzamy po mozolnych poszukiwaniach. W przeciwstawieniu do przedmiotu rzeczywistego przedmiotem nierzeczywistym jest to wszystko, co jest zależne od naszego poznawania (doświadczania, stwierdzania, myślenia, rozumowania). Należą tu wszystkie fikcje, abstrakcje, koncepcje, wyobrażenia, również przedmioty sprzeczne, jak i możliwe. Wszystkie te wyrażenia oznaczają nasze wytwory myślowe, produkty myślowe, są przez nas konstruowane, a więc nierzeczywiste. Rzeczywiste są jako akty, a nie jako reprezentanty przedmiotów. Takimi nierzeczywistymi przedmiotami są także pojęcia ogólne, jak również hipotezy i teorie. Nie są one stwierdzoną rzeczywistością, a tylko tłumaczą (nie definitywnie) pewne problemy. Wszystkie te przedmioty nierzeczywiste są urabiane przez nas, są naszymi wytworami i jak się autor wyraża: „są tylko w umyśle, ale nie istnieją niezależnie od nas.”

Między przedmiotami zachodzą związki. Cały świat jest powiązaniem rze-

czy ze sobą. Między jednymi elementami (przedmiotami) poznania a resztą świata, poznawaną czy poznawalną, i między wszelkimi elementami poznania a ich poznaniem zachodzą relacje i relacje relacyj i korelacje. Związek (relację) rozumie S. K. jako zależność jednego elementu poznania od drugiego (innego) elementu poznania. Cechą związków jest stałość i rzeczywistość. Ze związkami między przedmiotami nierzeczywistymi spotykamy się w logice czy matematyce. Jeśli mówimy 7 razy $8=56$, to mamy tu dwa elementy fikcyjne, którymi są pojęcia liczb, jednak związek między nimi jest stały i rzeczywisty. Tak samo stałe i rzeczywiste związki zachodzą między przedmiotami rzeczywistymi, którymi interesują się nauki historyczne, przyrodnicze i inne. Ogólne stwierdzenie istnienia związków S. K. proponuje nazwać naczelnym postulatem stwierdzania rzeczywistości. Zasada powodu winna się odnosić do związków między elementami nierzeczywistymi, zasada zaś przyczynowości do związków między elementami rzeczywistymi.

Koncepcje przedmiotu, rzeczywistości i związków opiera S. K. na stwierdzeniu prawd oczywistych i bezpośrednich, nazywanych przez niego warunkami względnie postulatami wszelkiego stwierdzania rzeczywistości. Jakikolwiek, stwierdzanie rzeczywistości, uzyskane przez obserwację, eksperyment, doświadczenie życiowe, wyjaśnianie, poznanie, rozumowanie, wynikanie, dowodzenie, konstataowanie, argumentację, nazywa S. K. doświadczeniem. Jest ono relacją zachodzącą między przeżyciem psychicznym jako relacją a relacją, której w tym przeżyciu jest się świadomym. Przypisuje mu miano najwyższej oczywistości, najwyższej normy, źródła istotnego poznania rzeczywistości. Doświadczenie jest punktem wyjścia i ostatecznym kryterium, weryfikacją osiągniętych przemyśleń. Tak pojętym doświadczeniem cechują się wszystkie nauki, także logika i matematyka. We wszystkich mamy bowiem do czynienia ze stwierdzaniem, czyli z doświadczeniem. Doświadczenie jest zabezpieczeniem nie pozwalającym się zapuszczać filozofom za daleko, aż do niekonsekwencji. Z doświadczenia ogólnie pojętego wynikają inne postulaty. Każdy warunek badań naszych, niezależny od nas, odnajdywany w doświadczeniu, a nie konstruowany, jest postulatem. Są nimi m. in. odpowiednie przygotowanie do filozofowania, obiektywność w odkryciach czy kontaktowność (zrozumialność) przez drugich. Rezultatami stwierdzania rzeczywistości jest: poznanie zwykłe, elementarne (poznanie poszczególnych elementów), poznanie naukowe (poznanie związków między elementami poznania), nauka (układ stwierdzonych doświadczalnie związków między elementami poznania danej rzeczywistości). Nauka nie ma granic, bo rzeczywistość, którą ona stwierdza jest przeobfitą.

Logikę pojmuję S. K. jako naukę o prawach (relacjach) fikcji logicznych i ich funkcji, czyli o zależnościach między fikcjami. Jest ona doświadczalna. Przedmiotem właściwym jej są prawa myśli (The laws of Thought-Boole'a). W odróżnieniu od logiki naturalnej, materialnej czy tradycyjnej, ma być ona logiką czystą, nie zaangażowaną. Najlepsze jej nazwy to logika matematyczna, symboliczna, teoretyczna, czy ogólnie logistyka. Niewłaściwym przedmiotem logiki są fikcje: *entia rationis*, pojęcia ogólne, koncepcje, idee, myślowe konstrukcje, pomysły przypuszczenia, domysły, hipotezy, teorie a także sylogizmy. Jedyną rzeczywistością w logice są prawa, czyli zależności między fikcjami. Analizując dedukcję i jej elementy składowe, formalne zasady dedukcji i pierwotne funkcje logiczne, wykazuje, że jedyną rzeczywistością (także podstawową ideą) w logice są relacje. S. K. jest przeciwnikiem psychologizmów.

Krytykując prof. Łukasiewicza mówi, że poprawność sylogizmu nie zależy od uznawania przesłanek za prawdziwe. Uznawanie czy nie uznawanie prawdziwości przesłanek nie leży w zakresie logiki. Tak pojęta logika wg S. K. utożsamia się z matematyką, a nie jest ani częścią filozofii, ani nauką filozoficzną.

Jeśli ogólnie spojrzymy na dorobek myślowy S. K., to niewątpliwie dopatrzmy się wpływów na jego stanowisko. Nie obce mu były hasła ówczesne — zaufanie do nauk pozytywnych (jak w scientyzmie), rugowanie z nauk metafizyki (jak w empiriokrytycyzmie), czynienie z teorii poznania podstawowej dyscypliny (jak w ogóle w ówczesnej filozofii niemieckiej). Dużo zyskał od swego nauczyciela — Wundta. Pomysł uogólnienia doświadczenia zawdzięcza Remholtzowi i Riemannowi. Jednak poglądy jego jako całość są na wskroś oryginalne. W pracach jego możemy się dopatrzeć swoistego spojrzenia na rzeczywistość, specyficznego rozwiązywania problemów, całego układu swoście rozumianych terminów czy pojęć i dlatego możemy śmiało powiedzieć, że miał swoje stanowisko filozoficzne, a nawet, że stworzył własny system w filozofii, oparty, jak się wyrażał, „na rozumie i doświadczeniu”. Jest to nowe przemyślenie podstaw filozofowania (dziś nazwalibyśmy to metafizyką), tym cenniejsze, że z krytyką innych systemów: idealizmu, sceptycyzmu, pozytywizmu. Swoje stanowisko nazywał najlepiej relacjonizmem. Przez współczesnych S. K. nie był ani dobrze rozumiany, ani znany. Z krytyką, opartą na niewłaściwym rozumieniu intencji autora, spotkało się jego pojmowanie doświadczenia i rzeczywistości (Segał, Kodisowa, Górski). Z całością jego poglądów chciał się zmierzyć Krzesiński w broszurze *Pozytywizm i modernizm a polskie duchowieństwo*. Nie można jednak, oceniając bezstronnie, brać tej pracy jako rzeczowy przegląd poglądów S. K., ani jako rzeczową krytykę tychże.

Stanisław Kobyłecki był to uczony o umyśle szerokim i jasnym, ujmującym zagadnienia wszechstronnie, a szczególnie dokładnie i precyzyjnie wypowiadający swe koncepcje. Koncepcje miał oryginalne. Oryginalny był nie tyle może w tworzeniu nowych terminów, ile raczej w swoistym ich rozumieniu. Dzięki swoim twórczym przemyśleniom dał niemały wkład do skarbcza nauki i chlubić się możemy jego sukcesami. Wpływy jego przemyśleń na innych myślicieli czy na naukę nie był taki, jakiego by się można było spodziewać, a to chyba dlatego, że twórczość jego była fragmentaryczna — drobne utwory — i nie rozreklamowana. Nikt nie kontynuował jego kierunku. Niemniej jednak przemyślenia jego godne są uwagi i zainteresowania.

MIECZYŚLAW MARKOWSKI: Problem autorstwa „Komentarza do Analitik drugich” przypisanego Janowi Burydanowi. (IX Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 25 października 1963 r.).

K. Michalski, podając w *Les courants critiques et sceptiques dans la philosophie du XIVe siècle*¹ zestawienie rękopisów z pismami Jana Burydana, zauważył, że nikt przed 1427 r. nie prowadził bliższych badań nad jego pismami logicznymi i że w serii jego komentarzy do *Organonu* Arystotelesa

¹ Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Cracovie 1927, str. 192—242.

brak komentarza do „Analityk drugich”.² Badając zaś rękopisy Biblioteki Jagiellońskiej 621, 736, Państwowej Biblioteki w Monachium 6962 i Biblioteki Uniwersyteckiej w Lipsku 1372, Michalski natrafiał na napisany w formie kwestii „Komentarz do Analityk drugich”, którego pierwsza kwestia zaczyna się od słów: *Utrum scientiae de demonstratione sint quatuor causae, scilicet materialis, formalis, efficiens et finalis*. Biorąc pod uwagę to, że z jednej strony „Komentarz” ten w rękopisach występuje łącznie z innymi dziełami J. Burydana i że z drugiej strony „Komentarz” ten trzy razy jest podany jako anonimowy (rkp. BJ 621, rkp. Państw. Bibl. w Monachium 6962 i rkp. Bibl. Uniw. w Lipsku 1327), a tylko jeden raz jest przypisany Albertowi z Saksonii (rkp. BJ 736) — K. Michalski wysunął przypuszczenie, że jego autorem mógłby być Jan Burydan³.

Dalej od K. Michalskiego, dla którego mimo wysunięcia tego przypuszczenia sprawa autorstwa omawianego „Komentarza” pozostała kwestią otwartą, poszedł E. Faral w artykule pt. *Jean Buridan. Notes sur les manuscrits, les éditions et le contenu de ses ouvrages*⁴ i w pracy pt. *Jean Buridan maître és arts de l'Université de Paris*⁵. Dla niego nie ulega żadnej wątpliwości to, że Jan Burydan jest autorem „Komentarza” zaczynającego się od *Utrum scientiae de demonstratione sint quatuor causae*⁶. Faral sądzi, że omawiany tutaj „Komentarz do Analityk drugich” w rkp. BJ 736 i 663 jest tylko z pewnym powątpiewaniem przypisany Albertowi z Saksonii. Według niego „Komentarz” J. Burydana do „Analityk drugich” ma więc mieścić się w rkp. Państw. Bibl. w Monachium 6962, w rkp. Bibl. Uniw. w Lipsku 1372, w rkp. BJ 663, 661 i 736⁷.

W 1959 r. w „Bulletin de la Société Internationale pour l'étude de la philosophie médiévale” M. Reina podała, że wydaje *Quaestiones super libros Posteriorum Jana Burydana*, opierając się na rkp. Bibl. Uniw. w Lipsku 1372 i na rkp. Państw. Bibl. w Monachium 6962.

Wydaje się, że nie wystarczające są podane przez K. Michalskiego argumenty, które miały przemawiać za tym, że J. Burydan jest autorem „Komentarza do Analityk drugich” zaczynającego się od *Utrum scientiae de demonstratione sint quatuor causae*. To, że ten „Komentarz” niekiedy występuje łącznie z innymi dziełami J. Burydana, nie może stanowić jeszcze o tym, iż on jest jego autorem. Trzeba jednak zwrócić uwagę na fakt, że „Komentarz” ten nie występuje w większości wypadków łącznie z dziełami J. Burydana, jak to przypuszczał Michalski. W nieznanym Michalskiemu i Faralowi rkp. BJ 713 „Komentarz” ten jest umieszczony obok „*Quaestiones super*

² Tamże, str. 204—205.

³ Tamże.

⁴ Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen-Age, 21 (1942) 1—47.

⁵ Histoire littéraire de la France, 3 (1959) 462—605.

⁶ W przekonaniu tym utwierdza go wydany przez K. Hahna, G. Thomasa i G. Meyera *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, t. I, cz. 3, Monachium 1873. W katalogu tym pisze się, że rkp. 6962 tejże Biblioteki zawiera: *Johannis Buridani Quaestiones in libros priorum et posteriorum Analyticorum Aristotelis* (tamże, str. 131).

⁷ E. Faral, *Jean Buridan. Notes...*, str. 5—6; tenże, *Jean Buridan maître és arts...*, str. 505. Poza wyżej wymienionymi rękopisami E. Faral zwraca jeszcze uwagę na rkp. Państw. Bibl. w Monachium 66, w którym mieści się jakiś „Komentarz do Analityk drugich”. Ponieważ zawartość tego rękopisu nie jest jemu znana, wstrzymuje się od rozstrzygnięcia sprawy, kto jest autorem „Komentarza do Analityk drugich” mieszczącego się w tym rękopisie, (E. Faral, *Jean Buridan. Notes...*, str. 6).

Elencorum" Marsyliusza z Inghen. W rkp. BJ 621 znajduje się on wśród takich traktatów jak „Logica” i „De veritate et falsitate propositionis” Wilhelma Heytesbury i „De primo et ultimo instanti” Jana z Holandii. W rkp. BJ 736 poza „Komentarzem do De sophisticis elenchis” J. Burydana mieści się szereg pism innych autorów. Łącznie z „Komentarzem do Analityk pierwszych” J. Burydana omawiany „Komentarz do Analityk drugich” występuje więc tylko rkp. BJ 663 i w rkp. Państw. Bibl. w Monachium 6962.

To, czy autorem „Komentarza do Analityk drugich” zaczynającego się od *Utrum scientiae de demonstratione sint quatuor causae* jest Jan Burydan, można chyba rozstrzygnąć przez stwierdzenie, czy chociaż jeden raz w średniowiecznych rękopisach jest on jemu przypisany. Ażeby na to pytanie odpowiedzieć, trzeba było jeszcze raz zbadać wszystkie do tej pory znane rękopisy, w których mieści się przypisany J. Burydanowi „Komentarz do Analityk drugich”. Po przebadaniu okazało się, że w żadnym z tych rękopisów „Komentarz” ten nie jest ani jeden raz przypisany J. Burydanowi. Poza tym należy zauważyć, że „Komentarz” ten występuje jako anonimowy w rkp. BJ 621, k. 81ra-138ra rkp. BJ 713, k. 1ra-58rb i rkp. Państw. Bibl. w Monachium 6962, k. 45ra-92rb. Gdy chodzi o ten ostatni rękopis, to w nim tylko „Komentarz do Analityk pierwszych” jest przypisany J. Burydanowi: *Questiones libri Priorum Biridani*⁸ i *Expliciunt questiones super Priorum reverendi magistri Biridani*⁹. Natomiast w „Quaestiones super Analytica posteriora” nie jest wymieniony żaden autor. A więc *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis* i Faral podają w tym wypadku błędne informacje. Trzeba także zauważyć, że „Komentarz” ten w rkp. Bibl. Uniw. w Lipsku 1372 nie występuje jako anonimowy. W rkp. tym bowiem w eksplicytcie tego „Komentarza” jest wymieniony Henryk z Borgentreich: *...sic est finis questionum libri Posteriorum, [quaestiones] finite et complete per Heinrichum de Borgentrich...*¹⁰. Natomiast w rkp. BJ 736, k. 1ra-50va ten „Komentarz” jest expressis verbis przypisany Albertowi: *Expliciunt questiones reverendi magistri Alberti super Posteriorum...*¹¹, podobnie w rkp. BJ 663, k. 62ra-95ra: *Expliciunt questiones libri Posteriorum magistri Alberti episcopi*¹². Z tej racji J. Heindingsfelder, zestawiając rękopisy z dziełami Alberta z Saksonii, podaje, że on jest autorem „Komentarza do Analityk drugich”, który mieści się w rkp. BJ 736¹³. Więc na podstawie zewnętrznej krytyki tekstu można stwierdzić, że autorem omawianego „Komentarza” jest albo Albert Ricmestorp z Saksonii, albo Henryk z Borgentreich.

Ażeby dokładniej tę sprawę rozstrzygnąć, trzeba uciec się do porównania tekstu „Komentarza do Analityk drugich” Alberta z Saksonii i „Komentarza do Analityk drugich” zaczynającego się od *Utrum scientiae de demonstratione sint quatuor causae*. Porównanie tych dwóch komentarzy do „Analityk drugich” od strony zawartego w nich tekstu pozwala więc stwierdzić, że pierwsze kwestie pierwszych ksiąg różnią się prawie zupełnie. Różnice te w dalszych kwestiach maleją. Zjawiają się w nich podobne rozwiązania i wnioski. Wresz-

⁸ Rkp. Państw. Bibl. w Monachium 6962, k. 10r.

⁹ Tamże, k. 44r.

¹⁰ Rkp. Bibl. Uniw. 1372, k. 162ra.

¹¹ Rkp. BJ 736, k. 50va.

¹² Rkp. BJ 663, k. 95ra.

¹³ J. Heindingsfelder, *Albert von Sachsen. Sein Lebensgang und Sein Kommentar zur Nikomachischen Ethik des Aristoteles*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, t. 22, Münster i. W. 1921, z. 3—4, str. 48.

cie ostatnia kwestia pierwszej księgi i cała druga księga odpowiada analogicznemu tekstowi w „Komentarzu do Analitik drugich” Alberta z Saksonii. Z tego zaś wynika, że eksplicyty rękopisów BJ 663 i 736, przypisujące omawiany „Komentarz” Albertowi z Saksonii nie podawały mylnych informacji. Ponieważ druga część tego „Komentarza” jest przepisana z „Komentarza do Analitik drugich” Alberta z Saksonii, można było napisać przy pewnym zastrzeżeniu że on jest jego autorem. W wypadku zaś gdy brało się pod uwagę raczej zmiany i uzupełnienia dokonane w tym „Komentarzu do Analitik drugich”, to wówczas wymieniano się autora, który dokonał zmian i uzupełnień. Być może, że był nim Henryk z Borgentreich. Takie przypuszczenie bowiem sugeruje rkp. Bibl. Uniw. w Lipsku 1372, k. 121ra-162ra.

Resumując należy stwierdzić, że rękopisy, w których znajduje się „Komentarz do Analitik drugich” zaczynający się od *Utrum scientiae de demonstratione sint quatuor causae*, nie dają żadnych podstaw do przypisania tego „Komentarza” Janowi Burydanowi. Główne bowiem zręby tego „Komentarza do Analitik drugich” stanowi „Komentarz do Analitik drugich” Alberta z Saksonii, który później został przerobiony i uzupełniony być może przez Henryka z Borgentreich¹⁴.

MIECZYŚLAW MARKOWSKI: Komentarze do „Analitik pierwszych” i do „Analitik wtórych” Arystotelesa zachowane w średniowiecznych rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej. (X Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 25 kwietnia 1964 r.).

Zadaniem niniejszego komunikatu jest podanie znanych do tej pory komentarzy do „Analitik pierwszych” i do „Analitik wtórych” Arystotelesa, które zachowały się w średniowiecznych rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej¹. Najpierw podaje się napisane lub przepisane w XIII, XIV i XV w. komentarze do „Analitik pierwszych”, następnie — komentarze do „Analitik wtórych”. W obrębie pierwszych, jak i drugich komentarzy wymieniana się w pierwszej kolejności komentarze autorów obcych, a potem mistrzów krakowskich.

Krótkim streszczeniem jest pochodzący z trzeciego ćwierćwiecza XIV. w. „Komentarz do Analitik pierwszych”, który mieści się w rkp. BJ 704 (k. 27va-29vb). Ze szkoły burydanowskiej wyszedł prawdopodobnie pocho-

¹⁴ Ze stwierdzenia tego nie należy jednak wyciągnąć wniosku, że Jan Burydan w ogóle nie napisał „Komentarza do Analitik drugich”. „Komentarz” jego znajduje się w niedosyć dokładnie do tej pory zbadanych rękopisach. Wstępne poszukiwania pokazały, że taki „Komentarz” znajduje się w rkp. Państw. Bibl. w Monachium 66. W rkp. BJ 704 znajduje się jego streszczenie, a w rkp. Urb. Lat. 1489 mieści się jego przeróbka.

¹ Wszystkie te rękopisy zostały już opisane przez pracowników i współpracowników Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej PAN: 25 (MZ), 512 (MZ), 621 (KW), 627 (ZW), 663 (MM), 673 (MZ), 685 (MM), 704 (MZ), 711 (KW), 712 (KW), 713 (KW), 716 (MZ), 728 (GR), 736 (MM), 757 (MM), 908 (GR), 1892 (MM), 1893 (MZ), 1902 (MZ), 1904 (JZ), 1907 (MM), 1978 (MM), 2001 (IT), 2076 (MZ), 2078 (ZS), 2173 (ZS), 2174 (MZ), 2229 (ZW). Podane w nawiasach przy poszczególnych sygnaturach rękopisów BJ skróty podają autorów, którzy sporządzili katalogowe opisy tych rękopisów. Skróty te rozwiązuje się w sposób następujący: GR = Grażyna Rościńska, IT = Irena Tarnowska, JZ = Jerzy Zathej, KW = Kazimierz Wójcik, MM = Mieczysław Markowski, MZ = Marian Zwiercan, ZS = Zofia Siemiątkowska, ZW = Zofia Włodek.

dzący również z tego czasu anonimowy „Komentarz do Analitik pierwszych”, który zachował się w rkp. BJ 673 (k. 1ra-102vb). Wpływy Burydana są widoczne także w pochodzącym z lat 1378—1379 praskim „Komentarzu do Analitik pierwszych”, który znajduje się w rkp. BJ 757 (k. 48rb-74vb). „Quaestiones super duos libros Analyticorum priorum” Jana Burydana zachowały się w rkp. BJ 663 (k. 25ra-61va), który pochodzi z końca XIV w. Zbliżone treściowo do „Quaestiones super duos libros Analyticorum priorum” Burydana są „Quaestiones in Analytica priora”, które mieszczą się w powstałym w połowie XV w. w Lipsku rkp. BJ 1892 (k. 139r-179v). Abbreviatio „Commenti in Analytica priora” Marsyliusza z Inghen zachowała się w rkp. BJ 711 (k. 6va-12rb) i w rkp. BJ 712 (k. 10vb-22ra). Obydwa rękopisy pochodzą z końca XIV w. Spisane przez Mikołaja z Kozłowa „Disputata Analyticorum priorum” Jana z Ziembic (Münsterberga) znajdują się w rkp. BJ 1907 (k. 3r-154r). Pochodzący z ostatniego ćwierćwiecza XV w. rkp. BJ 2076 (k. 1r-26v) zawiera „Quaestiones super duos libros Analyticorum priorum” Jana Wersora. „Auctoritates ex libris Analyticorum priorum” zachowały się w rkp. BJ 711 (k. 75va-76ra) i w rkp. BJ 2001 (k. 262v-263r)

Z polskich komentarzy do „Analitik pierwszych” najstarsze są „Quaestiones in Analytica priora” Jana Isnera. Zachowały się one w rkp. BJ 1904 (k. 95r-101r) i są zasadniczo streszczeniem analogicznych kwestii poruszanych przez Burydana. W rkp. BJ 685 mieszczą się na kartach 2ra-30ra krakowskie „Quaestiones in Analytica priora” z 1400 r., a na kartach 75va-115va krakowskie „Quaestiones in Analytica priora” z 1402 r. W obydwóch komentarzach dominują wpływy Jana Burydana i Marsyliusza z Inghen. W rkp. BJ 2078 (k. 1r-24v) znajduje się opracowany pod wpływem Jana Burydana i Marsyliusza z Inghen drugi traktat drugiej księgi „Komentarza do Analitik pierwszych” Jana Wacięgi z Kęt. W tym samym duchu zostały opracowane mieszczące się w rkp. BJ 1978 (k. 1r-77r) „Puncta super libros Analyticorum priorum” Bartłomieja z Radomia. Z drugiej połowy XV w. pochodzi napisany w formie glosy marginalnej anonimowy „Komentarz do Analitik pierwszych”, który znajduje się w rkp. BJ 728 (k. 104v-141r). „Komentarz” ten jest w jakiś sposób zależny od „Komentarza do Analitik pierwszych” znajdującego się w rkp. BJ 673. W roku akademickim 1476/1477 napisał w formie glosy marginalnej i interlinearnej „Komentarz do Analitik pierwszych” Wawrzyniec Grodziski z Poznania. Jego „Komentarz” przechował się w rkp. BJ 1893 (k. 1r-75r). Napisany w postaci glosy marginalnej i interlinearnej „Komentarz” Jakuba z Gostynina do „Quaestiones super duos libros Analyticorum priorum” Jana Wersora mieści się w rkp. BJ 2076 (k. 42r-61v). Jan z Głogowa jest autorem napisanego w formie glosy marginalnej i interlinearnej „Komentarza do Analitik pierwszych” (rkp. BJ 1902, k. 1v-122r) i „Quaestiones super libros Analyticorum priorum” (rkp. BJ 25, k. 155vb-175va; wydane w Krakowie w 1511 r.)². Pierwszy z wymienionych komentarzy Jan z Głogowa napisał pod przemożnym wpływem Idziego Rzymianina, które to wpływy w mniejszym stopniu spotyka się także w jego „Quaestiones”. Napisany w postaci glosy marginalnej „Komentarz” Michała z Wrocławia do „Quaestiones super duos libros Analyticorum priorum” Jana Wersora znajduje się w rkp. BJ 908 (k. 2ra-25vb).

² W. Seńko, *Wstęp do studium nad Janem z Głogowa*, Materiały i studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej PAN, t. 1, Warszawa 1961, str. 22—27.

Z komentarzy do „Analitik wtórych” autorów niekrakowskich najstarsze jest „Commentum super duos libros Analyticorum posteriorum” Idziego Rzymianina. „Komentarz” ten pochodzi z przełomu XIII i XIV w., mieści się w rkp. BJ 627 (k. 1ra-177vb). „Commentum in Analytica posteriora” Jana Burydana znajduje się w rkp. BJ 704 (k. 29vb-34vb), który pochodzi z trzeciego ćwierćwiecza XIV w. Ciesząca się w uniwersyteckim środowisku krakowskim wielką popularnością przeróbka „Quaestiones super duos libros Analyticorum posteriorum” Alberta Rickmersdorfa z Saksonii zachowała się w rkp. BJ 736 (k. 1ra-50va), BJ 663 (k. 62ra-95rb), BJ 621 (k. 85ra-138ra), BJ 713 (k. 1ra-58rb), w streszczeniu w rkp. BJ 704 (k. 66ra-66rb) i w formie zmodyfikowanej w rkp. BJ 1892 (k. 196v-259v). Wymienione rękopisy z wyjątkiem ostatniego (z połowy XV w.) pochodzą z przełomu XIV i XV w. *Abbreuiatio* „Commenti in Analytica posteriora” Marsyliusza z Inghen znajduje się w pochodzącym z końca XIV w. rkp. BJ 711 (k. 26vb-34ra) i w rkp. BJ 712 (k. 22rb-38rb). Praskie „Disputata Analyticorum posteriorum” z końca XIV w. zachowały się w rkp. BJ 1907 (k. 155r-221r). W rkp. BJ 2299 (k. 114r-149v) znajduje się „Commentarium in Aristotelis Analytica posteriora” Waltera Burleya. Rękopis ten powstał w Anglii w 1434 r. „Quaestiones super duos libros Analyticorum posteriorum” Jana Wersora zachowały się w pochodzącym z ostatniego ćwierćwiecza XV w. rkp. BJ 2076 (k. 42r-61v). W pochodzącym z Lipska rkp. BJ 512 (k. 88r-97r) zachował się napisany w ostatniej dziesiątce XV w. w formie glosy marginalnej i interlinearnej „Komentarz do Analitik wtórnych” Jana Peilicke z Zeitz. „Auctoritates ex libris Analyticorum posteriorum” mieszczą się w rkp. BJ 711 (k. 72vb-74rb) i w rkp. BJ 2001 (k. 263r-266v).

Z komentarzy do „Analitik wtórych” zredagowanych przez mistrzów krakowskich najstarsze są „Quaestiones super libros Analyticorum posteriorum” Jana Isnera, które zachowały się w pochodzącym z końca XIV w. rkp. BJ 1904 (k. 108r-119v). Większość kwestii z tych „Quaestiones” jest streszczeniem analogicznych kwestii z przeróbki „Quaestiones” super duos libros Analyticorum posteriorum” Alberta z Saksonii. Krakowskie „Quaestiones in Analytica posteriora” zachowały się w rkp. BJ 685 (k. 31ra-51rb). W tym rękopisie mieszczą się na kartach 51va-75rb krakowskie „Quaestiones in Analytica posteriora” z 1405 r. Tak pierwsze jak i drugie są w pewien sposób wzorowane na przeróbce „Quaestiones super duos libros Analyticorum posteriorum” Alberta z Saksonii. Poza tym są w nich widoczne wpływy poglądów Roberta Grossetesta, Jana Burydana i Marsyliusza z Inghen. Wpływy tych czterech filozofów dominują także we wszystkich innych do tej pory znanych krakowskich komentarzach do „Analitik wtórych” pochodzących z pierwszej połowy XV w. Dostrzegamy to w krakowskich „Quaestiones super duos libros Analyticorum posteriorum”, które powstały prawdopodobnie w latach 1406—1409, a które to znajdują się również w rkp. BJ 685 (k. 115vb-138vb). W bliskim związku z tymi „Quaestiones” pozostają „Puncta Analyticorum posteriorum”, które powstały w Krakowie w 1409 r. a zachowana w rkp. BJ 1978 (k. 78r-113v) ich kopia została sporządzona pod koniec pierwszej połowy XV w. Z 1435 r. pochodzi zachowany w rkp. BJ 2078 (k. 25r-131r), napisany w formie *expositio* i *quaestiones* „Komentarz do Analitik wtórych” Jana Wacięgi z Kęt. W latach 1476—1477 napisał w formie glosy marginalnej i interlinearnej „Komentarz do Analitik wtórych” Wawrzyniec Grodziski z Poznania. W tym „Komentarzu” mieszczą się w rkp. BJ 1893 (k. 77r-135r) dominują wpływy

Idziego Rzymianina. Wpływy egidianizmu są także widoczne w krótkim „Komentarzu do Analitik wtórych”, który mieści się również w rkp. BJ 1893 (k. 136v-146v), a którego skrybą a może nawet i autorem był Wawrzyniec Grodziski z Poznania. W rkp. BJ 2076 (k. 42r-65v) zachował się napisany w postaci glosy marginalnej i interlinearnej „Komentarz” Jakuba z Gostynina do *Quaestiones super duos libros Analyticorum posteriorum* Jana Wersora. „Komentarz do Analitik wtórych” Piotra Aurifabera z Krakowa mieści się w rkp. BJ 2174 (k. 1r-172r)³. Swój „Komentarz” Piotr Aurifaber napisał w duchu Pawła z Wenecji i Idziego Rzymianina. Na „Komentarzu” Piotra Aurifabera oparty jest napisany w formie glosy marginalnej „Komentarz do Analitik wtórych” Michała z Wrocławia (rkp. BJ 716, k. 2r-57v). Po Janie z Głogowa zachowały się „*Quaestiones super libros Analyticorum posteriorum*” (rkp. BJ 25, k. 100ra-155vb; wydane w Lipsku w 1499 r.) i napisany w postaci glosy marginalnej i interlinearnej „Komentarz do Analitik wtórych” (rkp. BJ 2173, k. 1r-193r)⁴. W obydwóch komentarzach Jana z Głogowa są widoczne wpływy Pawła z Wenecji i Idziego Rzymianina.

Z powyższego zestawienia widać, że w Bibliotece Jagiellońskiej zachował się stosunkowo dosyć pokaźny zbiór komentarzy do „Analitik pierwszych” i do „Analitik wtórych” Arystotelesa. Większość z wymienionych komentarzy stanowiła w XV w. podstawę do pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej mistrzów Uniwersytetu Krakowskiego. Pochodzące z XV w. *Statuta Uniwersytetu Krakowskiego* podają, że problematykę poruszaną w „Analitikach pierwszych” wykładano przez cztery miesiące, a zagadnienia rozważane w „Analitikach wtórych” wraz z drugim traktatem drugiej księgi „Analitik pierwszych” były wykładane przez czternaście tygodni w ciągu każdego roku. Słuchali je studenci przed uzyskaniem stopnia bakałarza artium. Z tej racji krakowskie komentarze do „Analitik pierwszych” i do „Analitik wtórych” pozwalają na pewnym wycinku określić ogólne oblicze doktrynalne Uniwersytetu Krakowskiego w XV w. Pobieżne badania przeprowadzone nad dyskutowanymi i poruszonymi zagadnieniami w tych komentarzach pozwalają stwierdzić, że w pierwszej połowie XV w. na wydziale artium Uniwersytetu Krakowskiego komentowano „Analitiki pierwsze” i „Analitiki wtóre” Arystotelesa w duchu Jana Burydana, Alberta Rickmersdorfa z Saksonii i Marsyliusza z Inghen, a w drugiej połowie XV w. objaśniano je głównie w duchu Jana Wersora, Idziego Rzymianina i Pawła z Wenecji.

JAN WOLENSKI: Logika formalna i metodologia nauk dedukcyjnych w twórczości K. Ajdukiewicza. (X Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 25 kwietnia 1964 r.).

Cała twórczość K. Ajdukiewicza w dziedzinie logiki formalnej sprowadza się w zasadzie do dwóch problemów: interpretacji logiki tradycyjnej w ramach logiki współczesnej oraz pewnych zagadnień związanych z pojęciem okresu warunkowego.

³ M. Zwiercan, *Materiały do wykładów arystotelesowskich Piotra Aurifabera na Uniwersytecie Jagiellońskim na przełomie XV/XVI wieku*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej, 12 (1960), nr 2, str. 21-23.

⁴ W. Seńko, *op. cit.*, str. 27-32.

Problem pierwszy rozważa Ajdukiewicz w rozprawie *Założenia logiki tradycyjnej* (1926 r.) oraz w skrypcie *Główne zasady logiki formalnej i metodologii nauk* (1928 r.).

Ajdukiewicz stara się odpowiedzieć na pytanie, jakie modyfikacje należy wprowadzić do systemu logiki z „Principia Mathematica” aby można z niego wywieść całą logikę tradycyjną, tj. prawa kwadratu logicznego i sylogistykę (część pozytywna) oraz negacje zawodnych formuł logiki tradycyjnej (część negatywna). Ajdukiewicz wykazuje, że aby to osiągnąć należy dołączyć do logiki PM dwa aksjomaty:

$$A1: (S) \sim [(x) \sim x \in S]$$

$$A2: \sim \{ (S, P, M) \sim \{ (x) [(x \in S) \supset \sim (x \in P)] \cdot (x) [(x \in P) \supset \sim (x \in M)] \cdot (x) [(x \in M) \supset \sim (x \in S)] \} \}$$

oraz cztery definicje:

$$Df1: S a P \equiv (x) [(x \in S) \supset (x \in P)]$$

$$Df2: S e P \equiv (x) [(x \in S) \supset \sim (x \in P)]$$

$$Df3: S i P \equiv \sim (x) \sim [(x \in S) (x \in P)]$$

$$Df4: S o P \equiv \sim (x) \sim [(x \in S) \sim (x \in P)]$$

Aksjomat pierwszy jest równoważny stwierdzeniu, że „nie istnieją nazwy puste”, zaś aksjomat drugi że „istnieją co najmniej trzy przedmioty” lub twierdzeniu „istnieją dwa pojęcia krzyżujące się”. Nadto, w związku z przyjęciem A1, zaszła potrzeba modyfikacji reguły podstawiania za zmienne nazwowe, aby uniemożliwić podstawianie nazw pustych.

Głównym *novum* powyższych wyników jest A2, który jest potrzebny dla części negatywnej.

Drugim zagadnieniem z zakresu problematyki logiki tradycyjnej rozpatrywanym przez Ajdukiewicza jest zagadnienie ilości stosunków między zakresami nazw. Przez utworzenie iloczynów logicznych zawierających po trzy czynniki z pozytywnych i negatywnych odpowiedzi na następujące pytania: 1) czy przy pewnym x , x jest S i x jest P , 2) czy przy pewnym x , x jest S i x nie jest P , 3) czy przy pewnym x , x nie jest S i x jest P , otrzymujemy osiem kombinacji będących definicjami odpowiednich stosunków.

W r. 1913 dowodzi Ajdukiewicz następującego twierdzenia:

Iloczyn logiczny wszystkich następstw danego twierdzenia, z nim nierównoważnych, jest racją dla tego twierdzenia.

Szczególnie interesował Ajdukiewicza stosunek pomiędzy implikacją materialną a okresem materialnym, rozumianym potocznie. Starał się wykazać, że nie ma pomiędzy nimi niezgodności (*Okres warunkowy a implikacja materialna* 1956).

W 1920 r. ogłosił Ajdukiewicz pracę *Z metodologii nauk dedukcyjnych*. Poruszył w niej następujące problemy: pojęcie dowodu w znaczeniu logicznym, zagadnienie niesprzeczności aksjomatów oraz zagadnienie istnienia w naukach dedukcyjnych. Cechą tych rozważań jest dążenie do strukturalnego zdefiniowania szeregu pojęć (np. pojęcia wynikania) a więc sposób charakterystyczny dla nieco później rozwiniętej metamatematyki.

W inny sposób ujął Ajdukiewicz nauki dedukcyjne w artykule *The axiomatic from methodological point of view* (1950). Rozróżnia dwie dyscypliny zajmujące się systemami dedukcyjnymi — metanaukę (metalogika, metama-

tematyka), zajmującą się nimi z semantycznego i syntaktycznego punktu widzenia, oraz metodologię, badającą te systemy z pragmatycznego punktu widzenia. Pragmatyczny punkt widzenia prowadzi do swoistych problemów i wymaga swoistych pojęć. Ajdukiewicz zwraca uwagę na to, że metodologia jest nauką humanistyczną, gdyż zajmuje stanowisko normujące i oceniające.

ANTONI KORCIK. Logika w starożytnych Indiach (X Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 25 kwietnia 1964).

Logika w starożytnych Indiach, podobnie jak i inne nauki, powstała i rozwijała się na podłożu starożytnej indyjskiej religii ofiarnej i na związanym z nią kulcie. Ten kult był bardzo szczegółowo opracowany. Formułowanie przepisów ofiarnych wiązało się ściśle z badaniami naukowymi ofiarników. Mianowicie, składanie ofiar trwało nieraz miesiące i lata. W przerwach odbywały się dysputy. Naczelny ofiarnik, kierujący składaniem ofiar, zadawał innym ofiarnikom pytania, związane z interpretacją sakralnych tekstów i kierował dysputą. Z biegiem czasu z tych dysput powstały osobne traktaty o sposobie interpretowania sakralnych tekstów, w których podawano interpretacyjne przepisy zwane Nyāya. Wyraz Nyāya, który zwykle tłumaczy się przy pomocy wyrazu „logika”, właściwie znaczy tyle, co metoda, jako ustalony sposób postępowania w badaniach, a w zastosowaniu do rytuału — pewien przepis interpretowania tekstu; np. w rytuale znana jest metoda „kuropatw”, która znaczy, że jeśli w tekście jest liczba mnoga, to należy rozumieć przez liczbę mnogą liczbę „3”. Mianowicie, w czasie składania niektórych ofiar trwających cały rok, w szczególności zaś koni, na wiosnę należało przynieść w ofierze pewną ilość kuropatw. Lecz przy tym istniał przepis zakazujący zabijać stworzenia żyjące, w każdym razie przepisujący zabijać jak najmniej.

Tak więc między tymi dwoma przepisami była sprzeczność. Dla pogodzenia sprzeczności było przepisane, że nie należy zabijać więcej niż trzy kuropatwy, a przepis, według którego przez liczbę mnogą należy rozumieć liczbę „3”, nosi nazwę „metody kuropatw”. Jeśli mówiono o dwu przedmiotach czy zjawiskach nierozzerwalnie ze sobą związanych, to mówiono, że między nimi istnieje związek wedle zasady „dymu i ognia”. Później z tej metody dymu i ognia rozwinęła się cała nauka o sylogizmie indyjskim.

Z biegiem czasu ze zbioru tych przepisów, czyli metod, powstały dwa systemy filozoficzne: jeden — Mimamsa — zachował ścisły związek z tekstem sakralnym i rytuałem, a drugi — Nyāya — miał tylko uboczny i luźny związek z nimi i próbował dać pełny system sposobów, zabiegów dialektycznych. Od niego zaczyna się właściwa historia logiki indyjskiej. Traktat logiczno-filozoficzny Nyāya składa się z tzw. sutr; sutry — to zbiór krótkich przepisów stanowiących kompendium dialektycznych zabiegów; podzielono je na pięć ksiąg. Za podstawę podziału materiału wzięto nie treść nauki, lecz zabieg dialektyczny. Takich zabiegów dialektycznych (kategorii) przyjęto szesnaście, a za dokładną ich znajomość obiecywano zbawienie duszy.

Traktat Nyāya opublikował po raz pierwszy Th. Colebrooke (1765—1837) *Essays on the Religion and Philosophy of the Hindus*, London 1824—1832 (*Essais sur la philosophie des Hindous*, par M.H.Th. Colebrooke, trad. de l'angl. et augm. par S. Pauthier, Paris 1833) w serii „Transactions of the Royal Asiatic

Society of Great Britain and Ireland”, 1824—1827. Dzieło to było w ciągu długiego czasu prawie jedynym systematycznym źródłem do filozofii i logiki indyjskiej. Traktat Nyaya wydał ponownie W. Ruben: *Die Nyāya sutra's*. Text, Übersetzung, Leipzig 1928.

Gdy w 1740 r. doszła do Europy pierwsza wiadomość o treści Nyāya, wielu uczonych zaczęło przypuszczać, że Arystoteles zawdzięcza swą teorię sylogizmu indyjskim kapłanom. Mniemanie to w 1794 r. potwierdził William Jones, który też przytaczał na poparcie tej hipotezy podanie, jakoby zachowane wśród braminów, że Callisthenes posłał z Indii Arystotelesowi traktat logiczny. Dopiero Barthélemy Saint-Hilaire dowiódł, że Nyāya nie ma nic wspólnego z „Organonem” Arystotelesa. A. C. Waddington, *Essais de logique*, Paris 1857 — „Essai III: De la decouverte du syllogisme”, streszcza całą tę polemikę na str. 86—92.

Właściwym twórcą logiki indyjskiej jest buddysta Dignaga. Pisma Dignagi były przełożone w VII w. po Chr. na język chiński i japoński. Tekst zaś Dignagi wydał G. Tucci: *The Nyayamukha of Dignaga*, Heidelberg 1930.

Doktrynę Dignagi poddał ostrej krytyce braminista Uddyotakara, którego z kolei zaatakował buddysta Dharmakirti; pismo logiczne tego ostatniego doszło do nas w oryginale sanskryckim pt.: *Krótki podręcznik logiki Dharmakirtiego ze szczegółowym komentarzem Dharmottara*.

W Polsce o logice indyjskiej pisał St. Stasiak (*Fallacies and their classification according to the early hindu logicians*, Rocznik Orientalistyczny, t. 6, 1929, str. 191—198), St. Schayer (*Z badań nad logiką indyjską*, Sprawozdania z czynn. i pos. PAU, t. 38, nr 2, 1933, str. 19—22; *Studien zur indischen Logik*, Bulletin International de l'Academie Polonaise, nr 4—6, 1932, str. 98—102; tamże, nr 1—6, 1933, str. 90—96, *Staroindyjskie antycypacje logiki współczesnej*, Ruch Filozoficzny, t. 13, 1935, str. 47), Arnold Kunst (*Probleme der buddistischen Logik...*, Kraków 1939; *The two-membered syllogism*, Roczn. Orient., t. 15, 1948, str. 72—83). I. M. Bocheński (*Notiones historiae logicae formalis*, Angelicum, vol. 13, 1936, fasc. I; *Formale Logik*, Freiburg-München 1956, str. 481—517).

Jedną z pierwszych prób systematycznego opracowania filozofii i logiki indyjskiej w Rosji jest seria *Zarysów filozofii indyjskiej* Oresta Nowickiego (1806—1884), wydrukowana w Żur. Min. Nar. Pros. (1844—1846). Te *Zarysy* zawierają szereg interesujących i oryginalnych spostrzeżeń, które i dziś jeszcze mają znaczenie. Obok opracowania Nowickiego jest jeszcze krótkie opracowanie logiki indyjskiej Th. Stcherbatsky'ego (*Zapiski wostocznego odtiedlenia Imp. russkago archeolog. obszczestwa*, t. XIV, z. 2—3, Petersburg 1902).

W drugiej połowie XIX w. badania nad filozofią indyjską kontynuował na terenie Rosji jeden z największych znawców sanskrytu, języka chińskiego, japońskiego, tybetańskiego, koreańskiego, W. P. Wasiljew (1816—1900), autor fundamentalnego dzieła pt. *Buddyzm* (cz. I—III), Petersburg 1857—1869. Następca Wasiljewa J. U. Minajew (1840—1890) opublikował dzieło pt.: *Buddyzm* (t. I, cz. 1—2), Petersburg 1887.

Badania nad filozofią i logiką indyjską kontynuował uczeń Minajewa Th. Stcherbatsky (1866—1942), prof. języków wschodnich Uniwersytetu w Petersburgu i twórca szkoły leningradzkiej. Stcherbatsky zaczął wydawać „Bibliotheca Buddica”, która wychodziła od 1897 do 1937 r. w Petersburgu. „Bibliotheca Buddica” — to seria publikacji tekstów filozoficznych rozmaitych

szkół buddyjskich. Opublikowano 31 zeszytów w języku sanskryckim, chińskim i tybetańskim. W publikacji tej brał udział Th. Stcherbatsky, C. Oldenberg, E. Obermüller i belgijczyk De la Vallée Poussin. Zeszyt VII i VIII „Bibliotheca Buddica” zawiera poprawny sanskrycki tekst pisma Dharmakirti Nyaya-bindu i szczegółowy komentarz tego pisma Dharmottari Nyaya-bindutica oraz tybetański przekład obu tych pism. Oba rękopisy pism Dharmakirti i Dharmottari były znalezione przez P. Petersona w Indiach. Napisane są one w języku sanskryckim na liściach palmowych i po raz pierwszy przez niego wydane w 1889/1890 w Kalkucie w serii „Bibliotheca Indica”, fasc. 128. Calcutta 1890/1929. Pierwszy zeszyt „Bibliotheca Indica” był wydany przez Tow. Azjatyckie w 1848 r. Później oba te pisma w sanskryckim oryginale i tybetańskim przekładzie zostały przełożone i opublikowane w jęz. rosyjskim przez Stcherbatskyego pt.: *Teoria poznania i logika według nauki późniejszych buddyistów*. Cz. I: *Podręcznik logiki Dharmakirti z komentarzem Dharmottari*, Petersburg 1903. — Cz. II: *Nauka o postrzeżeniu zmysłowym i rozumowaniu*, Petersburg 1909. Ta cz. II, stanowiąca systematyczne opracowanie nauki buddyjskiej o postrzeżeniu zmysłowym i rozumowaniu, została później przełożona na jęz. niemiecki (Th. Stcherbatsky, *Erkenntnistheorie und Logik nach der Lehre des späteren Buddhisten*, Th. 2. Deutsch von O. Strauss, München 1924) i francuski (Th. Stcherbatsky, *La théorie de la connaissance et la logique chez les Bouddhistes tardifs*. Traduit par M-me I. de Manziarly et P. Masson-Dargel, Paris 1926). Zeszyt XXVII „Bibliotheca Buddica” zawiera przekład obu części dzieła Stcherbatskyego na język angielski pt. *Buddist logic*, I—II, Leningrad 1930/1932.

ANDRZEJ NOWICKI: Sprawozdanie z podróży naukowej do Włoch. (Oddział Pol. Tow. Filoz. we Wrocławiu, 16 kwietnia 1964 r.).

Przebywałem we Włoszech od dnia 15 września 1963 do dnia 28 stycznia 1964 r. Wyjazd do Włoch był ściśle związany z objęciem katedry historii filozofii na Uniwersytecie im. B. Bieruta we Wrocławiu, ponieważ praca naukowa tej katedry koncentruje się na filozofii włoskiej (renesansowej i współczesnej).

Wyjazd ten był moim czwartym z kolei wyjazdem do Włoch, m.in. w okresie od 5 października do 27 grudnia 1959 roku pracowałem w Turynie i Florencji nad filozofią Giordana Bruna. Kontakty nawiązane w czasie poprzednich podróży ułatwiły mi opracowanie takiego planu pobytu, aby okres 135 dni wykorzystać w sposób maksymalny.

Poszukiwania w bibliotekach włoskich i rozmowy z włoskimi historykami filozofii skoncentrowałem tym razem wokół jednego zasadniczego tematu: Giulio Cesare Vanini (1585—1619). Dzieła Vaniniego (*Amphitheatrum aeternae providentiae* ..., Lugduni 1615 i *De admirandis Naturae reginae Deaeque mortalium arcanis* ..., Lutetiae 1616) przeczytałem po raz pierwszy w roku 1955, a następnie przestudiowałem je jeszcze raz przed wyjazdem do Włoch.

Vanini został skazany na śmierć i spalony na stosie w Tuluzie. Dzieło jego zostało umieszczone na indeksie. Egzemplarze były konfiskowane i niszczone. Wypowiadany był pogląd, że w związku z tym dzieła jego należą do najrzadszych. Ustaliłem, że do naszych czasów zachowało się co najmniej 24 egzemplarze *Aphitheatrum* (1615) i co najmniej 22 egzemplarze

De admirandis (1616) — a liczby te wcale nie są ostateczne, ponieważ kwenda objęła na razie tylko niektóre biblioteki kilku wybranych krajów (Polska, Włochy, ZSRR, Anglia i USA). Większość tych egzemplarzy przejrzałem, rejestrując podpisy dawnych właścicieli, dopiski na marginesach i podkreślenia w tekście. Stwierdziłem, że istnieją warianty między egzemplarzami tego samego wydania.

Pracowałem w 30 bibliotekach ośmiu miast włoskich, w szczególności we Florencji (Nazionale, Marucelliana), w Neapolu (Nazionale, Crocego, Storia Patria, Gerolomini), w Rzymie (Nazionale, Casanatense, Vallicelliana, Universitaria), w Pizie (Universitaria), w Bolonii (Universitaria, Archiginnasio), w Wenecji (Marciana), w Pawii (Universitaria), w Mediolanie (Trivulziana, Braidense) itd. Zmierzając do sporządzenia w przyszłości kompletnej bibliografii opracowań, artykułów i drobnych wzmianek o Vaninim, przestudiowałem i zarejestrowałem z autopsji około 800 pozycji oraz sporządziłem listę około 400 prac poszukiwanych. Bibliografia ta będzie podstawą dla opracowania klasyfikacji kontekstów, w których się pojawia jego nazwisko. Pragnąc opracować w przyszłości życiorys Vaniniego (z dokładną kroniką jego życia i działalności) ustaliłem, że podstawą do opracowania życiorysu jest — jak dotąd — 51 dokumentów, które go bezpośrednio dotyczą. Dokumenty te były publikowane (z archiwów angielskich, francuskich, włoskich i hiszpańskich) przez różnych autorów i żaden z historyków dotąd nie zestawiał i nie wykorzystał ich razem.

Dzieła Vaniniego obejmują łącznie 880 stron druku; jest to niewiele w zestawieniu z 5 tysiącami stron Giordana Bruna i 30 tysiącami stron Campanelli. Warto jednak zauważyć, że Vanini został spalony na stosie mając zaledwie 34 lata. Gdyby Giordano Bruno został uwięziony i spalony w tym samym wieku, co Vanini, nie mielibyśmy po nim dziś ani jednego dzieła, albo co najwyżej jedynie *De umbris idearum*.

Dla odtworzenia źródeł, z których czerpał Vanini, podstawowe znaczenie ma nowe wydanie jego dzieł, z lat 1933 i 1934, które opracował Luigi Corvaglia (publikując in extenso wszystkie fragmenty Pomponacjusza, Cardana, Scaligera i innych autorów, których Vanini obszernie cytuje). Nieliczne „białe plamy” tego wydania ułatwiają wydobycie tego, co było oryginalnym wkładem Vaniniego. Te „białe plamy” spotykamy najczęściej wówczas, kiedy Vanini opisuje swoje spotkania i dyskusje z — nie wymienianymi z nazwiska — „ateistami” niderlandzkimi i francuskimi, w których usta wkłada swoje własne poglądy.

Dla uchwycenia całego bogactwa problematyki filozoficznej i naukowej zawartej w dziełach Vaniniego oraz dla badań nad jego narzędziami pojęciowymi i językiem niezbędne jest sporządzenie obszernego leksykonu wszystkich terminów filozoficznych oraz charakterystycznych wyrażen występujących w jego tekście. Leksykon ten będzie następnie skonfrontowany z analogicznymi leksykonami sporządzonymi do dzieł Giordana Bruna i Campanelli oraz w przyszłości do kilku innych myślicieli włoskiego Odrodzenia, w celu porównania ich aparatury pojęciowej, słownictwa, metafor, problemów i poglądów.

Dzieła Vaniniego były przekładane na język francuski (Cały *Amphitheatrum* i część dialogów *De admirandis*, 1842) i włoski (całość ukończona w roku 1912). Po polsku — przekład wybranych kilkudziesięciu stron *De admirandis* ukazał się (z moim komentarzem) po raz pierwszy dopiero w roku 1963

(w pracy *Filozofowie o religii*, tom 2, str. 99—134 i 226—233). Inne fragmenty ukazały się w moim przekładzie w pracy pt. *Filozofia włoskiego Odrodzenia. Wybór tekstów* prawdopodobnie w roku 1965.

W czasie pobytu we Włoszech odnowiłem nawiązane wcześniej kontakty z 15 historykami filozofii i nawiązałem nowe kontakty z 30 innymi historykami filozofii. Przy okazji pragnę na tym miejscu podziękować za cenne wskazówki następującym autorom prac i wzmianek o Vaninim (w porządku alfabetycznym: Antonio Corsano, Luigi Corvaglia, Michele de Marinis, Luigi Firpo, Eugenio Garin, Fausto Nicolini, Antonio Rotondo, Giorgio Spini, Nicola Vacca, Cesare Vasoli i wielu innym historykom filozofii a także pracownikom bibliotek.

W dniach od 15 do 18 września 1963 roku z okazji 500-lecia urodzin Giovanniego Pico z Mirandoli odbył się (w Mirandoli, Modenie i Ferrarze) międzynarodowy zjazd historyków filozofii. Na zjeździe tym, dnia 17 września w Mirandoli, wygłosiłem referat pt. *Sviluppo di tre motivi pichiani nelle opere di Giordano Bruno* (Rozwinięcie trzech wątków Pico w dziełach Giordana Bruna). W czasie pobytu we Włoszech wygłosiłem pięć następujących odczytów:

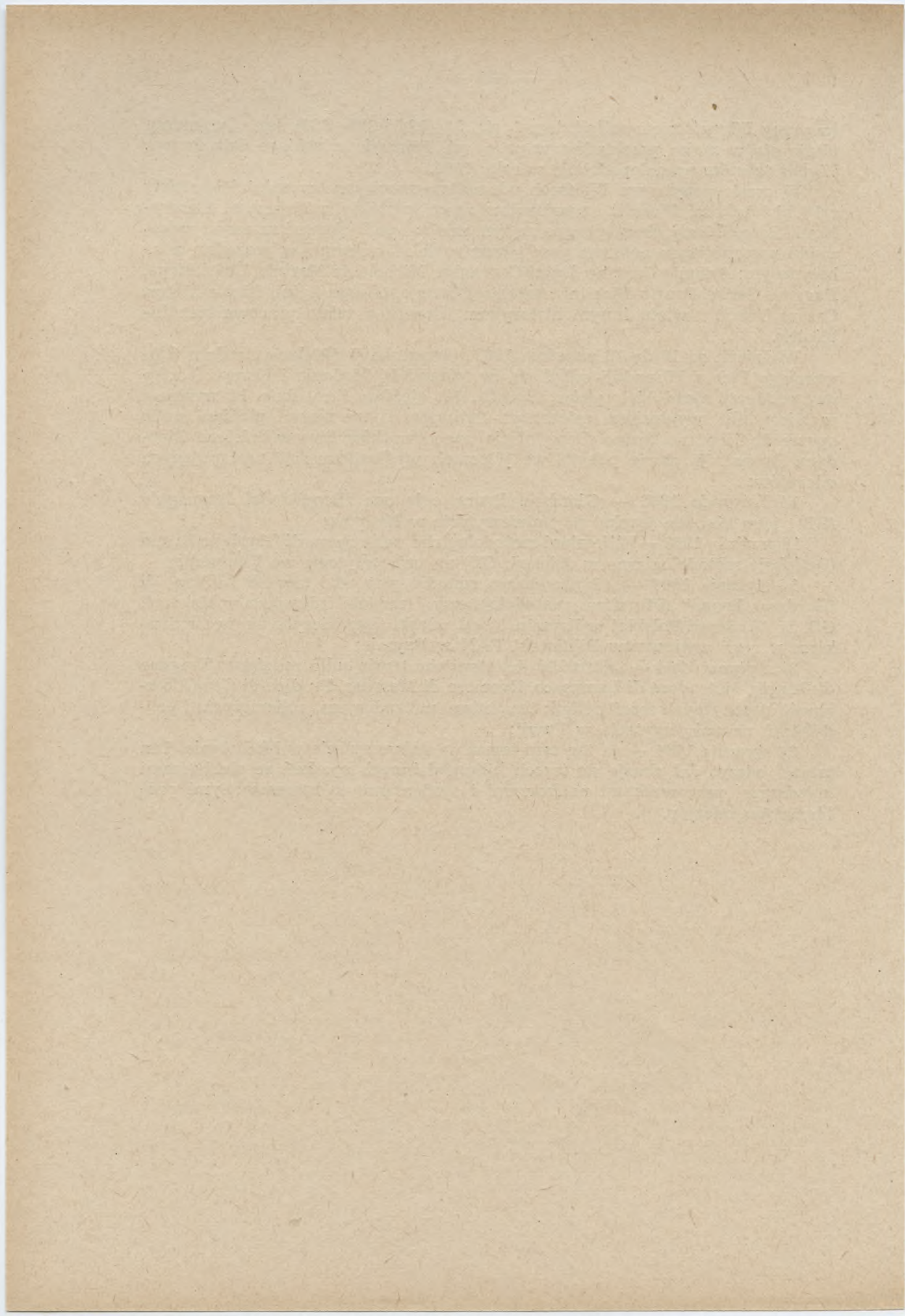
14 listopada 1963 — Giordano Bruno e la sua filosofia del linguaggio (GB i jego filozofia języka) na uniwersytecie w Neapolu;

16 grudnia 1963 — *Riflessioni metodologiche nelle opere di Giordano Bruno* (Refleksje metodologiczne w dziełach GB) na uniwersytecie we Florencji;

14 stycznia 1964 — „Il pluralismo metodologico ed i modelli Lullianj di Giordano Bruno” (Pluralizm metodologiczny i modele lullusowe w dziełach GB) w Akademii Polskiej w Rzymie. Tekst włoski tego odczytu ukaze się drukiem w serii wydawnictw Biblioteki PAN w Rzymie;

21 stycznia 1964 — „Attualità delle antiche teorie sulla religione: Teagene di Reggio, Metrodoro di Lampsaco, Evemero di Messene, Prodicco di Ceo (Aktualność starożytnych teorii religii: teagenizm, metrodoryzm, euhemeryzm i prodykizm) na uniwersytecie w Pawii;

22 stycznia 1964 — na ten sam temat na uniwersytecie w Mediolanie. Ten ostatni odczyt dał okazję do trzech kilkugodzinnych spotkań ze słuchaczami (młodszyimi pracownikami naukowymi i studentami) zainteresowanymi problematyką odczytu.

Przegląd czasopism

I

Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej Nr 9 (1963). Religie racjonalne. Studia z filozofii religii XV—XVII w.: KOŁAKOWSKI L. — Antykonfesjonalny nurt mennonicki wobec religio rationalis, 5—68. OGONOWSKI Z. — Kryteria prawdziwości chrystianizmu u Fausta Socyna, 69—108. KUCZYŃSKA A. — Renesansowe modyfikacje neoplatonizmu: Marsilio Ficino, 109—126. Dawida Hume'a nieznanne listy w zbiorach Muzeum Czartoryjskich (Polska) — opracował KOZANECKI T., 127—142. Polski przekład dialogu Castelliona — opracował SZCZUCKI L., 143—168. Bibliografia reformacji za lata 1945—1960 — opracowała KOTARSKA A., 169—201.

II

Studia Filozoficzne Nr 1 (36), 1964. AJDUKIEWICZ K. — Zagadnienie empiryzmu a koncepcja znaczenia, 3—16. PANASIUK R. — Problem biurokracji we wczesnej twórczości Marksa, 17—54. SIKORA J. — „Rehabilitacja” czy krytyka naukowa? (W sprawie marksistowskiej krytyki neopozytywizmu), 55—74. KRAJEWSKI W. — Istota związku przy czynowego, 75—100. RUDNICKI K. — Metoda morfologiczna, 101—118. KMITA J. — Problem wartości logicznej ocen, 119—140. Historia i profesja (Dyskusja nad książką mgr Zofii Stefanowskiej), 141—164. Książki i czasopisma: ORŁOWSKI A. — Filozofia i ekonomia w pismach młodego Marksa (Manfred Friedrich: „Philosophie und Ökonomie beim jungen Marx”), 165—175. CACKOWSKI Z. — O „Szkicach filozoficznych” Władysława Krajewskiego (Władysław Krajewski: „Szkice filozoficzne”), 175—179. WALICKI A. — Etyka Ludwika Feuerbacha (H. Jankowski: „Etyka Ludwika Feuerbacha. U źródeł marksowskiego humanizmu.”), 179—183. KUDEROWICZ Z. — Fichte — nowe kierunki badań

(Wissen und Gewissen. Beiträge zum 200. Geburtstag Johann Gottlieb Fichtes), 183—188. WÓJCICKI R. — Krytyka „formalizmu w logice” (Mihailo Marković: „Formalizm w logice współczesnej”), mirowej estetyczeskiej myśli”), 194—196. rii estetyki („Istorija estetiki. Pamiatniki KOKOSZYŃSKA M. Ze studiów nad Fregem (Charles E. Caton: „Some Apparent Difficulty in Frege's Ontology”), 196—197. SZACKA B. — Kłopoty z historią nauk społecznych (Waldemar Poise: „Początki nowożytnych nauk społecznych”), 197—200. Kronika: Obrony prac doktorskich i habilitacje, 201—203. KOTARBIŃSKI T. — XIII Międzynarodowy Kongres Filozoficzny, 204—205. GELLA A. — Pierwsze Sympozjum Historyków Nauki i Techniki, 205—208. Listy do redakcji: BARTOŚ J. — W sprawie międzynarodowej normalizacji cytowania klasyków marksizmu i innych autorów, 209. MORAWSKI S. — List do redakcji, 209.

III

Studia Logica t. XIV (1963). KOTARBIŃSKI T. — Kazimierz Ajdukiewicz (1890—1963), 7—10. KACZOROWSKI S. — O liczbach kardynalnych, 11—54. JORDAN Z. — O logicznym determinizmie, 59—93. KALINOWSKI J. — La norme, l'action et la théorie des propositions normatives, 99—118. WÓJCICKI R. — Analityczne komponenty definicji arbitralnych, 119—149. PRZEŁĘCKI M. — O pojęciu zdania analitycznego, 155—178. ŁOŚ J. — Semantic representation of the probability of formulas in formalized theories, 183—197. KUBIŃSKI T. — A proof of consistency of Borkowski's logical system containing Peano's arithmetic, 197—220. KOJ L. — Zasada przezroczystości a antynomie semantyczne, 227—252. KEMPISTY M. Binarne sprzężenia zwrotne, 255—338. Recenzje (343—350): Asser G. — Einführung in die mathematische Logik, (J. Czajnsner). —

Beth E. V. — Formal Methods. An Introduction to Symbolic Logic and to the Study of Effective Operations in Arithmetic and Logic, (T. Batóg). — Pogorzelski W. A., Słupecki J. — O dowodzie matematycznym, (T. Batóg). — Przegląd czasopism, 351—384. Bibliografia, 385—388.

IV

Studia Mediewistyczne Nr 3 (1963). Davidis de Dinanto Quaternulorum Fragmenta, primum edidit Marianus KURDZIAŁEK: Przedmowa, V. Prolegomena, VII. Resumé, IX. Quaternulorum Fragmenta, 1. Fragmentum G¹, 3—64. Fragmentum P¹ et P², 65—80. Fragmentum W, 81—88. Fragmentum G² = P³, 89—91. Fragmentum O, 91—94. Indices, 95.

Studia Mediewistyczne Nr 4 (1963). KUKSEWICZ Z. — Główne źródła „Komentarza do De anima” Jana z Głogowa: Wstęp 5. Układ pracy, 6. Dzieło Głogowczyka (Autorstwo tekstu. Układ „Komentarza”. Powstanie dzieła. Wydania tekstu), 7. Księga pierwsza: Zagadnienia wstępne nauki o duszy, 9—41. Nauka o duszy i jej przedmiot, 42—46. Księga druga: Dusza jako forma ciała, 47—56. Dusza i jej władze, 57—78. Władze wegetatywne, 79—81. Zagadnienia ogólne władz zmysłowych, 82—94. Zmysły zewnętrzne, 95—98. Zmysły wewnętrzne, 99—106. Władza pożądanego zmysłowego, 107—109. Księga trzecia: Natura intelektu, 110—133. Działanie duszy intelektualnej, 134—163. Źródła „Komentarza” Głogowczyka, 164—178. Wykaz kwestii „Komentarza do De anima”, 179—180. Słownik terminów występujących w „Komentarzu do De anima”, 181—188. Indeks imion, 189. Indeks rzeczowy, 190—195. Bibliografia, 196. Résumé, 197—203.

V

Analysis Vol. 22 No 6 (June 1962). THALBERG I. — Abilities and Ifs, 121—126. CANFIELD J. — Knowing about Future Decisions, 127—129. BELNAP N. D. — Tonk, Plonk and Plink, 130—134. LLEWELYN J. E. — Unquantified Inductive Generalisations, 134—137. ACHINSTEIN P. — The Circularity of a Self-Supporting Inductive Argument, 138—141. HENZE D. F. — Contradiction again: A Rejoinder to Prof. Campbell, 142—144. CAMPBELL C. A. — Comment upon Professor Henze's Rejoinder, 145—147. PRATT J. R. — On a Supposed

Truism, 148—149. AQVIST L. — Reply to Mr. Pratt, 149—151. STORER T. — Miniac: World's Smallest Electronic Brain, 151—152.

VI

Archiv für Mathematische Logik und Grundlagenforschung Bd VI No 3—4. † Wilhelm Ackermann, 65. PUTNAM H. — On families of sets represented in theories, 66—70. SCHOCK R. — On the logic of variable binders, 71—90. BÜCHI J. R. — Regular canonical systems, 91—111. ADAMS E. W. — On rational betting systems (continuation), 112—128.

VII

Cercetări Filozofice X No 5 (1963). (pismo wydawane w języku rumuńskim). CAZACU H. — L'activité sociale et son influence sur la conscience sociale des travailleurs, 1057—1074. ACHIM M. — Modifications de la conscience des paysans collectivistes, reflétées dans l'activité des brigades scientifiques, 1075—1094. IOSIFESCU S. — Les implications d'un débat esthétique, 1095—1102. POLIKAROV A. — Sur la loi de la causalité en physique, 1103—1132. VIERU S. — Traits généraux du raisonnement déductif, 1133—1146. SULEA-FIRU I. — Sur le caractère réactionnaire de classe des principaux courants pédagogiques officiels de Roumanie entre les deux guerres mondiales (période 1929—1940), 1147—1162. Communications: MARCULESCU I. — Aspects philosophiques de la génétique moléculaire, 1163—1176. RAICU P. — Quelques aspects théoriques du problème de la base matérielle de l'hérédité, 1177—1192. Discussions: MARGINEANU N. — Considérations sur la psychologie sociale, 1193—1202. ILIESCU I., BOCIORT I. — En marge du projet de programme pour la discipline: les bases de l'esthétique marxiste-léniniste, 1203—1210. WALD H. — L'obsession de la déduction dans l'explication de l'induction, 1211—1224. BADINA O. — L'idéologie du mouvement socialiste prémarxiste de Roumanie, (1875—1883/1884), 1225—1240. Leçons: KALLOS N., ROTH A. — La société et l'individu, 1241—1258. Consultations: DROB E. — La situation révolutionnaire, 1259—1270. Critique et bibliographie (1271—1286): Esthétique et théorie littéraire (I. Pascadi) — Discussions sur le rapport entre le matérialisme historique et la sociologie marxiste (M. Micu). — Une monographie sur l'oeuvre et l'activité de Mihail Kogalniceanu (Z.

Ornea). — Notes: Notes de lecture, 1287—1296. Extraits des sommaires des revues étrangères, 1297—1299.

Cercetări Filozofice X No 6 (1963).
STOICHITA R. — La publication en version roumaine de la „Logique” de Hegel, 1307—1326. **APOSTOL G. P.** — L'application à la production des conquêtes de la science et de la technique moderne — facteur essentiel du développement de la base technique et matérielle du socialisme, 1327—1340. **CAZACU H., CERNEA M., CHEPES Gh.** — Problèmes de méthode dans la recherche sociologique, 1341—1360. **BREAZU M.** — Style et ornement — catégories de l'esthétique de la vie quotidienne, 1361—1382. **SCHATTELESZ T.** — La fonction de connaissance de la méthode mathématique en économie, 1383—1402. **Communications: CONSTANTINESCU F.** — La signification causale des relations fonctionnelles en physique, 1403—1412. **POPOV P. S.** — La déduction de la règle de la transposition composée chez les stoïciens, 1413—1418. **APOSTOL P.** — Deux écrits matérialistes au commencement du XXe siècle, 1419—1430. **ILIESCU I.** — Problèmes d'esthétique dans la philosophie de Vasile Conta, 1431—1444. **Discussions: BRATU H.** — Les conceptions sociales-politiques de Titu Maiorescu, 1445—1470. **POPOVICI P.** — Sur le contenu du matérialisme historique, 1471—1484. **FELEA I.** — Par qui fut le journal „Romina viitoare” de 1880?, 1485—1490. **BELLU N.** — Plan de thèmes pour le cours d'éthique marxiste, 1491—1524. Le mouvement philosophique à l'étranger; Recherches sociologiques sur le terrain (M. C.), 1525—1532. Critique et bibliographie, (1533—1564): La philosophie marxiste en Roumanie, (A. Deac). — Un ouvrage utile pour l'étude de L'éthique marxiste, (Gh. Berescu). — La doctrine d'Héraclite d'Ephèse à la lumière de l'historisme marxiste, (P. Vaida). — Les textes d'Héraclite en Roumain, (N. Baran). — „La totalité concrète” et „les défenseurs” existentialistes de la dialectique, (A. Florian). — Introduction à l'éthique, (R. Mihailovici). Notes: Notes de lecture, 1565—1571. Notes bibliographiques, 1572—1576. Extraits des sommaires des revues étrangères, 1577—1582. Bulletin bibliographique, 1581—1583. Index alphabétique, 1583—1599.

VIII

Dialectica Vol. 17 No 1 (65), 1963. PAP A. — Neuere Kernfragen der Wahr-

scheinlichkeitstheorie, 5—22. **HARRIS E. E.** — The End of Phase, 23—48. **BERNAYS P.** — Remarks to „The End of a Phase”, 49—50. **EMERY E.** — Propos sur les fondements de la musique, 51—77. **MARUYAMA M.** — Basic Elements in Misunderstandings I, 78—92. Abstracts: British Journal for the Philosophy of Science, Vol. XIII 1962 nos 49—52, 93—96.

IX

Filosofia Anno XV Fasc. II (1964).
MERCIER A. — L'importanza filozofica dell'opera di Niels Bohr, 185—200. **VLEESCHAUWER H. J.** — Il tema del „Superuomo” in Arnold Geulincx, 201—212. **De MAS E.** — La teoria della storia e le opere storiche di Francesco Bacone, 213—240. **RICONDA G.** — La filosofia religiosa di William James, 241—277. **GUZZO A.** — Antonio Aliotta, Vincenzo Arangio-Ruiz, la Signora Croce, 278—291. Congressi e Convegni: **TONELLI G.** — Un convegno sullo sviluppo filosofico di Kant (292—303). **WAISMANN A.** — Il XX Congresso internazionale di Sociologia, 304—306. **BELLUSSI G.** — Riunioni su „Pratica del diritto e Coscienza cristiana”, 307—309. **DEROSSO G.** — Il Convegno su Ermeneutica e Tradizione, 310—316. **Rassegna di libri, 317—344:** Scheler M. — Gesammelte Werke, Bd 6, (M. Durissini). **Mauzi R.** — L'idée du Bonheur dans la Littérature et la Pensée françaises au XVIIIe siècle, (C. Rosso). **Popkin R. H.** — The History of Scepticism from Erasmus to Descartes, (G. Tonelli). **Frosini V.** — La ragione dello Stato, (G. A. Bianca). **Galimberti A.** — Etica e Morale, (J. Wahl). **Canilli A.** — Tempo e libertà, (S. Ruta). **Virieux Raymond A.** — La logique formelle, (A. de Muralt). — La biblia dell'UTET, (C. Rossi). „American Philosophical Quarterly” (G. Tonelli). — Pubblicazioni ricevute, 345—355.

X

Filosofický Časopis X Nr 3 (1962), ŠAMALIK F. — Státa komunismus, 313—332. **KOVÁLY P.** — Ke kritice některých etických koncepcí amerického personalizmu, 333—350. Ke konferenci společenských ved: **ROLLOVÁ V.** — Proky komunismu v brigádách socialistické práce, 351—377. **HULÁKOVÁ M.** — K otázce kulturního dědictví v kulturní revoluci, 378—397. **Diskuse: MACHOVEC M.** — K zápasu o náročnější metodologický přístup k středověké myšlenkové látce, 398—419. Světové kulturní

výroči: MACHOVA I. — Proky revolučního demokratismu ve světovém názoru Boženy Němcové, 420—434. Recense, 435—464. Z vědeckého života, 465—466. Zprávy, 467—493. Bibliografie, 494—499.

Filosofický Časopis X No 4 (1962). Ke konferenci společenských ved: KOCI J. VALENTA Z. — Některé otázky vztahu mezi městem a vesnicí v CSSR, 501—526. Ladislavu Štollovi k šedesátinám, 527—529. Stati: SCHARZ T. — „Filosofie existence“ Karla Jaspersa, 530—548. SACHER K. — Za vědecké pojetí podstaty vědomí, 549—568. Dokumenty: LANDOVÁ-STYCHOVA L. — Materialní podmínky pro výhovu a rust komunistických lidí, 569—577. Recense, 578—594. Z vědeckého života, 595. Zprávy, 596—609. Bibliografie, 610—616.

Filosofický Časopis X No 5 (1962). MITIN M. B. — XXII Sjezd KSSS a úkoly vědecké práce v oblasti marxistickoleninské filosofie, 617—636. RUMIL V. — V jednotě a spolupráce je záruka splnění všech našich společných úkolů, 637—638. Stati: PROHÁZKA J. — Člověk a svobodná tvůrčí práce, 639—658. KUDRNA J. — K politickým a filosofickým aspektům tzv. revidované historiografie v NSR, 659—682. POMAIZL K. — Některé metodologické problémy historiografie, 683—704. Diskuse: DUBSKA J., SVOBODA M. — Historicky materialismus a sociologie, 705—732. Recense, 733—769. Z vědeckého života, 770—773. Zprávy, 774—824.

Filosofický Časopis X No 6 (1962). Stati: CRULICH V. — K některým společensko-gnoseologickým otázkám všestranného rozvoje osobnosti, 824—854. JODL M. — Etické normy a jejich společenské poslání, 855—861. BOHM D. — O vývoji mých názoru na kvantovou fyziku — Klasické a neklasické pojmy v kvantové teorii, 862—877. LOUKOTKA J. — Příspěvek k otázce církevně náboženských a socialistických společenských tradic, 878—899. Diskuse: PACHNER J. — Některé otázky moderní kosmologie, 900—918. Recense, 919—925. Z vědeckého života, 926—927. Zprávy, 928—955.

XI

Filozofska Mis'l XVIII No 4 (1962). SLAVKOV S. — Sur la question des rapports réciproques de la mathématique et des autres sciences, 3—15. APOSTO-

LOVA I. — Cause et la relation causale, 16—27. KAMMARIT J. — Critique du mécanisme dans la cybernétique, positivisme et phidisme, 28—44. BOYANOV S. — Les vues sociales et politiques de Jean-Jacques Rousseau, 45—57. Discussion: IVANOV R. — Quelques questions du reflet en rapport avec le reflet dans la matière inorganique, 57—68. YASTREBOVA N. — La recherche de l'esthétique se poursuit, 69—78. SLAVOV I., MI-TEV P. — Dogmatisme et esthétique, 79—90. Leçons et consultations, 91—102. Critique et bibliographie, 103—106. Vie philosophique, 107—147.

Filozofska Mis'l XVIII No 5 (1962). OCHAVKOV J. — Le style créateur de la recherche scientifique sur la société socialiste, 3—17. POPOV I. — La voyouterie — problème moral de notre actualité, 18—31. SEMOV M. — Les infractions aux principes du socialisme et les survivances de la morale bourgeoise, 32—48. TCHAKAROV T. — Le sentiment esthétique, 49—61. LÉVY S. — La théorie d'Ortega y Gasset sur „l'élite“ — apologie de l'oligarchie financière, 62—76. RADEV R. — Sur la question et la caractéristique nérale de la philosophie stoïcienne antique, 77—85. Communications: SPASOV D. — Deux vieilles formes de déduction sous un jour nouveau, 86—90. Pour aider le propagandiste de philosophie: VELTCHEV P. — Sur les contradictions dans le développement de la société socialiste, 90—99. Discussions: POLICAROV A. — Encore sur la réflexion comme propriété générale de la matière, 100—107. PAVLOV D. — Le caractère de la philosophie bourgeoise contemporaine, et notre lutte contre elle, 108—119. MIKHOVA N. — Sur le problème de la causalité, 120—128. PRA-SKOVA N. — Sur la question de l'appréciation philosophique de la génétique traditionnelle, 129—135. PASSY I. — Jugements d'estimation, 136—142. Critique et bibliographie, 143—172. Vie philosophique: I. G. — Discussion sociologique en Pologne, 173—175. Bibliographie philosophique, 176—179.

Filozofska Mis'l XVIII No 6 (1962). Le Huitième Congrès du PCB et les tâches de la philosophie et de la science sociale en Bulgarie, 3—15. ILITCHOV L. — Base scientifique dans la direction de développement social, 16—34. ZAREV R. — La science comme force productive immédiate, 35—56. POPOV J. — Problèmes moraux dans le Status du

Parti, 57—69. GORANOV K. — Conscience esthétique de l'époque et éducation de l'homme nouveau, 70—88. PETROV S. — Comment la connaissance sensorielle immédiate du monde matériel est-elle possible, 89—102. BATCHVAROV M. — De la question de l'héritage philosophique bulgare, 103—113. Communications scientifiques: STÉPHANOV N. — Essai de classification de méthodes de la cognition et modification pratique de la réalité sociale, 114—124. Discussions: IRIBADJAKOV N. — Avec Lénine ou avec Sartre?, 125—135. TASSEV I. N. — Pensées sur l'essence de la connaissance humaine, 136—145. BOTEV T. — Critique, autocritique et dialectique, 146—156. TZVETKOV C. — Encore sur la contradiction entre le travail vivant et le travail matérialisé dans l'économie des fermes coopératives, 157—162. SPASSOV D. — Deux conceptions philosophiques de l'essence de la matière, 163—164. PETROV S. — Brève réponse, 165—169. Critique et bibliographie, 170—176. Correspondance de la Rédaction, 177—179. Vie philosophique, 180—181. Bibliographie philosophique, 182—187.

XII

Filosofskie Nauki No 1 (1964). BABIENKO N. I. — Pierspektivy razvitiya proizvoditel'nykh sil v period razvirenutogo stroitel'stva komunizma i rol' nauki, 3—11. SZACHPARONOV M. I. — Kurs partii na chimizacyju narodnogo chozjajstva i niekatoryje filosofskie problemy jestiestvoznaniya, 12—19. TAN-CZER W. K. — Nowyj etap w razvitiu nauczno-atieisticheskoj raboty partii, 20—28. GEDE A. — Mirnoje sosuszestvovaniye gosudarstv s razlicznym obszczestwiennym strojem i ideologicheskij krizis sovremennogo kapitalizma, 29—36. RUTKIEWICZ M. N. — Na filosofskom congressie w Meksikie, 37—48. APRIESJAN G. Z. — Protiv nacyonalisticheskikh koncepcyj istorii duchovnoj kul'tury, 49—55. CZESNOKOV G. D. — Kritika vzgladov Tojnbi na klassy, 56—63. SOBOL K. I. — Friejdizm kak projavlenije obszczego krizisa burzuznoj ideologii, 64—70. NIECZIPIRIENKO L. A. — Kritika rasizma marksistami Awstralii, 71—76. NAPOŁOWA T. T. — Soznatiel'noje i „bessoznatiel'noje” w chudozestwiennom tvorczestwie, 77—86. TARAKANOW H. G. — Swoboda naroda — ideał zizni i bor'by N. P. Ogariewa, 87—93. Naucznyje soobszczeniya i publikacyi: KOGAN L. A. — Ideja rawienstwa w russkom narodnom

swobodomyslii wtorej połowiny XVIII — naczała XIX wieku, 94—101. Diskussi i obszudienija: SZUR E. B. — O leninskom ponimaniu katiegorii samodwiżenija, 102—109. DRAGUN B. A. — W czem protiwoiecziwost' mechanicheskogo dwiżenija, 110—117. NARSKIJ I. S. — K woprosu o subiektivnykh i obiektywnykh protiwoieczijach dwiżenija, 118—124. ALEKSIEJEW M. N. — O priedmietie i charakterie nauki łogiki, 126—135. NAUMOW N. P. — O metodologiczskich problemach biologii, 136—145. AFANASJEW W. G. — Biologicheskij wid kak cyeloje, 146—155. W pomoszcz' priepodawatielam naucznoego atieizma; BUKINA I. N., BUKIN W. R. — Rieligioznaja psichologija i atieisticheskoe wospitanije, 156—162. Pis'mo w riedacyju: SZITOW I. P. — Sootnoszenije professional'nogo i samodiejatel'nogo chudozestwiennogo tvorczestwa, 163—166. Kritika i bibliografija: MASZKOW A. P., PAWŁOW L. S., FURMAN A. E. — Poleznoje posobije po osnovam naucznoego kommunizma, 167—171. SADOWSKIJ G. I. — Dialektika ponjatija „Biologicheskij wid”, 172—176. Naucznaja zizn': BORZYCH N. P., RZAJEW D. A., TABAŁDIJEW A. T. — Jedinoj siemiej — k kommunizmu, 177—180.

XIII

Isis Vol. 53 No 171 (1962). WOOLF H. — Manuscripts and the History of Science, 3—8. SHRYOCK H. R. — The Viewpoint of an Historian and a Manuscript Librarian, 9—13. BELL J. W. Jr. — Editing a Scientist's Papers, 14—20. LURIE E. — Some Observations on Research in Nineteenth-Century, 21—30. HEWLETT R. G. — A Pilot Study in Contemporary Scientific History, 31—38. Discussion, 39—51. GROVER W. C. — The Role of the Archivist in the Preservation of Scientific Records, 55—62. DUPRÉE A. H. — What Manuscripts the Historian wants saved, 63—66. ALPERT H. — Science Records: Viewpoints of the Sociology of Science, 67—71. BIRR K. — „What Shall We Save?” An Historian's View, 72—79. ODISHAW H. — What Shall We Save in the Geophysical Sciences? 80—86. Discussion, 87—98. EVANS L. H. — Some Proposals for Action, 101—105. REINGOLD N. — Subject Analysis and Description of Manuscript, 106—112. BENSON S. — Oral History and Manuscript Collecting, 113—117. FLEMING D. — The End in View of the Preservation of the Private Papers of American Scientists, 118—121. Discussion,

123—135. GLASS H. B. — The Scientist and the Preservation of Science Manuscripts, 136—142. LEAKE CH. D. — Responsibility for Science Archives, 143—146. Discussion, 146—148. Appendix I: Participants in the Conference on Science Manuscripts, 149—150. Appendix II: QUIRK R. N. — The Problem of Scientific Manuscripts in Britain, 151—154. Notes on Contributors, 155—157.

Isis Vol. 53 No 172 (1962). BURSTYN H. L. — Galileo's Attempt to Prove that the Earth Moves, 161—185. GRUBER H. E. and GRUBER V. — The Eye of Reason: Darwin's Development during the Beagle Voyage, 186—200. DRAKE S. — Galileo Gleanings XII: An Unpublished Letter of Galileo to Peiresc, 201—211. HERIVEL J. W. — Newton on Rotating Bodies, 212—218. Notes and Correspondence, 219—225. News of the Profession, 226—229. Book Reviews, 230—281. Notes on Contributors, 282—284.

Isis Vol. 53 No 173 (1962). HOFF H. E. and GEDDES L. A. — The Beginnings of Graphic Recording, 287—324. COLEMAN W. — Lyell and the „Reality” of Specias: 1830—1833, 325—338. WESTFALL R. S. — The Development of Newton's Theory of Color, 339—358. HANSON N. R. — Leverrier: The Zenith and Nadir of Newtonian Mechanics, 359—378. COHEN I. R. — The First English Version of Newton's „Hypotheses non fingo”, 379—388. Notes and Correspondence, 389—391. News of the Profession, 392—393. Book Reviews, 394—431. Notes on Contributors, 431—432. Administrative Document, 433—435.

Isis Vol. 53 No 174 (1962). WOODRUFF A. E. — Action at a Distance in Nineteenth Century, 439—459. SAMBURSKY S. — Galileo's Attempt at a Cosmogony, 460—464. VUCINICH A. — Nicolai Ivanovich Lobachevskii: The Man Behind the First Non-Euclidian Geometry, 465—481. HALL A. R. and HALL M. B. — Why Blame Oldenburg? 482—491. ABUD F. — The Planetary Theory of Ibn Al-Shatir: Reduction of the Geometric Models to Numerical Tables, 492—499. Eloge: DEISCHER C. K. — Eva Vivian Armstrong, 1877—1962, 500—501. Notes and Correspondence, 502—510. News of the Profession, 511—512. Book Reviews, 513—542. Notes on Contributors, 543—544. Eighty-seventh Critical Bibliography of the History of Science and its Cultural Influences, 545—636. Index to Eighty-seventh Critical Bibliography, 637—648. Index to Volume 53, 649—654.

Isis Vol. 54 No 175 (1963). WOOLF H. — *Isis*: 1913—1963, 5—6. SARTON G. — *Le but d'Isis*, 7—10. MIDDLETON W. E. K. — The Place of Torricelli in the History of Barometer, 11—28. WONG G. H. C. — China's Opposition to Western Science during Late Ming and Early Ch'ing, 29—49. HOLMES F. L. — Elementary Analysis and the Origins of Physiological Chemistry, 50—81. WESTFALL R. S. — Newton's Reply to Hooke and the Theory of Colors, 82—96. BOSWORTH C. E. — A Pioneer Arabic Encyclopedia of the Science: Al Khwarizmo's Keys of the Sciences, 97—111. Eloge: LATTIMORE, O. — Vilhjalmur Stefansson (1879—1962), 112—113. Notes and Correspondence, 114—135. News of the Profession, 136—140. Book Reviews, 141—172. Notes on Contributors, 173—174.

Isis Vol 54 No 176 (1963). BOCHNER S. — The Significance of Some Basic Mathematical Conceptions for Physics, 175—205. BERNSTEIN H. T. — J. Clerk Maxwell on the History of the Kinetic Theory of Gases, 1871, 206—216. NASH G. D. — The Conflict between Pure and Applied Science in Nineteenth-Century Public Policy: The California State Geological survey, 1860—1874, 217—228. PIN-GREE D. — Astronomy and Astrology in India and Iran, 229—246. SIEGFRIED R. — The Discovery of Potassium and Sodium, and the Problem of Chemical Elements, 247—258. Notes and Correspondence, 259—277. News of Profession, 278—282. Book Reviews, 283—307. Notes on Contributors, 308—310. Administrative Documents, 311—313.

Isis Vol. 54 No 177 (1963). COHEN I. B. — Pemberton's Translation of Newton's Principia, with Notes on Motte's Translation, 319—351. CLARK J. T., S. J. — Pierre Hassendi and the Physics of Galileo, 352—370. VORZIMMER P. — Charles Darwin and Blending Inheritance, 371—390. JAYAWARDENE S. A. — Unpublished Documents Relating to Rafael Bombelli in the Archives of Bologna, 391—395. SINCLAIR K. V. — An Unnoticed Astronomical and Astrological Manuscript, 396—399. Notes and Correspondence, 400—401. News of the Profession, 402—403. Book Reviews, 404—435. Notes on Contributors, 436—437.

XIV

The Journal of Aesthetics and Art Criticism XXII/3 (1964). AMES M. Van — Santayana at One Hundred, 243—248.

HAUSMAN C. R. — Intradiction: An Interpretation of Aesthetic Understanding, 249—262. LORD C. — Organic Unity Reconsidered, 263—268. DOW H. J. — Van Gogh Both Prometheus and Jupiter, 269—288. ALBERSHEIM G. — Mind and Matter in Music, 289—294. SCHILLER J. — An Alternative to „Aesthetic Disinterestedness”, 295—302. BUKER A. — The Baroque S-T-O-R-M: A Study in the Limits of the Culture-Epoch Theory, 303—314. DOUGHERTY J. P. — The Aesthetic and the Intellectual Analyses of Literature, 315—324. CROCKER R. L. — Pythagorean Mathematics and Music (Part II), 325—336. Letters Pro and Con, 337—338, Reviews, (339—356): Margolis J. ed. — Philosophy Looks at the Arts, (M. Mothersill), Kuchling H. — Kritik der bildenden Kunst des XX. Jahrhunderts; Neumeyer A. — Die Kunst in unserer Zeit: Versuch einer Deutung, (R. Arnheim), Pandey K. C. — Abhinavagupta, an Historical and Philosophical Study. De S. K. — Sanskrit Poetics as a Study of Aesthetic, (Th. Munro). WOOLLEY L. — The Art of the Middle East, (L. Ballard). Weston E. — The Daybooks of Edward Weston, Vol. I. (L. Ballard). Itten J. — The Art of Color, (L. Ballard). Hall R. A. Jr. — Cultural Symbolism in Literature, (G. Dickie). Vivante L. — English Poetry, (D. Hughes). Schlosser I. — The Book of Rugs, Oriental and European, (L. Wyche). Sachs C. — World History of the Dance, (S. J. Cohen). Kumar S. K. — Bergson and the Stream of Consciousness Novel, (M. van Ames). Newton E. — The Romanic Rebellion, (S. Howard). Selz P. — Emil Nolde, (S. Howard). Barrett D., Gray B. — Painting of India, (S. E. Lee). Covell J. C. — Masterpieces of Japanese Screen Painting, (S. E. Lee). Boyd A. — Chinese Architecture and Town Planning 1500 B. C. — A. D. 1911, (E. R. de Zurko). Van der Leeuw G. — Sacred and Profane Beauty, (G. A. Cevasco). Wellek R. — Concepts of Criticism, (E. R. Marks). Sachs C. — The Wellsprings of Music, (E. F. Kravitt). Books Received, 357—359. Notes and News, 359—361. International News and Correspondence, 361—363. List of Members of the American Society for Aesthetics, 363—375.

XV

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 1 (1964). Santayana Centennial Issue. Two Poets Translate Each Other: G. SANTAYANA and J. GUILLEN 5—6. SANTAYANA G. (with Prefatory Note

by D. CORY) — On the False Steps of Philosophy, 6—19. KALLEN H. M. — The Laughing Philosopher, 19—34. HARTSHORNE Ch. — Santayana's Defiant Eclecticism, 35—44. LACHS J. — Santayana's Moral Philosophy, 44—61. GROSSMAN M. — A Glimpse of Some Unpublished Santayana Manuscripts, 61—69.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 2 (1964). QUINE W. V. — Implicit definition Sustained, 71—73. Comments and Criticism SIDNEY AXINN, Ayer on Negation, 74—75. Book Reviews Ernst Nagel, Patrick Suppes and Alfred Tarski, eds.: Logic, Methodology and the Philosophy of Science. Three reviews: ELLIOTT MENDELSON, 76—78. RICHARD C. JEFFREY, 79—88. ERNEST ADAMS, 89—93. Notes and News, 94. New Books, 95.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 3 (1964). MATTHEWS G. B. — Theology and Natural Theology, 99—108. Book Reviews, (109—125): Essays in Philosophy by the Philosophy Department, the Pennsylvania State University, (G. Pitcher). Maurer A. A. — Medieval Philosophy. Knowles D. — The Evolution of Medieval Thought. WOLTER A. — Duns Scotus: Philosophical Writings. Effler R. R. — John Duns Scotus and the Principle „Omne quod movetur ab alio movetur”, (J. J. Walsh). Geach P. Th. — Reference and Generality, (A. Danto). — New books, 126.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 4 (1964). — LEVI A. W. — Wittgenstein as Dialectician, 127—138. Book Reviews: Hare R. M. — Freedom and Reason, (R. Brandt), 139—150. Hart S. L. — Ethics: The Quest for the Good Life, (W. Eckstein), 150—152. Notes and News, 152—154. New Books, 154.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 5 (1964). Comments and Criticism: Comments on the „Human Action” Issues, LX, 14 nad 15: COLEMAN D. — Cognition and the Will, 155—158. FEINBERG J. — On Being „Morally Speaking a Murderer”, 158—170. WILL F. L. — Intention, Error, and Responsibility, 171—179. Paperbacks, Reprints, and Anthologies, 179—180.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 6 (1964). LANGFORD C. H. — Usage, 181—186. PERRY D. I. — What Things Can Be Evaluated, 186—192. Comments

and Criticism: PINCOFFS E. L. — Objectivity and Henry Aiken, 192—198. BAIER K. — Reasons for Doing Something (APA abstract), 198—203. BARTLETT J. — On Questioning the Validity of Frege's Concept of Function (APA abstract), 203—204. Notes and News, 204—207.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 7 (1964). QUINE W. V. — Ontological Reduction and the World of Numbers, 209—215. Comments and Criticism: SLEIGH R. C. — A Note on Some Epistemic Principles of Chisholm and Martin, 216—218. Book Reviews: De Vleeschauwer H. J. — The Development of Kantian Thought: The History of a Doctrine, (B. K. Milmed), 218—226. Gregor M. J., — Laws of Freedom: A Study of Kant's Method of Applying the Categorical Imperative in the „Metaphysik der Sitten“, (R. P. Wolff), 226—232. Program: Meetings of the American Philosophical Association, Western Division, 232—236.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 8 (1964). LLEWELYN J. E. — Three Conceptions of Faith, 237—244. KITELEY M. — The Grammars of „Believe“, 244—260. Book Review: Deane H. A. — The Political Ideas of St. Augustine, (M. M. Goldsmith), 260—264. Notes and News, 264.

The Journal of Philosophy Vol. LXI No 9 (1964). STAMBAUGH J. — Music as a Temporal Form, 265—280. Book Reviews (280—292): Kuhns R. — The House, the City, and the Judge, (W. Kaufmann). Podach E. F. — Friedrich Nietzsches Werke des Zusammenbruchs, (H. W. Brann). Gardiner P. — Schopenhauer, (R. Taylor). Oppenheim F. E. — Dimensions of Freedom, (H. M. Magid).

XVI

The Journal of Symbolic Logic Vol. 25 No 4 (1960). SCHÜTTE K. — Syntactical and semantical properties of simple type theory, 305—326. NISHIMURA I. — On formulas of one variable in intuitionistic propositional calculus, 327—331. Reviews, 332—383. BELNAP N. D. Jr. — Twenty-sixth annual meeting of the Association for Symbolic Logic. Abstracts of papers, 384—391. Preliminary notice of a symposium on the theory of models, 392—393. Announcement to subscribers to the *Journal of Symbolic Logic*, 393—394.

List of officers and members of the Association for Symbolic Logic, 394—412.

XVII

Kant-Studien Bd 52 H. 1 (1960/1961). CRAMER W. — Vom transzendentalen zum absoluten Idealismus, 3—32. HEIDEMANN I. — Das Problem der Allgemeingültigkeit in der Ethik, 33—42. SCHMIDT F. — Die Entwicklung der Leibnizischen Logik, 43—58. TYMIE-NIECKA A. T. — Eidos, Idea und Partizipation, 59—87. Diskussion: MEYER E. — P — 15.1.65 - 530 — Ruch Fil. sz. 24 Kant und die Kulturkrise der Gegenwart, 88—101. Buchbesprechungen, 102—127. Mitteilungen der Kantgesellschaft, 127.

Kant-Studien Bd 52 H. 2 (1960/1961). † Paul Menzer, 129. HEYDE J. E. — Bedeutung und Gegenstand, 131—158. KOPPER J. — Sartres Verständnis der Lehre Hegels von der Gemeinschaft, 159—172. MARTIN G. Probleme der Prinzipienlehre in der Philosophie Kants, 173—184. PATZIG G. — Theologie und Ontologie in der „Metaphysik“ des Aristoteles, 185—205. WIELAND W. — Das Problem der Prinzipienforschung und die Aristotelische Physik, 206—219. Diskussion: LÜBBE H. — „Sprachspiele“ und „Geschichten“. Neopositivismus und Phänomenologie in Spätstadium, 220—243. Buchbesprechungen, 244—254. Mitteilungen der Kantgesellschaft, 255.

Kant-Studien Bd 52 H. 3 (1960/1961). † Peter Mennicken, 256. MARTIN G. — Eröffnung der Hauptversammlung der Kant-Gesellschaft 1960, 257. RINTELEN von F. J. — Kant-Studien und Kant-Gesellschaft, 258—270. BECK L. W. — Das Faktum der Vernunft, 271—282. KOPPER J. — Von dem auf dingliche Art persönlichen Recht, 283—294. SILBER J. R. — Die Analyse des Pflicht- und Schulerlebnisses bei Kant und Freud, 295—309. VUILLEMIN J. — Reflexionen über Kants Logik, 310—335. SCHRADER G. A. — Ethik und mautvaise foi, 336—350. CRAMER W. — Aufgaben und Methoden einer Kategorienlehre, 351—368. † MENNICKEN P. — Nikolaus Cusanus — eine laudatio, 369—379.

Kant-Studien Bd 52 H. 4 (1960/1961). DERBOLAV J. — Theodor Litt zum 80. Geburtstag, 381—386. THYSSEN J. — Schopenhauer zwischen den Zeiten, 387—

—400. BALLARD E. G. — A Kantian Interpretation of the Special Theory of Relativity, 401—410. BRÜNING W. — Das Universalienproblem im Empirismus, 411—425. BUTTS R. E. — Does „Internationality” imply „Being”? A Paralogism in Sartre's Ontology, 426—432. HALL R. W. — Kant and ethical Formalism, 433—439. HANCOCK R. — Kant and the Natural Right Theory, 440—447. ROGERS W. K. — On a comprehensive Principle in the Kantian Critiques, 448—451. WASSMER TH. A. — Responsibility and Pleasure in Kantian Morality, 452—466. YOLTON J. W. — Concept Analysis, 467—484. Buchbesprechungen, 485—503. Mitteilung, Aufruf, 504.

VIII

Magyar Filozófiai Szemle VI No 3 (1962). About the Conference of the Philosophical Journals of the Socialist Countries held in Leipzig, 305—316. MOLNÁR L. — Lenin for the Elaboration of the Materialistic Dialectics, 317—341. HARCHEV A. G. — The Question of the Definition of Marriage and Family, 342—356. BONA E. — Analogy in Nature — Analogical Induction in Natural Sciences, 357—396. KULCSÁR K. — Public Opinion as a Sociological Phenomenon, 397—420. Review and Critique, 421—451.

Magyar Filozófiai Szemle VI Nr 4 (1962). FÖLDESI T. — Some Problems of the All-People's State, 453—474. TÖRÖ E. — The Genetic Determination of the Embryogenesis, 475—487. GARAI L. — The Psychology of the Beautiful, 488—511. VAMOS BONTA V. — Truth and Science—According to Jaspers, 512—523. KATONA P. — The Systematization of the Formations of Cogitation, 524—537. TAMAS G. — Objective and Subjective Contradiction, 538—559. BIBIK L. and MARKOVICH M. — Free-Time Measurements in the Soviet Union, 560—568. Observer: JORY J. — Some Problems of the Researches about the Origin of the Religion in the Soviet Union, 569—586. Review and Critics, 587—610.

Magyar Filozófiai Szemle VI No 5 (1962). MITVIN M. B. — The Essays 22nd Congress of the CPSU and the Tasks of the Scientific Work in the Field of the Marxist — Leninist Philosophy, 613—631. LICK J. — Of the Marxist Theory of Personality, 632—662. SZALAI A. — Methodological Reflexions on Some Cur-

rent Questions of the Specialized Marxist-Sociological Research, 663—692. MUNKÁCSY J. — Marginal Notes to an Attempt at a Catholic „Syntesis” of Philosophy of Religion, 693—714. FENYŐ S. — The Place of the Mathematics in the System of Sciences, 715—726. FODOR J. — The Interpretation of Causality in Quantum Mechanics, 726—745. VIGIER J. P. — Theory of Levels and Dialectics of Natur, 746—758. Review and Critics, 759—795.

Magyar Filozófiai Szemle VI No 6 (1962). SZABÓ A. G. — The Dialectical-Materialistic Interpretation of the Concept of Law, 797—824. SZALAI A. — Methodological Reflexions on Some Current Questions of the Specialized Marxist-Sociological Research, II, 825—880. FUKÁSZ G. — The Development of the Conditions for the Solution of the Contradiction between Intellectual and Physical Labour in the Hungarian People's Republic, 881—897. SZABÓ G. — About the Double Character of the „Elementary” Particles, 898—907. Observer: NOVÁK Z. — Remarks about Connection of the Emotional and Intellectual Aspects of the Arts, 908—918. Discussion: MÁRKUS G. — About Some Problems of the Marxist Concept of Matter, 919—933. FODOR J. — The Postulates of the Quantum Mechanics and the Theory of Levels, 934—939. KOVÁCS F. P. — Contribution to the Andrew George Szabo's Article entitled „On Stalin's Philosophical Works”, 940—949. Review and Critics, 950—972.

XIX

Mind Vol. LXXIII No 289 (1964). CHISHOLM R. M. — J. L. Austin's Philosophical Papers, 1—26. COWAN J. L. — The Uses of Argument, An Apology for Logic, 27—45. ROBINSON G. — Following and Formalization, 46—63. UYGUR N. — What is a Philosophical Question?, 64—83. SLOMAN A. — Rules of Inference, or Suppressed Premisses?, 84—96. GALE R. M. — „Is it Now Now?”, 97—105. PRICE R. — Descriptive Metaphysics, Chinese, and the Oxford Common Room, 106—110. Discussion Notes: LEVISON A. B. — Waismann on Proof and Philosophic Argument, 111—116. HILTON J. — Indeterminate Determinism, 117—124. RAB-HILLEL Y. — More on the Fallacy of Composition, 125—126. CLARK M. — A Note on Ethics and Solipsism, 127—128. JEFFREY R. C. — Popper on the Rule of Succession, 129. HALL R. — The „Sense-datum”, 130—

—131. *Critical Notice*: BLACK M. — Ludwig Wittgenstein, Notebooks, 1914—1916, 132—141. *New Books*, 142. *Notes* 126, 131, 154.

Mind Vol. LXXIII No 290 (1964). FREGE — On the Scientific Justification of a Concept-script: translated by J. M. BARTLETT, 155—160. KÖRNER S. — Science and Moral Responsibility, 161—172. MYERS G. E. — Motives and Wants, 173—185. BRADLEY R. D. — Avowals of Immediate Experience, 186—203. ZIFF P. — About Ungrammaticalness, 204—214. McCLOSKEY M. A. — Metaphors, 215—233. GUNDERSON K. — The Imitation Game, 234—245. AQVIST L. — Interpretations of Deontic Logic, 246—253. EVANSE E. C. — Towards a Theory of Use, 254—264. *Discussions*: BAR-HILLEL Y. — On an alleged contradiction in Carnap's Theory of Inductive Logic, 265—267. PRIOR A. N. — On the Unity of Professor Carnap, 268—269. RADFORD C. — Ostensive Definitions, Coordinative Definitions, and Necessary Empirical Statements: A Reply to Arthur Pap, 270—272. VINCENT R. H. — The Paradoxes of Confirmation, 273—279. GUSTAFSON D. F. — Explanation in Psychology, 280—281. MAYO B. — Shooting is out with Zeno, 282—283. ELLIS J. M. — Description and Critical Appraisal, 284—286. DORE C. — Ayer on the Causal Theory of Perception, 287—290. HOLMES R. L. — The Case against Ethical Naturalism, 291—295. *New Books* (296—308): Singer M. G. — *Generalisation in Ethics*, (C. C. W. Taylor). Freudenthal H. — *Lincos: Design of a Language for Cosmic Intercourse*, (E. E. Dawson). Scholz H. — *Mathesis Universalis. Abhandlungen zur Philosophie als strenger Wissenschaft*, (M. Kneale). Pears D. F. ed. — *Freedom and the Will*, (E. J. Lemmon). *Notes*, 295.

XX

Otázky Marxistickéj Filozofie XIX No 1 (1964). (pismo wydawane w języku słowackim). BODNAR J. — Philosophical Anthropology as a Theory of Man, 3—15. SIRACKY A. — The Position and Tasks of Sociology in Our Society, 16—25. ALIJEVOVA D., SUCHY J. — Concerning the Ideological Meaning of the Theory of „Social Growth”, 26—40. ŠIMA R. — On the Basis of Bureaucratism, 41—55. RIŠKA A. — The Theory of Models in the Use of Logical Apparatus, 56—65. KATRIAK M. — The Programming of Concrete Sociological Investiga-

tions, 66—79. *Communications*: KRAJEWSKI W. — *Machines and Thinking* (Studia filozoficzne), 80—84. From Philosophical Life: JANČOVIČOVA J., ROŠKO R. — An Important Action of Slovak Sociologists, 85—90. HRABALOVA M. — Lecture on the Object of Scientific Communism, 91—94. E. V. — J. P. Sartre in Bratislava, 95—96. *Reviews, Remarks, Informations*, (97—112): FILOVA E. — A Significant Philosophical Contribution to the Theory of Species (F. Čížek: *Filosofické otázky teorie druhu*). VAROSSOVA E. — On the Philosophy of T. G. Masaryk (L. Nový: *Filosofie T. G. Masaryka*). — STRINKA J. — The First Synthetical Work on Revivalist Philosophy (E. Varossova: *Slovenske obrodenecke myslenie*). — STRIŽENEC M. — *New Contribution to Popularizing Cybernetics* (J. Bober: *Stroj, clovek, spolocnost*).

Otázky Marxistickéj filozofie XIX No 2 (1964). (pismo wydawane w języku słowackim). To the 70th Birthday of Academician Ladislav Szántó, 113—116. SZÁNTÓ L. — The Dialectics of Quantity and Quality, Content and Form in „The Capital” of Marx, 117—127. MARTINKA J. — A Pioneer of Marxian Philosophy (The Theoretical and Propagandistic Activity of Ladislav Szántó in the Bourgeois Republic, 128—133. KAPČOK A., UHER J. — Struggling for a Scientific View of the World (The Theoretical Activity of Ladislav Szántó since 1945), 134—148. FILKORN V. — Logic and Reality, 149—163. KOCKA J. — Philosophy Marching New Ways, 164—176. *Documents*: SZÁNTÓ L. — The Ideal Core in Einstein's Relativity Theory, 177—188. *Recensions, Glossary, Informations* (189—223): VARTIK F. — A Valuable Contribution to the Process of Rebirth, 189—191. CIBULKA J. — On the Philosophical Work of M. M. Rozenthal, 192—199. SUCHÝ J. — Problems of Determinism and Progress, 200—203. ŠIPOŠ I. — Psychoanalysis and Science, 204—207. BOROŠ J. — Contribution to Social Psychology, 208—209. KOCISKÝ M. — A New Book on Social Utopies, 210—213. MACHÁČEK L. — A Paper of Wiatr as a Discussion on Sociology, 214—216. SÝKORA I. On the Problem of Culture and Cultural Revolution, 217—218. HRABALOVÁ M. — A Popular Writing on People in Socialism, 219—220. ŠVIHRAN J. — Contribution to the Criticism of Freudism, 221—222. ROŠKO R. — The Asiatic Way of Production, 222—223.

XXI

The Philosophical Review. Vol. LXXIII No 2 (1964). SANTAS G. — The Socratic Paradoxes, 147—164. BLACK M. — The Gap Between „Is” and „Should”, 165—181. PARSONS Ch. — Infinity and Kant's Conception of the „Possibility of Experience”, 182—197. FODOR J. A. — On Knowing What We Would Say, 198—212. GALE R. M. — The Egocentric Particular and Token-Reflexive Analyses of Tense, 213—228. Discussion: GEWIRTH A. — The Generalization Principle, 229—242. LANDESMAN Ch. — A Note on Act Utilitarianism, 243—247. NOXON J. — Hume's Agnosticism, 248—261. FRANKFURT H. G. — The Logic of Omnipotence, 262—263. Book Reviews, (264—289): Hanson N. R. — The Concept of the Positron: A Philosophical Analysis, (P. K. Feyerabend). Pap A. — An Introduction to the Philosophy of Science, (A. Shimony). Leblanc H. — Statistical and Inductive Probabilities, (H. E. Kyburg, Jr.). Hart H. L. A. — Law, Liberty and Morality, (R. Brandt). Ofstad H. — An Inquiry into the Freedom of Decision, (J. V. Canfield). Schaff A. — Introduction to Semantics, (D. Kalish). Seligman P. — The „Apeiron” of Anaximander: A Study in the Origin and Function of Metaphysical Ideas, (J. M. E. Moravcsik). Podach E. F. — Friedrich Nietzsches Werke des Zusammenbruchs, (H. W. Brann). Anderson F. H. — Francis Bacon, His Career and His Thought, (R. H. Popkin). Madden E. H. — Chauncey Wright and the Foundation of Pragmatism, (R. Rorty). Letter to the Editors, 290. Books Received, 291—297.

XXII

Philosophy and Phenomenological Research Vol. XXIV No 3 (1964). LANDESMAN Ch. — Mental Events, 307—317. EAMES S. M. — Valuing, Obligation and Evaluation, 318—328. McCLOSKEY H. J. — The Philosophy of Linguistic Analysis and the Problem of Universals, 329—338. STAHL G. — Linguistic Structures Isomorphic to Object Structures, 339—344. DUPRÉ L. — The Concept of Truth in Husserl's Logical Investigations, 345—354. PARSONS H. L. — Value and Mental Health in the Thought of Marx, 355—365. HODGES D. C. — The Politics of Language and the Science of Politics, 366—374. Discussions: Van ITEN R. J. — Berkeley's

Analysis of Mind, 375—382. WILKINS B. T. — Nagel's Critique of Psychoanalysis, 383—396. ALDRICH V. C. — A Point About Spaces, 397—401. HOROWITZ I. L. — Marxism According to C. Wright Mills, 402—405. COVAL S. C. — Persons and Criteria in Strawson, 406—409. SONTAG F. — Heidegger and the Problem of Metaphysics, 410—416. GOLDSTEIN L. J. — The „Alleged” Futurity of Yesterday, 417—420. GALE R. M. — A Reply on the Alleged Futurity of Yesterday, 421—422. BAILIFF J. D. — Some Comments on the „Ideal Observer”, 423—428. CRAWFORD P. A. — A Survey of Recent Religious Literature, 429—441. Reviews (442—451): Kenny A. — Action, Emotion and Will, (R. Abelson). Potter K. H. — Presuppositions of India's Philosophies, (D. Riepe). Smith G. ed. — Josiah Royce's Seminar, 1913—1914, (D. S. Robinson). Bunge M. — The Myth of Symplicity: Problems of Scientific Philosophy, (R. Ackermann). Brumbaugh R. S. — Plato on the One, (L. E. Rose). Heidegger M. — Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von den transszendentalen Grundsätzen, (W. Schwarz). Martin G. — Gesammelte Abhandlungen, Bd I, (W. Schwarz). Communication, Notes and News, 452. GOLDSTEIN S. B. — Some Other Differences Between Philosophy and Science, 452—456. Recent Publications, 457—461.

XXIII

The Review of Metaphysics Vol. XVI No 1 (September 1962). HARING E. S. — The Ontological Principle, 3—13. ROSS J. F. — Did God create the Only Possible World?, 14—25. NEVILLE R. C. — Man's Ends, 26—44. EHMAN R. R. — On the Reality of the Moral Good, 45—54. PRIOR A. N. — Limited Indeterminism, 55—61. ANDERSON A. R. — Causation in Society, 62—67. GEORGE de R. T. — The Uneasy Revival of Metaphysics, 68—81. VERSÉNYI L. — Dionysus and Tragedy, 82—97. CHROUST A. H. — Plato's Detractors in Antiquity, 98—118. Discussions: NELSON J. O. — Mr. Hochberg on Moore: Some Corrections, 119—132. Problems and Perplexities, 133—162. Books Received, 163—171. Doctoral Dissertations, 1962, 172—178. Announcements, 179.

The Review of Metaphysics Vol. XVI No 2 (December 1962), ROSEN S. — Wisdom: The End of Philosophy, 181—211. MOORE O. K. and ANDERSON

A. R. — The Structure of Personality, 212—236. BERGGREN D. — The Use and Abuse of Metaphor, I, 237—258. FLEMING B. N. — The Nature of Perception, 259—295. WILD J. — An English Version of Martin Heidegger's „Being and Time", 296—315. KUNTZ P. G. — Modes of Order, 316—345. SHARP M. — The Legal Conscience, 346—348. Discussions: LANG B. — Langer's Arabesque and the Collapse of the Symbol, 349—365. MOTHERSILL M. — Professor Prior and Jonathan Edwards 366—373. SCHNEEWIND J. B. — Comments on Prior's Paper, 374—379. Problems and Perplexities, 380—391. Books Received, 392—403. Announcements, 404—405.

The Review of Metaphysics Vol. XVI No 3 (March 1963). ROSEN S. — Ideas, 407—441. EHMAN R. R. — Moral Responsibility and the Nature of the Self, 422—449. BERGGREN D. — The Use and Abuse of Metaphor II, 450—472. QUAN S. — The Solution of the Achilles Paradox, 473—485. NELSON J. O. — Zeno's Paradoxes on Motion, 486—490. BIRD O. — The History of Logic, 491—502. OWENS J. — An Aquinas Commentary in English, 503—512. STEARNS I. — The Platonism of Jordan's Metaphysics, 513—521. FISK M. — Cause and Time in Physical Theory, 522—549. Discussions: ROTENSTREICH N. — On the Ecstatic Sources of the Concept of „Alienation", 550—555. EDDINS B. B. — Empiricism, Necessity and Freedom, 556—558. Problems and Perplexities, 559—577. Books Received, 578—593. Professors Emeriti of Philosophie, 594—597. Visiting Philosophers from Abroad, 598—599. Announcements, 600.

The Review of Metaphysics Vol. XVI No 4 (June 1963). WILLIAMS D. C. — Necessary Facts, 601—626. SELLARS W. — Abstract Entities, 627—671. BRAYBROOKE D. — Personal Beliefs without Private Languages, 672—686. D'ENTRÈVES A. P. — Legality and Legitimacy, 687—702. SCHRAG C. — The Meaning of History, 703—717. KUNTZ P. G. — Mythical, Cosmic and Personal Order, 718—749. HART J. — The Logic of Perfection, 750—769. Discussions: GRABAU R. F. — Kant's Concept of the Thing in Itself: An Interpretation, 770—779. MILLIKAN J. — Wild's Review of „Being and Time" 780—785. Problems and Perplexities, 786—796. Books Received, 797—811. Announcements, 812—813. Index, 814—817.

The Review of Metaphysics Vol. XVII No 1 (September 1963). WEISS P. — Religious Experience, 3—17. BEBERMAN A. — Death and my Life, 18—32. RAJU P. T. — The Nature of the Individual, 33—48. FEYERABEND P. — Materialism and the Mind-Body Problem, 49—66. SELLARS W. — Classes and Abstract Entities and the Russell Paradox, 67—90. FOGELIN R. J. — Blau-shard's Reason and Goodness, 91—97. HESSE M. — A New Look at Scientific Explanation, 98—108. BERGER H. Jr. — The Ecology of the Mind, 109—134. Discussion: VATE van de D. — Ehman's Naturalism, 135—140. Books Received, 141—156. Doctoral Dissertations, 1963, 157—166. Announcements, 167—170.

The Review of Metaphysics Vol. XVII No 2 (December 1963). LAGUNA de G. A. The Person, 171—186. LACHS J. — The Impotent Mind, 187—199. WEISS P. — The Use of Ideas, 200—204. EHMANN R. R. — On the Possibility of Nothing, 205—213. WOLZ H. G. — The „Protagoras", Myth and the Philosopher-Kings, 214—234. NELSON J. O. — Modal Logic and the Ontological Proof for God's Existence, 235—242. GRZYBOWSKI K. — In Quest of the Counterpoise: Principle and Policy, 243—256. Exploration, 257—285. Discussions: SCHLEGEL R. — Light Velocity in the Interaction Interpretation of Relativity Theory, 286—288. HARTSHORNE CH. — Abstract and Concrete in God: A Reply, 289—295. HARRIES K. — A Note on John Wild's Review of „Being and Time", 296—300. Books Received, 301—314. Announcements, 315—317.

XXIV

Revue Internationale de Philosophie 67 (1964). Von MARTIN A. — Das Phänomen Nietzsche, soziologisch gesehen, 3—49. KAUFMANN W. — Nietzsche between Homer and Sartre. Five Treatments of the Orestes Story, 50—73. HEFTRICH E. — Die Grenzen der psychologischen Nietzsche-Erklärung, 74—90. STAMBAUGH J. — Das Gleiche in Nietzsches Gedanken der ewigen Wiederkunft des Gleichen, 91—118. PAUMEN J. — La pensée nietzschéenne du dépassement, 119—137. Analyses et comptes rendus, 138—143: Roth A. — Edmund Husserls ethische Untersuchungen dargestellt anhand seiner Vorlesungsmanskripte, (H. Declève, S. J.). — Stockhammer M. — Platons Weltanschauung, (K. Oedingen). — Ouvrages reçus, 144—147. Revue

des Revues, 148—156. La vie philosophique, 157—158.

XXV

Revue Philosophique No 1 (1964). WEBER J. P. — Sur la composition de la Regula IV de Descartes, 3—20. RODISCONNU: Keranflech, 21—28. JACQUOT J. — Le platonisme de Ralph Cudworth, 29—44. GOLDSCHMIDT V. — État de nature et pacte de soumission chez Hegel, 45—65. GARAUDY R. — Contradiction et totalité dans la logique de Hegel, 67—78. RIBOT Th. — Lettres à Alfred Espinas (éditées par Raymond Lenoir) II, 79—84. Revues critiques: RODIS-LEWIS G. — „La pensée métaphysique de Descartes, 85—89. De LATTRE A. — La ferveur malebranchiste et l'ordre des raisons (III), 90—102. De LATTRE A. — La volonté chez Malebranche et les contradictions de la doctrine, 103—109. BLANCHÉ R. — Sur quelques études de philosophie des sciences, 110—112. Analyses et comptes rendus (113—128): HUIZINGA J. — Érasme, (A. L. Leroy). Boisset J. — Érasme et Luther, Libre ou Serf-Arbitre?, (A. L. Leroy). Popkin R. H. — The History of Scepticism from Erasmus to Descartes, (A. L. Leroy). Correspondance du P. Marin Mersenne, VI, (G. Rodis-Lewis). Correspondance du P. Marin Mersenne, VII, (J. Brunschwig). Lefèvre R. — La bataille du „Cogito”, (G. R. L.). Malebranche — Lumière et mouvement de l'esprit, (G. Rodis-Lewis). Gassendi P. — Dissertations en forme de paradoxes contre les aristotéliens (Exercitationes Paradoxiacae adversus Aristoteles), (O. R. Bloch). Hallie Ph. P. — Maine de Biran, Reformer of Empiricism, I vol., (R. Lacroze). Augeyrolle J. M. — Névrose et génie de Maine de Biran (Annales médico-psychologiques, 1962, I, no 1, p. 1—24), (R. Lacroze). Rivero M. — I Problemi della Conoscenza e del Metodo nel sensismo degli ideologi, (É. Namer). Goiretti M. — Il Paradosso Mandeville, (É. Namer). Informations: DUBOIS P. — Congrès des Sociétés anglaises de philosophie, 129—132. Notices nécrologiques, 133—135.

XXVI

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica Anno LVI Fasc. I (1964). MONDIN B. — Il momento discendente della metafisica di S. Tommaso d'Aquino, 1—36. SCAZZOSO P. — Rivelazioni del linguaggio pseudo-dionisiano ai temi della contemplazione e dell'estasi, 37—66.

ALBERTI A. — Pascal e le prove razionali dell'esistenza di Dio, 67—94. Note e discussioni: ALFONSI L. — ὡς ἂν ἴσῃ ὁ γὰρ 95—96. FERRETTI G. — La filosofia della religione come antropologia metafisica in un'opera di Karl Rahner, 96—106. Cronaca delle Facoltà di Lettere e Filosofia e di Magistero, 107—115. Notiziario: Congressi e Società filosofiche — Riviste nuove — Riviste e pubblicazioni — Necrologi, 116—121. Analisi d'opere (122—133): Grande Lessico del Nuovo Testamento, (F. Montagnini). Melchiorre V. — Il sapere storico, (C. Vigna). Bloch E. — Philosophische Grundfragen (F. Totaro). Ghio M. — Maine de Biran e la tradizione biraniana in Francia, (U. Regina). Casula M. — Studi kantiani sul trascendente, (S. Vanni-Rovighi). Annunzi bibliografici, 134—136.

XXVII

Science & Society Vol. XXVIII No 1 (1964). KEMP T. — Leaders and Classes in the Indian National Congress, 1918—1939, 1—19. BARAN P. A., SWEEZY P. M. — Theses on Advertising, 20—30. DOBB M. — Prelude to the Industrial Revolution, 31—47. Review articles: BERNSTEIN S. — Notes on Recent Literature on Socialism, 48—62. GILLMAN J. M. — Disarmament and the American Economy, 63—68. SCHLESINGER, R. — The Future of the Soviet Union as Seen by Its Opponents, 69—79. Communications: MORRIS J., EVENITSKY A. — Reproduction and Crises: Contrasting Observations, 80—85. APTEKER H. — Segregation in Federal Government Departments: 1928, 86—90. RADOSH R., DAVIS H. B. — American Labor and the Anti-Imperialist Movement: A Discussion, 91—104. Book reviews (105—124): Smith J. ed. — Mark Twain on the Damned Human Race. DeVoto B. ed. — Letters from the Earth. Budd L. J. — Mark Twain: Social Philosopher. Salomon R. B. — Twain and the Image of History, (H. Aspitz). Blaug M. — Economic Theory in Retrospect, (W. Goth). Lefebvre G. — The French Revolution from its Origins to 1793, (G. Rudé). Rice A. S. — The Ku Klux Klan in American Politics, (O. H. Olsen). Lindsey A. — Socialized Medicine in England and Wales, (L. J. Linder). Shell K. L. — The Transformation of Austrian Socialism, (P. Alt). Book Notes, 125—128.

Science & Society Vol. XXVIII No 2 (1964). MORRIS J. — Monopoly, Infla-

tion and Crises in Postwar America, 129—146. DOBB M. — Some Features of Capitalism Since the First World War, 147—160. BECKER J. F. — Utilitarian Logic and the Classical Conception of Social Science, 161—182. Communications: OLSEN O. H. — Albion W. Tourgee and Negro Militants of the 1890's: A Documentary Selection, 183—207. GOTH W. — The Marx Chamberlain Made, 208—212. CHAMBERLAIN G. L. — Reply, 213—217. Book Reviews (218—252): Main J. T. — The Antifederalists: Critics of the Constitution, 1781—1788. Mitchell B. — Alexander Hamilton: The National Adventure, 1788—1804, (S. Lynd). Arendt H. — Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil, (L. Harap). Selsam H., Martel H. ed. — Reader in Marxist Philosophy: From the Writings of Marx, Engels and Lenin, (A. J. Gregor). Pauli H. — Her Name Was Sojourner Truth. Strother H. T. — The Underground Railroad in Connecticut. Dillon M. L. — Elijah P. Lovejoy, Abolitionist Editor. Dumond D. L. — Antislavery: The Crusade for Freedom in America, (H. Aptheker). Hoffman G. W., Neal F. W. — Yugoslavia and the New Communism, (S. Nearing). Sharabi H. B. — Government and Politics of the Middle East in the Twentieth Century, (M. Tehranian). Anderson F. H. — Francis Bacon: His Career and His Thought, (B. Farrington). Mintz S. I. — The Hunting of Leviathan: Seventeenth-Century Reactions to the Materialism and Moral Philosophy of Thomas Hobbes, (Ch. Hill). Hobsbawm E. J. — The Age of Revolution: 1789—1848, (G. Rudé). Mazzeo J. A. ed. — Reason and the Imagination: Studies in the History of Ideas 1600—1800, (M. Espinasse). Bowie R. R., Fairbank J. K. eds. — Communist China 1955—1959: Policy Documents with Analysis, (L. G. Churchward). Marburg C. — William Dean Howells, Traveler from Altruria: 1889—1894. (H. Aspiz). Book Notes, 253—256.

XXVIII

Woprosy Filosofii No 1 (1964). Pieriedowaja — Rol' chimizacij w stroitelstwie kommunizma, 3—10. IWANOW E. A. — Rol truda na obszczestwiennych naczach w stroitelstwie kommunizma, 11—20. SZISZKIN A. F. — O predmiete etiki kak nauki, 21—32. KANDEL E. P., KARPUSZIN W. A. — Eszcze raz do istoriczeskoj sudbie idej molodogo Marksa, 33—44. VASQUEZ A. S. — Nasza swiaz s epochoj, 45—54. LADENKO J. S. —

Istoria nauki w swiete teorii myshlenija, 55—64. KROEBER G. — Svjaz marksistsko-leninskoy filosofii i czastnych nauk, 65—75. ALEKSEEV M. N. — Soderzhanie i struktura kursa „Dialekticzeskaja logika”, 76—85. CHAJKIN N. M. — Podgotowka rabotnikow širokogo profilja — odin iz putej formirowanija wsestononne razwitoj licnosti, 86—89. BOCAROW J. P. — Socialnye problemy zarubeznogo gradostroitelstwa, 90—101. BERNSTEJN M. S. — Zakat pragmaticzeskoj pedagogiki, 102—114. ARTANOWSKIJ S. N. — K kritike koncepcij „funkcionalizma” i „akkul'turacii”, 115—123. BASIN E. Ja., SONIN L. N. Antikommunizm bogobojaznennogo pastyrja i „cholodnaja wojna”, 124—126. OWCINNIKOW N. E. — Nekotorye protivoreczija processa socialisticzeskoj organizacii truda, 127—132. IGNATOW A. I. — Formy dwizenija i widy materii, 133—144. ZIS A. Ja. — Chudozestwennyj obraz, 145—157.

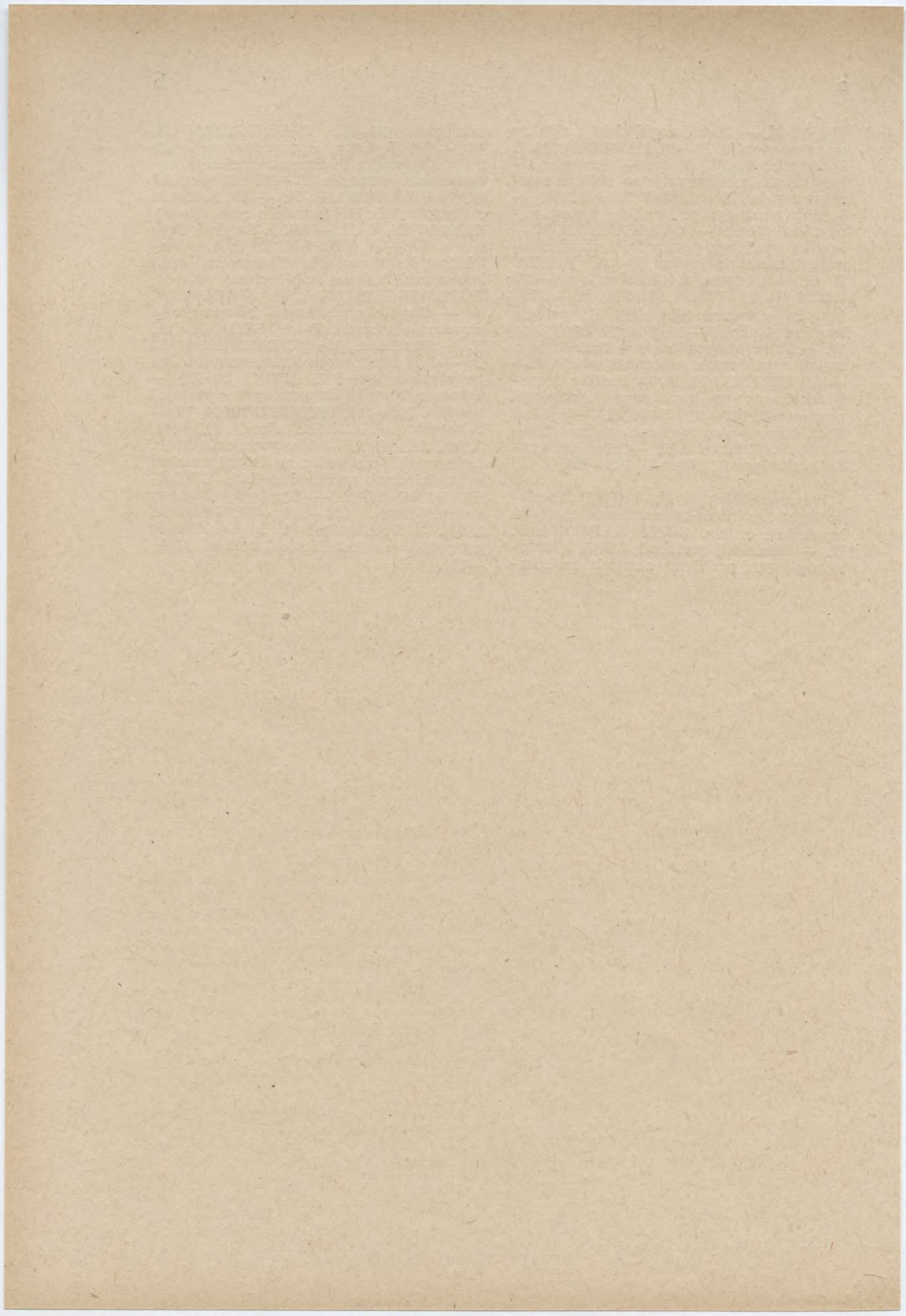
Woprosy Filosofii No 2 (1964). BUTENKO A. P. — Protiv reakcionnoj teorii „sinteza” kapitalizma i kommunizma, 3—13. OWCINNIKOW N. F. — O razrabotke teorii naučnogo znanija, 14—24. TJUCHIN W. S. — „Kletočka” otraženija i otraženie kak swojstwo wsej materii, 25—34. ANUCIN W. A. — Problema sinteza w geografičeskoj nauke, 35—45. UTEWSKIJ B. S. — Sociologičeskie issledowanija i kriminologija, 46—51. PETROWSJAN G. S. — Buržuaznaja sociologija i mif ob „izbytkie swobodnogo wremeni”, 52—61. MITROCHIN L. N., LJAGUSINA E. Ja. — Nekotorye czerty sowremennojo baptizma, 62—73. SACHNOWIČ M. J. — O perežitkach religioznogo misticizma i ich preodolenii, 74—82. BUHR MANFRED — Johann Gottlieb Fichte, 83—92. SUBBOTIN A. L. — Šekspir i Békon, 93—103. PETRUSENKO L. A. — Wzaimnošwjaž informacii i sistemy, 104—114. WETROW A. A. — Matematičeskaja logika i sowremennaja formalnaja logika, 115—125. RUZAWIN G. I. — K woprosu o sootnošenii sowremennoj formalnoj logiki i logiki matematičeskoj, 126—137.

Woprosy Filosofii No 3 (1964) Pieriedowaja: Gławnoje napravlenie — intensifikacija, 3—10. PORTUONDO JOSÉ ANTONIO, — Osnownoe protivoreczie naszej epochi i budušnee latinoamerikanskich narodow, 11—16. URSUL A. D. — Oswoenie kosmosa i progress proizvodstwa, 17—26. MICHEEW W. J. — Internacionalizacija proizvoditelnych sił i monopolističeskaja integracija, 27—37. KE-

DROW M. — Metodologičeskie problemy estestwoznania, 38—49. PANCCHAWA I. D., PACHOMOW B. Ja. — Predmet filosofskogo issledowanija w oblasti estestwoznania, 50—58. KOPNIN P. W. — Logika naučnogo poznania i ee osnovnye ponjatija, 59—68. TAWANEC P. W. — Logika naučnogo poznania i sowremennaja formalnaja logika, 69—77. ASHBY R. W. — Sistema i informacija, 78—85. GOTT W. S., PERETURIN A. F. — Kategorija „wzaimodejstwija” i princip Pauli w fizike, 86—95. ILLARIONOW S. W. — Princip ograničenij w fizike i jego swjaž z principom sootwetstwija, 96—105. CHORUC L. E. — Kritika teoretičeskich osnov buržuaznoj „sociologii poznania”, 106—117. BORODAJ Ja. M. — Kant i sowremiennoj irracionalizm, 118—128. NOWIKOW A. I. — Predmet i zadaci istoriografii filosofii, 129—139.

Woprosy Filosofii No 4 (1964). Pieriedowaja: Leninizm-naše boewoe metodologičeskoe oružie, 3—15. GAPOČKA P. N. — Leninskij podchod KPSS k rešeniju glawnoj problemy stroitelstwa kom-

munizma, 16—26. TADEWOSJAN Ė. W. — W. J. Lenin o gosudarstwennyh formach socialističeskogo razrešenija nacionalnogo woprosa, 27—37. FILATOW W. I., FILATOWA E. M. — W. J. Lenin o biurokraziźmie i borbie s nim, 38—48. DENISOWA L. F. — W. J. Lenin i Proletkul't, 49—59. STEPANJAN C. A. — Dialektika formirowanija duchownoj žiźni kommunističeskogo obščestwa, 60—71. ZDRAWOMYSŁOW A. G., JADOW W. A. — Opyt konkretnogo issledowanija otnošenija k trudu, 72—84. LEONTEW A. N. — Myšlenie, 85—95. REZNIKOW L. O. — Rol' znakovych sistem w naučnom tworčestwe, 96—107. ASKIN Ja. F. — O meste filosofskich woprosow estestwoznania, 108—110. MEDWEDEW N. W. — K woprosu o dialektike prirody, 111—113. JOWČUK M. T. — Morowozrenie N. P. Ogarewa i jego mesto w istorii russkoj rewolucionnoj myšli, 114—125. EWDO-KIMENKO W. E. — Šewčenko — nasz sewremiennik, 126—133. WELIKOWIČ L. N. — Političeskoe i ideologičeskoe prisposoblenie katoličeskoj cerkwi, 134—144.

Zapiski bibliograficzne

a) Prace polskie i przekłady na język polski

(zestawił H. Moese)

Skróty

AK = Ateneum Kapłańskie, Włocławek. ArchHFMSp = Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, Warszawa. Arg = Argumenty, Warszawa. AUMCS = Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin. BiKlFi = Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa. ColTh = Collectanea Theologica, Warszawa. Cz = Czytelnik, Warszawa. DzL = Dziennik Literacki, Kraków. Euh = Euhemer, Warszawa. GLN = Głos Nauczycielski, Warszawa. HD = Homo Dei, Kraków. Kier = Kierunki, Warszawa. KsiW = Książka i Wiedza, Warszawa. Kult = Kultura, Warszawa. KwH = Kwartalnik Historyczny, Warszawa. KWHNT = Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, Warszawa. KwPe = Kwartalnik Pedagogiczny, Warszawa. KuSp = Kultura i Społeczeństwo, Warszawa. L = Lublin. Ł = Łódź. ŁTN = Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Mea = Meander, Warszawa. MON = Ministerstwo Obrony Narodowej. NaP = Nauka Polska, Warszawa. NDr = Nowe Drogi, Warszawa. NKs = Nasza Księgarnia, Warszawa. NKu = Nowa Kultura, Warszawa. NLWyd = Nowiny Literackie i Wydawnicze, Warszawa. NSzk. = Nowa Szkoła, Warszawa. Ossol = Ossolineum, Wrocław. PAN = Polska Akademia Nauk, Warszawa. PaLi = Pamiętnik Literacki, Wrocław. Per = Perspektywy, Katowice. PiP = Państwo i Prawo, Warszawa. PIW = Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa. Pń = Poznań, Pm = Pomorze, Bydgoszcz. Pol = Polityka, Warszawa. Polem = Polemika. Pro = Problemy, Warszawa. Przh = Przegląd Historyczny, Warszawa. PrzhHu = Przegląd Humanistyczny, Warszawa. Przk = Przegląd Kulturalny, Warszawa. PrzOr = Przegląd Orientalistyczny, Warszawa. PrzPs = Przegląd Psychologiczny, Poznań. PrzSoc = Przegląd Socjologiczny, Łódź. PrzZa = Przegląd Zachodni, Poznań. PSB = Polski Słownik Biograficzny, Kraków. PsWy = Psychologia wychowawcza, Warszawa. PWN = Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa. PZWL = Państwowe Zakłady Wydawnictw Lekarskich, Warszawa. PZWS = Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa. Rec. = Recenzja. RFil = Roczniki Filozoficzne KUL. RHist = Roczniki Historyczne, Poznań. ROr = Rocznik Orientalistyczny, Warszawa. RTe = Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, Warszawa. RuFi = Ruch Filozoficzny, Toruń. RuPE = Ruch Prawniczo-Ekonomiczny, Poznań. SGPiS = Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa. SKUL = Sprawozdania Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. SN = Studium Nauczycielskie. SPAN = Sprawozdania Wydziału Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa. SPTPN = Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań. StFi = Studia Filozoficzne, Warszawa. STNT = Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu. StLo = Studia Logica, Poznań. StMNP = Studia i Materiały Nauki Polskiej, Warszawa. StPs = Studia Psychologiczne, Wrocław. StSo = Studia Socjologiczne, Warszawa. T = Toruń. TNT = Towarzystwo Naukowe w Toruniu. TP = Tygodnik Powszechny, Kraków. TrLu = Trybuna Ludu, Warszawa. TrLi = Trybuna Literacka, Warszawa. TrWo = Trybuna Wolności, Warszawa. Tw = Twórczość, Kraków. TWP = Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Warszawa. WAP = Wojskowa Akademia Polityczna, Warszawa. WLit = Wydawnictwo Literackie, Kraków. WLud = Wojsko Ludowe, Warszawa. Wr = Wrocław. Wszł = Wszelki świat, Warszawa. WSE = Wyższa Szkoła Ekonomiczna. WSP = Wyższa Szkoła Pedagogiczna. WP = Wiedza Powszechna, Warszawa.

WUML = Wojewódzki Uniwersytet Marksizmu i Leninizmu. Wwa = Warszawa. Wych = Wychowanie, Warszawa. WychPrz = Wychowanie w Przedszkolu, Warszawa. WŻ = Wiedza i Życie, Warszawa. ZaStEk = Zaoczne Studium Ekonomiczne, Warszawa. ZeNaKUL = Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie. ZeNaUJ = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. ZeNaUŁ = = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu w Łodzi. ZeNaUMK = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. ZeNaUWr = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu we Wrocławiu. ZeNaWSPW = Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Warszawie. ZeTePo = Zeszyty Teoretyczno-Polityczne, Warszawa. ŻiK = Życie i Kultura, Warszawa. ŻLit = Życie Literackie, Kraków. ŻMy = Życie i Myśl, Warszawa. ZSN = Zaoczne Studium Nauczycielskie, ŻSzW = Życie Szkoły Wyższej, Warszawa. ŻWa = Życie Warszawy, Warszawa.

1962 – 1964

Filozofia w ogóle

Bibliografia, słowniki, zjazdy, organizacje

Chojnacki P. Sprawozdanie z posiedzeń naukowych Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej ATK. ColTh 1963 fasc. 1/4 s. 210–21.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Historia filozofii. Wyd. 2 (Red. G. F. Aleksandrow i in.) T. 2: Filozofia XV—XVIII w. Tł. z ros. Wwa 1964 KsiW s. 519, portr. 28, zł 50,—

Legowicz J. Zarys historii filozofii. Elementy doksografii. Wwa 1964 WP s. XI, 443, tabl. 25 w tym portr., mapy 2 i w tekście, pl. 1, bibl., zł 65,—

Wydania i przekłady dzieł

Aristoteles. ... do Aleksandra Wielkiego. (Fragm. Listu o polityce wobec miast-państw). Tł. TP 1963 nr 50 s. 1.

Aristoteles. Polityka z dodaniem pseudo-arystotelesowej Ekonomiki. Przeł. z grec. i przypisami op. L. Piotrowicz. Wstęp: K. Grzybowski. 1964 PWN s. LV + 446, portr. 1, bibl., zł 45,—

Hirszfeld L. Myśli. Wstęp: P. Jasienica. Wr 1964 Ossol s. 34, zł 10,—

Scheler M. Rozważania dotyczące fenomenologii i metafizyki wolności. Tł. z niem. A. W. Znak 1963 nr 11 s. 1274–82.

Seneca L. A. Dialogi. Przeł. z łac., wstępem poprzedził i przypisami opatrzył L. Joachimowicz. Wwa 1963 Pax s. 674, bibl. zł 65,—

Historia filozofii

Filozofia starożytna

Bielawski J., Plezia M. Zachowany w języku arabskim memoriał Arystotelesa do Aleksandra Wielkiego z roku 330 p.n.e. SPAN 1963 z. 2 s. 12–17.

Kamiński St. Idealna a faktyczna metoda naukowa u Arystotelesa. SKUL 1962 nr 13 s. 54–6.

Kasperkiewicz K. M. Przyjaźń, jej miejsce i zadanie w systemie filozofii moralnej Arystotelesa. RFil T. 11 1963 z. 2 s. 15–31, rys.

Krokiewicz A. Sceptycyzm grecki. Od Pirona do Karneadesa. Wwa 1964 Pax s. 289, zł 35,—

Krońska I. Sokrates. Wwa 1964 WP s. 239, portr., zł 15,—

Kwiatkowski T. Dialektyka Arystotelesa. RFil T. 11 1963 z. 1 s. 81–101.

Plezia M. Odkrycie listu Arystotelesa (o polityce wobec państw-miast). Rozm. przepr. St. Wilkanowicz. TP 1963 nr 50 s. 1.

Filozofia średniowieczna

Adamczyk St. Metafizyka naturalnego powstawania rzeczy według św. Tomasza z Akwinu. RFil T. 11 1963 z. 3 s. 5–13.

Chojnacki W. Dwie koncepcje epistemologiczne u św. Tomasza z Akwinu i ich źródła. ColTh 1963 fasc. 1/4 s. 5–28.

Czartoryski P. Wczesna recepcja polityki Arystotelesa na Uniwersytecie Krakowskim. Wr 1963 Ossol Wyd. PAN s. 231, tabl. 8, rys., tab., bibl., zł 50,—

Dudak Kr. Zarys problematyki poznawczej w Summae Quaestionum Henryka z Gandawy. RFil T. 11 1963 z. 1 s. 113—135.

Gogacz M. O nowszych badaniach dowodu ontologicznego Anzelma z Canterbury. RFil T. 11 1963 z. 1 s. 103—111.

Majka J. Zagadnienie lichwy w okresie scholastyki. RFil T. 11 1963 z. 2 s. 43—86.

Uczni i filozofowie polscy. 2: Jakub z Nowego Sącza, Jan z Głogowa, Maciej Hayn, Maciej ze Saspowa, Mikołaj Budissen, Paweł z Worczyna, Piotr Polak. Wr 1964 Ossol. Wyd. PAN s. 175, bibl., powiel., zł 20,—

Filozofia nowożytna

Béguin A. Pascala portret własny. Przeł. z franc. A. Borkowska, Wwa 1963 Pax s. 201, tabl. 7 portr. 3, zł 30,—

Cornu A. Karol Marks i Fryderyk Engels. Życie i dzieła. T. 2: 1842—1844. Wwa 1964 PWN s. 326 bibl., zł 50,—

Dąbska I. Czas w ujęciu Pascala. SKUL 1962 nr 13 s. 45—6.

Gogacz M. Niektóre źródła teorii duszy ludzkiej u Marsilio Ficino. SKUL 1962 nr 13 s. 514.

Huizinga J. Erazm. Przeł. z niem. M. Kurecka. Wstęp: M. Cytowska, Wwa 1964 PIW s. 321 tabl. 2 portr. 14, zł 30,—

Kamiński St. Rola Pascala w dziejach metody dedukcji. W 300-lecie śmierci Pascala. SKUL 1962 nr 13 s. 43—5.

Kołodziejczyk I. Matematyczny dowód na istnienie Boga w „Philosophia mathematica” Erharda Weigla. RFil t. 11 1963 z. 3 s. 65—80.

Skarga B. Narodziny pozytywizmu polskiego. 1831—1864. Wwa 1964 PWN s. 410 tabl. 3 portr. 5, zł 42,—

Współczesne kierunki filozoficzne

Cornforth M. Materializm dialektyczny. Wprowadzenie. (Wyd. 2 popr. i uzup.) T. 1: Materializm i metoda dialektyczna. Tł. z ang. M. Kelles-Krauz, Wwa 1964 KsiW s. 170, zł 10,—

Gogacz M. Współczesne interpretacje tomizmu. Znak 1963 nr 11 s. 1339—1353.

Jaroszewski T. M. Marksizm a osobowość. Zesz. Arg 1963 nr 5/6 s. 7—34.

Kossak J. O chrześcijańskim i laickim egzystencjalizmie. Mistyfikacje Gabriela Marcel. Zesz. Arg 1963 nr 5/6 s. 58—80.

Mrówczyński T. Personalizm Maritaina i współczesna myśl katolicka. Wwa 1964 KsiW s. 284, zł 20,—

Peursen C. A. Poglądy filozofów holenderskich na egzystencjalizm. Tł. z ang. A. Styczyńska. RuFi 1963 nr 1 s. 1—7.

Siemianowski A. Spór o aktualną wartość tomizmu. Więź 1963 nr 11/12 s. 30—39.

Sviták I., Průcha M. Marksizm i sprawa człowieka (na międzynarodowym sympozjum filozoficznym w Dubrowniku). Zesz. Arg 1963 nr 5/6 s. 152—174 .

Śliwa P. Problem bezpośredniego realizmu świata zewnętrznego na gruncie egzystencjalizmu tomistycznego. RFil T. 11 1963 z. 1 s. 55—71.

Wilkanowicz St. O niektórych przyczynach niepowodzeń personalizmu. Znak 1963 nr 11 s. 1302—1313.

Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących

Czarniawski H. Teoria podświadomości Edwarda Abramowskiego. (Spraw. z działalności Tow. Literackiego im. A. Mickiewicza. Oddział Częstochowski) Częstochowa 1963 bibl. s. 8.

Kotarbiński T. Kazimierz Ajdukiewicz (1890—1963). StLo T. 14 1963 s. 7—9, il.

Sawicki M. Bibliografia prac Czesława Białobrzeskiego. ŻMy 1963 nr 11/12 s. 76—8.

Sawicki M. Czesław Białobrzeski i jego filozofia fizyki. W X-tą rocznicę zgonu. ŻMy 1963 nr 11/12 s. 43—59, il.

Bibliografia prac prof. dra Stefana Błachowskiego. PrzPs 1963 nr 6 s. 63—6.

Hornowski B. Życie i działalność prof. dra Stefana Błachowskiego. PrzPs 1963 nr 6 s. 7—29.

Koebeke Fr. Słowo wstępne na uroczystej Akademii ku czci prof. dra Stefana Błachowskiego. *PrzPs* 1963 nr 6 s. 5—6.

Kowalski St. Prace profesora dra Stefana Błachowskiego z dziedziny psychologii rozwojowej i wychowawczej. *PrzPs* 1963 nr 6 s. 41—58.

Lewicki A. Prace Stefana Błachowskiego z dziedziny psychologii klinicznej. *PrzPs* 1963 nr 6 s. 30—40.

Smielowski T. Zamiłowania artystyczne prof. dra Stefana Błachowskiego. *PrzPs* 1963 nr 6 s. 59—62.

Gella A. Fatum Ludwika Gumpłowicza. *StSo* 1963 nr 4 s. 174—181.

Gawecki B. J. Heinrich Władysław. *PSB T. IX* s. 349—50.

Nawroczyński B. Hessen Sergiusz. *PSB T. IX* s. 487—8.

Gawecki B. J. Hoene-Wroński Józef Maria. *PSB T. IX* s. 558—60.

Adamezyk St. O. Piotr Hoenen SJ (1880—1961). Wspomnienie pośmiertne oraz bibliografia prac. *RFil T. 11* 1963 z. 3 s. 109—112.

Ciechanowska Z. Horodyski Władysław, Henryk, Franciszek. *PSB T. X* s. 9.

Wrzosek A. Horoszkiewiczówna Walentyna. *PSB T. X* s. 13—4.

Czeżowski T. Igel Salomon. *PSB T. X* s. 145—6.

Czerniatowicz J., Nadolski Br. Iłowski Stanisław. *PSB T. X* s. 160—1.

Stępień A. Ocena metodologicznej analizy istnienia u Romana Ingardena. *SKUL* 1962 nr 13 s. 37—9.

Wyka K. Irzykowski Karol. *PSB T. X* s. 166—70.

Red. Jakub z Paradyża. *PSB T. X* s. 363—4.

Dąbska I. Jakubisiak Augustyn. *PSB T. X* s. 374—5.

Miąso J. Ludwik Krzywicki. Działalność i ideologia oświatowa. *Wwa* 1964 *PZWS* s. 145 il. portr., zł 11,—

W setną rocznicę urodzin Ludwika Krzywickiego 1859—1959. *Wwa* 1959 *SGPiS* bibl. s. 32.

Bauman Z. Stanisław Ossowski. *Arg* 1963 nr 46 s. 3 il.

J. G. Prof. Stanisław Ossowski. *ŻWa* 1963 nr 266 s. 5.

Nowak St. Pamięci Stanisława Ossowskiego. *PrzSoc* 1963 nr 2 s. 7—12.

Skórzyński Z. Uczony i obywatel. *Więź* 1963 nr 11/12 s. 40—9, il.

Strzelecki J. Mój nauczyciel. *Kult* 1963 nr 27 s. 5 il.

Strzelecki J. Wspomnienie o Stanisławie Ossowskim. *ŻWa* 1963 nr 275 s. 3.

Plużański T. Teilhard de Chardin. *Wwa* 1963 *WP* s. 213 il. portr. bibl., zł 15,—

Stróżewski Wł. Na marginesie „Człowieka” Teilharda de Chardin. *Znak* 1963 nr 11 s. 1314—1338.

Wolniewicz B. Ludwig Wittgenstein. (Informacja biograficzna i bibliograficzna). *RuFi* 1963 nr 1 s. 8—17.

Porębina G. Aleksander Woronski. Poglądy estetyczne i krytycznoliterackie 1921—1928. *Wr* 1964 *Ossol.* *Wyd. PAN* s. 146, bibl., zł 25,—

Tomaszewski T. Prof. dr Maria Żebrowska. *PsWy* 1963 nr 5 s. 387—93 il.

Metafizyka

Zagadnienia ogólne

Adamezyk St. Psychologia metafizyczna. *SKUL* 1962 nr 13 s. 40—2.

Gilson E. Byt i istota. Przeł. z franc. P. Lubicz i J. Nowak. *Wwa* 1963 *Pax* s. 330, zł 80,—

Osiński Wł. Antropologia filozoficzna. Nowa nauka o człowieku. *Znak* 1963 nr 11 s. 1253—1271.

Poszczególne zagadnienia

Bauman Z. Byt i powołanie człowieka. *Zesz. Arg* 1963 nr 5/6 s. 46—57.

Bejze B. Analogia w metafizycznym poznaniu Boga, RFil T. 11 1963 z. 1 s. 41—53.

Elzenberg H. Kłopot z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu. Kr 1963 Znak s. 465, zł 50,—

Herbut J. O formalnym ujęciu analogii transcendentnej, RFil T. 11 1963 z. 1 s. 25—40, rys.

Mrówczyński T. Chrześcijańskie odkrycie indywidualności i osobowości. Zesz. Arg 1963 nr 5/6 s. 35—45.

Perspektywy badań nad osobowością. Zesz. Arg 1963 nr 5/6 s. 81—94.

Historia i filozofia nauki

Kiedrow B. M. Wzajemne stosunki nauk przyrodniczych i społecznych. tł. z ros. Wych 1963 nr 18 s. 38—43.

Logika i metodologia

Historia i zagadnienia ogólne

Bibliografia książek z zakresu logiki wydanych w latach 1961—1962. StLo T. 14 1963 s. 385—388.

Przegląd czasopism. (Streszcz. art. z czas. obcych). StLo T. 14 1963 s. 351—383.

Systemy i podręczniki

Lubnicki N. Zarys logiki. Semantyka i logika formalna. L 1964 UMCS s. 130 rys. powiel.

Poszczególne zagadnienia

Dąbska I. O pewnych sposobach uzasadniania zdań o zdarzeniach przyszłych. SKUL 1962 nr 13 s. 39—40.

Gordon M. O usprawiedliwieniu indukcji. Wwa 1964 PWN s. 378 rys., zł 50,—

Jordan Z. O logicznym determinizmie. StLo T. 14 1963 s. 59—98.

Kaczorowski St. O liczbach kardynalnych. StLo T. 14 1963 s. 11—58.

Kamiński St. Czym są w filozofii i w logice tzw. pierwsze zasady? RFil T. 11 1963 z. 1 s. 5—23.

Koj L. Zasada przezroczystości a antynomie semantyczne. StLo T. 14. 1963 s. 227—254.

Mazierski St. Prawa przyrody jako uogólnienia indukcyjne. RFil T. 11 1963 z. 3 s. 15—30.

Przełęcki M. O pojęciu zdania analitycznego. StLo T. 14 1963 s. 155—182.

Steczkowski J. Uwagi o metodach ilościowych w naukach. ZeNa WSE Krak. 1963 nr 25 s. 3—17.

Wójcicki R. Analityczne komponenty definicji arbitralnych. StLo T. 14 1963 s. 119—154.

Wójcicki St. Zasady eksperymentu. Wwa 1964 MON s. 287 tabl. 1 il. tab. bibl., zł 42,—

Cybernetyka

Berg A. Filozoficzne problemy cybernetyki. Tł. z ros. Arg 1963 nr 44 s. 2.

Cybernetyka a wartości humanistyczne. Fragm. wypowiedzi: H. Greniewski, Wł. Krajewski, J. Kuczyński, St. Manczarski, W. Marciszewski, M. Mazur, T. Tomaszewski, K. Szaniawski, Sz. Szczeniowski. Arg 1963 nr 49 s. 1—16.

Greniewski H. Zamiar i wykonanie. Elementarz cybernetyki planowania. Wwa 1964 POPOP PAN s. 50 tabl. 1 rys. tab. bibl.

Kempisty M. Binarne sprzężenia zwrotne. StLo T. 14 1963 s. 255—342 rys. tabl. wykrl.

Mazur M. Cybernetyczne zagadnienia myślenia. Przegląd Elektrotechniczny 1963 z. 11 s. 413—419 rys. tab. wykrl.

Psychologia

Historia i zagadnienia ogólne

Roczniki Filozoficzne. T. 11 z. 4: Psychologia. L KUL s. 107, zł 25,—

Guilford J. P. Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice. Wyd. 2 (Tł. z ang. J. Wojtyński) Wwa 1964 PWN s. 570 rys. tab., zł 56,—

Mienczinskaja N. A. Kierunki zainteresowań badawczych Instytutu Psycholo-

gii ANP RFSRR. Tł. z ros. Wych 1963 nr 18 s. 33—34.

Muszyński H. Eksperyment na cenzurowanym. W sprawie krytycznych uwag Z. Zaborowskiego na temat eksperymentu A. Malewskiego. StSo 1963 nr 4 s. 167—173.

Okóń J. Analiza czynnikowa w psychologii. Wyd. 2 Wwa 1964 PWN s. 375 rys. tab. bibl., zł 30,—

Reykowski J. Metodologiczne problemy psychologii współczesnej. Wwa 1964 PWN s. 281 bibl., zł 26,—

Rubinštejn S. L. Zasady i drogi rozwoju psychologii. Przeł. z ros. E. i J. Flesznerowie. Wwa 1964 PWN s. 114, zł 45,—

Skorny Z. Obserwacje i charakterystyki psychologiczne. Wyd. 2 Wwa 1964 PZWS s. 167 tab. bibl., zł 11,50.

Zjawiska psychiczne

Budohowska W. Analiza błędów powstających pod wpływem hamowania retroaktywnego i proaktywnego. StPs T. 5 1963 s. 195—205.

Ekel J. Zależność szybkości podejmowania decyzji od redundacji sygnałów. StPs T. 5 1963 s. 104—131 tab. wykr.

Gblewiczowa M. Zależność czasu reakcji od ilości sygnałów ostrzegawczych oraz od odstępów czasowych między nimi. StPs T. 5 1963 s. 184—194 tab. wykr.

Kreiner J. Zmysły. Wwa 1964 WP s. 207 tab., zł 12,—

Kurez I. Generalizacja semantyczna ruchów dowolnych. StPs T. 5 1963 s. 5—72 tab. wykr.

Włodarski Z. Pamięć jako właściwość poszczególnych analizatorów. Wwa 1964 PWN s. 121 rys. tab. bibl., zł 27,—

Psychopatologia

Dąbrowski K. O dezintegracji pozytywnej. Szkic teorii rozwoju psychicznego człowieka poprzez nierównowagę psychiczną, nerwowość, nerwice i psycho-nerwice. Wwa 1964 PZWL s. 245 bibl., zł 37,—

Jaroszyński J. Współczesne poglądy na choroby psychiczne. Wwa 1964 PWN s. 125 bibl., zł 10,—

Sękowska Z. Poznawanie świata przez niewidomych i ociemniałych. SKUL 1962 nr 13 s. 70—3.

Wallen R. W. Psychologia kliniczna. Z ang. tł. A. Kottas, E. Turska. PWN s. 360 il. tab. bibl., zł 60,—

Psychologia jednostek i typów, psychologia społeczna

Baley St. Wprowadzenie do psychologii społecznej. Wyd. 3 Wwa 1964 PWN s. 227 zł 30,—

Choynowski M. Metody i wyniki psychologii przemysłowej. Wr 1964 Ossol Wyd. PAN s. 99 il. tab. bibl. powiel., zł 10,—

Biegeleisen-Zelazowski Br. Zarys psychologii pracy. Wwa 1964 PWN s. 326 portr. 1 il. tab. bibl., zł 60,—

Frankiewicz B. Psychologia pracy w NRD. Hutnik 1963 nr 11 s. 351—4.

Kleszczycka L. Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości. Wwa 1964 SGGW s. 168 bibl. powiel., zł 12,—

Malewski A. O zastosowaniach teorii zachowania. Wwa 1964 PWN s. XI, + 186 portr. 1 tab. bibl., zł 22,—

Reykowski J. Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej. Wybór i oprac.... Wwa 1964 PWN s. 237 bibl., zł 25,—

Sękowska Z. Psychologia w rewalidacji inwalidów. SKUL 1962 nr 13 s. 86—8.

Temerson H., Wieliczański H. Rola psychologa w społecznej służbie zdrowia. Zdrowie Publiczne 1963 nr 11 s. 523—6.

Rozwój psychiczny człowieka

Babska Z. Etapy rozwoju poznania stosunku identyczności w latach przedszkolnych. PsWy 1963 nr 5 s. 472—81 tab. wykr.

Babska Z. Persewercja pozycji przedmiotów jako podstawy wyboru w zależności od wieku dzieci. StPs T. 5 1963 s. 153—183 tab. wykr.

Babska Z. Uprzywilejowanie pozycji przedmiotów jako podstawy wyboru u dzieci przedszkolnych. *StPs T.* 5 1963 s. 132—157 tab. wykr.

Franus E. Zagadnienie czynników reakcji strachu małych dzieci w kontaktach ze zwierzętami. *PsWy* 1963 nr 6 s. 150—73 il. tab.

Etyka i teoria postępowania

Historia i zagadnienia ogólne

Roczniki Filozoficzne. T. 11 z. 2: Etyka. *L KUL* 1963 s. 121, zł 25,—

Copleston Fr. Osoba ludzka w filozofii współczesnej. *Tł. z ang. H. B. Znak* 1963 nr 11 s. 1283—1301.

Strzeszewski Cz. Obowiązki i cele pracy ludzkiej w filozofii społecznej św. Tomasza z Akwinu. *RFil T.* 11 1963 z. 2 s. 33—42.

Styczeń T. Możliwość etyki naukowej u Johna Locka. *RFil T.* 11 1963 z. 2 s. 87—109.

Szymański Wl. Problematyka dobra w Enneadach Plotyna. *RFil T.* 11 1963 z. 2 s. 5—13.

Poszczególne zagadnienia

Chojnacki J., Zieleniewski J. O efekcie organizacyjnym. *Wwa* 1964 POPOP PAN s. 79 rys. tab. bibl.

Elzenberg H. Przeciwno hedonizmowi. *RuFi* 1963 nr 1 s. 47—54.

Elzenberg H. Realizm praktyczny w etyce a naczelne wartości życia ludzkiego. *RuFi* 1963 nr 1 s. 54—60.

Inlender B. Społeczne uwarunkowanie moralności jako problem w etyce normatywnej. *ColTh* 1963 fasc. 1/4 s. 8090.

Jankowski H. Cele i środki. — Sprawy drażliwe. *Arg* 1963 nr 46—47 s. 5.

Jankowski H. Drogowskazy. *Wyd. 2 uzup.* *Wwa* 1964 KsiW s. 210 portr., zł 12,—

Jankowski H. Jednostka, moralność, socjalizm. *Wyd. 2 popr.* *Wwa* 1964 KsiW s. 71, zł 3,—

Misiak Wl. Metodyka społecznej dobrej roboty. *Wr* 1964 Dolnośląskie Tow. Oświatowe s. 30 bibl. powiel.

Sokołow E. W. Obowiązek moralny a budowa komunizmu. *Tł. z ros. Wych* 1963 nr 18 s. 20—4.

Witek St. Dynamiczna koncepcja życia moralnego. *ZeNaKUL* 1963 nr 4 s. 51—65.

Zieleniewski J. Sprawność działania.—
Kowalewski St. Organizacja jako cecha niektórych przedmiotów złożonych. *Wwa* 1964 POPOP PAN s. 45.

Estetyka oraz teoria sztuki i literatury

Dąbska I. Milczenie jako wyraz i jako wartość. *RFil T.* 11 1963 z. 1 s. 73—9.

Dziemidok B. Społeczna rola komunizmu. *StSo* 1963 nr 4 s. 119—144.

Makota J. O klasyfikacji sztuk pięknych. *Z badań nad estetyką współczesną.* *Kr* 1964 WL s. 283 rys. bibl., zł 40,—

Markiewicz H. Prawa naukowe w historii literatury. *SPAN* 1963 z. 2 s. 33—5.

Mayenowa M. R. Założenia poetyki lingwistycznej. *SPAN* 1963 z. 2 s. 25—6.

Filozofia społeczeństw i nauk społecznych

Historia i zagadnienia ogólne

Bachitow M. S. Problem przyczynowości w socjologii i krytyka funkcjonalizmu. *Tł. z ros. ZeTe* 1963 nr 12 s. 67—75.

Bauman Z. Socjologia na co dzień. *Wyd. 2 Wwa* 1964 Iskry s. 209 rys., zł 9,—

Bauman Z. Wizje ludzkiego świata. *Studia nad społeczną genezą i funkcją socjologii.* *Wwa* 1964 KsiW s. 607, zł 55,—

Becker H., Barnes H. E. Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii. *Historia i interpretacja ludzkich pojęć o współżyciu ludzi.* Cz. 1 *Tłum. J. Szacki i in.* *Wwa* 1964 KsiW s. 590, zł 80,—

Gostkowski Z. Socjologia w Meksyku. *KuSp* 1963 nr 4 s. 215—225.

Jakubczak Fr. O dokumentach pamiętnikarskich jako materiale źródłowym dla socjologii. *PrzSoc. T.* 17 1963 nr 2 s. 68—90.

Karpiński J. Socjologiczne i metodologiczne spojrzenie na socjologię. *StSo* 1963 nr 4 s. 45—55.

Krawczyk Z. Antyracjonalizm i krytyka zjawisk alienacji w socjologii Edwarda Abramowskiego. *KuSp* 1963 nr 4 s. 57—69.

Podgórecki A. Socjotechnika. *StSo* 1963 nr 4 s. 27—44.

Szlezinger M. Podstawy filozoficzne doktryny społecznej Róży Luksemburg. *StSo* 1963 nr 15 s. 59—134.

Wiatr J. Nauki polityczne: charakter i perspektywy. *KuSp* 1963 nr 4 s. 3—10.

Wiatr J. Społeczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej. Wwa 1964 PWN s. 517 bibl., zł 36,—

Wiatr J. Stan i kierunki socjologii. Finlandia, *KuSp* 1963 nr 4 s. 212—15.

Wiatr J. Współczesna socjologia polska. *ŻSzW* 1963 nr 12 s. 57—69.

Zawadzki S. Spór o istotę dyktatury proletariatu. *PiP* 1963 z. 11 s. 664—76.

Poszczególne zagadnienia

Pawłowski T. Wskaźniki w naukach społecznych. *PrzSoc. T.* 17 1963 nr 2 s. 43—67.

Rybicki P. Zrzeszenia jako problem socjologiczny. *SPAN* Kraków 1963 z. 1 s. 223—6.

Turowski J. Studium socjologiczno-urbanistyczne miasta. *StSo* 1963 nr 4 s. 97—117 tab.

Wiatr J. Socjologia wojska. Wwa 1964 *MON* s. 342 rys. tab., zł 42,—

Wiśniewski W. Wpływ sposobu stawiania pytań w ankiecie na rodzaj odpowiedzi. Eksperyment metodologiczny. *StSo* 1963 nr 4 s. 57—71 tab.

Władyka M. Metodologiczne podstawy socjologii wiedzy E. Durkheima. *SPAN* 1963 z. 2 s. 97—8.

Ziólkowski J. Socjologia miasta. Wwa 1964 Arkady s. 31 rys. tab. bibl., zł 10,90.

Filozofia prawa i państwa

J. Ś. Kronika Instytutu Nauk Prawnych PAN. *PiP* 1963 z. 11 s. 791—2.

Groszyk H. O trudnościach metodologicznych francuskiej nauki politycznej. (W poszukiwaniu przedmiotu i metody). *AUMCS Sect. G* v. 10 1963 s. 259—316.

Piwowarski Wł. Podstawowe społeczne zasady prawa naturalnego. *RFil T.* 11 1963 z. 2 s. 111—121.

Savigny Fr. K. O powołaniu naszych czasów do ustawodawstwa i nauki prawa. Z niem. przeł. i wstępem opatrzył K. Opałek. Wwa 1964 PWN s. 182, zł 25,—

Winowski L. Koran. Jego powstanie i znaczenie jako źródła prawa islamu. *RTe T.* 10 1963 z. 4 s. 197—213.

Filozofia gospodarcza

Napoleoni Cl. Myśl ekonomiczna XX wieku. Tł. z włos. B. Wścieklica. Wwa 1964 PWN s. 283, zł 20,—

Sweezy P. M. Teoria rozwoju kapitalizmu. Zasady marksistowskiej ekonomii politycznej. Wyd. 4. Tł. z ang. E. Lipiński. Wwa 1964 PWN s. 597 rys. tab. bibl., zł 39,—

Filozofia kultury

Gierek E. Nauka i społeczeństwo. Wwa 1964 *KsiW* s. 57, zł 2,—

Kłoskowska A. Kultura masowa. Krytyka i obrona. Wwa 1964 PWN s. 482, zł 45,—

Kunowski St. Wpływ techniki na osobowość człowieka. *ZeNaKUL* 1963 nr 4 s. 37—50.

Ossowski St. Zoologia społeczna i różnicowanie kulturowe. *StSo* 1963 nr 4 s. 5—25.

Turowicz J. Chryścijanin w dzisiejszym świecie. *Kr* 1963 *Znak* s. 354, zł 45,—

Filozofia wychowania

Dyskusje, zjazdy, zagadnienia ogólne

Atutow P. R. Cybernetyka a pedagogika. Tł. z ros. *Wych* 1963 nr 19 s. 40—2.

Kotłowski K. Podstawowe prawidłowości pedagogiki. Wr 1964 Ossol s. 187 rys, tab. bibl., zł 20,—

Kunowski St. Co współczesna pedagogika mówi o wychowaniu. HD 1963 nr 4 s. 238—244.

Suchodolski B. Nowe zjawiska w pedagogice radzieckiej. Wych 1963 nr 18 s. 2—5.

Suchodolski B. O perspektywach pedagogiki. Rozm. przepr. M. Kozakiewicz. ZWa 1963 nr 295 s. 3.

Szczerba W. Przedmiot i zadania nauk pedagogicznych. Ruch Pedagogiczny 1963 nr 6 s. 34—48.

Podręczniki, wydania pism, opracowania zbiorowe

Grzegorzewska M. Wybór pism. Wwa PWN s. 358, zł 55,—

Poszczególne zagadnienia

Bartecki J. Aktywizacja procesu nauczenia poprzez zespoły uczniowskie. Wyd. 2 popr. i rozsz. Wwa 1964 PWN s. 305 il. tab. bibl., zł 30,—

Bruner J. S. Proces kształcenia. Tł. z ang. Posłowie K. Lech. Wwa 1964 PWN s. 120 bibl., zł 10,—

Kotarbiński T. Wychowanie moralne w programie socjalistycznym. Arg 1963 nr 51/52 s. 1, 10—11.

Nowacki T. Wychowanie a cywilizacja techniczna. Szkice o wychowaniu politechnicznym. Wwa 1964 KsiW s. 330 rys. tab., zł 28,—

Putkiewicz Z. Rola schematów w procesie uczenia się. PsWy 1963 nr 5 s. 446—454.

Suchodolski B. O filozofii człowieka, o sytuacji w naukach pedagogicznych, o eksperymentach szkolnych i polityce oświatowej. Rozm. przepr. W. Pomykała. Kult 1963 nr 21 s. 1, 11.

Wojciechowski K. Zagadnienie pedagogiki pracy. KuSp 1963 nr 4 s. 71—83.

Filozofia historii i nauk historycznych

Toynbee A. J. Wojna i cywilizacja. Wyboru z „A study of history” dokonał

A. V. Fowler. Przeł. z ang. I. J. Dehnel. Wwa 1963 Pax s. 175, zł 30,—

Filozofia przyrody i medycyny

Białobrzęski Cz. Problem uwarstwienia rzeczywistości. ŻMy 1963 nr 11/12 s. 60—9.

Białobrzęski Cz. Synteza filozoficzna i metodologiczna nauk przyrodniczych. ŻMy 1963 nr 11/12 s. 70—5.

Hurwie J. Budowa materii. Wyd. 2 Wwa 1964 PWN s. 196 rys. tab. bibl., zł 20,—

Kłósak K. Czy mamy dowód filozoficzny za początkiem czasowym wszechświata? RFil T. 11 1963 z. 3 s. 31—44.

Stęślicka W. Rodowód człowieka uzupełniony. Wwa 1964 PWN s. 152 tabl. 1 il. tab. mapy, bibl., zł 10,—

Szumilewicz I. O kierunku upływu czasu. Wwa 1964 PWN s. 127 rys. bibl., zł 14,—

Thomson W. A. R. Myśl badawcza w medycynie. Z ang. przeł. W. Filipowicz i T. Klimowicz. Wwa 1964 PWN s. 247 il., zł 25,—

Filozofia religii

Bednarek H. Czy wiara równa się irracjonalizmowi? Kier 1963 nr 51/52 s. 4.

Hoffmann K. Nowa dyscyplina teologiczna: teologia ekumeniczna. ZeNaKUL 1963 nr 4 s. 72—3.

Kamiński St. O dyskusji w sprawie naukowego charakteru teologii. SKUL 1962 nr 13 s. 46—51.

Klak T. Religioznawstwo — nauka o religii. HD 1963 nr 4 s. 218—24.

Margul T. Wilhelm Schmidt (1868—1954) i szkoła kulturowohistoryczna w religioznawstwie katolickim. Euh 1963 nr 6 s. 29—43.

Markiewicz St. Sprzeczności we współczesnym katolicyzmie. Wwa 1964 KsiW s. 246, zł 10,—

Nowicki A. Ateizm. Wwa 1964 Iskry s. 141 bibl., zł 8,—

Prace w językach obcych
drukowane w czasopismach
polskich

Kalinowski J. La norme, l'action et la théorie des propositions normatives. *StLo T. 14* 1963 s. 99—117.

Kubiński T. A proof of consistency of Borkowski's logical system containing Peano's arithmetic. *StLo T. 14* 1963 s. 197—225.

Łoś J. Semantic representation of the probability of formulas in formalized theories. *StLo T. 14* 1963 s. 183—196.

Seidler G. L. Political thought in the period of transition (1350—1450). *AUMCS Sect. G. v. 10* 1963 s. 1—52.

b) Prace w językach obcych

(zestawił Leon Gumański)

Filozofia w ogóle

Bibliografia, słowniki, zjazdy, organizacje

A Patristic Greek Lexicon. Edited by G. W. H. Lampe. Fasc. 2; βαρβαρῶν—εὐσυνταθῆτως
Oxford, Clarendon Press, 1962, 289—576 p., 84 s.

Filosofskij slovar. Red. M. M. Rozental i P. F. Judin, Moskwa, Politizdat, 1963, 544 p.

Kratkij slovar po estetike. Red. M. F. Ovsjannikov i V. A. Razumnoj. Moskwa, Politizdat, 1963, 542 p.

Vtoroj s'ezd Obščestva Psichologov. Leningrad 1963, Tezisy dokladov. Vypusk 1—5, Moskwa, Akad. Pedag. Nauk, 1963.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Durant (William James), *Outlines of Philosophy.* Plato to Russell. London, Ernest Benn, 1962, 471 p., 12 s. 6 d.

Publikacje zbiorowe

Contemporary American Philosophy. Personal statements by G. H. Palmer (and others). Adams (George Plimpton) and Montague (William Pepperell) eds. (2 vol.). New York, Russell & Russell, 1962, 450 p., 447 p., 15 doll.

Wydania i przekłady dzieł

Aristotelis Parva naturalia. Graece et latine. Edidit, versione auxit, notis illustravit Paulus Siwek S. J. (Collectio Philosophica Lateranensis cura Pontificiae Universitatis Lateranensis, 5). Romae, Desclée & Cie, 1963, XXVIII + 376 p.

Aristotle, politics, books, 3—4. Tr. with introd. and comments by Richard Robinson (Clarendon Aristotle ser.). Fair Lawn (N. J.), Oxford Univ. Press, 1962, XXX + 128 p., 2.90 doll.; London, Amen House, 18 s.

Brentano (Franz), *Geschichte der griechischen Philosophie* (Nach d. Vorlesungen über Geschichte d. Philosophie aus d. Nachlass hrsg. von Franziska Mayer-Hillebrand). Bern u. München, Francke, 1963, LXIII + 396 p., 39 DM.

Bruno (Giordano), *Jordani Bruni Nolani Opera latine conscripta.* Faks.-Neudr. d. Ausg. von Fiorentino, Tocco u. a. Neapel u. Florenz 1879—1891, 3 Bde in 8 Teilen. Bd. 1, T. 1—4. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann, 1962, LXVIII + 398 p., 484 p., VII + 361 p., IV + 257 p., 36 DM.

Bruno (Giordano), *Jordani Bruni Nolani Opera latine conscripta.* Faks.-Neudr. d. Ausg. von Fiorentino, Tocco u. a. Neapel u. Florenz 1879—1891. 3 Bde in 8 Teilen. Bd 2, T. 2—3. Bd 3. Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommann, 1962, IV + 366 p., VI + 404 p., LXIV + 706 p., 35 DM.

Camus (Albert), *Oeuvres complètes.* Préface de Jean Grenier. Vol. I: Récits et romans. Vol. II: Essais Littéraires. Vol. III: Essais philosophiques. Monaco, A. Sauret, 1962, 453 p., 327 p., 471 p., 132 f.f.

Cassirer (Ernst), *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (Fotomechan. Nachdr. d. 1. Aufl., Leipzig u. Berlin 1927. 2., unveränd., Aufl.). (Studien d. Bibliothek Wartburg, 10). Darmstadt, Wissenschaftl. Buchgesellschaft, 1963, 458 p., mit Abb.

Conrad Martius (Hedwig), *Schriften zur Philosophie* (Im Einverständnis mit d. Verf. hrsg. von Eberhard Avé-Lallement). Bd I: Arbeiten aus den Jahren 1927—1935, München, Kösel, 1963, 458 p., 38.50 DM.

Descartes, *Correspondance,* publiée avec une introduction et des notes par

Charles **Adam** et Gerard **Milhaud**. T. VIII et dernier. Paris, Presses Universitaires de France, 1963, 396 p., 36 f.f.

Diderot (Denis), Correspondance complète. Recueillie, établie et annotée par Georges **Roth**. T. IX. Paris, Edit. de Minuit, 1963, 263 p., 18 f.f.

Hobbes (Thomas), The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury. Now first coll. and ed. by William **Molesworth**. Repr. Vol. I—XI. I: Repr. of the ed. 1839. II: Repr. of the ed. 1841. III: Repr. of the ed. 1839. IV: Repr. of the ed. 1840. V: Repr. of the ed. 1841. VI: Repr. of the ed. 1840. VII: Repr. of the ed. 1845. VIII: Repr. of the ed. 1843. IX: Repr. of the ed. 1843. X: Repr. of the ed. 1844. XI: Repr. of the ed. 1845. Aalen, Scientia Verl. 1962, XII + 532 p., XXIV + 319 p., XII + 714 p., XVI + 460 p., 455 p., 536 p., 472 p., XXXII + 518 p., CCXX + 500 p., 46 Bl., Halbleder zus. 680 DM., zus. mit Hobbes: Opera Latina, 1000 DM.

Hobbes (Thomas), Thomae Hobbes Malmesburiensis Opera philosophica, quae Latine scripsit omnia. In unum corpus nunc primum collecta studio et labore Guilelmi **Molesworth**. Reprint of the edition 1839—45. Vol. I—V. Aalen, Scientia, 1961, XCIX + 432 p., VIII + 569 p., 522 p., CXLIV + 480 p., Halbleder zus. 380 DM., zus. mit Hobbes: English Works, 1000 DM.

Hugo of Saint Victor, Hugh of Saint Victor Selected Spiritual Writings, tr. by a religious of C.S.M.V. with an introduction by Aelred **Squire** (Classics of the contemplative life). New York, Harper & Row, 1963, 196 p., 5 doll.

Ibn Gabirol (Solomon ben Judah), The Fountain of Life (Fons vitae). Tr. from the latin by Harry E. **Wedek**, with an introd. by Theodore E. **James**. Abr. ed. New York, Philosophical Lib., 1962, 133 p., 4.75 doll.

Jean Gerson, Oeuvres complètes. Introduction, texte et notes par Mgr **Glorieux**. Vol III: L'oeuvre magistrale (87—105). Paris, Tournai, Desclée & Cie, 1962, XXVI + 342 p., 270 f. b.

Kant (I.), Sočinenija v šesti tomach. T. I: Red. V. F. **Asmus**, A. V. **Gulyga**, T. J. **Ojzerman**. Moskwa, Izd. „Myśl”, 1963, 543 p.

Leibniz (G. W.), Mathematische Schriften. Hrsg. von C. I. **Gerhardt**. Bd III, 2. Bd IV (Reprograf. Nachdr.). Hildesheim, Gg Olms, 1962, 994 p. 539 p., 58 DM.

Leibniz (G. W.), Mathematische Schriften. Hrsg. von C. I. **Gerhardt**. Bd V, VI, VII (Reprograf. Nachdr.). Hildesheim, Gg Olms, 1962, 418 p., 514 p., 393 p., 58 DM.

Leibniz (G. W.), Der Briefwechsel von Gottfried Wilhelm Leibniz mit Mathematikern. Hrsg. von C. I. **Gerhardt**. (Reprograph. Nachdr. d. Ausg. Berlin 1899). Hildesheim, Gg Olms, 1962, 760 p., 98 DM.

Meimonides. The Code of Maimonides; 14 bks, bk. 6: The Book of Asseverations. Tr. from the Hebrew by B. D. **Klien** (Yale univ. Yale Judaica ser., 15). New Haven, Yale Univ. Press, 1962, XXV + 273 p., 6.50 doll.

Maimonides, The Guide for the Perplexed. Tr. from Arabic by M. **Friedländer**. 2-d., rev. Gloucester (Mass.), Peter Smith, 1962, 414 p., 3.75 doll.

Malebranche, Recherche de la vérité, où l'on traite de la nature et de l'esprit de l'homme et de l'usage qu'il en doit faire pour éviter l'erreur dans les sciences (Livre I—III). Edité par Geneviève **Rodis-Lewis** Avant-Propos de Henri **Gouhier** (Oeuvres complètes, I) (Bibliothèque des textes philosophique). Paris, J. Vrin, 1962, XXXVIII + 538 p., 63.90 f.f.

Montaigne, Essais. Introduction et index par Maurice **Raf**. T. I—III (Coll. „Classiques Garnier”). Paris, Garnier, 1963, 836 p., 780 p., 24 f.f.

Nicolaus Cusa, Opera ex officina Ascensiana, Paris 1514. Unveränderter Nachdruck. Frankfurt a. Main, Minerva G.m.b.H., 1962, 1230 p., 250 DM.

Nicolaus Cusanus, Unity and Reform, sel. writings. Ed. by John Patrick **Dolan**. Notre Dame (Ind.), University of Notre Dame Press, 1962, 260 p., 6.50 doll.

Pavlov (Todor), Izbrannye filozofskie proizvedenija. Perevod s bolgarskogo. T. IV: Estetika. Moskwa, Izd. Inostr. Liter, 1963, 845 p.

Procli Philosophi Platonici Opera inedita quae olim e codd. mss. parisinis italicisque vulgaverat nunc secundus curis emendavit et auxit Victor **Cousin**, Pari-

siis 1864. Unveränderter Nachdruck: Frankfurt a. Main, Minerva G.m.b.H., 1962, XX + 670 p., 140 DM.

Proclus Le Philosophe, Commentaire sur le Parménide, suivi du Commentaire anonyme sur les VII dernières Hypothèses, traduit pour la première fois en français, et accompagné de notes, d'une table analytique des paragraphes, et d'une traduction de **Damascius**. La vie d'Isidore ou Histoire de la philosophie, par A. Ed. **Chaignet**, 1900—1903. Unveränderter Nachdruck: Frankfurt, a. Main, Minerva G.m.b.H., 1962, X + 340 p., 407 p., XVI + 375 p., 160 DM.

Rousseau (Jean-Jacques), The Political Writings of Jean-Jacques Rousseau. Ed. from the original mas and authentic eds. with introd. and notes by C. E. **Vaughan**. 2 vol. New York, John Willey & Sons, 5 L., 5 s.

Scheler (Max), Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre. 2., durchges. Aufl. mit Zusätzen u. kleineren Veröffentlichungen aus d. Zeit d. Schriften, hrsg. mit e. Anh. von Maria **Scheler** (Gesammelte Werke, 6). Bern u. München, Francke, 1963, 455 p., 36 DM.

Historia filozofii

Filozofia starożytna

Losev (A. F.), Istorija antičnoj estetiki (Rannaja klassika). Moskva, Vysšaja Škola, 1963, 583 p.

Merlan (Philip), Monopsychism, Mysticism, Metacosciousness, Problems of the Soul in the Neoaristotelian and Neoplatonic Tradition (Archives internationales d'histoire des idées. International archives of the history of ideas, 2). The Hague, Martinus Nijhoff, 1963, XIV + 154 p., 24.25 fl.

Nucubidze (Š. I.), Petr Iver i antičnoe filozofskoe nasledie. Problemy areopagitiki. Tbilisi, Inst. Filos. AN GSSR, 1963, 489 p.

Robin (Leon), La morale antique (Nouvelle encyclopédie philosophique). 3-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1963, VIII + 184 p., 6 f.f.

Filozofia średniowieczna

Copleston (Frederick Charles), A History of Philosophy. Vol. III: Late Me-

dieval and Renaissance Philosophy (Image bk) 2 parts. Garden City (N. Y.), Doubleday, 1963, 239 p., 320 p., each 0.95 doll.

Gründel (Johannes), Die Lehre von den Umständen der menschlichen Handlung im Mittelalter (Beiträge z. Geschichte d. Philosophie u. Theologie d. Mittelalters, Bd 39, H. 5). Münster/Westf., Aschendorff, 1963, LI + 680 p., 84 DM.

Knowles (David), The Evolution of Medieval Thought. Baltimore, Helicon Press, 1962, 356 p., 5.95 doll.; London, Longmans, Green & Co., 27 s. 6 d.

Filozofia nowożytna

Asmus (V. F.), Problema intuicji w filozofii i matematyce. Očerki istorii XVII-načalo XX v. Moskwa, Socekgiz, 1963, 312 p.

Dussort (Henri), L'École de Marbourg. Edité par Jules **Vuillemin**. Pref. par Pierre-Maxime **Schuhl** (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Paris, Presses Universitaires de France, 1963, XII + 152 p., 15 f.f.

Iz istorii filozofskoj mysli na Ukrainie. Sbornik Statej. Red. D. F. Ostrjanin (i in.). Kiev, Inst. Filos. AN USSR, 1963, 489 p.

Martin (Kingsley), French Liberal Thought in the Eighteenth Century. A Study of Political Ideas from Bayle to Condorcet. Ed. by J. P. **Mayer**. New edition. London, Phoenix House Limited, 1962, XX + 316 p., 25 s.

Stephen (Leslie), History of the English Thought in the Eighteenth Century. With a new preface by Crane **Brinton** (A Harbinger Book). 2 vol. New York, Harcourt, Brace and World, 1963, 396 p., 399 p., 2.95 doll.

Filozofia Wschodu

Levinas (Emmanuel), Difficile liberté. Essais sur le judaïsme. Paris, A. Michel, 1963, 333 p., 12 f.f.

Liu-Wu-Chi, La philosophie de Confucius. Trad. de l'angl. par R. **Baude** („Petite Bibliothèque Payot"). Paris, Payot, 1963, 224 p., 3.60 f.f.

Shcherbatskoi (Fedor Ippolitovich), Buddhist Logic. New York, Dover Pu-

blications, 1962, 2 vol., 558 p., 468 p., 2.35 doll.

Współczesne kierunki
filozoficzne

Marksizm

Gabriel'jan (G. G.), Marksistskaja logika kak dialektika i teorija poznanija. Erevan, Gosizdat ASSR, 1963, 436 p.

Kedrov (B. M.), Edinstvo dialektiki, logiki i teorii poznanija. Moskva, Gospolitizdat, 1963, 295 p.

Kopnin (P. W.), Ideja kak forma myšlenija. Kiev, Kievskij Gos. Univ. 1963, 108 p.

Myšlenije i reč. Sbornik statiej. Red. N. I. Žinkin i F. N. Semjakin. Moskva, Akad. Ped. Nauk, 1963, 272 p.

Nekotorye aktualnye voprosy marksistsko-leninskoj teorii. Sbornik statej. Red. D. I. Česnokov. Moskva, „Vysšaja Škola”, 1963, 348 p.

Nekotorye kategorii dialektiki. Sbornik statej. Red. M. N. Rutkevič i L. M. Archangelskij. Moskva, Rosvuzizdat, 1963, 133 p.

Problemy logiki i dialektiki poznanija [Oprac.] Z. Abdildin [i in.] Alma-Ata, Akad. Nauk Kaz. SSR, 1963, 388 p.

Razumnyj (V. A.), Leninskaja teorija otaženija i nekotorye teoretičeskie voprosy izobrazitelnogo isskustva. Moskva, „Sovetskij Chudožnik”, 1963, 118 p.

Spirkin (A. G.), Kurs marksistskoj filosofii, Moskva, Socekgiz, 1963, 503 p.

Trofimov (P. S.), Očerki istorii marksistskoj estetiki. Moskva, „Vysšaja Škola”, 1963, 208 p.

Inne kierunki

Anderson (John), Studies in Empirical Philosophy. Sydney, Angus & Robertson, 1962, XXIV + 389 p., 42 s.

Bachelard (Gaston), Le matérialisme rationnel (Bibliothèque de philosophie contemporaine). 2-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1963, 228 p., 12 f.f.

Čueva (I. P.), Kritika idej intuitivizma v Rossii. Moskva, Ak. Nauk SSSR, Leningr. Otdelenie, 1963, 128 p.

Sovremennyj obektyvnyj idealizm. Kritičeskie očerki, Red. G. A. Kursanov. Moskva, Socekgiz, 1963, 477 p.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących

Wartelle (André), Inventaire des manuscrits grecs d'Aristote et de ses commentateurs (Collection d'Etudes anciennes). Paris, Les Belles Lettres, 1963, 200 p., 18 f.f.

Owens (Joseph), The Doctrine of Being in the Aristotelian metaphysics. A study in the Greek Background of Mediaeval Thought. With a preface by Etienne Gilson. 2-d ed., revised. Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1963, 536 p., 8 doll.

Day (James Hoffman), and **Chambers** (Mortimer), Aristotle's History of Athenian Democracy (Calif. Univ. Publications in hist., 73). Los Angeles, Univ. of Calif. Press, 1962, 221 p., 5 doll.

Tresmontant (Claude), Introduction à la métaphysique de Maurice Blondel. Paris, Edit. du Seuil, 1963, 336 p., 18 f.f.

van den Berg (Jan Hendrik), Bolzano's Logic (Stockholm study in philosophy, 2). Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1962, 214 p., 32 Kr.

Le Chevalier (Charles), Ethique et idéalisme. Le courant néo-hégélien en Angleterre. Bernard Bosanquet et ses amis (Bibliothèque d'histoire de la philosophie). Paris, J. Vrin, 1963, 190 p., 19.10 f.f.

Diwald (Hellmut), Wilhelm Dilthey. Erkenntnistheorie u. Philosophie d. Geschichte (Veröffentlichungen d. Gesellschaft f. Geistesgeschichte, 2). Göttingen, Musterschmidt, 1963, 262 p., 26.80 DM.

Jaeger (Werner), Diokles von Karystos. Die griech. Medizin u. d. Schule d. Aristoteles. 2. Aufl. (Unveränd. Nachdr. d. 1. Aufl. 1938). Berlin, de Gruyter, 1963, VIII + 244 p., 24 DM.

Šakir-Zade (A. S.), Epikur, Moskva, Socekgiz, 1963, 223 p.

Smith (Preserved), *Erasmus: a Study of His Life, Ideals and Place in History*. New York, Dover Publications, 1962, 479 p., 2 doll.

Findlay (John Niemeyer), *Hegel: a re-examination*. New York, Collier Books, 1962, 382 p., 1.50 doll.

Rioux (Bertrand), *L'être et la vérité chez Heidegger et saint Thomas d'Aquin*. Préface par Paul Ricoeur (Université de Montréal, Faculté de Philosophie). Montréal, Presses de l'Université de Montréal. Paris, Presses Universitaires de France, 1963, XII + 272 p., 15 f.f.

Deichgräber (Karl), *Rhythmische Elemente im Logos des Heraklit* (Akademie d. Wissenschaften u. d. Literatur. Abhandlungen. Geistes- u. sozialwiss. Klasse. Jg. 1962, nr 9). Mainz, Verl. d. Akademie d. Wissenschaften u. d. Literatur; Wiesbaden, Steiner in Komm., 1963, 76 p., 7.60 DM.

Marc'Hadour (Germain), *L'univers de Thomas More. Chronologie critique de More, Erasme et leur époque (1477—1536)* (De Pétrarque à Descartes, V). Paris, J. Vrin, 1963, 588 p., 60 f.f.

Weber (Karl-Otto), *Origines, der Neuplatoniker, Versuch e. Interpretation* (Zetemata, 27), München, Beck, 1962, XVI + 164 p., 24 DM.

Goodenough (Erwin Ramsdell), *An Introduction to Philo Judaeus*. 2-d ed. rev. Oxford, Basil Blackwell & Mott, 1962, 167 p., 18 s.

Havelock (Eric Alfred), *Preface to Plato* (Belknap Press bk.; *A hist. of the Greek mind*, 1). Cambridge (Mass.), Harvard Univ. Press, 1963, 328 p., 5.75 doll.

Boyd (William), *An Introduction to the Republic of Plato*. 2-d ed. London, G. Allen, 1962, 115 p., 15 s.

Sprague (Rosamond Kent), *Plato's Use of Fallacy. A Study of the Euthydemus and Some Other Dialogues*. New York, Barnes & Noble, 1963, 106 p., 3.75 doll.; London, Routledge & Kegan Paul, 1962, 18 s.

Madaule (Jacques), *Initiation a Teilhard de Chardin* (Coll. „Tout le

monde en parle”). Paris, Edit. du Cerf, 1963, 144 p., 5.10 f.f.

Adamczyk (Stanislaus), *De existentia substantiali in doctrina S. Thomae Aquinatis*. Roma, Universita Gregoriana, 1962, XIX + 225 p., 2500 L.

Mays (Wolfe), *The Philosophy of Whitehead*. New York, Collier Books, 1962, 228 p., 1.50 doll.

Lowe (Victor Augustus), *Understanding Whitehead*. Baltimore, Johns Hopkins Press, 1962, 398 p., 6.50 doll.; Don Mills (Canada), Burns & MacEachern, 8.50 doll.

Teoria poznania

Štoff (V. A.), *Roľ modeľej v poznanií*. Leningrad, Leningr. Univ. 1963, 128 p.

Vanni Rovighi (Sofia), *Gnoseologia* (Collana „Guide di cultura”). Brescia, Morcelliana, 1963, 384 p., 2500 L.

Verloren van Themaat (Willem Anthony), *Räumliche Vorstellung und mathematisches Erkenntnisvermögen*, 1. Dordrecht, D. Reidel, 1963, X + 131 p., 22 fl.

Historia i filozofia nauki

Babosov (E. M.), *Dialektika analiza i sinteza v naučnom poznanií*. Minsk, Akad. Nauk BSSR, 1963, 350 p.

Frontiers of Science and Philosophy. Edited by Robert Garland Colodny, Carl G. Hempel, etc. (Pittsburgh, Univ. Ser. in the philosophy of science, 1) Pittsburgh, Univ. Pittsburgh Press, 1963, 238 p., 7.50 doll.

Oppenheimer (J. R.), *La science et le bon sens* (Coll. „Idées”, 30). Paris, Gallimard, 1963, 192 p., 2.90 f.f.

Robin (Leon), *La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique* (avec une bibliographie complémentaire établie par P. M. Schuhl) (Coll. „L'évolution de l'humanité”). Paris, Albin Michel, 1963, 544 p., 27 f.f.

Sarton (George Alfred Leon), *On the History of Science. Essays. Selected and edited by Dorothy Stimson*. Cambridge (Mass.), Harvard Univ. Press, 1962, 383 p., 10 doll.

Logika i metodologia

Zagadnienia ogólne, historia

Problemy logiki. Sbornik Statej. Red. P. V. Tavanec, Moskwa, Inst. Filos. AN SSSR, 1963, 151 p.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Curry (Haskell B.), Foundations of Mathematical Logic (McGraw-Hill Series in higher mathematics). New York, McGraw-Hill Book Co., 1963, XII+408 p.

Mao-Wang, A Survey of Mathematical Logic (Studies in logic and the foundations of Mathematics) Amsterdam, North-Holland Publ. Co., 1963, X+651 p., 60 fl.

Lee (Harold Newton), Symbolic Logic, an introd. textbook for non-mathematicians. London, Routledge & Kegan Paul. 1962, 356 p., 35 s.

Poszczególne kierunki

Blanché (Robert), Axiomatics, Tr. by G. B. Keene (Monograph in modern logic). New York, The Free Press of Glencoe, 1962, 65 p., 1.25 doll.

Charin (N. N.), O sootnošenii soderžani-ja i formy v matematičeskoj logike. Kirov, Kirovskij Gos. Politechn. Institut, 1963, 110 p.

Cohen (L. Jonathan), The Diversity of Meaning. New York, Herder & Herder, 1963, 340 p., 5.95 doll.

Davis (Martin), Computability and Unsolvability. New York, Toronto—London, Mc Graw-Hill bk Co., 1958, XXV+210 p.

Toms (Eric), Being, Negation, and Logic. Oxford, Basil Blackwell, 1962, VIII+124 p., 12 s. 6 d.

Psychologia

Zagadnienia ogólne, wstępy, podręczniki, historia

Brett (George Sidney), History of Psychology, Rev. ed. abr. by R. S. Peters. (Muirhead lib. of philosophy). London, George Allen & Unwin, 1962, 778 p., 60 s.

Piéron (Henri), Vocabulaire de la psychologie. Publié avec la collab. de l'Asso-

ciation des travailleurs scientifiques, 3-e éd. entièrement revue et augmentée. Paris, Presses Univ. de France, 1963, XVI+528 p., 40 f.f.

Theories of the Mind. Edited by Jordan M. Scher. New York, The Free Press of Glencoe, 1962, 748 p., 12.50 doll.

Traité de psychologie expérimentale, publié sous la direction de Paul Fraise et de Jean Piaget. Fasc. I: Histoire et méthode, par Paul Fraise, Jean Piaget et Maurice Reuchlin. Paris, Presses Univ. de France, 1963, 192. p., 12 f.f.

Traité de psychologie expérimentale, publié sous la directions de Paul Fraise et de Jean Piaget. Fasc. II: Sensation et motricité, par Henri Piéron, René Chocholle et Jacques Leplat. Paris, Presses Univ. de France, 1963, 164 p., 12 f.f.

Systemy, kierunki, metody

Ramul (K. A.), Vvedenie v metody eksperimentalnoj psichologii. Tartu, Gos. Univers, 1963, 329 p.

Zjawiska, stany, dyspozycje psychiczne

Buytendijk (F. J. J.), **Christian** (Paul) u. **Plügge** (Herbert), Ueber die menschliche Bewegung als Einheit von Natur und Geist (Beiträge z. Lehre u. Forschung d. Leibeseziehung, 14). Schorndorf b. Stuttgart. K. Hofmann, 1963, 80 p.; 4 DM.

Filosofskije voprosy fiziologii vysšej nervnoj dejatel'nosti i psichologii. Red. P. N. Fedoseev (i in.), Moskva, Ak. Nauk SSSR, 1963, 671 p.

Guilton (Jean), L'amour humain („Livre de vie”, 37). Paris, Edit. du Seuil, 1963, 256 p., 2 f.f.

La formation des raisonnements récurrentiels. Par Jean Piaget, Pierre Greco, Bärbel Inhelder, Benjamin Matalon (Etudes d'épistémologie génétique, 17). Paris, Presses Univ. de France, 1963, 324 p., 14.50 f.f.

Russier (Jeanne), La souffrance (Coll. „Initiation philosophique”, 61). Paris, Presses Univ. de France, 1963, 128 p., 4.50 f.f.

Schuhl (Pierre-Maxime), Imaginer et réaliser (Bibliothèque de philosophie con-

temporaire). Paris, Presses Univ. de France, 1963, XII+152 p., 12 ff.

Psychologia jednostek i typów,
psychologia społeczna

Le Senne (Réné), *Traité de caractérologie* (Coll. „Logós”). 7-e éd. Paris, Presses Univ. de France, 1963, XI+660 p., 20 ff.

Levitov (N. D.), *Psichologija truda*. Moskva, Učpedgiz, 1963, 340 p.

Macpherson (Jean Jay), *Four Ages of Man, the Classical Myths* (St. Martin's classics). Toronto, Macmillan Company of Canada, 1962, school edition, 211 p., 1.25 doll.

Thorpe (William Homan), *Biology and the Nature of Man* (Durham, Univ. Rid-dell memorial lectures. 33rd series 1961). Fair Lawn (N. J.), Oxford Univ. Press, 1962, 122 p., 2 doll.; London, Amen House, 12 s. 6 d.

Typologičeskie osobennosti vyššej ner-vojnój dejatel'nosti čeloveka. Sbornik statej. Red. B. M. Teplov. T. III: Moskva, Akad. Ped. Nauk, 1963, 275 p.

Teoria wartości

Bertocci (Peter Anthony) and **Millard** (Richard Marion), *Personality and the Good; Psychological and Ethical Perspectives*. New York, David McKay, 1963, XXI+711 p., 7.50 doll.

Wright (Georg Hendrik von), *The Varieties of Goodness* (Int. lib. of philosophy and scientific method). London, Routledge & Kegan Paul, 1963, 222 p., 28 s.

Etyka i teoria postępowania

Archangielskij (L. M.), *Kategorii marksistskoj etiki*. Moskva, Socekgiz, 1963, 271 p.

Drobnickij (O. G.), *Opravdanie beznравstvennosti*. Kritičeskie očerki o sovremennoj buržuaznoj etike. Moskva, Gospolitizdat, 1963, 112 p.

Ivanov (V. G.), **Rybakova** (N. V.), *Očerki marksistsko-leninskoj etiki*. Leningrad, Leningr. Univ., 1963, 232 p.

Madinier (Gabriel), *La conscience morale* (Cool. „Initiation philosophique”).

4-e éd. Paris, Presses Univ. de France, 1963, 124 p., 4.50 ff.

Estetyka i teoria sztuki

Apresjan (Z. G.), *Estetika. Bibliografija 1956—1960 g.g.* Moskva, Izd. Vseross. Teatr. Obsc., 1963, 262 p.

Belik (A.), *Estetika i sovremennost*. Očerki nekotorych aktualnych problem. Moskva, Politizdat, 1963, 191 p.

Boas (George), *The Heaven of Invention*. Baltimore, John Hopkins Press, 1963, 394 p., 6.95 doll.

Kagan (M. S.), *Lekcii po marksistsko-leninskoj estetike*. Č. 1: *Dialektika estetičeskich javlenij*. Leningrad, Leningr. Univ., 1963, 132 p.

Lukaes (Georg), *Die Theorie des Romans*. Ein geschichtsphilosoph. Versuch über d. Formen d. grossen Epik. (2., um e. Vorw. verm. Aufl.). Neuwied a. Rh., Berlin-Spandau, Luchterhard, 1963, 169 p., 14.80 DM.

Ovsjannikov (M. F.), **Smirnova** (Z. V.), *Očerki istorii estetičeskich učenij*, Moskva, Akad. Chudož. SSSR, 1963, 452 p.

Voprosy estetiki. Sbornik statej. Red. A. I. Ivanov. Saratov, Sarat. Univers., 1963, 122 p.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych

Zagadnienia ogólne, historia

Gurvitch (Georges), *La vocation actuelle de la sociologie*. T. I: *Vers la sociologie différentielle* (Bibliothèque de sociologie contemporaine). 3-e éd. refondue et augmentée. Paris, Presses Univ. de France, 1963, 512 p., 24 ff.

Macpherson (Crawford Brough), *The Political Theory of Possessive Individualism*, Hobbes to Locke. Fair Lawn (N. J.), Oxford Univ. Press, 1962, 310 p., 6.75 doll.; London, 42 s.

Stark (Werner), *The Fundamental Forms of Social Thought* (Int. lib. of sociology and social reconstruction). London, Routledge & Kegan Paul, 1962, 270 p., 32 s.

Traité de sociologie, publié sous la direction de Georges 68re **Gurvitch**. T. I:

Introduction. Problèmes de sociologie générale. Problèmes de morphologie sociale. Problèmes de sociologie économique. Problèmes de sociologie industrielle (Bibliothèque de sociologie contemporaine). 2-e éd. corrigée, Paris, Presses Univ. de France, 1963, VIII+520 p., 30 f.f.

van Nieuwenhuijze (Christoffel, Anthonie Olivier), Society as Process. Essays in Social Sciences Method (Inst. of social studies. Publication: ser. maior, 2). New York, Humanities Press, 1962, 281 p., 9 doll.; The Hague, Mouton & Co., 28 fl.

Filozofia prawa i państwa,
filozofia gospodarcza

Brinkmann (Karl), Freiheit und Verfassung. Das Wesen d. Freiheit u. Unfreiheit u ihre Berücksichtigung in e. Verfassung. Bonn, Bouvier, 1963, XVIII+426 p., 55 DM.

Del Vecchio (Giorgio), Humanité et unité du droit. Essais de philosophie juridique. Paris, Libr. générale de droit et de „jurisprudence, 1963, 30 f.f.

Englisch (Karl), Die Lehre von der Willensfreiheit in der strafrechtsphilosophischen Doktrin der Gegenwart. Vortrag (Schriftenreihe d. Juristischen Gesellschaft e. V., Berlin, H. 10). Berlin, de Gruyter, 1963, 66 p., 10 DM.

Liberty Edited by Carl J. Friedrich (Nomos, 4) (American Society for political and legal philosophy). New York, Atherton Press, 1962, 333 p., 6 doll.

Philosophy, Politics and Society. A Collection. Edited by Peter Laslett, 2nd series. Oxford, Basil Blackwell & Mott, 1962, 229 p., 25 s.

Filozofia kultury

Ideological Differences and World Order. Studies in the Philosophy and Science of the World's Cultures. New Haven, Yale Univ. Press, 1963, 486 p., 2.95 doll.; London, 21 s.

Filozofia wychowania

Kilpatrick (William Heard), Philosophy of Education. New York, The Macmillan Co., 1963, 465 p., 2.45 doll.

Selected Readings in the Philosophy of Education. Edited by Joe Park. 2nd ed. New York, The Macmillan Co., 1963, 614 p., 5.95 doll.

Filozofia historii i nauk
historycznych

Chatelet (F.), La naissance de l'histoire. La formation de la pensée historique en Grèce („Arguments”, 7). Paris, Les Editions de Minuit, 1962, 472 p., 30 f.f.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych

Filosofskie problemy fiziki elementarnych častic. Red. I. V. Kuzniecova, M. E. Omeljanovskij. Moskva, Ak. Nauk SSSR, 1963, 380 p.

Galli (Gallo), L'idea di materia e di scienza fisica da Talete a Galileo (Università di Torino Pubblicazioni della Facoltà di Magistero, 24). Torino G. Giapichelli, 1963, 272 p., 2800 L.

Lupasco (Stéphane), L'énergie et la matière vivante, antagonisme constructeur et logique de l'hétérogène, Paris, R. Julliard, 1962, 357 p., 18 f.f.

Šugajlin (A. V.), Borba materializma s idealizmom v kvantovoj mehanike. Kiev, Gos. Univ. im. T. G. Ševčenko, 1963, 129 p.

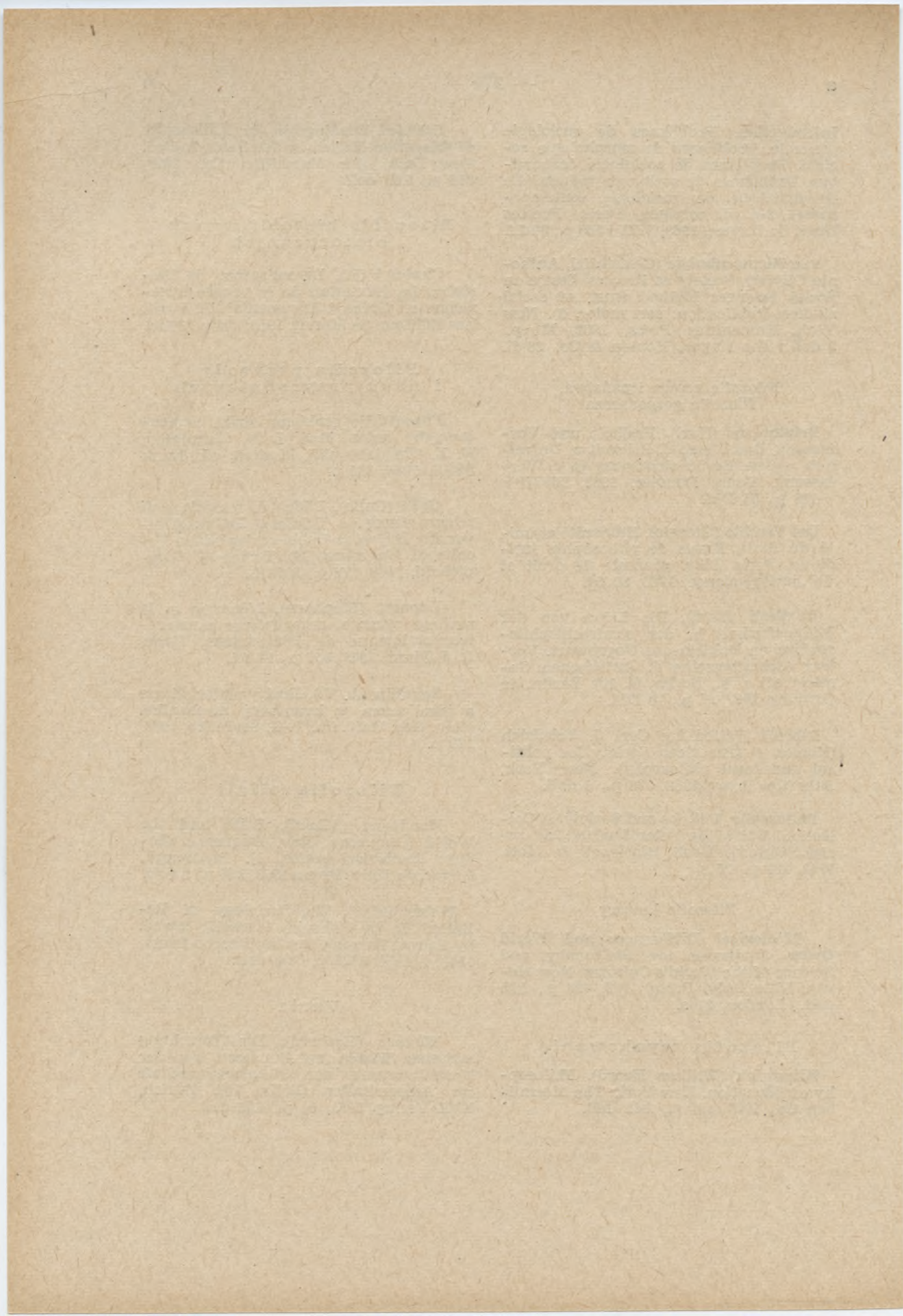
Filozofia religii

Dondeyne (Albert), Faith and the World (Duquesne Univ. Duquesne Studies: theological series, 1). Pittsburgh, Duquesne Univ. Press, 1963, 324 p., 5 doll.

Weber (Max), The Sociology of Religion. Tr. by Ephraim Fischhoff; introd. by Talcott Parsons. Boston, Beacon Press, 1963, LXVII+304 p. 6.50 doll.

Varia

Wagner (Gerhard), Die Forschung zwischen Wissen und Gewissen. Von der Verantwortung der Naturwissenschaft im Atomzeitalter (Polis, 10). Zürich, EVZ-Verlag, 1961, 64 p., 4.70 f.s.

Wiadomości bieżące

Wiadomości wydawnicze

Publikacje jednostkowe

Jan Legowicz: Zarys historii filozofii — elementy doksografii (Państw. Wyd. „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1964, str. XII, 444, 4 tabl., cena 65 zł). Czytamy w słowie „Od autora”: „Dwojakiego rodzaju powody i cele złożyły się na zamierzenie i opracowanie „Zarysu historii filozofii”. Pierwszym z nich jest potrzeba rozrachunku z prowadzonej pracy naukowo-badawczej i dydaktycznej, z teoretycznego pojmowania i praktycznego rozumienia historycznego rozwoju problematyki filozoficznej, a nade wszystko uprzytomnienia sobie dziejowego konfliktu i walki między immanentnie snutą metafizyką i jej idealistyczną wizją świata i człowieka a materialistyczną filozofią naukową, opartą na obiektywnych prawach i zasadach rzeczywistości i życia. Drugim, stanowiącym jednocześnie cel opracowania „Zarysu”, była chęć wyjścia naprzeciw zapotrzebowaniu na syntetyczne i w miarę możliwości systematyczne ujęcie historii myśli filozoficznej, umożliwiające ogólne rozeznanie w rozwoju filozofii i pogłębienie ideowej świadomości człowieka w procesie kształtowania jego poglądu na świat i własne życie. To zadecydowało, że przy całym szacunku dla historycznoobiektywnej analizy i interpretacji myśli filozoficznej poszczególnych myślicieli i reprezentowanych przez nich poglądów „Zarys” jest pisany z pozycji metodologicznych i ideologicznych założeń marksistowskich”. Treść: Wstęp. I. Filozofia grecko-rzymska (Prehistoria filozofii greckiej. Wczesnonoprzyrodniczy racjonalizm grecki. Grecki racjonalizm humanistyczny. Grecka filozofia życia. Teistyczna gnoza grecko-rzymska w czasach cesarstwa rzymskiego. Historyczno-doktrynalne przesłanki

filozofii średniowiecznej). II. Filozofia wieków średnich (Podstawowe założenia filozofii średniowiecznej. Metodologiczna koncepcja filozofii. Geneza sporu teologii z dialektyką. Spór dialektyków z antydialektykami jako walka o supremację teologii nad filozofią. Instrumentalna koncepcja filozofii w zastosowaniu do systematyzacji problematyki teologicznej. Filozoficzno-teologiczna recepcja arystotelizmu i jej opozycja racjonalistyczna. Rozkład średniowiecznego systemu scholastycznego. Filozofia Odrodzenia jako przejście do filozofii nowożytnej). III. Filozofia nowożytna (Podstawowe założenia filozofii nowożytnej — koncepcje nowej systematyki filozofii naturalistycznej. Radykalizm metodyczny Kartezjusza. Z dziejów reakcji na filozofię kartezjańską. Racjonalizm monistyczno-metafizyczny. Racjonalizm empiryczno-sensualistyczny. Racjonalizm naturalistyczny. Opozycja na empiryzm i racjonalizm. Klasyczna filozofia niemiecka jako metodologiczny zwrot w nowożytnej koncepcji filozofii). IV. Filozofia wieku XIX i współczesna. (Podstawowe założenia filozofii XIX wieku i współczesnej. Filozofia aprioryczna i pozytywistyczna. Filozofia skrajnie metafizyczna. Materializm dialektyczny). Bibliografia. Indeks rzeczowy. Indeks nazwisk.

Maria Uklejska: Zarys rozwoju nauki i jej organizacji. Część II — Czasy nowożytne. Skrypt dla studentów uniwersytetów (PWN Warszawa 1963, str. 400, cena 30 zł). Treść: Wiek XVI (Ogólna charakterystyka; Leonardo da Vinci; Sytuacja uczonych; Środowiska naukowe; Oficjalne czynniki religijne; Filozofia; Wybitni humaniści; Nauki szczegółowe). Wiek XVII (Ogólna charakterystyka; Sytuacja uczonych; Środowiska nauko-

we — erudyci; Akademie naukowe; Aparatura badawcza; Filozofia; Nauki szczegółowe). Wiek XVIII (Ogólna charakterystyka; Instytucje naukowe i organizacja nauki; Filozofia; Przenikanie do społeczeństw nauki i filozofii; Aparatura precyzyjna — miara powszechna; Encyklopedie wieku XVIII; Nauki szczegółowe). Wiek XIX (Ogólna charakterystyka; Sytuacja nauki i uczonych; Towarzystwa naukowe ogólne (akademie) i specjalistyczne, prasa naukowa; Międzynarodowa organizacja nauki; Filozofia; Nauki szczegółowe). Zagadnienia naukoznawcze dotyczące humanistyki. Zakończenie. Bibliografia, Indeks osobowy. (Informację o części I zob. Ruch Filoz. XXIII s. 124a).

Herbert Butterfield: Rodowód współczesnej nauki 1300—1800, tłum. z ang. H. Krahelska, do druku przygotował S. Amsterdamski, (PWN Warszawa 1963, str. XII + 229, cena w opr. 38 zł). Książka powstała z wykładów, które autor wygłosił z ramienia Komitetu Historii Nauki w Cambridge w r. 1948, i wyszła w r. 1958. Autor przedstawia w niej historię rozwoju nauk w ramach rozwoju kultury. Treść: Od Redakcji (S. Amsterdamski). Wstęp. I. Historyczne znaczenie teorii impetu. II. Konserwatyzm Kopernika. III. Stan badań serca przed Williamem Harweym. IV. Zmierzch Arystotelesa i Ptolemeusza. V. Metoda doświadczalna w siedemnastym stuleciu. VI. Bacon i Kartezjusz. VII. Wpływ rewolucji naukowej na nauki „niemechaniczne”. VIII. Dzieje nowożytnej teorii ciężenia. IX. Początki ruchu „filozofów” za panowania Ludwika XIV. X. Miejsce rewolucji naukowej w dziejach kultury zachodniej. XI. Opóźniona rewolucja naukowa w chemii. XII. Idea postępu i idea ewolucji, Indeks nazwisk.

Maurice Cornforth: Materializm dialektyczny (wprowadzenie). Tom I. Materializm i metoda dialektyczna, tłumaczył z ang. Michał Kelles-Krauz „Książka i Wiedza” Warszawa 1964, str. 172, cena 10 zł). Książka ta ukazała się w przekładzie polskim po raz pierwszy w r. 1960 (zob. Ruch Filoz. XX, s. 204a). Obecne wydanie, oparte na trzecim, poprawionym wydaniu angielskim z r. 1961, zostało podzielone na trzy tomy: Tom II. Materializm historyczny (1964, str. 205, cena 15 zł), tom III. Teoria poznania (1964, str. 284, cena 15 zł).

Tadeusz Mrówczyński: Personalizm Maritaina i współczesna myśl katolicka (Książka i Wiedza, Warszawa 1964, str. 238, cena 20 zł). Autor, jeden z czynnych

działaczy marksistowskich, skupionych dokoła wydawnictwa „Argumentów” ujmuje z punktu widzenia marksizmu twórczość filozoficzną Jakuba Maritaina, „chcąc ukazać jego indywidualność filozoficzną, a zarazem przedstawić... niektóre kontrowersyjne problemy współczesnej filozofii katolickiej”. Treść: I. Maritain i współczesny tomizm. II. Metafizyczne podstawy humanizmu integralnego. III. Człowiek a społeczeństwo. IV. Chrześcijanin i świat doczesny. Przypisy.

Literatura polska na obczyźnie 1940—1960, tom I, dzieło zbiorowe pod redakcją Tymona Terleckiego (Londyn 1964), zawiera dział Filozofia i psychologia (str. 559—592), napisany przez Jana Ostrowskiego. Opracowanie to, o charakterze zestawienia informującego zwięźle o autorach i ich publikacjach, objęło 140 nazwisk i ponad 1100 pozycji bibliograficznych, które dzielą się mniej więcej po połowie na polskie i obcojęzyczne. Część obcojęzyczna góruje co do znaczenia naukowego nad polską, która ma na ogół charakter publicystyczno-popularyzacyjny. Wśród autorów mniej więcej część trzecia zajmuje różne stanowiska akademickie, również część trzecia, nie zajmując stanowisk akademickich, posiada kwalifikacje naukowe i zajmuje się systematycznie pracą filozoficzną, pozostała część trzecia obejmuje pisarzy zajmujących się tematyką filozoficzną dorywczo, na podstawie innych kwalifikacji pisarskich.

Witold A. Pogorzelski, Jerzy Słupecki: O dowodzie matematycznym (Państw. Zakł. Wyd. Szkolnych Warszawa 1962, str. 128, cena w opr. 14,50 zł). Autorowie wyjaśniają we wstępie, iż książka ma jako zadanie podać wiadomości z zakresu matematyki, związane z centralnymi pojęciami dowodu i systemu dedukcyjnego, napisana jest zaś z myślą o czytelniku, którego wiadomości z matematyki nie wykraczają poza zakres szkoły średniej. Treść: Wstęp. I. Wiadomości wstępne (Niektóre pojęcia i twierdzenia teorii mnogości; Rachunek zdań; Rachunek kwantyfikatorów; Identyczność). II. Matematyczny; Pojęcie dowodu; Podstawowe wód i jego własności (o metodzie aksjomatyzacji dowodu). III. Systemy matematyczne i ich zasadnicze własności (Pojęcie systemu; Zbiory aksjomatyzowalne; Systemy niesprzeczne; Zbiory zupełne; Zbiory niezależne; O pojęciu interpretacji).

Leonard Sławomir Rogowski: Logika kierunkowa a heglowska teza o sprzeczności zmiany (Tow. Naukowe w Toruniu, Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego XV-2, Toruń 1964, str. 92, cena 15 zł). Autor wyjaśnia w przedmowie: „Praca niniejsza jest próbą takiej wykładni heglowskiego twierdzenia o sprzeczności ruchu i zmiany, przy której twierdzenie to posiada określony sens logiczny (w nowoczesnym rozumieniu tego słowa) i może być, bez rażących niezgodności z zastanymi w klasycznych tekstach dialektycznych komentarzami, wypowiedziane na gruncie pewnego wielowartościowego rachunku logicznego, który jest systemem niesprzecznym i aksjomatyzowalnym. Zagadnienie wykładni jest w zasadzie problemem historyczno-filozoficznym. Praca niniejsza nie jest jednak pomyślana jako rozprawa z zakresu historii filozofii. Pomija niemal zupełnie problemy genezy koncepcji heglowskiej. Zakładając ważność filologicznej wierności, nie zmierza przecież do rekonstrukcji poglądów Hegla, lecz do ich sprecyzowania w tym stopniu, by zastosowanie środków współczesnej logiki do merytorycznej dyskusji danego fragmentu doktryny było możliwe. Wymaga to, rzecz jasna, dokonania w pewnych przypadkach mniej lub bardziej może arbitralnych z historycznego punktu widzenia cięć, które względnie uniezależniają fragment systemu od całości, i wyborów spośród chwiejnych niekiedy intencji znaczeniowych. Z punktu widzenia celu pracy owe cięcia i wybory nie są arbitralne, jeżeli nie zniekształcają tego aspektu heglowskiej koncepcji sprzeczności zmiany i ruchu, poprzez który, dzięki twórczej recepcji marksistowskiej, jest ona żywym elementem współczesnej kultury filozoficznej... Należy, dla uniknięcia nieporozumień, podkreślić, że przedstawiony system logiczny nie może być uważany za jakąś „dialektyczną logikę formalną” i nie powinien być w tej płaszczyźnie dyskutowany”. Treść: Od Autora. I. Główne konteksty filozoficzne (1. Problem nietranscendentalności pojęć uniwersalnych. 2. Problemy autodynamizmu. 3. Sprzeczność jako cecha istotna ruchu). II. Podstawy semantycznej logiki kierunkowej (1. Znaczenie inicjacji. 2. Znaczenie implikacji. 3. Uwagi o funktorach definiowalnych w języku implikacyjno-inicjacyjnym. 4. Problem definicji orzeczników logicznie wartościujących). III. Kierunkowa teoria zdań (1. Dyrektywy sensu, 2. Wybrane tezy kierunkowej teorii zdań. 3. Dowód jednokierunkowości układu.

4. Dowód niezależności aksjomatów układu. 5. Dowód zupełności. 6. Logika kierunkowa a niektóre inne systemy logiczne). Uwagi końcowe. Myśli zasadnicze swej teorii autor przedstawił poprzednio (bez aparatu symbolicznego) w artykule: „Sens logiczny heglowskiej koncepcji sprzeczności zmiany i ruchu”, *Studia Filozoficzne* nr 6 (27) 1961, str. 3—42.

Leon Gumański: Jedynekowe systemy aksjomatyczne (Tow. Naukowe w Toruniu, Prace Wydziału Filologiczno-Filozoficznego XV-1, Toruń 1964, str. 76, cena 12 zł). W logice, w szczególności w teorii zdań, istnieją dwie metody wykazywania prawdziwości jej twierdzeń: jedną jest klasyczna metoda dowodu, drugą metoda tzw. sprawdzania matrycowego (zero-jedynkowego). Metoda klasyczna wiąże twierdzenia teorii związkami wynikania i jest dzięki temu podstawą budowy systemu aksjomatycznego, lecz nasuwa duże trudności w posługiwaniu się nią, gdyż wymaga odwoływania się do twórczej intuicji; metoda sprawdzania matrycowego jest metodą czysto rachunkową — prowadzi mechanicznie do rozstrzygnięcia, lecz nie daje wglądu w budowę teorii. Obie metody są na pozór zupełnie niezależne od siebie. Pierwsza odwołuje się do aksjomatów i reguł rozumowania, druga zadowala się układem matryc, to jest tablic funkcyjnych, które podają wartości logiczne prostych połączeń zdaniowych w zależności od wartości logicznych zdań składowych. Autor postawił sobie za zadanie zbudować teorię, która by wiązała ze sobą obie metody, łącząc zalety ich obu w ten sposób, aby sprawdzanie matrycowe dało się odwrócić na dowód klasyczny. Wskazówką przy tym było dawno znane rozróżnienie dowodów analitycznych i syntetycznych. Dowód analityczny wychodzi od dowodzonego twierdzenia i poddaje je przekształceniom równoważnym tak długo, póki nie doprowadzi do odkrycia przesłanki dla dowodu syntetycznego; gdy to się osiągnie, tok rozumowania daje się odwrócić na dowód syntetyczny. Sprawdzanie matrycowe zostało w pracy pojęte jako pewien typ równoważnościowego dowodu analitycznego, po czym okazało się, że przez stosownie skonstruowane dyrektywy można je odwrócić na klasyczny dowód syntetyczny. Do wyniku tego dochodzi się drogą budowania bardzo ogólnych systemów formalnych, które Autor nazywa systemami jedynkowymi, gdyż zawiera się w nich jedyny aksjomat, który Autor oznacza symbolem „1”.

Mieczysław Gordon: O usprawiedliwieniu indukcji (PWN Warszawa 1964, str. 380, cena 50 zł). Przedmiotem rozważań autora prowadzonych z marksistowskiego punktu widzenia są niektóre nowoczesne poglądy na indukcję (Reichenbacha, Carnapa, Poppera, Cassirera). Treść: Wstęp (O pojęciu „filozofii naukowej”). I. Praktyka społeczna usprawiedliwia indukcję (1. O różnych aspektach tzw. problemu indukcji. 2. Usprawiedliwienie indukcji). II. Humiści o usprawiedliwieniu indukcji (Wprowadzenie: O „magicznym kręgu” Hume’a. 3. Praktycystyczne usprawiedliwienie indukcji przez Hansa Reichenbacha. 4. Pogląd Karla Poppera na istotę praw i teorii nauk empirycznych). III. Rola hipotezy w ujęciu kantysty (5. Rozumowanie redukcyjne w świetle „filozofii form symbolicznych” E. Cassirera).

Stanisław Wójcicki: Zasady eksperymentu (Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1964, str. 288, cena w opr. 42 zł). Autor, docent katedry silników lotniczych w Politechnice Warszawskiej, pisze w przedmowie: „Rozwój każdej niemal dziedziny działalności ludzkiej przechodzi przynajmniej dwa etapy: etap rozwoju opartego na intuicji i opiniach oraz etap rozwoju opartego na metodach naukowych. Metoda naukowa polega na budowaniu modeli, które muszą mieć następujące zasadnicze własności: tłumaczą wszystkie znane dotychczas fakty i pozwalają przewidywać istnienie innych faktów. Istnienie przewidywanych faktów powinien móc sprawdzić obiektywny i niezależny obserwator. Takiego sprawdzenia dokonuje się najczęściej na drodze doświadczalnej, realizując odpowiednio przygotowany eksperyment. Ten sposób postępowania został przyjęty najpierw w fizyce, a później rozszerzony na pozostałe gałęzie wiedzy... Niniejsza książka zajmuje się zasadami przeprowadzania eksperymentu. Autor starał się omówić w niej wszystkie czynniki wpływające na jego wynik oraz na prawidłowość i bezbłądność wyciągniętych wniosków. W poszukiwaniu źródeł błędów uwzględnione zostały także, poza innymi, aspekty logiczne i psychologiczne... Książkę można uważać za podręcznik eksperymentowania, nie jest ona jednak poradnikiem przeznaczonym dla potrzeb doraźnych. Pisząc ją, autor miał na uwadze przede wszystkim młodych inżynierów, którzy zamierzają specjalizować się w prowadzeniu prac eksperymentalnych...” Treść: Przedmowa. 1. Rozwój historyczny me-

tody eksperymentalnej. 2. Logiczne podstawy metody eksperymentalnej. 3. Psychologiczne aspekty eksperymentu. 4. Rozumowanie i myślenie refleksyjne. 5. Elementy metody eksperymentalnej. 6. Postawienie problemu. 7. Literatura na temat problemu i plan pracy. 8. Hipoteza. 9. Matematyczne przygotowanie eksperymentu. 10. Ogólne zasady eksperymentowania. 11. Obserwacja. 12. Zagadnienia metrologii. 13. Badania modelowe. 14. Laboratoria i stoiska badawcze. 15. Badania rozwojowe urządzeń technicznych. 16. Opracowanie wyników badania. 17. Pracownicy badawczy. Zakończenie. Załączniki. Literatura.

G. Polya: Jak to rozwiązać — Nowy aspekt metody matematycznej, tł. L. Kubik (Biblioteka „Problemów”, t. 71. PWN Warszawa 1964, str. 310, cena w opr. 28 zł). Książka wybitnego matematyka amerykańskiego została przetłumaczona z wydania angielskiego 1945 r. Autor pisze w przedmowie: „...matematyka ma dwa oblicza: jest ona rygorystyczną nauką Euklidesa, lecz jest także czymś innym. Matematyka przedstawiona tak, jak to zrobił Euklides, jest systematyczną nauką dedukcyjną; lecz matematyka w procesie tworzenia staje się nauką eksperymentalną, indukcyjną. Oba aspekty matematyki są tak stare, jak sama matematyka. Jednak drugi aspekt jest pod jednym względem nowy: matematyki in statu nascendi, w procesie tworzenia, nigdy przedtem nie przedstawiono w taki właśnie sposób ani uczniowi, ani samemu nauczycielowi, ani szerokiemu ogółowi”. Treść: I. W klasie (Cel, Główne części i główne pytania, Dalsze przykłady). II. Jak to rozwiązać? (Dialog). III. Krótki słownik heurystyczny. IV. Zadania, wskazówki, rozwiązania.

Andrew G. van Melsen: Filozofia przyrody. Przełożył z ang. Sylwester Zalewski (Instytut wydawn. Pax, Warszawa 1963, str. 400, cena 69 zł). Autor, profesor katolickiego uniwersytetu w Nijmegen (Holandia), był zaproszony w r. 1951/52 na wykłady w uniwersytecie Duquesne w Stanach Zjednoczonych AP; wygłoszone tam wykłady złożyły się na treść książki, wydanej w r. 1952 i powtórnie w r. 1954; przekład polski jest oparty na tym drugim wydaniu. Książka jest pisana ze stanowiska tomistycznego i zawiera treść następującą: I. Wstępna charakterystyka filozofii przyrody (1. Wprowadzenie. 2. Niewystarczalność nauk przyrodniczych. 3. Możliwość filozofii przyrody. 4. Parę uwag epistemologicznych.

5. Rekapitulacja. Bibliografia). II. Zarys historii badań przyrody (1. Przygotowanie wielkich systemów filozofii przyrody. 2. Demokryt. 3. Arystoteles. 4. Wyjaśnienie uznawania autorytetu Arystotelesa przez okres dwudziestu stuleci. 5. Wiek siedemnasty. 6. Odrodzenie filozofii arystotelesowsko-tomistycznej. Bibliografia). III. Właściwy stosunek między naukami przyrodniczymi a filozofią przyrody (1. Przyczyny pomieszania nauk przyrodniczych z filozofią przyrody. 2. Istota abstrakcji. 3. Trzy stopnie abstrakcji. 4. Nauki przyrodnicze a filozofia przyrody. Bibliografia). IV. Istota bytu materialnego (1. Wstęp. 2. Zmiana substancjalna jako punkt wyjścia filozofii przyrody. 3. Wymagania, jakie powinien spełniać dobry filozoficzny punkt wyjścia. 4. Gatunkowo jednostkowa struktura materii jako punkt wyjścia filozofii przyrody. 5. Zmiana substancjalna w materii. 6. Czym są jednostkowe substancje w materii. 7. Rekapitulacja. Bibliografia). V. Ilość (1. Ilość w ogóle. 2. Przerzeń. 3. Ruch. 4. Czas. 5. Teoria względności o równoczesności. 6. Czasoprzestrzenne kontinuum. 7. Streszczenie. Bibliografia). VI. Jakość (1. Rzeczywistość jakości. 2. Rozciągłość i intensywność. 3. Jakość i ilość w świetle hylemorfizmu. 4. Redukcja jednej jakości do drugiej. 5. Uwagi końcowe. Bibliografia). VII. Działanie w materii (1. Ogólny zarys problematyki. 2. Klasyczna idea determinizmu w materii. 3. Mechanika kwantowa. 4. Mechanika kwantowa a determinizm. 5. Determinizm a wolna wola. 6. Wniosek. Bibliografia). VIII. Zakończenie. Skorowidz nazwisk. Skorowidz rzeczy.

G. A. Święcznikow: Przyczynowość i związek stanów w fizyce. Przekład Stefana Amsterdamskiego (Warszawa, Książka i Wiedza 1964, str. 274, cena w opr. 20 zł). Książka ukazała się w języku rosyjskim nakładem Instytutu Filozofii ANSSR. Autor pisze w przedmowie do wydania polskiego: „...Od ukazania się edycji rosyjskiej minęło przeszło półtora roku. W ciągu tego czasu odbyło się wiele dyskusji nad książką w seminariach metodologicznych różnych instytucji naukowych i wyższych uczelni w ZSRR i w Polsce. W toku dyskusji doszedłem do wniosku, że należałoby skorygować niektóre dane faktyczne, uściślić pewne sformułowania i obszerniej uzasadnić te moje poglądy, które zostały poddane krytyce, lecz nadal wydają mi się słuszne. Gdy wprowadzałem w związku z tym pewne zmiany i uzupełnienia do tekstu polskiego wydania, uwzględniłem propo-

zycję usunięcia wszystkich fragmentów nie związanych bezpośrednio z tematem książki. ...”. Treść: I. Materia-listyczna i idealistyczna interpretacja przyczynowości. II. Dialektyka więzi przyczynowej. III. Przyczynowość a związek stanów. IV. Przyczynowość a związek stanów w fizyce klasycznej. V. Przyczynowość a związek stanów w fizyce kwantowej. VI. Przyczynowość w fizyce cząstek elementarnych. Zakończenie. Bibliografia. Skorowidz rzeczowy. Skorowidz nazwisk.

Czesław Znamierowski: Rozważania wstępne do nauki o moralności i prawie (Warszawa 1964, PWN, str. 247, cena 24 zł). Autor pisze w Posłowiu: „Praca, którą publikuję, miała być pierwszą częścią obszernego traktatu, obejmującego całokształt filozoficznych zagadnień prawoznawstwa. Gdy plan tego dużego dzieła uległ zmianie, uznałem, że „Rozważania” niniejsze mogą się ukazać jako publikacja oddzielna. W moim rozumieniu zajmują one miejsce pośrednie między popularnym wykładem podobnych zagadnień w „Zasadach i kierunkach etyki” a bardziej szczegółowym ich omówieniem w „Ocenach i normach” oraz w „Winie i odpowiedzialności”. W pewnej też mierze „Rozważania” mogą zastąpić „Podstawowe pojęcia teorii prawa”, które są już zupełnie niedostępne dla czytelników, bo nieosiągalne nawet antykwarycznie.” Treść: 1. Dążenie i wzruszenie. 2. Ocena. 3. Rodzaje ocen: Ocena jakościowa i globalna. 4. Ocena porównawcza. 5. Powinność. 6. Uprawnienie. 7. Różne generatory ocen. 8. Zycżliwość powszechna. 9. Ocena moralna. 10. Społeczna ocena moralna. 11. Przedmiot oceny moralnej. 12. Naczelna norma moralna. 13. Uwagi o normie naczelnej. 14. Surowość normy naczelnej. 15. Szczegółowe normy moralne. 16. Szczegółowe normy moralne — ciąg dalszy. 17. Odwieczny spór. 18. Etos i moralność. 19. Kilka rysów postawy moralnej. 20. Etos i moralność zbiorowości. 21. Ewolucja moralna a relatywizm. 22. Związek przyczynowy. 23. Działanie. 24. Rozszczepienie aktu woli. 25. Nieczynienie. 26. Dwojakić poczucie powinności. 27. Stanowienie normy. 28. Zwyczaj. 29. Świat normy. 30. Zespół norm. 31. Stanowienie społeczne. 32. Rozkaz. 33. Stanowienie z zapowiedzią nagrody. 34. Przyrzeczenie i umowa. 35. Umowa. 36. Współstanowienie. 37. Zwyczaj zbiorowy. 38. Granice obowiązywania normy społecznej. 39. Zniesienie normy. 40. Przekroczenie normy i poczucie winy.

41. Poczytalność. 42. Kara moralna. 43. Przeobrażenia kary. 44. Wina pochodna. 45. Kara stanowiona. 46. Sprawiedliwość. 47. Człowiek przeciętny i normalny. Posłowie.

Janina Makota: O klasyfikacji sztuk pięknych. Z badań nad estetyką współczesną (Kraków 1964, Wydawnictwo Literackie, 16°, str. 286). Książka składa się z trzech części. Pierwsza zawiera ogólne rozważania nad dziełem sztuki. Autorka próbuje uściślić dziedzinę rozważań i znaleźć kryterium pozwalające na rozstrzygnięcia, kiedy mamy do czynienia z dziełem sztuki — bytem pozornie samoistnym. W drugiej części przedstawiono i omówiono krytycznie klasyfikacje sztuk doby ostatniej; przedstawiono poglądy M. Dufrenne'a i S. K. Langer i zwrócono uwagę na zawarte w nich sugestie klasyfikacyjne. W trzeciej części — po zreferowaniu poglądów R. Ingardena — przeprowadzono rozważania nad sposobem istnienia i strukturą poszczególnych rodzajów dzieł sztuki, po czym zaproponowano odpowiednie schematy klasyfikacyjne. W kwestii sposobu istnienia dzieł sztuki autorka przejmując pogląd Ingardena widzący w nich przedmioty intencjonalne. W oparciu o ten pogląd autorka porównuje z sobą dzieła pod względem rodzaju wykorzystywanego podłoża materialnego i stopnia „zagłębienia się” w podłoże. W rozważaniach nad strukturą dzieł autorka zastanawia się nad wartością ich budowy. Zasadniczo zgadza się w tym względzie z poglądami Ingardena, proponując jednak węższe pojęcie „warstwy”, co pociąga za sobą zmniejszenie ilości warstw dostrzeganych w poszczególnych rodzajach dzieł w stosunku do tego, co na ten temat pisze Ingarden. Podsumowaniem przeprowadzonych porównań są propozycje klasyfikacyjne. Książkę kończy zestawienie form i materii (w określonym rozumieniu) poszczególnych rodzajów dzieł sztuki. Spis rozdziałów: Przedmowa (Roman Ingarden). Wstęp. Część I. Rozważania ogólne nad sztuką, resp. nad dziełem sztuki: I. Uściślenie dziedziny rozważań — oddzielenie dzieł sztuki od przedmiotów innego typu; II. Dzieło sztuki jako byt pozornie samoistny. Część II. Klasyfikacje sztuk w estetyce XX wieku: I. Omówienie niektórych klasyfikacji sztuk doby ostatniej (1. Klasyfikacja sztuk E. Souriau, 2. Krytyka poglądów E. Souriau, 3. Klasyfikacja sztuk Th. Munro, 4. Krytyka poglądów Th. Munro, 5. Klasyfikacja sztuk Ch. Lalo, 6. Krytyka poglądów Ch. Lalo). II

(1. Koncepcja dzieła sztuki M. Dufrenne'a jako punkt wyjścia do wybrania pewnych zasad podziału sztuk: a) Uwagi wstępne, b) Byt przedmiotu estetycznego, c) Analiza dzieła sztuki. 2. Możliwość podziału sztuk na podstawie koncepcji M. Dufrenne'a oraz uwagi krytyczne). III. Możliwość podziału sztuk sugerowana przez S. K. Langer. Część III. Oparcie klasyfikacji na porównaniach różnych rodzajów dzieł sztuki pod względem egzystencjalnym i formalno-materialnym: I. Sposób istnienia dzieła sztuki (1. Sposoby istnienia dzieł sztuki wyróżnione przez E. Gilsona i wynikający stąd podział sztuk, 2. Krytyka poglądów E. Gilsona, 3. Sposób istnienia i budowa dzieł sztuki według R. Ingardena, 4. Ogólna charakterystyka sposobu istnienia dzieła sztuki, 5. Porównanie różnych rodzajów dzieł sztuki pod względem egzystencjalnym), II. Budowa poszczególnych rodzajów dzieł sztuki — krótka charakterystyka (1. Uwagi Wstępne, 2. Budowa obrazu, 3. Budowa rzeźby i dzieła architektonicznego, 4. Budowa dzieła muzycznego, 5. Budowa dzieła literackiego, 6. Budowa dzieła filmowego, 7. Budowa dzieła tanecznego, 8. Budowa wystawionego na scenie dzieła teatralnego, 9. O „współistnieniu” dzieł sztuki z sobą), III. (1. Wewnętrzna przestrzeńność i wewnętrzna czasowość dzieł sztuki wg M. Dufrenne'a, 2. Uwagi krytyczne), IV. Porównanie różnych rodzajów dzieł sztuki z uwagi na strukturę przedmiotową ich zawartości z uwzględnieniem jej związku z podłożem materialnym, V. Proponowane podziały dzieł sztuki oraz zestawienie wyników.

Stefan Wołoszyn: Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie (PWN, Warszawa 1964, str. 322, ilustr., cena w opr. 75 zł). Obszerny ten podręcznik, napisany przez profesora Uniwersytetu Warszawskiego, został ułożony w ten sposób, „że dawniejsze epoki potraktowano raczej przekrojowo i bardzo syntetycznie, a epoki nowsze szerzej i bardziej rozwojowo, a więc odmiennie niż to zazwyczaj spotyka się w podręcznikach”. Treść: I. Historia wychowania jako nauka i jako przedmiot kształcenia pedagogicznego. II. Początki wychowania — Wychowanie w społeczeństwie pierwotnym. III. Wychowanie i początki myśli pedagogicznej w społeczeństwie o ustroju niewolniczym. IV. Wychowanie w ustroju feudalnym. V. Wychowanie i pedagogika w czasach nowożytnych. VI. Pedagogika, wychowanie, szkolnictwo

i oświata w XX wieku (Ważniejsze prądy i kierunki w pedagogice burżuazyjnej XX wieku. Szkolnictwo i oświata w krajach kapitalistycznych w XX wieku. Pedagogika i szkolnictwo w Polsce w latach 1918—1914. Pedagogika i szkolnictwo w krajach socjalistycznych. Szkolnictwo i pedagogika w Polsce Ludowej). Wskazówki bibliograficzne. Tablica chronologiczna. Indeksy: nazwisk, ważniejszych nazw, pojęć i zagadnień. Spis rycin, tablic i wykresów. Autor opracował nadto „Materiały źródłowe do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej” dostosowane do powyższego podręcznika i uzupełniające go wiedzą historyczną zwłaszcza o epokach dawniejszych; ukaza się one jako trzytomowa publikacja.

Kazimierz Sośnicki: Istota i cele wychowania (Nasza Księgarnia, Warszawa 1964, str. 224, cena w opr. 22 zł). Treść: Cz. I: Istota wychowania. R. I: Proces i rozwój wychowania (1. Wzajemny stosunek i warunki procesu i rozwoju wychowania. 2. Sytuacje wychowawcze, ich złożoność. 3. Przedmiot i podmiot wychowania, cele wychowania. 4. Urabianie i swobodny wzrost. 5. Przykłady różnych określeń terminu „wychowanie” 6. Pedagogika jako nauka, technika i sztuka). R. II: Przedmiot wychowania (1. Wychowanie fizyczne i psychiczne. 2. Wychowanie w szerszym i ciaśniejszym znaczeniu. 3. Intelktualizm w wychowaniu. 4. Woluntaryzm pedagogiczny. 5. Aktywizm. 6. Personalizm. 7. Przedmiot wychowania w pedagogice socjalistycznej). R. III: Właściwości psychiczne (1. Właściwości i dyspozycje psychiczne. 2. Rola dyspozycji. 3. Granice i możliwości wychowania. 4. Natywizm. 5. Dziedziczność, podstawy genetyki. 6. Dziedziczność psychiczna. 7. Empiryzm pedagogiczny. 8. Teoria konwergencji. 9. Podłoże społeczno-polityczne poprzednich teorii. 10. Stosunek pedagogiki socjalistycznej do poprzednich teorii). R. IV: Sytuacje wychowawcze (1. Rodzaje środowisk wychowawczych. 2. Opis środowisk wychowawczych. 3. Działanie środowiska wychowawczego. 4. Środowisko kulturowe). Cz. II: Cele wychowania. R. I: Pojęcia wstępne (1. Charakterystyka celów wychowania, ich odmiany. 2. Wyjściowy i docelowy stan psychiki w procesie wychowania. 3. Obserwacja w poznawaniu psychiki wychowanka, proces wczuwania się. 4. Metoda wywiadu. 5. Metody eksperymentalne badania charakteru). R. II: Charakter jako cel wychowania (1. Formalne i treściowe cechy charakteru. 2. Pojęcie charakteru

w szerszym i ciaśniejszym znaczeniu. 3. Charakter w znaczeniu pedagogicznym. 4. Cechy formalne charakteru, ich dobór. 5. Indywidualność, temperament, osobowość. 6. Pojęcie zasady. 7. Pojęcie wartości. 8. Ogólne cechy celów wychowania, próby ich ustalenia). R. III: Źródła celów wychowania (1. Uwagi wstępne. 2. Grupa naturalistyczna: ogólnoludzkie cele wychowania. 3. Grupa naturalistyczna: wywód celów wychowania z indywidualności. 4. Grupa naturalistyczna: „los” jako źródło celów wychowania. 5. Socjologiczna grupa wywodów celów wychowania, uwagi ogólne. 6. Socjologiczna grupa: wywody z empirycznego stanu społeczeństwa. 7. Socjologiczna grupa: wywody celów ideologicznych. 8. Łączenie różnych źródeł dla wywodów celów wychowania). R. IV: Cele wychowania w pedagogice socjalistycznej (1. Wywód celów wychowania, ich treść. 2. Właściwości charakteru socjalistycznego). Indeks rzeczowy. Indeks nazwisk.

Antoni Bolesław Dobrowolski: Moralność umysłowa (materiały). Opracowali Irena Łukaszewska i Janusz Ostrowski, przedmową zaopatrzył Janusz Ostrowski (Pisma Pedagogiczne tom III, Państw. Zakł. Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1964, str. 175, cena w opr. 24 zł). Usystematyzowany wybór notatek z wykładów w Wolnej Wszechnicy Polskiej, dokonany przez uczniów autora, którzy „zdecydowali się wydać ten arcyciekawy i niezmiernie ważny materiał w postaci niemal surowej, aby tym bardziej uwrażliwić czytelnika na błędy umysłowe oraz pobudzić do wyszukiwania błędów rozumowania, od jakich roi się w słowie drukowanym i mówionym, zwłaszcza tym publicystycznym i przemówieniowym”. Treść: Wstęp. A. Kodeks moralności umysłowej. I. Wady moralno-umysłowe (Prostacktwo umysłowe, Bezmyślność, Ogólnikarstwo, Slepota umysłowa). II. Wady umysłowo-moralne (Niedbalstwo umysłowe, Nieuczciwość umysłowa, Błędy wartościowania). B. Uwagi do katalogu czynności umysłowych (Wstęp, Spozstrzeżanie, Uchwytwanie różnic i podobieństw, Analogie, Wyodrębnianie i wiązanie, Porównywanie - klasyfikowanie, Tożsamości, Uogólnianie, Poczucia umysłowe, Intuicja, Stawianie pytań, Wartościowanie).

Tadeusz Nowacki: Wychowanie a cywilizacja techniczna — Szkice o wychowaniu politechnicznym (Książka i Wiedza, Warszawa 1964, str. 330, cena 28 zł). Autor pisze w słowie wstępnym: „...za-

kończyła się ta funkcja szkoły, która polegała na wyposażeniu absolwentów w wiedzę i umiejętność na całe życie. Dziś żadna szkoła, nie wylączając szkół wyższych, nie jest w stanie zapewnić swym absolwentom tego rodzaju przygotowania. Nie jest ona nawet w stanie zapewnić przygotowania, które bez uzupełnień stanowiłoby dostateczną podstawę do wykonywania świadomej, twórczej pracy w jakiegokolwiek dziedzinie. Niemal od pierwszych dni po opuszczeniu szkoły ci, którzy pragną zdobyć specjalizację w swoich pracach, muszą korzystać z samokształcenia i dokształcania. Dlatego trzeba dołożyć wszelkich starań, aby każdy absolwent każdej szkoły posiadał przygotowanie do dalszego kształcenia, aby potrafił samodzielnie i poprawnie przeprowadzać operacje umysłowe i praktyczne. ... Pragniemy zapobiec zrodzeniu się u czytelnika myśli, że autor uważa wychowanie przez pracę i wychowanie techniczne za jedyną oś konstrukcji osobowościowej. Ale bez rozstrzygnięcia trudnych zagadnień cywilizacji technicznej nie będziemy mogli z pełną odpowiedzialnością kształtować młodego pokolenia i podjąć najbardziej fundamentalnych zagadnień wychowania". Treść: Od autora. I. Rodowód działalności produkcyjnej i jej stosunek do nauki. II. Analiza struktury i warunków działalności produkcyjnej. III. Humanizm a cywilizacja techniczna. IV. Kilka uwag o wychowaniu młodzieży w przeszłości. V. Filozoficzne uzasadnienie reformy szkolnej. VI. Praktyczno-życiowa użyteczność wiedzy w zakresie szkoły ogólnokształcącej. VII. Wiązanie szkoły z życiem. VIII. Szkoła a postęp techniczny. IX. Kultura techniczna społeczeństwa w okresie 15-lecia. — Autor prosi czytelników o nadsyłanie uwag na temat książki na adres: „Książka i Wiedza”, Redakcja Filozoficzna, Warszawa, Smolna 13, lub Instytut Pedagogiki, Warszawa, ul. Górczewska 8.

Propedeutyka filozofii (materiały pomocnicze), pod redakcją naukową i ze wstępem **Jana Legowicza** (Warszawa), PZWS 1964, str. 300, cena 15 zł). Książka jest przeznaczona dla nauczyciela szkoły średniej i wprowadza w zasadnicze pojęcia filozofii marksistowskiej. Składają się na nią następujące części: Jan Legowicz, Pojęcie przedmiot i zadania filozofii (str. 3—16); Jarosław Ładosz, Materializm dialektyczny (str. 17—137); Jerzy J. Wiatr, Materializm historyczny (str. 137—178); Zdzisław Ziembka, Logika (str. 179—261); Stanisław Sol-

denhoff, Wybrane zagadnienia etyki (str. 262—299).

Jerzy J. Wiatr: Społeczeństwo — Wstęp do socjologii systematycznej (PWN, Warszawa 1964, str. 518, cena 36 zł). Autor pisze w Słowie wstępnym: „... podręcznika socjologii systematycznej brak nam szczególnie. „Socjologia” Jana Szczepańskiego jest wykładem historii koncepcji i pojęć socjologicznych. „Zarys socjologii” Zygmunta Baumana posiada warstwę wykładu systematycznego, ale zarazem stawia sobie za cel zapoznanie czytelnika z podstawowymi pojęciami socjologicznymi i różnorodnością kierunków istniejących w tej dyscyplinie...” Książka „choć pisana odrębnie i niezależnie od wykładów, wyrosła z dość długiego już doświadczenia w dziedzinie uniwersyteckiej dydaktyki materializmu historycznego i socjologii. Dwa lata temu w pracy pt. »Szkice o materializmie historycznym i socjologii« szerzej rozpatrywałem wzajemny stosunek tych dwóch postaci teoretycznej myśli o społeczeństwie. Nie wracam teraz do tej problematyki, raczej nawiązuję bezpośrednio do wniosków tamtej pracy. W każdym razie organiczne powiązanie teorii materializmu historycznego i nowoczesnej empirycznej socjologii marksistowskiej, dla której materializm historyczny stanowi rdzeń teoretyczny, jest myślą przewodnią tej książki”. Treść: I. Człowiek i środowisko. II. Kontrola i przymus w społeczeństwie. III. Grupy i role społeczne. IV. Konflikt społeczny a rozwój społeczeństwa. V. Struktura klasowa. VI. Struktura etniczna, VII. Państwo. VIII. Rozwój społeczny a rewolucja. IX. Świadomość społeczna. X. Człowiek i historia. — Indeks osób.

Paweł Rybicki: Arystoteles — Początki i podstawy nauki o społeczeństwie (Zakład historii nauki i techniki PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław — Warszawa — Kraków 1963, str. 330, cena 55 zł). Treść: Wprowadzenie (Arystoteles ze Stagiry i jego epoka; Myśl społeczna przed Arystotelesem; „Polityka”, zawartość i układ dzieła; Materiał historyczny, doktryna polityczna, teoria społeczna). I. Założenia nauki o społeczności (Człowiek — istota społeczna; Polis — całość społeczna; Polis istnieje z natury i jest pierwsza; Dobro celem społeczności; Nierówność ludzi — wolni i niewolni; Polis społecznie ograniczona). II. Problematyka nauki o społeczności (Materia społeczności; Forma społeczności; Urzeczywistnienie społeczności). III.

Sposoby ujęcia rzeczywistości społecznej (Określenie przedmiotu teorii społecznej; Opis, porównanie, klasyfikacja i typizacja zjawisk; Ujęcie dynamiczne rzeczywistości społecznej; Wyjaśnianie przyczynowe wielkości i zmienności ustrojów; Cztery przyczyny i determinacja zjawisk społecznych). IV. Z zagadnień Arystotelizmu w teorii społecznej (Upadek polis i trwanie „Polityki”; Realizm Arystoteles i niektóre stanowiska nowoczesne; Arystotelizm — zbliżenie do rzeczywistości społecznej). Przypisy. Indeksy. Streszczenia obcojęzyczne.

Howard Beke i Harry Elmer Barnes: Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii — Historia i interpretacja ludzkich pojęć o współzyciu ludzi. Tłum. J. Szacki i inni, Tom I. (Książka i Wiedza, Warszawa 1964, str. 592, cena w opr. 80 zł). Według zapowiedzi wydawniczej „książka jest jednocześnie historią pewnej dziedziny myśli ludzkiej i traktatem z zakresu socjologii wiedzy; autorzy nie są marksistami, należą jednak do tego samego, co marksizm nurtu socjologii historycznej...”. Po obszernych przedmowach tłumacza i autorów treść jest następująca: I. Myśl społeczna ludów przedpiśmiennych. II. Myśl społeczna starożytnego Dalekiego Wschodu. III. Myśl społeczna starożytnego Bliskiego Wschodu. IV. Mobilne podstawy grecko-rzymskiego świata i wpływ ich na myśl społeczną. V. Klasyczne teorie o pochodzeniu społeczeństwa i państwa. VI. Chrześcijańska filozofia społeczna do czasów Tomasza z Akwinu. VII. Spotkanie Wschodu z Zachodem i postępy sekularyzacji. VIII. Ekspansja Europy, humanizm, rewolta protestancka. IX. Świat wielki i mały: nauki przyrodnicze i porównawczy punkt widzenia. X. Nowy naród, nowy obywatel: popularność umowy społecznej. XI. Migracja, kontakt kulturowy, mobilność umysłowa, początki nowoczesnych teorii zmiany społecznej. Przypisy.

Maria Hirszowicz: Konfrontacje socjologiczne — marksizm i socjologia współczesna (Książka i Wiedza, Warszawa 1964, str. 423, cena w opr. 36 zł). Autorka jest docentem socjologii i pracownikiem Polskiej Akademii Nauk. Problematyka książki tak została ujęta w pierwszym jej rozdziale: „Dyskusje w sprawie kierunków, przedmiotu i metod socjologii towarzyszą niezmiennie rozwojowi tej dyscypliny. Nic nie wskazuje na ich ostateczne rozstrzygnięcie. Jest to w pewnym stopniu zrozumiałe. ... Ujęcia klasyczne

i nowatorskie w najlepsze ze sobą koegzystują. ... Co innego jednak uznać koegzystencję szkół i kierunków za stan pożądany, co innego zaś rezygnować z krytycznej oceny poszczególnych propozycji teoretycznych. Jeżeli oceny takie okazują się nawet po pewnym czasie niezadowolające, wynika stąd jeden wniosek — trzeba poddawać je co jakiś czas krytycznej rewizji. ... Jest to jednocześnie okazją do pogłębienia teoretycznej dyskusji. Jak w każdej gałęzi wiedzy, tak i w socjologii idzie wszak o poszukiwanie porządkujących zasad, dzięki którym przetwarzamy chaos zjawisk, obserwacji i pojęć w poddany prawom logicznego myślenia system”. Treść: 1. Linie podziału i zasady integracji socjologii współczesnej (rozdzielenie socjologii historycznej, analitycznej i empirycznej). 2. Problemy interpretacji Marksa. 3. Kilka uwag ogólnych na temat funkcjonalizmu w socjologii. 4. Socjologia a ekonomia, czyli o potrzebie uwzględnienia czynnika ekonomicznego w badaniu społecznym. 5. Kierunki krytyki społeczeństwa przemysłowego — problem alienacji. 6. Z zagadnień współczesnej teorii klas. 7. O tak zwanych „nowych klasach średnich”. 8. Socjologiczny przyczynek do zagadnień organizacji formalnych. 9. Ideologia i nauka. Przypisy.

Tadeusz Kotarbiński: Izbrannyje proizwiedienija (Moskwa 1963; Wydawnictwo literatury obcokrajowej, str. 911). Zbiór tekstów wybranych przełożonych z polskiego na rosyjski przez różnych tłumaczy (M. M. Gurenko, K. N. Kiselewa, A. P. Kuprijana, N. G. Komlewa, W. N. Sokołowski i A. P. Jermiłowa), pod redakcją oraz ze wstępem i komentarzem analityczno-krytycznym I. S. Narskiego, z udziałem redakcyjnym A. A. Jakuszewa. W skład zbioru weszło 13 artykułów spośród poruszających zagadnienia materializmu lub dotyczących kwestii wybranych z historii filozofii, 6 fragmentów książki „Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk (według drugiego wydania, z r. 1961), prawie cała książka „Wykłady z dziejów logiki” (1957), całość książki „Kurs logiki dla prawników” (według piątego wydania, z r. 1962) oraz 3 artykuły treści prakseologicznej.

Ujemow A. I.: Wieszczi, swojstwa i otnoszenija (Moskwa 1963 Akad. Nauk SSR, str. 183). Celem książki jest opracowanie kategorii rzeczy, własności i stosunków z uwagi na ich doniosłość dla metodologii poszczególnych nauk. Treść:

I: Ontologiczskie problemy. Gława 1: Wieszcz (1. Wieszcz, przedmiot, obiekt, tielo. 2. Otdelnost i individualnost. 3. Tradicjonnoje pominanie wieszcz. 4. Wieszcz kak tielo. 5. Protiworieczija tradicjonnojo pominanija wieszcz. 6. Tradicjonnoje pominanie wieszcz i sowremiennaja fizika. 7. Kaczezwiennoje pominanije wieszcz. 8. Preimuszczestwa kaczezwiennojo pominanija wieszcz). Gława 2: Swojstwa (1. Swojstwo i kaczezwstwo. 2. Objektivnost swojstw). Gława 3: Otnoszenija (1. Objektivnost otnoszenii. 2. Opredielenie otnoszenii). Gława 4: Wzaimnootnoszenie wieszczej, swojstw i otnoszenii (1. Wzaimopierechod kategorii wieszcz, swojstwa i otnoszenija. 2. Wzaimnošwiaž wieszczej, swojstw i otnoszenij. 3. Gipostazirowanie). II. Logičzeskie problemy. Gława 1: Problema wyczenienija. (1. K swojstwam. 2. K otnoszenijam. 3. K wieszczam). Gława 2: Problema klassifikacii (1. Klassifikacija swojstw. 2. Klassifikacija otnoszenii). Gława 3: Problema suždenija (1. Atributiwnyje suždenija. 2. Reljatiwnyje suždenija). Gława 4: Problema umozaklučzenij (1. K woprosu o wywodach iz reljatiwnych suždenij. 2. Dostowiernost umozaklučzenija po analogii i princip dwojstwienosti). Wywody. Literatura (162 pozycje). Recenzja tej książki ukażała się w Woprosach Filozofii 1964 nr 3, str. 173—177.

Kiedrow B. M.: Jedinstwo dialektiki, logiki i teorii poznania. (Moskwa 1963, Gos. Izd. Polit. Lit. str. 294). Autor starał się nie tylko naświetlić ogólnie zagadnienie, lecz także prześledzić, jak jedność dialektyki, logiki i gnoseologii przejawia się w różnych sferach poznawania przez człowieka świata obiektywnego. Starał się też wykazać (na materiale z historii nauk przyrodniczych), jak wielkie znaczenie posiada metodologia marksistowska dla nauk szczegółowych. Niniejsza praca jest pierwszą z trzech planowanych, następne przygotowuje do druku to „Podstawowe prawa dialektyki” oraz „Logika i marksizm”. W omawianej pracy autor stara się przede wszystkim przeanalizować stosunek dialektyki do teorii poznania. W głównej mierze jest to opracowanie spuścizny filozoficznej Lenina oraz krytyka następstw kultu Stalina w zakresie filozofii marksistowskiej. Treść: Wwiedzenie: K istorii woprosa o jedinstwie dialektiki, logiki i teorii poznania. Cz. I. Dialektika kak teorija poznania matierializma (O toždestwie zakonow bytija i myszlenija po sodierzaniju). Gława 1. Osnownoj wopros filozofii

z toczki zrienija dialektiki. Gława 2. Nie-razdzielnost dialektiki, logiki i teorii poznania w traktowkie istiny, zakona i drugih filozofskich kategorii. Gława 3. Princip jedinstwa mira w swiazi s nierazdzielnostju dialektiki i matierializma. Cz. II. Gnoseologiczeskaja storona zakonow i kategorii dialektiki (O razliczji zakonow bytija i myszlenija po forme). Gława 1. Objektivnost dialektiki. Specifika subjektivnoj dialektiki. Gława 2. Dwie gnoseologiczeskie razlicznyje storony zakonow i obszczich kategorii dialektiki. Gława 3. Specifičzeskie poznawatielnyje kategorii i priemy dialektiki. Gława 4. „Mechanizm” dialektičzeskogo choda processa poznania. Zaklučzenije. Priłożenije. Literatura.

Dialektika-teorija poznania. Problemy naučnogo metoda. (Moskwa 1964, Inst. Filozofii AN SSSR, str. 501). Praca zbiorowa pod red. B. Kiedrowa stanowi ciąg dalszy, wydanych w r. 1962 publikacji „Dialektika i logika” („Zakony myszlenija” i „Formy myszlenija”). O ile w poprzednich publikacjach główna uwaga zwrócona była na stosunek między logiką formalną a dialektyczną, obecna — obejmuje zagadnienia teorii poznania i metodologii, rozpatrywane z punktu widzenia dialektyki materialistycznej. Książka składa się z wprowadzenia, poświęconego analizie ogólnej stosunku dialektyki i teorii poznania, punktem wyjścia są założenia sformułowane przez Lenina w „Zeszytach Filozoficznych”; nadto z czterech części, rozpatrujących — zagadnienie jedności, podstawowych aspektów i stopni poznania, metodologii badania naukowego, funkcji poznawczej podstawowych praw dialektyki oraz krytyki koncepcji metodologicznych i gnoseologicznych współczesnej filozofii idealistycznej. Autorzy i redaktorzy starali się uzyskać pewną jednolitość, tak co do ogólnego założenia, jak i powiązań tematycznych. Uważano jednak za możliwe, a nawet pożyteczne, wprowadzenie pewnej swoistej różnorodności: np. od fachowego opracowania, opartego o materiał z chemii organicznej (praca J. A. Zdanowa) do wykładu popularnego (prace I. D. Andriejewa i N. K. Odujewoj). Różnorodność ta obejmuje także poglądy autorów na kwestie szczegółowe, traktujące o nie rozwiązanych jeszcze problemach filozofii marksistowskiej. Treść: Wwiedzenie. I. Istorija poznania kak process i jego dialektika (B. M. Kiedrow). II. Protiworiecziwost processa poznania i kritika idealizma (B. M. Kiedrow). Cz. 1. O jedinstwie osnownych

storon i stupieniej poznania. I. Jedinstwo empiriczeskogo i tieoreticzeskogo w naucznom poznaniu (W. A. Lektor-skij). II. Czuwstwiennoe kak stupien poznania (N. K. Odujewa). III. Jedinstwo prakticzeskogo i tieoreticzeskogo w dokazatielstwie istiny (I. J. Elez). Cz. 2. Woprosy metodologii naucznoego issliedowanija. I. Podchod k dialekticzeskoi obrabotkie istorii naucznoego poznania (W. I. Stoliarow). II. Process razwitija kak predmet naucznoego issliedowanija (I. G. Gierasimow). III. Dwa urownia w naucznom issliedowanii (A. A. Zinowjew). IV. Jedinstwo filozofskogo i jestiestwiennonaucznoego podchodow k przedmetu issliedowanija (G. A. Dawydowa). Cz. 3. Poznawatielnaja storona osnownych zakonow dialektiki. I. Zakon pierchoda koliczes-twa w kaczestwo w swietie danych sowriemiennoj nauki (W. S. Tiuchtin). II. Zakon jedinstwa i borby protivopoložnostiej w processie poznania (I. D. Andriejew). III. Znaczenije zakona otricanija w naucznom poznaniu (J. A. Ždanow). Cz. 4. Kritika sowriemiennoj idealistycznej filozofii po woprosam sootnoszenija metodologii i gnoseologii. I. Kritika pozitiwizmu po woprosu o sootnoszenii logiki, teorii i istorii poznania (I. S. Narskij). II. Kritika osnownych metodologiczskich i gnoseologiczskich principow neotomizmu (W. M. Dołgow). III. Kritika pragmatizmu po woprosu o metode naucznoego issliedowanija (L. N. Mitrochin).

Kasymżanow A. Ch.: Problema sowpadienija dialektiki, logiki i teorii poznania. (Po „Filozofskim tietradiam” V. I. Lenina Alma Ata 1962, Akad. Nauk Kaz. SSR, str. 197). Treść: Predistowie. I. Leninskij analiz tieoreticzeskich predposy-łok dialektiki Marksa. 1. Gegelewskaja koncepcija dialektiki. A. Princip toždestwa bytija i myslenija i sowpadienije logiki i gnoseologii w sisteme Gegelja. B. Logika i genesis absolutnogo znania. C. Toždiestwo metoda i soderžanija logiczeskoi nauki dialektiki i logiki. 3. Kritika gegelewskoi koncepciji sowpadienija dialektiki, logiki i teorii poznania. II. Materialistyczeskaja dialektika kak logika i teorija poznania marksizma. 4. Ischodnyje principy dialektiki Marksa. 5. Marksistkoje ponimanie myslenija i formirowanie logiki. 6. Psichologiczskie i logiczkeskije aspekty poznania. Sowpadienije logiki i gnoseologii. 7. Soderžatielnaja logika. 8. Objektivnaja i subjektivnaja dialektika, 9. Jadro dialektiki. Zaključenije.

Michalenko J. P.: Filozofija D. Juma (D. Hume) — Tieoreticzeskaja osnowa anglijskogo pozitiwizmu XX wieka (Moskwa 1962, Akad. Nauk SSR, str. 149). Treść Wwiedienije. Gława 1: Jumizm i osnownoj wopros filozofii. 1. Agnostik Jum-sojuznik berkleanstwa w borbie protiv materializma XVIII w. 2. Kritika Jumom poniatija duchownoj substanciji kak forma zaszczyty „średniej” linii w filozofii. 3. Wozroždenije jumowskogo fenomenalizma w anglijskom pozitiwizme XX w. Gława 2: Teorija poznania D. Juma i filozofskij „analiz” w Anglii. 1. Jum o sootnoszenii czuwstwiennogo i racionalnogo w poznaniu. 2. Jumowskoe uczenije o charaktere matiematiczskowo znania. 3. Problema dostowernosti poznania w „analitycznej” filozofii. Gława 3: Teorija priczinnosti Juma i sowriemiennoj anglijskiej pozitiwizm. 1. Subjektivizm Juma i jego posłedowateliej w uczenii o priczinnosti i nieobchodimoi świazi. 2. Metafizika w teorijach priczinnosti Juma i storonnikow „logiczskogo analiza”. 3. Korennaja protivopoložnost marksistowskogo i jumistskogo reszenij problemy priczinnosti. Zaključenije.

Problemy logiki (Moskwa 1963, Inst. Filozofii AN SSR, str. 149). Zawartość: 1. S. A. Janowskaja: O filozofskich woprosach matiematiczskoi logiki, str. 3—17. 2. W. W. Donczenko: Niekotoryje woprosy, swiazannyje s problemoj razreszenija dla iscišlenija strogoj implikacji Akkermana, str. 18—24. 3. N. I. Stjażkin, B. P. Pewzner: Ob odnom metode specereferirowanija, str. 25—37. 4. A. A. Zinowjew: Oboszczenie sillogistiki, str. 38—63. 5. W. A. Smirnow: Zamieczanija po powodu sistemy sillogistiki i obszcziej teorii dedukcii, str. 64—83. 6. W. A. Smirnow: Algoritmy i logiczkeskije schemy algoritmow, str. 84—101. 7. W. A. Kozmidia-di: O množestwach, razreszimyh i pe-reczišlimyh awtomatami, str. 102—115. 8. S. A. Janowskaja: Preodoleny li w sowriemiennoj nauke trudnosti, izwiestnyje pod nazwanijem „aporii Zenona”, str. 116—136. 9. J. A. Gaster: O postroenii analiza na osnowie aksiomatizirowannoj geometrii priamoi II, str. 137—143. 10. J. A. Maginskas: Ob odnom podchode k analizu priczinnosti, str. 144—150. (Praca ta omawia Z. Czerwińskiego: O pojęciu przyczyny i kano-nach Milla — Studia Logica t. 9 : 1960).

Nowik I.: Kibernetika, Filozofskie i sociologiczkeskije problemy (Moskwa 1963, Gos. Izd. Polit. Lit., str. 206). Treść:

Wwiedienije. Gława I. Nauka ob uprawlenii (1. O wozniknowienii kibernetiki. 2. Obszczaja charakteristika filozofskoj problematiki kibernetiki. 3. Ob uprawlenii i optimizaciji). Gława II. Filozofskije woprosy teorii informacii. (1. O teorii informacii. 2. Priroda informacii. 3. Niekotoryje pierspektiwy razwitija teorii informacii). Gława III. Funkcionalnaja priroda kibernetiki. (1. O gomeostazise i obratnych swiaziach. 2. Kibernetika i modelirowanije). Gława IV. Sootnoszenije czelowieka i kibernetycznej masziny. (1. Myszenije i rabota kibernetycznych ustrojstw. 2. O suszcznosti czelowieka). Gława V. O roli kibernetycznych maszin. (1. Awtomatizacija i ugłublenie krizisa kapitalizma. 2. Awtomatizacija i stroitelstwo kommunizma). Gława VI. Metodologičeskije wywody. (1. O predmiete kibernetiki i jeje mestie w sistemie naucznych znanij. 2. Kibernetika i uczenie o materialnom jedinstwie mira. 3. Kibernetika i dialektika. 4. Kibernetika i niekotoryje osobienności sowniennogo nauczno go poznania). Zakliuczenije. Litieratura po kibernetike.

Łomow B. F.: Czelowiek i tiechnika — Oczerki inżenernoj psichologii. (Leningrad 1963, Leningr. Uniw., str. 264). Treść: Predisłowie. Wwiedienije. 1. Czelowiek kak zwieno sistemy uprawlenija. 2. Czuwstwujuszczije pribory czelowieczeskogo mozga (analizatory). 3. O sposobności czelowieka priminat', peredawat' i chranit' informaciju. 4. Psichičeskije processy i periedacza informacii czelowieku. 5. Psichologičeskije issledowanije sredstw signalizacji. 6. Motornyje komponenty diejstwija i konstruirowannije organow naprawlenija. Zakliuczenije. Summary. Litieratura.

Szochin K. W.: Oczerk istorii razwitija estetičeskij myśli w Rossii — DREWNERUSSKAJA ESTETIKA XI—XVII WIEKOW. (Moskwa 1963, „Wyszszaja Szkoła”, str. 114). Praca o charakterze podręcznikowym i nowatorska. Z uwagi na brak bezpośrednich źródeł autor dane uzyskiwał poprzez różne utwory literackie, opisy podróży, kroniki czy też dzieła „filozofujące” — w owej fragmentaryczności danych autor widzi analogię z badaniami nad myślą estetyczną starożytności. Stara się odnaleźć te elementy, które przebiegają się poprzez stulecia występują i w poglądach następców tego okresu — takimi zasadniczymi elementami są według autora „postępowość” i „realizm” (postępowość w stosunku dzieła do rze-

czywistości). Założenia estetyki tego okresu są „pragmatystyczne”: „piękno — to Ojczyzna” — pięknym jest to, co służy dobru społecznemu; brak wówczas rozdziału wartości etycznych i estetycznych. Autor analizuje też rozwijającą się równocześnie estetykę przyrody. W teorii sztuki tego okresu stwierdza pytanie nie „dlaczego dzieło jest piękne”, lecz „jak wykonać dzieło piękne”. Treść: Wwiedienije; „Prekrasnoje eto Rodina”; Estetičeskaja ocenka czelowieka; Krasota „myslennogo”; Krasota prirody; Pierwodnaja litieratura i estetika „niebiesnoj” krasoty; Ocenka chudożestwiennogo tworczestwa i isskustwa; Zakliuczenije.

Armand Cuvillier: Anthologie des philosophes français contemporains (Paris, Presses Universitaires de France 1962, str. 300, cena 14 NF). Antologia daje metodyczny przegląd współczesnej filozofii francuskiej. Każdy autor został przedstawiony najpierw przez notę bio- i bibliograficzną, a następnie przez wyimek charakterystyczny swej twórczości. Na okładce 12 portretów. Autor zaznacza w przedmowie: „C'est M. Victor Zółtowski — dont on connaît les savants travaux sociologiques — qui, frappé de l'intérêt que suscite à l'étranger, notamment en Pologne, la pensée française, nous a suggéré l'idée de cette Anthologie”. Treść: Avant-propos I. Introduction — Tendances de la philosophie française contemporaine (E. Brehier, J. Hypolite F. Alquié, G. Berger). II. Philosophie générale et métaphysique (1. Philosophie de la vie: H. Bergson, E. Le Roy, P. Teilhard de Chardin, R. Ruyer. 2. Philosophie de l'action: M. Blondel, H. Duméry, 3. Philosophie de l'esprit: 1. Lavelle, R. Le Senne, J. Guignon. 4. Personalisme: E. Mounier, M. Nédoncelle. 5. Thomisme: J. Maritain, E. Gilson. 6. Idéalisme: L. Brunschvicg, P. Lachize-Rey, J. Moreau. 7. Phénoménologie: M. Merleau-Ponty, P. Ricoeur. 8. Philosophie existentielle: J. P. Sartre, G. Marcel, S. Weil, J. Wahl). III. Épistémologie (A. Lalande, R. Poirier, G. Bachelard, J. Piaget, P. M. Schuhl, J. Cavailles, R. Blanché, L. de Broglie, G. Simondon). IV. Psychologie (M. Pradines, A. Burloud, M. Halbwachs, J. Stoetzel, D. Lagache, G. Bachelard, G. Bataille). V. Esthétique (Ch. Lalo, R. Bayer, E. Souriau, A. Malraux). VI. Morale (Alain, J. Nabert, F. Alquié, G. Gusdorf, V. Jan-kélévitch, A. Camus, G. Davy). VII. Philosophie de l'histoire et philosophie sociale (L. Lévy-Bruhl, J. Hyppolite, R. Aron, H. Gouhier, G. Berger, C. Lévi-

-Strauss, J. Cazeneuve). VIII. Marxisme (R. Garaudy, H. Lefèbvre, M. Rubel, P. Fougeyrollas). Index des matières. Index des noms propres.

Robert Tucker: Philosophie et Mythe chez Karl Marx (Bibliothèque Scientifique, Payot, Paris 1963, str. 218, cena 19 F). Książka jest przekładem z wydania angielskiego, które ukazało się w r. 1961. Autor, profesor Uniwersytetu w Princeton, pisze w przedmowie, iż książka ma za cel przyczynić się do reinterpretacji Marksa, opartej na dokładnej znajomości jego niedawno opublikowanych pism młodzieńczych i okazującej doskonałą ciągłość rozwoju jego myśli od owych pism młodzieńczych aż do pełnej dojrzałości. Treść: Preface. Introduction (Marx et ses différents aspects). I. Le contexte philosophique (1. Le Moi, culte de la philosophie allemande. 2. Histoire, devenir de Dieu. 3. La dialectique du dépassement). II. De Hegel à Marx (4. Les Philosophes en révolte contre le monde. 5. La Métaphysique, psychologie ésotérique. 6. Marx et Feuerbach. 7. La naissance du communisme philosophique). III. Le marxisme primitif (8. L'ouvrier, créateur du monde. 9. L'aliénation et le culte de l'argent. 10. Le communisme, Le Moi retrouvé). IV. Le marxisme définitif (11. Y a-t-il deux marxismes? 12. Le nouveau matérialisme. 13. La division du travail et le communisme. 14. Travail et capital. 15. Le mythe et le problème du comportement). Conclusion: Marx et le monde actuel. Notes.

Olivier A., Rabut O. P.: Dialogue avec Teilhard de Chardin. (Signes du Temps, Sciences d'aujourd'hui, Editions du Cerf, Paris 1958, str. 212). Autor pisze we wstępie: „Le but de cette étude n'est pas d'exalter la pensée du P. Teilhard De Chardin, encore moins de la blâmer, mais de montrer les principales questions qu'elle pose et de commencer à réfléchir sur elles”. Treść: Introduction (1. l'invitation de la science). I. Cosmologie (2. La figure de l'univers. 3. Le dedans des choses. 4. Le ressort de la vie. 5. Autres perspectives. 6. Le prolongement de l'évolution). II. Philosophie (7. Le point Oméga. 8. Bilan positif). III. Theologie (9. Les questions des chrétiens — Le Plérôme final. 10. Les questions des chrétiens — Contact avec le monde. 11. La grande synthèse). Conclusion (12. Brèves réflexions sur la méthode. 13. Programme du travail).

Madeleine Barthélemy-Madaule: Bergson et Teilhard de Chardin (Paris 1963,

Editions du Seuil, str. 686). Autorka oparła swe studium porównawcze myśli Teilharda i Bergsona na gruntownych studiach twórczości obu filozofów uwzględniając pisma nie wydane, do których miała dostęp. Obaj filozofowie nie znali się wzajemnie. Jeden robił karierę filozofa, drugi karierę naukowca; jeden wychował się na filozofii klasycznej, głównie anglosaskiej, drugi na neoscholastyce. Ich drogi były zupełnie różne, ale sposób, w jaki myśli ich łączyły się, skłaniał do gruntownej analizy związków zachodzących między nimi. Autorka rozpoczyna od porównania intuicji Bergsonowskiej z wizją Teilharda, metody analitycznej jednego z metodą syntetyczną drugiego. Rozpatruje kosmologię obu filozofów, ich koncepcje ewolucji materii i życia, a następnie zestawia ich poglądy na osobowość ludzką, ich idee etyczne i stosunek do religii oraz tego, co boskie. W ostatnim rozdziale rozważa się zagadnienie, czy można mówić o filozofii Teilharda i wskazuje na jedność twórczą jako na ośrodek syntezy Teilhardowskiej. Dla Bergsona nauka, filozofia i religia są rozbieżnymi dziedzinami, dla Teilharda są one zbieżne. W dodatku zamieszczonym na końcu autorka podaje tablice kategorii wyróżnionych przez Teilharda, listę jego wypowiedzi o Bergsonie oraz przeprowadza paralełę między Teilhardem a Edwardem Le Roy. Książka zawiera bibliografię oraz indeks.

Jacques Ruytinx: La Problématique philosophique de l'unité de la science. Etude critique (Bibl. de la Faculté de Philos. et Lettres de l'Univ. de Liège. Fasc. CLXIV. Soc. d'Édition „Les Belles Lettres”, Paris 1963, str. 368, cena 22 fr.). Autor jest uczniem profesorów brukselskich Ph. Devaux (który napisał do książki przedmowę) i Ch. Perelmanna, obecnie zaś jest profesorem uniwersytetu w Gandawie. Na czele książki widnieje motto zaczerpnięte od Hansa Reichenbacha „Metoda prób i błędów jest narzędziem nie tylko uczonego eksperymentatora, lecz także filozofa”. Autor wyjaśnia w słowie wstępnym: „Niniejsze studium jest raczej metodologiczne niż historyczne, pragnie badać strukturę filozoficzną, a nie uprawiać historię filozofii. Jego źródłem jest współczesne odnowienie zagadnienia jedności nauki przez empiryzm logiczny...”. Treść: Préface. Avant-propos. Introduction. I. Le problème unitaire dans la philosophie classique A. Les conceptions scientistes de l'unité (1. La restauration baconnienne ou le pressentiment de l'unité de la science. 2. Matéria-

lisme, mécanisme, vitalisme. 3. Comte. 4. Mach). B. Les conceptions mixtes de l'unité (5. Descartes. 6. Leibniz. 7. Condillac). C. Les conceptions métaphysiques spécifiques de l'unité (8. De Spinoza à Husserl: Préliminaires, Spinoza, Kant, Hegel, Spencer, Husserl et la phénoménologie). D. Un programme antiunitaire (9. Les „Geisteswissenschaften“). II. Un mouvement unitaire contemporain: l'empirisme logique (10. Le cadre doctrinal. 11. Le développement du problème théorique. 12. L'unité de la science et les sciences particulières). Conclusions. Bibliographie.

Écrits sur la vie, coll. dir. par Jacques Ahrweiler (Collection Écrits, Paris, Editeur Seghers, 1964, str. 185, cena 4,50 NF). Zbiór informacji na temat życia, poprzedzony cytatem z encyklopedii Larousse'a oraz aforyzmami mędrców greckich od Talesa do Empedoklesa. Zbiór składa się z wyjątków pism różnych autorów w następującym układzie treści: I. La création (Philosophie et théologie — Platon, Aristote, Saint Thomas). II. La génération spontanée (Polémiques et recherches — Spallanzani, Huxley, Haeckel, Pouchet, Pasteur). III. Aux confins de la vie (l'hypothèse de l'origine photochimique — Pasteur, Oparine; Vers les premiers vivants — Theilhard de Chardin, Morand). Lectures sur la vie.

Zeller Eduard: Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung — klasyczne to dzieło, które ukazało się po raz pierwszy w latach 1844—1852 i odtąd było wielokrotnie wznawiane w nowych opracowaniach, zostało wydane ponownie nakładem firmy Georg Olms, Hildesheim 1963, w trzech częściach: Teil I. Allgemeine Einleitung. Vorsokratische Philosophie (7. unveränd. Aufl., Fotomechan. Nachdr. d. von Wilhelm Nestle hrsg. 6. Aufl., Leipzig 1919—1920. Abt. 1 = Hälfte 1. Abt. 2 = Hälfte 2., str. XVII + 782 i VIII + 787 — 1460, w opr. jw. po 82 DM). Teil II. Abt. 1: Sokrates und die Sokratiker. Plato und die alte Akademie im Anh.: Der gegenwärtige Stand der Platoforschung. Von Ernst Hoffmann (6. Unveränd. Aufl. Fotomechan. Nachdr. d. 5. Aufl., Leipzig 1922, str. XII + 1105, cena w opr. 82 DM). Abt. 2: Aristoteles und die alten Peripatetiker (5. unveränd. Aufl. Fotomechan. Nachdr. d. 4. Aufl. Leipzig 1921, str. XII + 949, cena jw. 82 DM). Teil III.: Die nacharistotelische Philosophie. Abt. 1. (6. unveränd. Aufl. Fotomechan. Nachdr. d. von Eduard Wellmann hrsg. 5. Aufl.

Leipzig 1923). Abt. 2 (6. unveränd. Aufl. Fotomechan. Nachdr. d. 5. Aufl. Leipzig 1923), str. XIV + 864 i XVII + 931, cena jw. po 82 DM.

Friedrich Zucker: Semantica, Rhetorica, Ethica (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 38, Akademie-Verlag Berlin 1963, str. 196, cena 34,50 DM). Książka berlińskiego filologa jest zbiorem następujących rozpraw: I. Exkurs über heuresilogein, heuresilogia; II. Bathos eleutherion; III. Anethopoietos, eine semasiologische Untersuchung aus der antiken Rhetorik und Ethik; IV. Verbundenheit von Erkenntnis und Wille im griechischen Sprachbewusstsein beleuchtet durch Erscheinungen aus der Bedeutungsentwicklung von agnoia, agnoein agnoema; V. Verantwortung in Denken und Sprache der Griechen und Römer; VI. Formen gesteigert affektischer Rede in Sprechversen der griechischen Tragödie; VII. Der Stil des Gorgias nach seiner inneren Form, mit Erörterungen über versokratische Periodik; VIII. Syneidesis — Conscientia, ein Versuch zur Geschichte des sittlichen Bewusstseins im griechischen und im griechisch-römischen Altertum; IX. Plinius, Epist. VIII 24- ein Denkmal antiker Humanität; X. Socia unanimans; XI. Freundschaftsbewährung in der neuen attischen Komödie, ein Kapitel hellenistischer Ethik und Humanität. Indices.

Fritz Valjavec: Geschichte der abendländischen Aufklärung (Verlag Herold, Wien — München, 1961, str. 377). Dzieło pośmiertne zmarłego w r. 1960 historyka prądów umysłowych, profesora Uniwersytetu Monachijskiego i dyrektora tamtejszego Südost-Institut, ujmuje Oświecenie w bardzo szerokich granicach jako zjawisko, które w decydujący sposób zaważyło na kulturze także XIX i XX wieku. Treść: Vorwort. I. Einführung (1. Begriff und Eigenart. 2. Zeitlicher Umfang. 3. Der Raum. 4. Gesellschaftliche Grundlagen). II. Die geschichtlichen Grundlagen (1. Allgemeine Triebkräfte. 2. Die Zersetzung der abendländischen Einheit — Philosophie und Kirche, Der Unglaube des Mittelalters, Humanismus, Die Reformation, Die Sekten, Die Freigeister. 3. Der Anbruch des vernünftigen Zeitalters). III. Die Aufklärung (1. Die Weltanschauung. 2. Die Philosophie. 3. Nationale Ausprägung. 4. Die Auseinandersetzung mit den Religionsgemeinschaften — Protestantismus, Katholizismus, Judentum, Ostkirche. 5. Gesell-

schaffliche und wirtschaftliche Entwicklung. 6. Der Mensch. 7. Die Sprache. 8. Schrifttum und Dichtung. 9. Kunstschaffen. 10. Schule und Erziehung. 11. Wissenschaft. 12. Die Welt des Geschichtlichen. 13. Das Recht. 14. Die politischen Wirkungen. 15. Nebenströmungen der Aufklärung. 16. Der Kampf gegen die Aufklärung). IV. Das Ende des Aufklärungszeitalters und Fortdauer der Aufklärung (1. Der geistige Kampf um das neue Jahrhundert. 2. Die „Wiedergeburt“ der Aufklärung. 3. Ausklang). Lebenslauf von Fritz Valjavec. Personenregister.

Philosophische Anthropologie — Menschliche Selbstdeutung in Geschichte und Gegenwart von **Dr Michael Landmann**, o. Prof. für Philosophie an der Freien Universität Berlin. 2. durchgesehene Aufl. (Sammlung Götschen Bd. 156/156 a, Walter de Gruyter u. Co., Berlin 1964, str. 223, cena 5,80 DM). Książka wprowadza w pojęcia i zagadnienia aktualnej gałęzi rozważań filozoficznych, bliskiej egzystencjalizmowi, jakkolwiek mającej odrębną historię. Treść: Einleitung: 1. Der Sinn philosophischer Anthropologie (Naturwissenschaftliche, ethnologische und philosophische Anthropologie; Einfluss der menschlichen Selbstdeutung auf die menschliche Selbstgestaltung). 2. Vorphilosophische Anthropologie (Der Anthropomorphismus und seine Überwindung; Der Ethnozentrismus und seine Überwindung, die Entdeckung der „Menschheit“; Das Beispiel der Griechen). 3. Ausgewählte Daten zur Geschichte der Anthropologie (Das 5. Jahrh. v. Ch.; Die Neuzeit; Die Gegenwart; Anthropologie und Existenzphilosophie). I. Teil. Mensch und Gott (religiöse Anthropologie): 1. Anthropologisches im Alten und Neuen Testament (Der Biblische Schöpfungsbericht als anthropologisches Dokument; Homo peccator; Die Anthropologie des Apostels Paulus). 2. Fünf Hauptthesen religiöser Anthropologie und ihre Bestreitung (Der Theozentrismus; Der Anthropozentrismus; Die Erbschuldlehre; Die Gnadenlehre; Der Unsterblichkeitsglaube). II. Teil. Der Mensch als Geisteswesen — Der subjektive Geist (Vernunftanthropologie): 1. Die Glorifizierung der Vernunft (Die Griechen als Entdecker der autonomen Vernunft; Weltvernunft und Menschenvernunft; Der Dualismus Vernunft — Natur). 2. Die Enthronung der Vernunft (Die Höherbewertung ausservernunftmässiger Erkenntnis und Seelenkräfte; Die Abhängigkeit der Vernunft von ele-

mentareren Seinsschichten; Die Vernunft als Gegnerin des Lebens). 3. Die Leistungen der Vernunft (Wesensschau und Klassifikation; Die schöpferische Vernunft). III. Teil. Mensch und Tier (Biologische Anthropologie): 1. Die Stellung des Menschen im Reich des Lebendigen (Überleitung und Vorblick; Die Überbrückung des Gegensatzes Mensch-Tier in Antike und Neuzeit; Die pantheistische Fassung in der Goethezeit). 2. Die Abstammungslehre und ihre Gegner (Evolutionismus und Naturalismus; Der Darwinismus und sein Siegeszug; Zweierlei Antidarwinismus; Modifikationen der Abstammungslehre). 3. Der menschliche Bauplan (Die Unspezialisiertheit; Der Wachstumrhythmus; Die Weltoffenheit). IV. Teil. Der Mensch als Geisteswesen — Der objektive Geist (Kulturanthropologie): 1. Der Mensch als Schöpfer der Kultur (Unvollendetheit und Selbstvollendung — Freiheit, Schöpferium, Individualität; Geschichtliches Die verfestigte Selbstvollendung der Kultur). 2. Der Mensch als Geschöpf der Kultur (Das Kulturwesen; Das Sozialwesen; Das Geschichtswesen; Das Traditionswesen). — Literaturverzeichnis. Namen- und Sachregister.

Heinz Maus: A Short History of Sociology (New York 1962, Philosophical Library, str. VIII + 226). Rzecz ta ukazała się po raz pierwszy w roku 1956 w niemieckim „Handbuch der Soziologie“ Ziegenfussa. Autor wykładał socjologię w Berlinie i Frankfurtu, obecnie jest profesorem socjologii Uniwersytetu w Marburgu. We wstępie stwierdza, iż niemiecka socjologia straciła w czasach hitlerowskich wszelki kontakt z socjologią innych krajów. Obecna gorliwość do naprawienia tego, tendencja do połączenia nowej techniki badań społecznych, wysoko w tym czasie postawionej w Stanach Zjednoczonych, z czystą teorią socjologiczną, a także gotowość służenia przemysłowi i państwowej administracji sprawiają, iż zaczęto zaniedbywać historię socjologii i nie doceniać dawnej socjologii. Stąd Comte i Spencer są rzadko dziś wspominani. Jednakże problemy współczesne wywodzą się z dawnych i można je znaleźć u obu tych autorów. Rozpatrywanie historii socjologii pomaga w zrozumieniu jej celów i tendencji. W ten sposób Maus jakby usprawiedliwia swoje zainteresowania historyczne. Książka jego składa się z trzech części. Pierwsza omawia rozwój społecznych teorii aż do pierwszej wojny. Autor rozpoczyna od najwcześniejszych źródeł so-

cjologii w dobie Oświecenia, przedstawia potem socjologię Comte'a i Spencera, wczesną socjologię niemiecką, omawia wpływy darwinizmu w Europie, a następnie kolejne rozdziały poświęca socjologii brytyjskiej, włoskiej, rosyjskiej, belgijskiej, amerykańskiej i niemieckiej. Osobny rozdział dotyczy Durkheima, jego szkoły i oponentów. Część pierwsza kończy się przedstawieniem formowania się socjologii amerykańskiej, która jest głównym tematem części drugiej. Tutaj autor obszernie prezentuje metody i wyniki badań socjologów amerykańskich, ich koncepcje teoretyczne i działalność dydaktyczną. W ostatniej części książki znajdujemy omówienie współczesnej socjologii we wschodniej Europie, na Bliskim i Dalekim Wschodzie, w Ameryce Łacińskiej oraz dwa końcowe rozdziały dotyczące socjologii w Europie zachodniej. Książka posiada indeks.

Berolzheimer Fritz: System der Rechts- und Wirtschaftsphilosophie (Aachen, Scientia Verlag 1963) fotomechaniczny przedruk oryginału z lat 1904—1907 w pięciu tomach: I. Kritik des Erkenntnisinhalte (Philosophischer Einleitungsband), II. Die Kulturstufen der Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, III. Philosophie des Staates samt den Grundzügen der Politik, IV. Philosophie des Vermögens einschliesslich des Handelsverkehrs, V. Strafrechtsphilosophie und Strafrechtsreform (Schlussband). Cena całości w opr. 300 DM.

Z. A. Jordan: Philosophy and Ideology. The Development of Philosophy and Marxism-Leninism in Poland since the Second World War (Soviética-Monographs of the Institute of East-European Studies; University of Fribourg/Switzerland. Ed. by I. M. Bocheński. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland, 1963, str. XII + 600, cena 58 fr. szw.). Autor, który już poprzednio opublikował studium „The Development of Mathematical Logic and of Logical Positivism in Poland between the Two Wars” (London, Oxford University Press, 1945) przedstawia w oparciu o wyczerpującą bibliografię dzieje szeroko pojętej myśli filozoficznej w Polsce, sięgając wstecz do czasu działalności Kazimierza Twardowskiego i Ludwika Krzywickiego. Treść: Preface. Part I — Philosophy between the Two Wars (Introduction. 1. The Lwów School. 2. The Warsaw School. 3. Other Schools and Other Philosophers. 4. Marxian Tradition. 5. Sociology and

Social Philosophy. Notes to Part I). Part II — The Period of Reconstruction and the Rise of Marxism-Leninism (Introduction. 6. The Philosophical Revival. 7. The Beginning of Marxist-Leninist Philosophy. Notes to Part II). Part III — The Years of Militancy (Introduction. 8. The Road to Ascendancy. 9. The Instrumentalist Conception of Philosophy. 10. Criticism of the Warsaw School. 11. Phenomenology from the Marxist-Leninist Standpoint. 12. Criticism of Znaniecki's Sociology and the Decline of Social Inquiry. Notes to Part III). Part IV — Formal Logic and Dialectics (Introduction. 13. The Superiority of Dialectics. 14. Change, Motion, and Contradiction. 15. The Abandonment of the Logic of Contradiction. Notes to Part IV). Part V — The Materialistic Theory of Knowledge, Theories of Truth and of Universals (Introduction. 16. Engels' Representative Realism and Lenin's Theory of Perception. 17. The Causal Theory of Knowledge. 18. Anthropological Realism. 19. The Materialist Conception of Truth. 20. The Truths of Logic and Mathematics. 21. Absolute and Relative Truth and the Relativity of Knowledge. 22. The Doctrine of Partiality of Truths. 23. The Doctrine of Concreteness of Truth. 24. The Relevance of the Problem of Universals and the Rejection of the Three Classic Doctrines. 25. The Marxist-Leninist Theory of Universals. 26. The Danger of Platonism. Notes to Part V). Part VI — Marxist-Leninist Historicism and the Concept of Ideology (Introduction. 27. The Methodological Approach. 28. The Nature of Historical Laws. 29. The Technological Conception of History. 30. The Empirical Meaning of Historical Materialism. 31. Prediction in the Social Sciences. 32. The Revision of the Theoretical Framework of Historical Materialism. 33. Two Interpretations of the Role of Ideology. 34. The Reappraisal of the Dual Theory of Ideology. 35. The New Principles of the History of the Philosophy and Their Revision. Notes to Part VI). Conclusions. Bibliography. Index of Names. Polemiczną recenzję tej książki napisał Jerzy J. Wiatr pt. „Nasze spory filozoficzne” w kwartalniku „Kultura i Społeczeństwo”, t. VI, nr 3 (lipiec-wrzesień 1963), str. 162—166.

Frances A. Yates: Giordano Bruno and the Hermetic Tradition (London, Routledge and Kegan Paul 1964, str. 480, ill., indeks, cena 55 s.). Autorka wykłada historię Renesansu w Uniwersytecie Londyńskim. W książce przedstawia historię

renesansowego Hermetyzmu (corpus hermeticum jest zbiorem ponad 40 pism pochodzenia greckiego, łacińskiego i arabskiego, o treści gnostycyzno-mistycznej) jako ruchu religijno-reformacyjnego, z którym Bruno miał według autorki ścisły związek, co przede wszystkim miało być podstawą do jego skazania na śmierć jako heretyka.

Ronald Grimsley: Jean d'Alembert, 1717—1783 (Clarendon Press, Oxford, 1963, str. VIII + 316, cena w opr. 38 s). Szczegółowa ta monografia jest rozwinięciem tezy doktorskiej autora, przedstawionej w Uniwersytecie Oksfordzkim 1948 r. Treść: Foreword. I—III. D'Alembert and the Encyclopédie. IV. D'Alembert and the French Academy. V. D'Alembert, Voltaire and the Philosophe's Task. VI. D'Alembert and Rousseau. VII. D'Alembert and some Monarchs. VIII. D'Alembert and the Religious Question. IX. D'Alembert's view of the Parliaments and the Criminal Law. X—XII. D'Alembert's Philosophy: 1. Theory of Knowledge, 2. Towards a Philosophy of Science, 3. Some Historical Aspects. XIII. Last Years. Bibliography. Index.

Heinz Politzer: Franz Kafka. Parable and Paradox (Cornell University Press, Ithaca-New York, 1962, str. XXIV+376, cena w opr. 6,50 dol.). Autor jest profesorem literatury niemieckiej Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley, od wielu lat związanym z twórczością Kafki jako badacz i wydawca. Treść: I. „Give It Up” — A Discourse on Method. II. Juvenilia — The Artist as a Bachelor. III. The Breakthrough 1912. IV. Parable and Paradox — „A Country Doctor” and „In the Penal Colony”. V. Der Verschollene — The Innocence of Karl Rossmann. VI. The Trial against the Court. VII. The Bitter Herb — The Castle. VIII. Heightened Redemption — Testaments and Last Stories. IX. An Open Ending — Franz Kafka and Albert Camus. Notes. Bibliography. Index.

Ernst Cassirer: The Logic of the Humanities, transl. by Clarence Smith Yale University Press, New Haven 1961, str. XX + 217, w opr. cena 4,50 dol.). Przekład książki „Logik der Kulturwissenschaften” (1942) zawiera treść następującą: Translators Foreword, Acknowledgments, Introduction: Naturalistic and Humanistic Philosophies of Culture. The Logic of the Humanities: 1. The Subject Matter of the Humanities; 2. Per-

ception of Things and Perception of Expression; 3. Nature-Concepts and Culture-Concepts; 4. The Problem of Form and the Problem of Causality. 5. The „Tragedy of Culture”.

Ernst Cassirer: An Essay on Man — An Introduction to a Philosophy of Human Culture (Yale University Press, New Haven and London 1963, str. XII + 237, cena 1,75 dol.). Książka napisana w roku 1944, została obecnie przedrukowana po raz jedenasty. Ernst Cassirer (1874—1945), neokantysta szkoły marburskiej, przebywał od 1934 r. w Ameryce, gdzie uzyskał wyjątkowe uznanie. Treść: Preface. I. What is Man? (1. The Crisis in Man's Knowledge of Himself. 2. A Clue to the Nature of Man: The Symbol. 3. From Animal Reactions to Human Responses. 4. The Human World of Space and Time. 5. Facts and Ideals). II. Man and Culture (6. The Definition of Man in Terms of Human Culture. 7. Myth and Religion. 8. Language. 9. Art. 10. History. 11. Science. 12. Summary and Conclusion). Index.

Philosophy and History, Essays presented to Ernst Cassirer, ed. by Raymond Klibansky and H. J. Paton (Harper Torchbooks, The Academy Library, New York, Harper and Row, 1963, str. XII + 353, cena 2,75 dol.) — jest to ponowne wydanie książki pamiątkowej, ofiarowanej Cassirerowi w 60 rocznicę urodzin (Oxford Clarendon Press, 1936), uzupełnione bibliografią pism jego i studiów o jego filozofii.

Dzielo prof. Feliksa Konecznego (1862—1949, zob. Ruch Filoz. XVII, str. 121a) pt. „O wielości cywilizacji” (Kraków 1935) ukazało się w przekładzie angielskim: On the Plurality of Civilizations, Introduction by Anton Hilckman, Preface by Arnold Toynbee (Polonica Publications, London 1962). Powołuje się na nie prof. Hilckman z Uniwersytetu w Moguncji w artykule „Kultur und Kulturwissenschaft” (Zeitschrift für philosophische Forschung XVII, 4 z r. 1963, str. 696 nn.), szczegółową zaś recenzję zamieścił Gert Müller w „Philosophischer Literaturanzeiger” (XVII, 6—1964, str. 360—365).

C. P. Snow: The Two Cultures and A Second Look — An Expanded Version of The Two Cultures and the Scientific Revolution (Mentor Book, The New American Library, New York, 1964, str. 92, cena brosz. 0,60 dol.). Sir Charles P. Snow, wybitny angielski powieściopisarz,

a zarazem poważny przyrodnik, opublikował w r. 1959 nakładem Cambridge University Press rozprawę na temat przeciwieństwa między kulturą humanistyczną a scjentystyczną i wynikających stąd niebezpiecznych następstw. Publikacja ta uzyskała duży rozgłos i wywołała szeroką dyskusję. Obecne wydanie popularne zawiera rozszerzony przedruk tamtej rozprawy oraz nowe rozważania (A Second Look) nawiązujące do głosów dyskusyjnych. Treść: I. The Two Cultures and the Scientific Revolution (1. The Two Cultures, 2. Intellectuals as Natural Luddites, 3. The Scientific Revolution, 4. The Rich and the Poor.). II. The Two Cultures: A Second Look.

Julian Huxley: Evolution — The Modern Synthesis. Second Edition with a new Introduction (George Allen & Unwin Ltd, London 1963, str. LI + 13—652, cena w opr. 42 s.). Podstawowe to dzieło, mające także doniosłość filozoficzną, było wydane w r. 1942 i miało od tego czasu pięć przedruków. Obecne nowe wydanie zostało zaopatrzone obszerną przedmową, referującą rozwój zagadnień w ostatnich 20 latach. Treść: Preface to the First Edition. Introduction to the Second Edition. I. The Theory of Natural Selection. II. The Multififormity of Evolution. III. Mendelism and Evolution. IV. Genetic Systems and Evolution. V. The Species Problem — Geographical Speciation. VI. Speciation, Ecological and Genetic. VII. Speciation, Evolution and Taxonomy. VIII. Adaptation and Selection. IX. Evolutionary Trends. X. Evolutionary Progress. Bibliography. Supplementary bibliography. Index (Subjects, Organisms, Authorities).

Ernest H. Hutten: The Origins of Science. An Inquiry into the Foundation of Western Thought (London, George Allen and Unwin LTD, 1962, str. 242; cena w opr. 28 s.). Autor — profesor Uniwersytetu w Londynie (Royal Holloway College) — pisze w przedmowie: „My aim in this book is to explain science from its historical and psychological origins. To explain the concepts of science has always been the task of philosophy. In the first part of the book, I argue that traditional philosophy cannot fulfil this task, because it has not kept up with science. ... Instead of classical epistemology, therefore, the depth psychology of today has to be used in order to understand the problems of knowledge. We do not acquire knowledge by a conscious, intellectual process of perception alone;

unconscious processes are in fact more important”. Treść: Preface. I. The Scientific Attitude (1. The Origins of Science. 2. The Ideal of Rationality. 3. On the History of Philosophy. 4. On the Problem of Knowledge. 5. Philosophical Theories of Knowledge). II. Science and the Criterion for Reality (6. Ontology: The Search for an Object — The Atom. 7. Causality: Law and Order). III. Logic and the Truth Criterion (8. Criteria for Truth and Reality. 9. The Formal Use of Symbols. 10. The Concept of Number. 11. The Deductive System. 12. The Rules of Deduction. 13. Contradiction and Truth. 14. Theories of Truth). IV. Science as Creative Activity (15. Scientific Method. 16. The Freedom of Science. 17. Conclusion). Selected Bibliography. Index.

Philosophy of Science — The Delaware Seminar. General Editor William L. Reese, Chairman, Department of Philosophy University of Delaware. Vol. I, 1961—1962; Vol. II, 1962—1963, ed. by Bernard Baumrin (Interscience Publishers, a division of John Wiley and Sons, New York—London, 1963, str. XVI+370; XVIII+551). Zespoły pracujące w dziedzinie filozofii nauk powstały w ostatnich latach w kilku amerykańskich uniwersytetach. Dwa wydane tomy Uniwersytetu Delaware obejmują referaty zarówno filozofów, jak przedstawicieli nauk szczegółowych, reprezentujących różne stanowiska; celem naczelnym, który sobie stawiano było wzajemne wyjaśnienie i zbliżenie poglądów na podstawowe zagadnienia badań naukowych. Tom pierwszy obejmuje zagadnienia ogólne, drugi poświęcony jest zagadnieniom filozoficznym fizyki. Treść tomu I: Introduction to the Series. Preface to Volume I. Contributors (informacje o współpracownikach). Part I Two Basic Distinctions (F. S. C. Northrop — The Relation between the Natural and the Normative Sciences; N. R. Hanson — Retroductive Inference). Part II. Scientific Explanation and Prediction (S. Morgenbesser — The Explanatory-Predictive Approach to Science; A. Grünbaum — Temporally Asymmetric Principles, Parity between Explanation and Prediction, and Mechanism versus Teleology; M. Scriven — The Temporal Asymmetry of Explanations and Predictions; C. G. Hempel — Explanation and Prediction by Covering Laws). Part III. Philosophical Aspects of the Foundations of Mathematics (A. R. Anderson — What Do Symbols Sym-

bolize? Platonism; Discussion; R. S. Rudner — What Do Symbols Symbolize? Nominalism; Discussion; J. Ullian — Mathematical Objects). Part IV. Philosophical Aspects of Biology (T. Dobzhansky — Scientific Explanation, Chance and Antichance in Organic Evolution; B. Glass — The Relation of the Physical Sciences to Biology, Indeterminacy and Causality; Discussion). Part V. Philosophical Aspects of the Social Sciences (A. Donagan — Are the Social Sciences Really Historical? Discussion; A. G. N. Flew — The Structure of Malthus' Population Theory; A. T. Waterman — Science and Government). Part VI. Philosophical Aspects of Physics (A. Landé — Causality and Dualism on Trial; Discussion). General Bibliography. Index. Treść tomu II: Preface. Contributors. Part I (P. K. Feyerabend — How to be a Good Empiricist, A Plea for Tolerance in Matters Epistemological; N. Rescher — Fundamental Problems in the Theory of Scientific Explanation; W. Sellars — Theoretical Explanation; S. Bromberger — A Theory about the Theory of Theory and about the Theory of Theories; M. Scriven — The Limits of Physical Explanation). Part II, Space and Time (D. Shapere — Space, Time, and Language, An Examination of Some Problems and Methods of the Philosophy of Science; A. Grünbaum — The Special Theory of Relativity as a Case Study of the Importance of the Philosophy of Science for the History of Science; H. Putnam — An Examination of Grünbaum's Philosophy of Geometry). Part III. Particles, Fields, and Quantum Mechanics (E. L. Hill — Particles and Fields in Modern Physics; A. Pais — The Structure of Matter; P. Suppes — The Role of Probability in Quantum Mechanics). Part IV. Induction and Measurement (W. C. Salmon — Inductive Inference; B. Ellis — Derived Measurement, Universal Constants, and the Expression of Numerical Laws). Part V. Science and Man (E. C. Pollard — Are Life Processes Governed by Physical Laws?; R. B. Lindsay — Physics, Ethics and the Thermodynamic Imperative; S. M. McMurrin — Philosophy, Science, and Education). Part VI. Cosmology (N. S. Hanson — Some Philosophical Aspects of Contemporary Cosmologies; J. A. Wheeler — Science and Survival). General Bibliography. Index. Zapowiedziane dalsze trzy tomy mają objąć zagadnienia filozoficzne nauk

biologicznych, nauk społecznych oraz logiki i matematyki.

Thomas S. Kuhn: The Structure of Scientific Revolutions (International Encyclopedia of Unified Science, vol. II, nr 2, University of Chicago Press 1962, sec. impr. 1963, str. XVI + 172, cen. 3,50 dol.). Kolejny tom encyklopedii, mającej objąć podstawy jedności nauki według koncepcji logicznego empiryzmu (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 467a) ma treść następującą: Preface. I. Introduction — A Role for History. II. The Route to Normal Science. IV. Normal Science as Puzzle-Solving. V. The Priority of Paradigms. VI. Anomaly and the Emergence of Scientific Theories. VIII. The Response to Crisis. IX. The Nature and Necessity of Scientific Revolutions. X. Revolutions as Changes of World View. XI. The Invisibility of Revolutions. XII. The Resolution of Revolutions. XIII. Progress through Revolutions.

Zamykający całość Encyklopedii zeszyt 10 tomu II obejmie bibliografię oraz indeksy.

In Quest of Value, Readings in Philosophy and Personal Values selected by the San Jose State College Associates in Philosophy (Chandler Publishing Company, San Francisco, 1963 str. IX + 514, cena brosz. 4,50 dol.). Zbiór wypisów wprowadzających w aktualne na terenie Stanów Zjedn. zagadnienia etyki i teorii wartości. Treść: I. SCIENCE AND HUMAN VALUES (J. Hospers — Free Will and Psychoanalysis, E. Nagel — Self-Regulation, B. Russell — The Science to Save Us from Science, R. Rudner — Value Judgments in Scientific Validation); II. THE NATURALISTIC TEMPER (M. C. Otto — The Existence of God, C. Lamont — The Ethics of Humanism, S. Hook — Democracy and Equality, E. Nagel — Naturalism Reconsidered); III. THE PRAGMATIC APPROACH (Ch. S. Peirce — The Fixation of Belief, W. James — The Will to Belief, J. Dewey — Reconstruction in Moral Conceptions); IV. THE MARXIST IDEOLOGY (Fr. Engels — Principles of Communism, Fr. Engels — Morality and Law, Eternal Truths, D. Guest — Dialectical Materialism, F. J. Klingender — Marxism and Modern Art); V. FOUR EXISTENTIALIST THINKERS (J. P. Sartre — Existentialism, H. Kuhn — Illumination through Anguish, G. Marcel — Testimony and Existentialism, K. Jaspers — Man); VI. FREUD, PHI-

LOSOPHY, and HUMAN VALUES (S. Freud — The Future of an Illusion, G. Zilboorg — Sigmund Freud, J. Wisdom — Philosophy and Psycho-Analysis, M. Ginsberg — Psycho-Analysis and Ethics); VII. THE NEO-THOMIST MOVEMENT (E. Gilson — God and Contemporary Thought, J. Maritain — Action and Contemplation, Card. Mercier — The Moral Order); VIII. ETHICAL RELATIVITY (W. G. Sumner — Folkways, W. T. Stace — The Concept of Morals, E. Westermarck — The Moral Concepts); IX. LINGUISTIC ANALYSIS (S. Toulmin — Reason and Faith, J. Wisdom — Philosophy, Metaphysics, and Psycho-Analysis, R. M. Hare — Description and Evaluation, O. K. Bouwsma — Naturalism); X. THE LIBERAL PERSPECTIVE (E. Fromm — Escape from Freedom, S. Hook — Heresy and Conspiracy, J. Dewey — Religion versus the Religious).

Ideological Differences and World Order — Studies in the Philosophy and Science of the World's Cultures, ed. by F. S. C. Northrop (Yale University Press, New Haven and London, 1963, str. X + 486, cena 2,95 dol.), jest to nowe tanie wydanie książki, która ukazała się poprzednio w r. 1949 i jest zbiorem studiów, mających za przedmiot dyskusję swistości kulturalnych i różnic ideologicznych, w celu wzajemnego poznania się i zrozumienia w skali światowej. Treść: Introductory Preface (F. S. C. Northrop). I. Toward a New Jus Gentium (Roscoe Pound). II. The Philosophy at the Basis of Traditional Chinese Society (Fung Yu-Lan). III. The Philosophical Basis of Chinese Painting (Chiang Yee). IV. The Philosophical Roots of Western Culture (Charles M. Bakewell). V. The Pythagorean and Platonic Scientific Criterion of the Beautiful in Classical Western Art (Matila Ghyka). VI. Franciscan Philosophy and Gothic Art (Robert Grinnell). VII. Philosophies and Economic Theories in Modern Occidental Culture (Overton H. Taylor). VIII. Positivism and Porfirism in Latin America (Leopoldo Zea). IX. Soviet Law and Its Assumptions (John N. Hazard). X. The New Deal as a Cultural Phenomenon (T. V. Smith). XI. The Potential Intelligent Society of the Future (P. W. Bridgman). XII. The Philosophy of the British Labour Government (Lord Lindsay of Birker). XIII. Literature and Philosophy in Contemporary France (Henri Peyre). XIV. The Im-

pact of Politics on Science (Manuel Sandoval Vallarta). XV. Unesco — Its Purpose and Its Philosophy (Julian Huxley). XVI. The Concept of Meta-Anthropology and Its Significance for Contemporary Anthropological Science (David Bidney). XVII. The Philosophy of the Navaho Indians (Clyde Kluckhohn). XVIII. Man and Culture (Francisco Romero). XIX. Ideological Man in His Relation to Scientifically Known Natural Man (F. S. C. Northrop). XX. Lasting and Dying Factors in the World's Cultures (Pitirim A. Sorokin). XXI. Two Objective Bases for a World-wide Legal Order (Gray L. Dorsey). Index.

Philosophical Analysis — A Collection of Essays, ed. by Max Black, Cornell University (Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. J. 1963, str. VIII + 401), jest to drugie wydanie książki (poprzednie 1950), która składa się z 17 studiów napisanych przez współczesnych angielskich i amerykańskich autorów na temat zagadnień związanych z poglądami G. E. Moore'a, B. Russella i L. Wittgensteina. Treść: Preface. Introduction (Max Black). The Problem of Linguistic Inadequacy (Alice Ambrose). The Reality of the Past (G. E. M. Anscombe). Basic Propositions (A. J. Ayer). The Expression Theory of Art (O. K. Bouwsma). The Theory of Appearing (Roderick M. Chisholm). De Principiis Non Disputandum ...? (Herbert Feigl). Obligation and Ability (William K. Frankena). Substratum (Morris Lazerowitz). Entailment and Necessary Propositions (C. Lewy). Ethics and the Ceremonial Use of Language (Margaret Macdonald). Introspection and Analysis (C. A. Mace). The Verification Argument (Norman Malcolm). Phenomenalism (Paul Marhenke). „If”, „So”, and „Because” (Gilbert Ryle). Interpretation and Evaluation in Aesthetics (Charles L. Stevenson). Generalisation and Evidence (Frederick L. Will). A Note on Probability (John Wisdom). Suggestions for Further Reading Notes on the Authors. Index of Names.

Israel Scheffler (Harvard University): The Anatomy of Inquiry-Philosophical Studies in the Theory of Science (Alfred A. Knopf, Inc., New York 1964, str. XII + 332, VI, cena 6,95 dol.). Autor wymienia w przedmowie profesorów Nelsona Goodmana, W. V. Quine'a i C. G. Hempela jako tych, do których się najbardziej zbliża w swoich badaniach. Treść: Intro-

duction — Philosophy and the Theory of Science (1. Approaches to the Philosophy of Science. 2. Arguments over a Theory of Science. 3. Approach to the Problems). Part I. Explanation (1. The Humean Background. 2. The Deductive Pattern of Explanation. 3. Statistical and Confirmational Generalization. 4. The Structural Divergence of Explanation and Prediction. 5. The Centrality of Explanation and Prediction. 6. The Problem of Ontological Interpretation. 7. Explanation of Psychological and Historical Events. 8. Teleological Explanation: Beliefs and Desires. 9. Teleological Explanation: Self-regulating Behavior). Part II. Significance (1. Explanation and Criteria of Significance. 2. Conditions of Adequacy for Defining a Criterion. 3. Criteria Based on Complete Verifiability or Falsifiability. 4. Falsifiability as Criterion of Significance and as Criterion of Demarcation. 5. Criteria of Incomplete Verifiability. 6. Criteria of Translatability. 7. Inclusion in an Empiricist Language. 8. Disposition Terms, Observational Predicates and Observable Elements. 9. The Interpretation of Disposition Terms. 10. The Method of Reduction Sentences. 11. The Problem of Theoretical Terms. 12. The Problem of Function and the Problem of Interpretation. 13. Approaches to the Problem of Interpretation. 13. Pragmatism and Fictionalism. 14. Pragmatism. 15. Fictionalism and Its Varieties. 16. Instrumentalistic Fictionalism. 17. Empiricism, Pragmatism and Instrumentalism. 18. Eliminative Fictionalism. 19. Syntactical Form. 20. Craigian Form. 21. Ramseyan Form). Part III. Confirmation (1. Explanation, Significance and Confirmation. 2. Hume's Challenge and the Generalization Formula. 3. Hempel's Study of Qualitative Confirmation. 4. Critical Discussion of the Satisfaction Criterion. 5. The Paradoxes of Confirmation — Hempel's Treatment. 6. Further Discussions of the Paradoxes of Confirmation. 7. Positive Instances and the Generalisation Formula. 8. Induction and Projectibility. 9. Goodman's Proposal on Induction. 10. Reflections on the Justification of Induction). Bibliography. Index.

Arthur O. Lovejoy: The Revolt against Dualism. An Inquiry Concerning the Existence of Ideas (The Paul Carus Lectures, series 2. 2nd. ed. The Open Court Publ. Comp. La Salle Ill. 1960, str. XIV + 405, cena 1,95 dol.). Książka wydana pierwotnie w r. 1930, ukazała się obecnie w tanim wydaniu, jej autor niedawno

zmarły (zob. Ruch Filoz. XXII, str. 336a), analizuje w serii odczytów zagadnienie dualizmu psychologicznego i epistemologicznego, dyskutowane w filozofii nowożytnej od czasów Descartesa. Treść: Preface to the Second Edition. Preface to the First Edition. I. Cartesian Dualism and Natural Dualism. II. The First Phase of the Revolt and Its Outcome. III. The Second Phase: Objective Realism. IV. The Outcome of the Second Phase. V. Mr. Whitehead and the Denial of Simple Location. VI—VII. Mr. Bertrand Russell and the Unification of Mind and Matter I, II, VIII. Dualism and the Physical World. IX. The Nature of Knowing as a Natural Event. Index.

John Wisdom: Problems of Mind and Matter (Cambridge, University Press 1963, str. XVI + 215, cena 1,45 dol.). Nowe tanie (brozurowane) wydanie książki, która ukazała się poprzednio w r. 1934. Autor — profesor filozofii w Uniwersytecie Cambridge — zaznacza w przedmowie, że celem książki jest wskazać, jak może być zastosowana metoda analityczna E. G. Moore'a do zagadnień filozoficznych. Treść: Introduction (1. Analysis and Speculative Philosophy. 2. First Examples of Analysis. 3. Analytic Vocabulary. 4. The Relations of Matter and Mind). Part I. Body and Mind (1. The Analytic Problem about Ownership. 2. Distinction between Mental and Nervous Events. 3. Denial of Mental Events — Materialism. 4. Correlations between Bodily and Mental Events. 5. Do Bodily Events Occasion Mental Events and vice versa? 6. Do Bodily Events Produce Mental Events? 7. Ownership. 8. Freewill). Part II. Cognition (9. Perception. 10. Knowledge of Material Things. 11. Judgment and Truth). Appendix (1. Mental and Material Facts. 2. Universals and Particulars). Index.

David P. Gauthier, Practical Reasoning. The Structure and Foundations of Prudential and Moral Arguments and Their Exemplification in Discourse (Oxford University Press 1963, str. 220, cena 35 s.). Autor jest asystantem profesora w departamencie filozofii uniwersytetu Toronto, książka zaś rozszerzoną wersją dysertacji doktorskiej przedłożonej w Oksfordzie.

Socialist Thought. A Documentary History, ed. by Albert Fried a. Ronald Sanders (Anchor Books, Doubleday a Co. New York 1964, str. X + 544, cena brosz. 1,95 dol.). Książka przedstawia rozwój

myśli socjalistycznej w wyjątkach z pism jej najważniejszych twórców i przedstawicieli. Treść: Preface. I. General Introduction. II. Early French Communism (Morelly, Rousseau, Babeuf). III. Utopian Socialism (Fichte, Hess). VI. Marx and monians, Fourier, Owen). IV. The Emergence of the Proletariat (Chartism, Blanqui, Proudhon, Blanc). V. Early German Socialism (Fichte, Hess). VI. Marx and Engels. VII. Anarchism (Bakunin, Kropotkin, Syndicalism, Guild Socialism). VIII. Revisionism (Lassalle, Fabian Socialism, Jaurès, Millerand, Bernstein, Kautsky). IX. Bolshevism (Plekhanov, Lenin, Kautsky, Trotsky, Stalin). X. Contemporary Socialism: Two Views (Gramsci, Crosland). Bibliography. Każdy rozdział jest poprzedzony wstępem wydawców, podobnie jak wypisy każdego z przytoczonych autorów.

Publikacje zbiorowe

Ioannis Duns Scoti. Opera omnia ... studio et cura commissionis scotisticae ad fidem codicum edita praeside P. Carolo Balič, tom VI (Ordinatio, liber primus, a distinctione 26a 48am) ukazał się w objętości str. 32—556 (Civitas Vaticana, Typis polyglottis vaticanis, 1963).

Feuerbach Ludwig: Sämtliche Werke. Neu herausgegeben von Wilhelm Bolin u. Friedrich Jodl. (Stuttgart—Bad Cannstatt, Fr. Fromann Verl.). Całość obejmuje 13 tomów, z których ukazało się od r. 1959 tomów 10, mianowicie: 1. Gedanken über Tod und Unsterblichkeit, 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze, 3. Geschichte der neueren Philosophie von Verulam bis Benedict Spinoza, 4. Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibniz'schen Philosophie — Zur neueren Philosophie und ihrer Geschichte, 5. Pierre Bayle — Ein Beitrag zur Gesch. der Philos. u. Menschheit, 6. Das Wesen des Christentums, 7. Erläuterungen u. Ergänzungen zum Wesen des Christentums, 8. Vorlesungen über das Wesen der Religion, 9. Theogonie nach den Quellen des classischen, hebräischen und christlichen Altertums, 10. Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen; tomy następne będą zawierały: 11. Jugendschriften, Zeittafel, Bibliographie, 12—13. Ausgewählte Briefe von und an Feuerbach. Cena każdego tomu w opr. 30 DM, przy odbiorze całości 27 DM.

Collected Works of John Stuart Mill wychodzą staraniem Uniwersytetu To-

ronto, nakładem University of Toronto Press. Wydanie ma objąć w krytycznym opracowaniu zarówno dzieła wydane, jak inedita. Redaktorem naczelnym jest prof. F. E. L. Priestley. W r. 1963 wydano tomy XII i XIII (Earlier Letters 1812—1848, ed. by Francis E. Mineka, str. 396 i 424, cena łączna 20 dol.); zawierają one 537 listów i fragmentów korespondencji, z tych 238 ogłoszonych po raz pierwszy, a 72 było poprzednio znanych tylko we fragmentach. Przygotowuje się tomy następne: I. The Autobiography and Related Documents, II, III. Principles of Political Economy, IV. Essays on Economics and Society, V. Essays on Political Science, VI, VII. System of Logic, VIII. An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy. IX. Essays on Philosophy, X. Essays on Ethics and Society, XI. Essays on Literature.

The Works of Francis Bacon. Faks.-Neudruck der Ausgabe von Spedding, Ellis und Heath, London 1857—1874, ukazały się w czternastu tomach nakładem firmy Friedrich Frommann Verlag, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1963: I. The life of the Right honourable Francis Bacon, by William Rawley, str. XXIV + 844. II—III. Philosophical Works, str. VIII + 692; VIII + 836. IV—V. Translations of the philosophical Works, str. X + 498; X + 665. VI. Literary and professional Works, str. X + 764. VII. Literary Works, str. VI + 831. VIII—XIV. The letters and the life, str. XX + 411; XVI + 434; XX + 422; XXXIV + 478; XXVI + 631. Cena każdego tomu w opr. pl. 38,50 DM.

Wydawnictwa seryjne

Studia Mediewistyczne (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 234) ukazały się kolejne zeszyty: 3 (PWN, Warszawa 1963, str. LX + 108, cena 50 zł); Davidis de Dinanto Quaternulorum Fragmenta, primum edidit Marianus Kurdziałek; 4 (PWN, Warszawa 1963, str. 204, cena 82 zł); Zdzisław Kuksewicz: Główne źródła „Komentarza do De Anima” Jana z Głogowa; 5 (PWN, Warszawa 1964, str. 252, cena 72 zł); Władysław Seńko — Tomasza Wiltona „Quaestio disputata de anima intellectiva”; Ryszard Palacz — Bezpośrednia recepcja arystotelizmu w „Metalogicon” Jana z Salisburii.

Materiały prakseologiczne (zob. Ruch Filoz. XXIII, str. 136a), w dalszym ciągu tej serii wydawniczej ukazały się zeszyty: 15. Henryk Greniewski, Zamiar

i wykonanie (kwiecień 1964, str. 52); 16. Stanisław Kowalewski, Zagadnienie struktur organów administracji państwowej (maj 1964, str. 48); 17. Andrzej Zalewski, Zagadnienie organizowania środków trwałych i jego związek z przemianami w działalności organizatorów. — Stanisław Kowalewski, Więź techniczna w instytucji (lipiec 1964); nadto w każdym zreszcie: Opinie o książkach, Pojęcia prakseologiczne (Tadeusz Pszczołowski), Kronika.

Prace Filozoficzne I (Uniwersytet Wrocławski, Zeszyty Naukowe, Seria A — Nauki Społeczne, nr 31, Wrocław PWN 1961, str. 122, cena 28 zł); II (Acta Universitatis Vratislaviensis no 21, Wrocław PWN 1964, str. 160, cena 10 zł). Zbiór wychodzi pod redakcją prof. Marii Lutmanowej. Treść zeszytu I: Seweryn Dür, Niektóre aspekty teorii poznania Thomasa Reida; Waclaw Banaszuk, Teoria idei ogólnych Locke'a i jej krytycy; Jadwiga Sławińska, O społecznych aspektach architektury funkcjonalistycznej; Ryszard Wójcicki, Pojęcie zdania sprawdzalnego i jego rola w badaniach metodologicznych; Waleśka Rudek, W sprawie pogranicza logiki i językoznawstwa. Treść zeszytu II: Karol Bał, Moralność indywidualna a moralność społeczna według Hegla; Tadeusz Kubiński, Pewne pojęcia konsekwencji słabych i ich zastosowania; Ireneusz Kustrzeba, Morrisa koncepcja znaku i znaczenia; Eugenia Obidniak, Hume'a teoria percepcji a jego stanowisko gnoseologiczne; Jadwiga Sławińska, Poglądy Schopenhauera na zagadnienia architektury a teoria współczesnego konstruktivismu; Ryszard Wójcicki, O zasięgach niektórych teorii konsekwencji.

Materiały do nauczania psychologii, pod redakcją Lidii Wołoszynowej. Seria I Psychologia ogólna, t. 1 (PWN Warszawa 1964, skrypt, str. 300, cena 22 zł). Nowy ten zbiór, zaprojektowany w czterech seriach (I. Psychologia ogólna, II. Psychologia rozwojowa, III. Metody badań psychologicznych, IV. Psychologia kliniczna i psychopedagogika specjalna), ma na oku „potrzebę zaszczepiania wiedzy i kultury psychologicznej studentom szkół wyższych różnych kierunków studiów, przygotowywania specjalistycznej kadry wykładowców psychologii i przychodzenia z pomocą tym, którzy stają u progu pracy dydaktycznej w tej dziedzinie, lub tym, którzy już tę pracę podjęli”. Treść:

Wprowadzenie w ogólną problematykę „Materiałów ...” (Lidia Wołoszynowa); Wstęp (Lidia Wołoszynowa); Zagadnienie rozwoju psychiki w filogenezie (Stefan Karliński); Potrzeby niebiologiczne u człowieka i problem ich genezy (Andrzej Lewicki); Świadomość człowieka (Tadeusz Tomaszewski); Podstawowe wiadomości o podłożu anatomiczno-fizjologicznym psychiki człowieka (Ziemowit Włodarski); Problemy temperamentu (Jan Strelau); Wprowadzenie w problematykę osobowości (Lilla Kleszczycka); Motywacyjne składniki osobowości (Jerzy Ekel); Charakter (Lilla Kleszczycka); Teoria frustracji (Adam Frączak). Przy każdym artykule jest podana bibliografia do dalszego studiowania.

Mounier Emmanuel: Introduction aux existentialismes (Paris, Gallimard 1962, str. 189). Książeczka wydana po raz pierwszy w r. 1948 stanowi czternasty tomik serii „Collection des idées, w której ukazało się już 37 pozycji (m. i. dzieła Kierkegaarda, Russella, Alaina, Freuda, Toynbee'a i Heisenberga). Autor (1905—1950), znany jako twórca personalizmu i założyciel czasopisma „Esprit”, stwierdza we wstępie, że w pewnym sensie każda filozofia jest egzystencjalistyczna i określa ją ściślej jako: „reakcję filozofii człowieka przeciwko przerstowowi filozofii idei i filozofii rzeczy”. Śledząc długą galerię przodków egzystencjalizmu autor widzi wśród nich zarówno Sokratesa, jak i stoików, św. Augustyna i św. Bernarda — są to jakby korzenie tego drzewa genealogicznego. Elementy myśli egzystencjalistycznej odnajdują się u Pascala i Maine de Birana, pełny jej wyraz daje Kierkegaard. Filozofia ta rozdziela się następnie na trzy gałęzie — pierwsza zmierza poprzez Nietzschego ku ateistycznemu egzystencjalizmowi Heideggera i Sartre'a, drugą stanowi Jaspers, odgałęzieniem trzeciej jest zarówno personalizm G. Marcela, jak i Bergson, Blondel, K. Barth, Buber, Berdiajew, Sołowiew. Ewolucji poglądów od Kierkegaarda do Sartre'a jest poświęcony główny korpus tego popularnego wprowadzenia; cechuje je jasny i sprawny tok wykładu oraz piękny język. Treść: 1. Le thème du réveil philosophique. 2. La conception dogmatique de l'existence humaine. 3. Le thème de la conversion personnelle. 4. Le thème de l'engagement. 5. Le thème de l'autre. 6. La vie exposée. 7. Existence et vérité. 8. Le royaume de l'être est parmi nous.

Bernard Bolzano's Grundlegung der Logik. Ausgewählte Paragraphen aus der Wissenschaftslehre, Band I und II, mit ergänzenden Textzusammenfassungen, einer Einleitung und Registern herausgegeben von **Friedrich Kambartel** (Philosophische Bibliothek, Band 259, Verlag von Felix Meiner, Hamburg 1963, str. LXXXI + 380, cena w opr. 34 DM). Czterotomowa „Wissenschaftslehre”, wydana w r. 1837, dzieło pod pewnymi względami dla logiki przełomowe, pozostało przez wiele lat prawie nie zauważone; na jego doniosłość zwrócił uwagę Kazimierz Twardowski* w roku 1894, a następnie Edmund Husserl w roku 1900, po czym wydano je na nowo dwukrotnie w latach 1914 i 1929/31. Ostatnio I. Berg poświęcił logice Bolzana źródłową monografię (Stockholm 1962, zob. Ruch Filoz. XXII, str. 170). Książka Kambartela, logika z kregu H. Scholza, jest pożądaną pomocą dla studium logiki Bolzanowskiej. Treść: Einleitung des Herausgebers: Bernard Bolzano; Der philosophische Standpunkt der Bolzanoschen Wissenschaftslehre — Zum Problem des „An sich” bei Bolzano; Die logische Grundposition der Bolzanoschen Wissenschaftslehre — Ableitbarkeit und Abfolge; Zur Einführung in die vorliegende Auswahl; Inhaltsübersicht. — Text und Zusammenfassungen. Bibliographie. Personenregister. Sachregister.

Martin Buber. Hrsg. von P. A. Schilpp u. M. Friedman (Philosophen des 20. Jahrhunderts, Stuttgart, Kohlhammer 1963, str. XIV + 660, cena w opr. 68 DM). Tom ten poświęcony filozofii emerytowanego profesora Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie (zob. Ruch Filoz. XVIII, str. 259b; XIX, str. 129a; XXII, str. 334b), zawiera jego autobiografię naukową, 29 studiów krytycznych różnych autorów na temat jego poglądów wraz z jego polemiczną odpowiedzią i wreszcie bibliografię jego publikacji i prac o nim.

Archiv für Begriffsgeschichte — Bausteine zu einem historischen Wörterbuch der Philosophie (zob. Ruch Filoz. XXIII,

* Wydawca zaznaczywszy to (str. X) dodał: Twardowski wurde später zum Anreger und Gründer jener polnischen Philosophenschule, aus der die logistische Semantik hervorging. Die Verwandtschaft der Untersuchungen Tarskis mit Begriffsbildungen der Bolzanoschen Wissenschaftslehre braucht so nicht durch eine zufällige Zweitendeckung erklärt zu werden. Tarski ist über seine philosophischen und logischen Lehrer zumindest mittelbar mit Bolzano im Gespräch gewesen.

str. 136b) — kolejny tom VIII tego wydawnictwa (1963, str. 398, cena 48 DM) zawiera rozprawę: Karl Otto Apel — Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus von Dante bis Vico.

Erfahrung und Denken — Schriften zur Förderung der Beziehungen zwischen Philosophie und Einzelwissenschaften Duckner und Humbolt, Berlin-München, 1963 (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 234b), w serii tej ukazały się następujące kolejne pozycje: Bd. 11. G. H e n n e m a n n, Naturwissenschaft und Religion, str. 159, cena 18,60 DM; Bd. 12. Béla J u h o s und Hubert S c h l e i c h e r t, Die erkenntnislogischen Grundlagen der klassischen Physik, str. 119, cena 15,80 DM.

Clarendon Aristotle Series jest nowym wydawnictwem tekstów Arystotelesa (kompletnych lub wybranych) w przekładzie angielskim, z objaśnieniami; redaktorem serii jest J. L. Ackrill (Brasenose College Oxford). Ukazało się dwa tomy: Aristotles Politics, Books III and IV, transl. with introd. and comments by Richard Robinson (Oxford Clarendon Press 1962) oraz Aristotles Categories and De Interpretatione, transl. by J. L. Ackrill (Oxford Clarendon Press 1963, str. 162, cena 25 s), z bibliografią, słownikiem oraz indeksem rzeczowym.

Peter Alexander: Sensationalism and Scientific Explanation (Studies in Philosophical Psychology. Routledge and Kegan Paul, London 1963, str. VIII + 149, cena 16 s). Autor (Lecturer in Philosophy uniwersytetów w Leeds i w Bristolu) zajmuje się teoriami, które — przewaźnie w nawiązaniu do poglądów Ernesta Macha — usiłują zredukować twierdzenia nauk przyrodniczych do danych myślowych i związków między nimi; wynikiem rozważań jest ujemna ocena wartości takich teorii. Treść: I. Sensationalism (1. Introductory, 2. Mach's Sensationalism, 3. Developments of Sensationalism). II. The Inherent Weakness of Sensationalism (1. The Point of Sensationalism. 2. The Ambiguity of „Sensation”, 3. The Fundamental Conflict, 4. Mistakes, In corrigibility and Simplicity). III. Description (1. Describing and Descriptions, 2. Describing in Terms of Sensations). IV. The Possibility of „Pure” Descriptions. V. Scientific Problems. VI. Descriptions and Explanations. Bibliography. Index.

Roman Ingarden: Time and Modes of Being, transl. by Helen R. Michajda (American Lectures Series, ed. by Marvin Farber, Charles C. Thomas Publisher,

Springfield Ill. 1964, str. XII + 170, cena w opr. 6,75 dol.). Zapowiedź wydawnicza głosi: „The growing recognition here and abroad of the work of the Polish phenomenologist, Roman Ingarden, and of its significance for contemporary philosophy, has created the need for English texts of his writing ...”. Książka niniejsza zawiera wybrane części z tomu I dzieła „Spór o istnienie świata” (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 115b), mianowicie: Wstęp, rozdziały III, VI i paragraf 31 z rozdziału VII. Przekład jest poprzedzony przedmową autora i tłumacza, dołączono nadto indeksy osobowy i rzeczowy. Seria wydawnicza, w której książka się ukazała, kierowana przez profesora University of Pennsylvania w Filadelfii i redaktora kwartalnika Philosophy and Phenomenological Research obejmuje m. in.: A. Cornelius Benjamin, *Operationalism* (str. 168, cena 4 dol.); Mario Bunge, *Metascientific Queries* (str. 328, cena 6,75 dol.); Auguste Cornu, *The Origins of Marxian Thought* (str. 144, cena 3,75 dol.); C. J. Ducasse, *A Critical Examination of the Belief in a Life after Death* (str. 336, cena 8,75 dol.); May Edel and Abraham Edel, *Anthropology and Ethics* (str. 256, cena 5,50 dol.); Lewis Samuel Feuer, *Psychoanalysis and Ethics* (str. 144, cena 4 dol.); Irving Louis Horowitz, *Philosophy, Science and the Sociology of Knowledge* (str. 192, cena 7,75 dol.); Horace M. Kallen, *Philosophical Issues in Adult Education* (str. 112; cena 4,75 dol.); Victor F. Lenzen, *Causality in Natural Science* (str. 128, cena 3 dol.); V. J. McGill, *Emotions and Reason* (str. 144, cena 3,25 dol.).

Studies in Phenomenology and Existential Philosophy, nowa seria wydawnicza, jest publikowana przez Northwestern University (Evanston Ill. USA); jako tom pierwszy wydano: Maurice Merleau-Ponty, *In Praise of Philosophy*, transl. with a pref. by John Wild and James M. Edie (Northwestern Univ. Press, str. 68, cena 3,50 dol.).

Wydawnictwa ciągle i czasopisma

Zagadnienia naukowe — Studia i materiały, nowe wydawnictwo ciągle powstało jako organ Komisji naukoznawstwa w Polskiej Akademii Nauk. Redaktorem naczelnym jest prof. Ignacy Małecki, w skład komitetu redakcyjnego wchodzi mgr Stefan Chaskielewicz, prof. Eugeniusz Olszewski, dr Bohdan

Walentyłowicz i doc. Adam Wysocki. Przewodniczącym Rady redakcyjnej jest prof. Tadeusz Kotarbiński, jej członkami są: dyr. Edward Haloń, prof. Józef Hurwicz, prof. Jan Kaczmarek, prof. Włodzimierz Michajłow, dyr. Zygmunt Ratusznik, prof. Dionizy Smoleński, prof. Bogdan Suchodolski, prof. Jan Szczepański, prof. Aleksander Tuszko i prof. Jan Zieleniewski.

Biuletyn Informacyjny Towarzystwa Kultury Moralnej wychodzi od r. 1959 w postaci zeszytów ukazujących się co kilka miesięcy w miarę napływu materiałów. Biuletyn podaje sprawozdania z działalności Towarzystwa oraz streszczenia referatów i dyskusji odbywających się na jego zebraniach. Zeszyt 11 ukazał się we wrześniu, zeszyt 12 w grudniu 1964 r., zawierają one m. in.: T. Kotarbiński — Wychowanie moralne w programie socjalistycznym; Wł. Tatar-kiewicz — Szczęście człowieka a jego zdrowie psychiczne; J. Braun — Formacja duchowa młodzieży współczesnej; J. Ross — O niektórych zagadnieniach moralno-społecznego wychowania; H. Kowalewska — Nowoczesna postawa wychowawcza. Towarzystwo Kultury Moralnej powstało z inicjatywy Tadeusza Kotarbińskiego i grona innych osób, zgromadzonych na zebraniu organizacyjnym 20 maja 1958 r. i ma według swego statutu za cel „krzewienie kultury moralnej w życiu jednostki, rodziny i społeczeństwa oraz pracę nad postępowaniem w tej dziedzinie”; posiada ono w Warszawie i innych miastach kilkanaście oddziałów. Wśród różnych kierunków działalności Towarzystwa wyróżnia się inicjatywa dotycząca opracowania etyki zawodowej w poszczególnych dziedzinach pracy. Przewodniczącym Towarzystwa jest Tadeusz Kotarbiński, sekretarzem generalnym Michał Pankiewicz. Adres: Warszawa, ul. Jasná 1, pok. 201-A (II piętro).

Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai. Filosofija III. Vilnius 1963, str. 191 (Uczonyje Zapiski Wyższych Uczebnych Zawiedienij Litowskoj SSR. Filosofija III). Czasopismo to zawiera artykuły w języku litewskim (ze streszczeniem rosyjskim) lub rosyjskim (streszczenie litewskie). Zawartość wymienia tytuły rosyjskie, w nawiasach przytoczony jest język oryginału. Treść: 1. A. Łozuraitis *Metodologinės osnų moralinių principų socialinės*

ideologii (oryg. lit.), str. 5; 2. W. Łazutka: Otcuźdżenie. czełowiczeskich otnoszenij w usłowjach klassowego obščestwa i jego otrażenie w religioznych predstavlenijach (oryg. ros.), str. 23; 3. A. Smirnow: O niekotorych osobienostjach formirovanija i razwitiija litowskoj socialisticzeskoj nacji (oryg. ros.) str. 35; 4. I. Zaksas: Religija i nacionalizm (oryg. lit.), str. 65; 5. R. Pleczkajtis: K opredieleniu kategorii wozmoźnosti, nieobchodimosti i sluczajnosti (oryg. lit.), str. 79; 6. R. Pleczkajtis: Raspad scholasticzeskoj logiki w Litwie (oryg. lit.), str. 85; 7. J. Repszys: Wzglady S. Daukantasa na istoriczeskij proces i zadaczi istoriczeskoj nauki (oryg. lit.), str. 111. 8. J. Barzdaitis: Ateisty Litwy konca XIX — naczała XX ww. o rannich formach religioznych werowanij (oryg. lit.), str. 125. 9. F. Szklarskaitie: Niekotoryje woprosy dialekticzeskogo materializma w proizwiedienijach V. Kapsukasa (oryg. lit.), str. 139. 10. A. Griszka: Niekotoryje woprosy materialisticzeskoj filozofii i ateizma w žurnale „Kultura” (oryg. lit.), str. 155. 11. E. Karakozowa: K woprosu o charaktiere ateizma swobodomyślaszczich w burżuaznoj Litwie (oryg. ros.), str. 165.

Uwagę zwracają przede wszystkim dwa artykuły R. Pleczkajtisa (nr 5 i 6). W art. nr 5 autor stara się wykazać, że niektóre definicje kategorii „możliwości” i „konieczności”, spotykane w literaturze z zakresu materializmu dialektycznego, grzeszą tautologią. Kategorie te można definiować w filozofii na podstawie definicji logicznej możliwości, konieczności i przypadku. Pokrewny tym problemom jest artykuł I. J. Fadejeva: O charakterie logicznej nieobchodimosti, w Filozofskich Naukach 1964, nr 2, str. 54—61. W artykule nr 6 autor omawia upadek logiki scholastycznej na Litwie (ściślej w Uniwersytecie Wileńskim) w drugiej połowie XVIII wieku, wywołany warunkami społeczno-ekonomicznymi tego okresu. Wyróżnia kierunek kompromisowy łączący logikę „recentiorum” ze scholastyką, przeto eklektyczny. Kierunek antyscholastyczny odrzucił scholastykę, nie przejmując tych myśli logiki scholastycznej, które bliskie były logice matematycznej. Wskazuje na najbardziej rozpowszechnione wpływy Wolffa, także i na zależności od Kartezjusza i Locke’a. Łacińskie piśmiennictwo logiczne upada — ważną rolę odegrała tu (choć niesamodzielna) praca Narbutta. Autor wspomina o wileńskim przekładzie Con-

dillaca, podkreślając jego materialistyczne, sensualistyczne tendencje. Analizuje (m. in. porównując z Wolffem) B. Dobszewicza „Praellectiones logicae” 1761, Skorulskiego „Commentariolum philosophiae” 1755, Verneia „De re logica” 1766. Cytuje szereg rękopisów filozoficznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.

Revue de Synthèse, organ Centre International de Synthèse w Paryżu (zob. Ruch Filoz. XIX, str. 302b) nr 32 (octobre — décembre 1963) zawiera: In memoriam Gaston Bachelard (1884—1962); Derniers ouvrages d’Alexandre Koyré (B. Rochot, J. Roger); Sur deux livres d’Henri Gouhier (B. Rochot, S. Zac); Trois ouvrages sur Aristote (A. Virieux-Reymond); Analyses d’ouvrages.

Repères, Revue Européenne pour l’Expansion des Recherches Educatives et Sociales, nowy kwartalnik wychodzi od początku r. 1964 jako organ Institut Pédagogique National w Paryżu. Czasopismo to ma za cel śledzenie ewolucji nauczania, łącznie z nauczaniem uniwersyteckim, w krajach europejskich i poza nimi; na treść składa się pięć sekcji: 1. Problèmes généraux, 2. Education comparée, 3. Chroniques, 4. Informations. 5. Traductions (résumé des articles) w językach angielskim, hiszpańskim, włoskim i niemieckim. Redakcja i administracja: Service d’Edition et de Vente des Publications de l’Education Nationale, 13 rue du Four, Paris 6e. Abonnement roczny 20 Fr.

Mitteilungen, organ Związku nauczycieli filozofii w niemieckim gimnazjum (Verband zur Förderung der Philosophie am deutschen Gymnasium, zob. Ruch Filoz. XIX, str. 128a) ukazują się w luźnej kolejności pod redakcją Dr Erwina Lebeka (Bremen, Kulenkampffalle 134). Ostatnio wydany zeszyt 5 (kwiecień 1964) zawiera artykuły: Erwin Lebek — Philosophische Grundbildung; Hermann Spreckelmeyer — Zur Frage einer Studienordnung für das Philosophiestudium des künftigen Gymnasiallehrers.

Vida, Rivista trimestrale di cultura, nowe czasopismo, którego pierwszy zeszyt ukazał się w połowie 1963 r., ma służyć rozwojowi uniwersalnej kultury afro-eurazjatyckiej przez wymianę kulturalną w dziedzinie filozoficznej, religijnej, obyczajowej, artystycznej i ekonomicznej. Tytuł czasopisma, wzięty z sanskrytu i oznaczający wiedzę, ma symbolizować ten program. Czasopismo

będzie zamieszczać artykuły i sprawozdania w jednym z języków następujących: łaciński, włoski, hiszpański, francuski, angielski, niemiecki. Redaktorem wydawnictwa jest prof. Giuseppe Pipitone, Via Sappusi, Marsala (Sicile, Italie). Abonament roczny 6 dol.

The Philosophical Journal. Transactions of the Royal Philosophical Society of Glasgow, wychodzi od 1 stycznia 1964 w zeszytach półrocznych, objętości około 4 arkuszy. Na treść czasopisma składać się będą artykuły i komunikaty związane z działalnością Towarzystwa. Redaktor prof. Carl Barbier, administracja: Oliver and Boyd Ltd. Tweddale Court, 14 High Street, Edinburgh 1, Scotland; prenumerata roczna 1 £ lub 3,50 dol. Treść zeszytu 1: Editorial; Some Limits of Measurement (R. V. Jones); Politics (Allen M. Potter); The Metaphysics of the Atom Bomb (Joseph P. Schorstein). Zapowiedziano w następnych zeszytach: Origin of Life (W. W. Fletcher); Charles Rennie Mackintosh (D. Irwin); Congenital Malformations (P. Bacsich); Idea of Evil (G. V. Jones); Two Ways of Thinking (K. A benheimer).

American Philosophical Quarterly wychodzi od stycznia 1964 r., redaktorem jest prof. N. Rescher, do komitetu redakcyjnego należą m. in.: A. R. Anderson, R. Chisholm, L. J. Cohen, P. Th. Geach, C. G. Hempel, J. Hintikka, R. Klíban sky, H. Kuhn, B. Matés, J. A. Passmore, G. Patzig, J. J. C. Smart, W. Stegmüller, G. H. von Wright, J. W. Yolton. Czasopismo będzie zawierać wyłącznie artykuły, informujące o badaniach filozoficznych wszelkich dziedzin i kierunków. Prenumerata roczna dla instytucji 10 dol., dla osób prywatnych 4 dol. Adres: The Editor American Philosophical Quarterly, Department of Philosophy, University of Pittsburgh. Pittsburgh 13, Pennsylvania USA.

Journal of the History of Philosophy wychodzi od jesieni 1963 jako międzynarodowe czasopismo w zeszytach półrocznych (kwiecień, październik), nakładem University of California Press. Zawiera artykuły, noty, dyskusje i sprawozdania w językach angielskim, francuskim lub niemieckim. Redaktorami są R. H. Popkin (Univ. of California, San Diego) i B. Matés (Univ. of California, Berkeley). Adres wydawnictwa: Periodicals Department, University of California Press, Berkeley, California 94720. Pre-

numerata roczna 5 dol. Treść zeszytu pierwszego (142 str.): Artykuły: A. N. M. Rich — Body and Soul in the Philosophy of Plotinus; N. W. Gilbert — The Concept of Will in Early Latin Philosophy; J. F. Boler — Abailard and the Problem of Universals; J. W. Yolton — The Concept of Experience in Locke and Hume. Notes and Discussions: A. S. S. S. S. S. — Hedonism in the Protagoras; N. Rescher — Averroes Quaesitum on Assertoric (Absolute) Propositions. Book Reviews. Books Received.

The Indian Journal of Philosophy jest nowym czasopismem filozoficznym, które ukazuje się w trzech zeszytach rocznie, w sierpniu, grudniu i kwietniu, jako organ Association for Philosophical Research w Bombaju; adres redakcji: Prof. J. D. Swamidasan, Editor, Indian Journal of Philosophy, Elphinstone College, Bombay — India. Prenumerata roczna 1,50 dol., prenumeratę przyjmuje The Popular Book Depot, Lamington, Road, Bombay 7. Pismo publikuje artykuły i rozprawy o charakterze akademickim, dyskusje i sprawozdania z naukowej literatury filozoficznej.

Bibliografie, encyklopedie i leksykony. Informatory

Informator o wynikach badań naukowych w szkołach Wyższych w roku 1963 — Nauki Humanistyczne (Min. Szk. Wyższego, Warszawa PWN 1964 — zob. Ruch Filoz. XXII, str. 101b) podaje na str. 7—39 (tematy wchodzące w zakres ogólnopaństwowego planu badań naukowych — „P”, tzn. koordynowane przez PAN: Badanie przemian struktury klasowej i świadomości społecznej w toku budowy socjalizmu, Opracowanie podstaw reformy systemu oświaty, Prace podręcznikowe i monograficzne o zasadniczym znaczeniu dla kształcenia kadr naukowych) 94 tytuły z zakresu socjologii i nauk pedagogicznych, a na str. 39—97 (tematy wchodzące w zakres planu badań naukowych część „R” — koordynowane wewnątrz resortu) 70 tytułów prac filozoficznych, 28 — socjologicznych, 43 — pedagogicznych, 37 — psychologicznych. Informator wymienia wyłącznie prace już zakończone.

Poprzednio wydany, w r. 1963, Informator za rok 1962 wymienia na str. 7—32 w pierwszym z wymienionych powyżej działów 94 tytuły z zakresu socjologii i nauk pedagogicznych, w drugim zaś dziale (str. 33—94) 75 tytułów prac filo-

zoficznych, 55 socjologicznych, 69 — pedagogicznych i 52 psychologicznych.

Rosyjski słownik filozoficzny w nowym przerobionym wydaniu, pod redakcją M. Rozental'a i P. Judina z udziałem wielu współpracowników, ukazał się w Moskwie w r. 1963. W porównaniu z pierwszym wydaniem z przed laty dziesięciu słownik jest poważnie rozszerzony i uwspółcześniony.

Apresjan Z.: Estetika. Bibliografia 1956—1960. Moskwa 1963 Wsieross. Teatr. Obszerny str. 259. Bibliografia w układzie chronologicznym z podziałem na książki i artykuły z czasopism; układ wewnętrzny alfabetyczny, recenzje wykazane przy dziełach recenzowanych. Obejmuje piśmiennictwo radzieckie. Dołączono: indeks przedmiotowy, osobowy oraz skorowidz alfabetyczny autorów. Treść: I. K. Marks, F. Engels, V. I. Lenin o iskuswicie i literaturie. II. Domarksistskaja esteticzeskaja myśl. 1. Zarubieźnaja estietika. 2. Estietika narodow Rosii. III. Istoria marksistsko-leninskoj estietiki i kritiki. IV. KPSS o razwicie issukstwa i literatury. V. Woprosy marksistsko-leninskoj estietiki. VI. Sowriemiennaja zarubieźnaja progressiwnaja i burżuaznaja estietika. VII. Protiw burżuaznoj ideologii i rewizionizma w estietikie i kritike.

Vocabulaire de la psychologie, opracowany przez Henri Piéron i współpracowników, ukazał się w trzecim, przerobionym i powiększonym wydaniu (Presses Universitaires de France, Paris 1963, str. XVI + 528, cena w opr. 40 NF).

Kantwörterbuch (zob. Ruch Filoz. XXII, str. 323b) — redaktor tego pomnikowego wydawnictwa prof. Gotfried Martin podaje w Kant Studien (Bd. 54, 1963 — 1,2) dalsze informacje o stanie opracowania. Indeks nazwisk cytowanych w dziełach Kanta, według kompletnego wydania Akademii Berlińskiej, został wydrukowany jako manuskrypt w firmie Bouvier w Bonn; obecnie opracowuje się następny etap, mianowicie wyszukanie dla wszystkich osób wymienionych w indeksie danych bibliograficznych i biograficznych oraz zestawienie wszystkich dzieł, które Kant cytował lub z nich korzystał, wraz z oznaczeniem miejsc cytowanych; zeszyt pierwszy tego zestawienia, obejmujący litery A i B (ok. 250 stron) jest w druku jako manuskrypt, podobnie jak poprzedni. Indeks rzeczowy, obejmujący wszystkie terminy i miej-

sca, w których one występują jest na ukończeniu; przewiduje się jednak, że upłynie jeszcze około siedmiu lat, zanim cały ukaże się w druku. Jako próbka ma być wprzód wydany indeks rzeczowy do „Krytyki czystego rozumu”. Adres redakcji: Prof. Dr G. Martin, Kant-Archiv, Philosophisches Seminar A der Universität Bonn, Deutsche Bundesrepublik.

Staatslexicon. Recht, Wirtschaft, Gesellschaft, 6-te nowe całkowicie przerobione wydanie w ośmiu tomach wyszło nakładem firmy Herder we Fryburgu Bad. Ostatni tom ósmy ukazał się w r. 1963 (str. VI + 1138 + 62; cena 68 DM) i zawiera m. i. artykuły o doniosłości filozoficznej: Max Weber, Wert (wartość i rzeczywistość, wartość i użyteczność, sądy wartości), Wirtschaftsethik, Wissenschaft, Wissenssoziologie, opatrzone obszerną bibliografią.

Encyclopedia of Philosophy, objętości 10 tomów i około 5 milionów słów ukaże się pod redakcją komitetu, na którego czele stoi prof. Paul Edwards z New York University i do którego należy 139 osób z 16 krajów, m.in.: R. Carnap, S. Hook, P.O. Kristeller, E. Nagel, Ph. Merlan, A. Pegis, R. Klibansky, J. N. Findlay, H. B. Acton, G. Ryle, J. O. Urmson, G. J. Warnock, W. Guthrie, A. N. Prior, L. J. Russell, A. Guzzo, K. Löwith, W. Stegmüller, H. Kuhn, Y. Bar-Hillel, A. A. Fraenkel, A. Koyné, I. M. Bocheński, J. Harnack. Wydawnictwo podjęły łącznie trzy firmy Colliers Encyclopedia, The Free Press of Glencoe Inc. oraz Macmillan Comp. Encyklopedia obejmuje zarówno hasła rzeczowe jak osobowe, poszczególne artykuły będą sygnowane i opatrzone bieżącą bibliografią. Uwzględnione będą zagadnienia graniczące z innymi naukami, jak matematyka, fizyka, biologia, psychologia, historia i socjologia.

Directory of American Philosophers II 1964/65, ed. and publ. by Archie J. Bahm, Professor of Philosophy, University of New Mexico (1915, Las Lomas Road N. E. Albuquerque, N. M. 87106, USA, str. 397, cena w opr. 11,25 dol.). Obszerny ten informator w nowym swym rozszerzonym roczniku (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 467b) zawiera treść następującą: I. Spis wszystkich szkół wyższych (uniwersytetów i tzw. Colleges) w Stanach Zjednoczonych A. P. z wykazaniem nauczającego w nich personelu filozoficznego (2274 zakładów naukowych i 4755 nauczycieli filozofii). II. Alfabetyczny spis pracowni-

ków naukowych w zakresie filozofii, z podaniem adresów (5318 osób). III. Spis stowarzyszeń naukowych w zakresie filozofii, z podaniem składu zarządu, liczby członków itd. (88 instytucji). IV. Spis czasopism filozoficznych, wymieniający skład redakcji, adres, cenę prenumeraty (45 tytułów). V. Zestawienia statystyczne. VI. — X. Te same dane dla Kanady. XI. Międzynarodowa Federacja Towarzystw Filozoficznych: spis 99 organizacji zrzeszonych w Federacji, z podaniem ich adresów.

Odczyty, wykłady, referaty

Oddział PTF w Krakowie. — 18 I 64. R. Ingar den: Czego nie wiemy o wartościach. — 15 II 64. R. Ingar den: Dalszy ciąg uwag o wartościach. — 22 II 64. Uroczysty wieczór ku uczczeniu pamięci Kazimierza Ajdukiewicza (zob. Ruch Filoz. XXIII, str. 140b) 18 IV 64. S. Surma: O metodzie dowodu sformalizowanego. — 25 IV 64. T. Czeżowski: Klasyfikacja rozumowań i jej konsekwencje w teorii nauki. — 23 V 64. M. Kokoszyńska — Lutmanowa: O usprawiedliwieniu indukcji przez Milla. — 9 VI 64. M. Giele (Louvain): L'averroisme au XIII siècle. — 11 VI 64. L. Gabriel (Wiedeń): Exintenzjonalismus und Metaphysik. Nadto odbyła się w dniach 24—25 I 64 sesja naukowa z okazji obchodów jubileuszowych 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego z następującymi referatami: P. Czartoryski: Filozofia moralna w pierwszym okresie istnienia odnowionego Uniwersytetu Krakowskiego 1400—1425; M. Markowski: Wpływ burydanizmu na Uniwersytet Krakowski w I poł. XV w.; — Z. Włodek: Uwagi na temat Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego w XV w. w świetle badań nad problematyką filozoficzną krakowskich komentarzy do Sentencji; — W. Seńko: Jakub z Gostynina i albertynizm krakowski w drugiej połowie XV w.; — I. Średzińska — Tarnowska: Z genealogii współczesnych poglądów logicznych — Michała z Bystrzykowa niektóre poglądy logiczne; — S. Świeżawski: Średniowieczna filozofia krakowska widziana poprzez anonimowe kwestie „Utrum Deus gloriosus”.

Oddział PTF w Lublinie. — 17 I 64. N. Łubnicki: O badaniach filozoficznych w uniwersytetach rumuńskich. — 13 III 64. L. Koj: Logika a je-

zyk potoczny. — 27 V 64. Z. Cackowski: Filozofia cybernetyki (przegląd zagadnień). — 11 VI 64. A. Nowicki: Światopogląd Lucilia Vaniniego. — Odczyty popularnonaukowe: 10 IV 64. N. Łubnicki: Diderot, myśliciel-rewolucjonista (w 250 rocznicę urodzin). — 24 IV 64. T. Margul: Poglądy filozoficzno-religijne hinduizmu. — 8 V 64. J. Reutt: Spór o istnienie woli.

Oddział PTF w Toruniu. — 14 I 64. H. Moese: Bolzana Wissenschaftslehre na tle historycznym. — 6 II 64. S. Soldenhoff: Pojęcie czynu słusznego w etyce W. D. Rossa. — 10 IV 64. T. Czeżowski: O indywiduach oraz istnieniu. — 8 V 64. W. Roszewski: Zadania filozofii w ujęciu Stanisława Brzozowskiego. — 20 V 64. T. Kotarbiński: Przegląd problemów nauki o nauce. — 23 VI 64. J. Kotas: Rachunek zdań Birkhoffa i von Neumanna. — Koło w Olsztynie. 11 VI 64. I. Szumilewicz: Postulat prostoty w teorii informacji.

Oddział PTF we Wrocławiu. 13 I 64. T. Kubiński: Cudzość i prawda. — 3 II 64. Z. Kraszewski: Uwagi o logikach wielowartościowych, 5 II 64. L. Dubikajtis: O działaniach na systemach. — 4 IV 64. J. Gałęcki: Indywidualność a niepodzielność. — 26 V 64. D. S. Scott (Stanford, USA): Logic of Tenses. — 18 VI 64. T. Czeżowski: Konflikty w etyce.

Prof. Władysław Tatarkiewicz wygłosił w Lublinie dwa odczyty: 21 IV 64 O dzieleniu historii na okresy (w Klubie Pracowników UMCS i WSR); 22 IV 64 — Szekspir a estetyka (w ramach programu Tygodnia Szekspirowskiego zorganizowanego przez Woj. Dom Kultury z okazji 400-lecia urodzin Szekspira).

Prof. Stefan Morawski także 1 VI 64 mówił na temat: Spory o realizm w sztuce.

Odczyty w ramach Wykładów Powszechnych UMCS w Lublinie (26 IV 64) B. Dziemidok: O przedmiocie i naturze satyry, 31 V 64. T. Kwiatkowski: Z logiki pytań.

Dr Henryk Hiż (Uniwersytet Pensylwański w Filadelfii) wygłosił na nauko-

wym posiedzeniu Zakładu Logiki IFS PAN w Warszawie 16 grudnia 1963 r. odczyt z zakresu podstaw lingwistyki pt. Transformacje i parafrazy.

O filozofię kultury, referat pod tym tytułem został przedstawiony na zebraniu dyskusyjnym w redakcji „Tygodnika Powszechnego” i „Znaku” przez prof. Mieczysława A. Krapca z KULu; tekst referatu i głosy innych uczestników dyskusji zostały opublikowane w „Znaku” nr 121—122 (lipiec-sierpień 1964), str. 813—851.

Klub studencki „Od Nowa” w Toruniu zorganizował w swojej sekcji filozoficzno-socjologicznej, w semestrze wiosennym 1964 cykl następujących prelekcji: 3 III, S. Rainko, Marks — odkrycie zagadki społeczeństwa; 17 III, K. Pomian, Bergson — intuicjonizm; 21 IV, K. Pomian, Egzystencjalizm; 4 V, H. Buczyńska, Neopozytywizm; 12 V, T. Mrówczyński, Współczesna myśl chrześcijańska.

Dr Zbigniew Jordan wygłosił w ciągu roku 1963/64 w Park College (Parkville, Missouri) serię odczytów pt. Trends in Modern Polish Philosophy.

The British Society of Aesthetics w Londynie ogłosiła następujący program odczytów publicznych w pierwszym półroczu 1964: 1. I. H. Keller, The Understanding of New Music; 5. II. E. Miles, Developments in Art Education; 4. III. D. Pole, Literature and Morals; 1. IV. J. Bayley, Vulgarity; 6. V. I. Hungerland, The Logic of Criticism; 2. VI. B. Hardy, Form in The Novel.

Organizacje

Federation Internationale des Sociétés de Philosophie. Ogólne zebranie Federacji obradowało w Meksyku 13 września 1963 r. w obecności kilkudziesięciu delegatów, wśród których prof. Kotarbiński reprezentował Polskie Towarzystwo Filozoficzne, a prof. Schaff uczestniczył w obradach jako członek prezydium

(Comité directeur) Federacji. Zebranie zatwierdziło sprawozdanie z działalności Federacji w okresie od r. 1958, tj. od Kongresu w Wenecji, a następnie przyjęło do wiadomości, iż zaproszenia do odbycia następnego Międzynarodowego Kongresu Filozoficznego wpłynęły od Niemieckiej Republiki Federalnej, Austrii i Brazylii; rozstrzygnięcie co do miejsca przyszłego Kongresu zostanie powzięte na posiedzeniu Prezydium, które odbędzie się w Jerozolimie w r. 1965 (w związku z kolejnym zjazdem Międzynarodowego Instytutu Filozoficznego). Dokonano uzupełniających wyborów do Prezydium na nową kadencję; Przewodniczącym Prezydium jest nadal prof. Battaglia, sekretarzem generalnym prof. Perelman, z Polscy należą do Prezydium profesorowie Schaff i Tatarkiewicz.

Klages-Gesellschaft z siedzibą w Zurychu (Kilchberg, Rigistrasse 36) została założona w inicjatywy zespołu Kreis der Freunde und Förderer des Werkes von Ludwig Klages, powziętej na zjeździe w Marbach w r. 1963 (zob. Ruch Filoz. XXIII, str. 146b).

Division of Philosophical Psychology została utworzona jako sekcja w obrębie American Psychological Association. Nowa organizacja zajmuje się zagadnieniami teoretycznych podstaw psychologii, a także zagadnieniami pogranicznymi z filozofią społeczną, metafizyką, nauką o moralności, logiką, epistemologią i filozofią religii. Przewodnictwem sekcji objął prof. Edward Joseph Shoben Jr., Department of Psychology, Teacher's College, Columbia University, New York. Inauguracyjne sympozjum odbyło się 20—22 marca 1963 r. w Rice University (Houston, Texas) na temat: Behaviorism and Phenomenology — Contrasting Bases for Modern Psychology, w sympozjum wzięli udział profesorowie: B. F. Skinner, S. Koch, R. MacLeod, N. Malcolm, M. Scriver.

Panjab University w Lahore, najstarszy Uniwersytet Pakistanu w stulecie swego założenia został uzupełniony departamentem filozofii, która dotychczas była tam wykładana tylko jako przedmiot poboczny.

Zjazdy

XIII Międzynarodowy Kongres Filozoficzny w Meksyku 7—14 września 1963 r. liczył według listy zgłoszeń ponad 900 uczestników. Wśród nich z Polski zgłosili udział: Tadeusz i Janina Kotarbińscy, Bogusław Wolniewicz, Narcyz Łubnicki, Stefan Morawski, Jerzy Pogonowski, Adam Schaff, Stefan Świeżawski, Hanna Waśkiewicz. Profesorowie Kotarbińscy i Schaff osobiście uczestniczyli w obradach Kongresu. W jedenastu sekcjach, obradujących poza zebraniem ogólnymi i sympozjami, zgłoszono ponad 300 komunikatów; polscy uczestnicy nadesłali następujące: Jerzy Pogonowski — *Les Psychismes chez les Jinistes et les Bouddhistes*; Narcyz Łubnicki — *L'homme et la valeur*; Tadeusz Kotarbiński — *L'analyse en la construction de la notion du sujet agissant et de la civilisation*; Stefan Świeżawski — *Nécessité et liberté dans l'histoire*. Dwa komunikaty zgłosili Polacy na obczyźnie: Anna Tymieniecka (Anglia) — *Creative and Constitutive Perception*, a Phenomenological Study; Jerzy Wojciechowski (Kanada) — *Scientific Laws and Indetermination of Matter*.

Spotkanie filozofów amerykańskich i radzieckich w Meksyku odbyło się w czasie XIII Kongresu Filozoficznego w Meksyku (poza programem Kongresu), z inicjatywy Society for the Philosophical Study of Dialectical Materialism (zob. *Ruch Filoz.* XXII, str. 328a) i pod kierownictwem przewodniczącego tej organizacji prof. J. Sommerville. Przebieg dyskusji, która trwała około dwóch i pół godzin z udziałem uczestników Kongresu, został przedstawiony przez prof. Sommerville'a w kwartalniku *Philosophy and Phenomenological Research*, vol. XXV, no 1, str. 122—130.

Institut International de Philosophie zorganizował swój zjazd doroczny 14—19 września 1964 r w miejscowości Aquila we Włoszech: jako temat obrad ustalono „Le fondement des droits de l'homme”. W czasie obrad, które wypełniły dziesięć posiedzeń przedstawiono następujące referaty: Gabriel Marcel — *Le viol de l'intimité et le dépérissement des valeurs*; Norberto Bobbio — *Sur le fondement des droits de l'homme*; Ch. Pe-

relman — *Le fondement des droits de l'homme*; Alfred C. Ewing — *The Rights of the Individual*; Leonard J. Russell — *The Basis of Belief in the Rights of Man*; Tadeusz Kotarbiński — *Le fondement des droits de l'homme*; Augusto Guzzo — *Le fondement des droits de l'homme*; Julius Ebbinghaus — *Le système Kantien des droits de l'homme et du citoyen*; Karl Löwith — *Droits de l'homme et droits du citoyen chez Rousseau, Hegel et Marx*; K. Kuypers — *The Foundation of Human Rights*; A. G. M. van Melsen — *Science and the Foundation of Human Rights*; Nathan Rotenstreich — *Observations on the Foundations of Human Rights*; Richard McKeon — *Philosophy and Human Rights*; André Mercier — *Du droit du devoir et de la liberté*; Mirko Novak — *La lutte pour les droits de l'homme*; Jean Hyppolite — *le phénomène de la „reconnaissance universelle” dans l'expérience humaine*; A. Boyce Gibson — *Conventional Rights and Right Conventions*. Obok zebrania referatowych odbyły się zebrania trzech komisji: bibliografii, kronik i tekstów, administracyjne zebranie ogólne i posiedzenie specjalne, poświęcone uroczystości nadania narodowej nagrody filozoficznej im. Benedetto Croce, z odczytem prof. Guido Calogero — *La leçon de Benedetto Croce*. Polski przekład referatu prof. Kotarbińskiego ukazał się w czasopiśmie *Argumenty*, nr 40 z 4 X 1964 r. W *Życiu Warszawy* zaś (nr 257, 25—26 X 1964) ukazał się artykuł prof. Kotarbińskiego pt. „Prawa człowieka w opinii filozofów”, informujący o obradach zjazdu.

XI Międzynarodowy Kongres Historii Nauki odbędzie się w Warszawie 24—26 i w Krakowie 28—29 sierpnia 1965 r. Obrady będą podzielone na sekcje: I. Ogólnych problemów historii nauki, II. Historii nauki o człowieku (antropologia kulturalna, socjologia, psychologia, etnologia), III. Historii nauk ścisłych i nauki o Ziemi (matematyka, fizyka, chemia, astronomia, geologia, geografia, geodezja i geofizyka), IV. Historii nauk biologicznych (włącznie z historią medycyny), V. Historii techniki i nauk technicznych. Referaty, napisane w językach kongresowych (francuski, angielski lub rosyjski), objętości do 5 stron maszynopisu będą opublikowane w aktach Kongresu. Niezależnie od obrad sekcyjnych odbędą się sympozja na następujące tematy: 1. Hi-

storyczny rozwój problematyki metodologicznej wspólnej naukom przyrodniczym i społecznym, 2. Elementy tradycyjne i nowatorskie w kosmologii Mikołaja Kopernika, 3. Dzieło Alberta Einsteina, 4. Historia techniki hutniczej. 30—31 VIII w Krakowie obradować będzie sympozjum specjalne „Przeszłość i przyszłość Nauki”, poświęcone znaczeniu historii rozwoju nauki dla współczesnego planowania badań naukowych. Przewodniczącym komitetu organizacyjnego jest prof. B. Suchodolski, sekretarzem prof. W. Voisé; adres Komitetu — Zakład Historii Nauki i Techniki PAN, Warszawa Pałac Sztazica.

Sympozjum naukowe na temat czynników efektywności badań naukowych, zorganizowane przez Komisję Naukoznawczą PAN, (zob. Ruch Filoz. XXIII, str. 142b) odbyło się 21—23 maja 1964 r. w Jabłonnie, przy udziale około 50 uczestników, którym rozesłano uprzednio osiemnaście przygotowanych referatów, mianowicie: Pojęcie efektywności badań w problematyce naukoznawczej (3. Malecki), Przegląd problemów nauk o nauce (T. Kotarbiński), Problem efektywności ekonomicznej badań naukowych (B. Minc), Efektywność badań naukowych w przemyśle chemicznym (H. Trząski), Metody oceny efektywności ekonomicznej prac naukowo-badawczych w ZSRR (H. Trząski), Cykl badawczy w chemicznych badaniach stosowanych (Z. Ostrowski i A. Szepieniec), Współczesne ujęcie procedur indukcyjnych (K. Szaniawski), Zagadnienie informacji naukowej w pracy badawczej (A. Wysocki), Metoda i intuicja w pracy badawczej (J. Kaczmarek), O teorii decyzji i teorii systemów w pracy badawczej (B. Walentynowicz), Zagadnienie efektywności informacji naukowych (J. Antoniewicz), Niektóre aspekty planowania badań naukowych (A. Tuszko), Kilka uwag o planowaniu działalności badawczej (S. Chaskielewicz), Niektóre problemy pracy badawczej oraz kształcenia kadr naukowych w świetle głównych tendencji rozwojowych (W. Michajłow), Socjologiczne aspekty pracy badawczej (J. Szczepański), Struktura rozwoju nauki a istniejący system kształcenia pracowników nauki (E. Olszewski), Udział pracowników nauki w wykorzystywaniu własnych osiągnięć (J. L. Jakubowski). Wszystkie referaty oraz przebieg dyskusji zostaną opublikowane w wydawnictwie Komisji Naukoznawczej „Zagadnienia Naukoznawstwa”.

Zjazd Logików w Poznaniu. Z inicjatywy i przy pomocy Zakładu Logiki Instytutu Filozofii i Socjologii PAN odbyła się w Poznaniu 10 i 11 kwietnia 1964 r. ogólnokrajowa konferencja naukowa logików. Pracami organizacyjnymi kierowała prof. Seweryna Romahnowa. Wygłoszono następujące referaty: 10 IV — mgr Edward Bałuka (Wrocław) — O sprawdzaniu wyrażań wielowartościowych rachunków zdań, mgr Jerzy Nowak (Wrocław) — O pewnych tautologiach klasycznego rachunku zdań, prof. Jerzy Słupecki wspólnie z mgr Krystyną Pióro-Rzepecką (Wrocław) — Wyrażenia zdaniowe tracące sens, mgr Bogusław Iwanuś wspólnie z mgr Ursulą Wybraniec (Wrocław) — Aksjomaty arytmetyki liczb całkowitych, doc. Klemens Szaniawski (Warszawa) — Problematyka matematyczna w naukach społecznych, prof. Maria Lutmanowa (Wrocław) — Jeszcze o uzasadnianiu dedukcyjnym, doc. Tadeusz Kubiński (Wrocław) — Wyrażenia cudzojęzyczne w języku sformalizowanym, 11. IV.: Dr Stanisław Surma (Kraków) — Pojęcie wielkości mierzalnej w ujęciu mnogościowym, mgr Wiesława Żandarowska (Warszawa) — Logika określona przez konsekwencję a logika określona przez sprzeczność, dr Adam Uziębło (Warszawa) — Kryterium pełności układu funkcyjów jednoargumentowych w wielowartościowych rachunkach zdań, prof. Andrzej Grzegorzczak (Warszawa) — Najnowsze badania w teorii modeli, dr Leon Gumański (Toruń) — Niektóre systemy odwracalne, Dr Zdzisław Kraszewski (Warszawa) — Analiza antynomii klas.

X Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki (Zakład Logiki IFS PAN) odbyła się w Krakowie 24—25 kwietnia 1964 r.; wygłoszono i przedyskutowano następujące referaty: Wł. Stróżeński — Ayera koncepcja negacji, W. Michajłow — Definicja prawdy w Dialektyce Abelarda; I. Dąbbska — Zagadnienie wielkości mierzalnych w „Physics, The Elements” Campbella a koncepcja definicji operacyjnych u Bridgmana; J. Woleński — Logika formalna i metodologia nauk dedukcyjnych w pracach K. Ajdukiewicza; Wł. Stróżeński — Zagadnienie negacji w De quatuor oppositis (działku przypisywanym do niedawna Tomaszowi z Akwinu); A. Korciak — Logika w starożytnych Indiach; Wł. Seńko — Kilka uwag na temat sposobu rozumienia teorii supozycji.

cji u Ockhama; M. Markowski — Komentarze do *Analytik Pierwszych* i do *Analytik Wtórych* Arystotelesa zachowane w średniowiecznych rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej.

Konferencja „Teoria a doświadczenie”, została zorganizowana staraniem Pracownicy Zagadnień Filozoficznych Przyrodoznawstwa IFS PAN 24—25 kwietnia 1964 r. w Warszawie i zgromadziła kilkudziesięciu uczestników. Wygłoszono i poddano dyskusji referaty: R. Wójcicki — O warunkach empirycznej sensowności terminów; M. Przeięcki — W sprawie istnienia przedmiotów teoretycznych; H. Mortimer — Warunki przyjmowania postulatów probabilistycznych dla terminów teoretycznych; J. Giedymin — O teoretycznym sensie tzw. terminów i zdań obserwacyjnych; W. Mejsbaum — O twierdzeniach bazowych; W. Krajewski — O empirycznej sprawdzalności twierdzeń filozoficznych; H. Eilstein. — Hipotezy ontologiczne i orientacje ontologiczne; A. Zabłudowski — Sprawdzalność i znaczenie. Sprawozdanie z konferencji ukazało się w *Studiach Filozoficznych* 3/1964, str. 229.

Studencka sesja naukowa poświęcona pamięci Profesora Kazimierza Ajdukiewicza, zorganizowana przez Koło Filozoficzne Studentów Uniwersytetu w Poznaniu dnia 27 października 1963 r. obradowała pod przewodnictwem prof. S. Romahnowej i prof. Z. Ziemińskiego. Referaty wygłosili: L. Nowak (UAM) — Wybrane pojęcia semiotyczne w koncepcji K. Ajdukiewicza; J. Karpiński (UW) — Metodologia nauk w twórczości K. Ajdukiewicza; J. Woleński (UJ) — Wkład K. Ajdukiewicza do logiki formalnej i metodologii nauk dedukcyjnych; J. Vetulani (UJ) — Teoria poznania Kazimierza Ajdukiewicza. Materiały przygotowane na tę sesję zostały wydane poprzednio w formie skryptu (zob. *Ruch Filoz.* XXIII, str. 121a), sprawozdanie z sesji ukazało się w *Studiach Filozoficznych* 2/1964, str. 213.

I Międzynarodowe Seminarium Społecznych i filozoficznych problemów kultury fizycznej zorganizowane przez Zakład Socjologii Akademii Wychowania fizycznego w Warszawie odbyło się w dniach 2—9 grudnia 1963 r. z udziałem delegacji radzieckiej, niemieckiej, bułgarskiej, węgierskiej, czechosłowackiej i rumuńskiej oraz około 50 uczestników ze strony polskiej. Zgłoszono 28 refera-

tów, z czego 11 polskich. Referaty mają być opublikowane w osobnym tomie, wydanym po polsku przez Sport i Turystykę i po niemiecku przez Sport Verlag. Informację o przebiegu Seminarium zamieszczono w *Studiach Filozoficznych* 2/1964, str. 213.

Jugosłowiańskie Towarzystwo Filozoficzne zorganizowało międzynarodowe sympozjum w Dubrowniku 19—23 czerwca 1963 r. na temat ogólny „Człowiek dzisiejszy”, w obrębie którego omawiano zagadnienia: 1) Aspekt filozoficzny zagadnienia socjalizmu i pokojowego współistnienia, 2) Problem wolności dzisiejszego człowieka, 3) Człowiek i technika.

Międzynarodowe kolokwium na temat „Kierkegaard vivant” obradowało w siedzibie UNESCO w Paryżu 21—23 kwietnia 1964 r. Referentami byli J. P. Sartre, K. Barth, G. Lukacs, G. Marcel, E. Paci, J. Wahl.

XXVe Semaine de Synthèse, zorganizowana przez Centre International de Synthèse w Paryżu 5—13 czerwca 1963 r. miała jako temat ogólny „L'histoire, science humaine du temps présent” dwa podstawowe referaty brzmią: *Histoire, histoire de philosophie, philosophie* (J. Delhomme) i *La place de l'histoire dans la pensée religieuse contemporaine* (J. Daniélu).

XXVIe Semaine de Synthèse, 9—17 czerwca 1964 r. obradowała na temat „Acquisitions récentes en Biologie”. Program składał się z 13 referatów, przedstawiających najnowsze osiągnięcia różnych działów biologii; referat końcowy: *Vues d'avenir sur la biologie*, wygłosił prof. Jean Rostand.

Association Guillaume Budé w Paryżu, stowarzyszenie poświęcone kulturze i filozofii klasycznej (zob. *Ruch Filoz.* XVII, str. 271b), odbyła swój kolejny kongres w Aix-en-Provence, 1—6 kwietnia 1963 r. Tematem obrad kongresu była filozofia stoicka i jej powiązania z kulturą późniejszych wieków, referat wstępny wygłosił prof. M. Schuhl, następne dotyczyły zagadnień szczegółowych i wkraczały w dziedziny hellenistyki, latynistyki, mediewistyki i historii literatury francuskiej.

Centre Culturel International de Cergy-la-Salle (Manche, France) organizuje „dekady” na różne tematy dotyczące pro-

blemów kultury. Dekada filozoficzna 13—23 lipca 1964, kierowana przez Jeanne Hersch, René Poirier i Michel Souriau miała jako temat ogólny „Le Temps”, wygłoszono referaty: Temps du philosophe (J. Hersch, M. Souriau), Temps du psychologue (Van Lennep), Temps physique (Fr. Le Lionnais), Temps psycho-pathologique (Cl. Le Guen), Temps du roman (J. P. Faye, A. Robe-Grillet), Temps du cinéma (M. Estève, B. Amenguol), Temps de l'histoire (J. P. Peter).

V. Internationaler Hegel-Kongress, zorganizowany przez Hegel-Gesellschaft (zob. Ruch Filoz. XXIII, str. 146a), obradował w Salzburgu 6—11 września 1964. Tematem głównym była estetyka hegłowska, temat ten był podzielony na szereg działów. Wykład wstępny „Le tragique et le rationnel dans la philosophie hégélienne” wygłosił prof. J. Hypolite (Paryż). Poza tym przedyskutowano następujące referaty: I. Philosophie der Musik. Fr. Neumann (Salzburg) — Musikalisches Denken; Z. Lissa (Warszawa) — Die Prozessualität der Musik; G. Brelet (Paryż) — Hegel et la musique moderne; B. Szabolcsi (Budapeszt) — Mensch und Natur in der Musik; H. Goldschmitt (Berlin) — Logik und Musik; J. Ujfalussy (Budapeszt) — Konkrete Musik und abstrakte Musik; S. Morawski (Warszawa) — Vom „Ende” der Kunst. II. Grundsätzliche, methodische und spezielle Probleme der Hegelschen Ästhetik. F. Ulrich (Regensburg) — Der theologische Horizont in Hegels Ästhetik; J. d'Hondt (Poitiers) — Die Kunstreligion; H. Kleiner (Wiedeń) — Die Vermittlungsleistung der Philosophie im Unterschied zu der Kunst; M. B. Mitin (Moskwa) — Hegels Ästhetik und die Gegenwart; Ch. Axelos (Berlin-West) — Hegels Interpretation der Tragödie; M. Dynnik (Moskwa) — Dialektische Methode und Hegels Ästhetik; I. Kopnin (Kijów) — Die logische Grundlage der Hegelschen Ästhetik. III. Sprachphilosophie. K. Löwith (Heidelberg) — Sprache als Zeichen; W. Kraus (Berlin) — Die Lehre vom Wortkunstwerk; H. Lauener (Berno) — Die Sprache der Zerrissenheit; A. Massolo (Piza) — Die Sprache ist aber das Wahrhaftere; Cl. Bruaire (Paryż) — Idéalisme et philosophie du langage; H. Seidler (Salzburg) — Die Besinnung auf das Menschliche in der Sprach-Ästhetik; K. O. Appel (Kiel) — Sprache und Reflexion; IV. Hegels Ästhetik in der Epoche des deutschen

Idealismus und im technischen Zeitalter. B. von Wiese (Bonn) — Das Problem der ästhetischen Versöhnung bei Schiller und Hegel; R. Assunto (Rzym) — Kunst und Philosophie bei Schelling und Hegel; J. Patočka (Praga) — Zur Entwicklung der ästhetischen Auffassung Hegels; H. Baier (Münster) — Elemente einer Philosophie der Technik in Hegels Theorie der Kunst; H. Althaus (Helsinki) — Ökonomische Mechanismen in der Ästhetik Hegels; T. I. Ojzerman (Moskwa) — Die Kunst als Selbstausdruck des Absoluten in der Ästhetik Hegels; B. Kruszkow (Leningrad) — Künstlerische Wahrheit bei Hegel; W. Heise (Berlin) — Zum Problem des Kosmischen in Hegels Ästhetik; V. Fragen zur Literatur und bildenden Kunst. M. Rossi (Messyna) — Realismus in Hegelscher Problematik; B. Zihlerl (Lublana) — Hegels Einfluss auf die slowenische Dichtung; F. Varossova (Bratysława) — Hegels Einfluss auf die slowakische Philosophie; M. Czagin (Moskwa) — Die Ästhetik Hegels und Plechanow; A. Maslin (Moskwa) — Der progressive russische ästhetische Gedanke des 19. Jahrh. im Blick auf Hegel; W. Girnus (Berlin) — Volksgeist und Kunst; M. Vaross (Bratysława) — Das Problem der Vergegenständlichung in der modernen Kunst; F. Motroszyłowa (Moskwa) — Neue Hegelforschungen in der Sowjetunion; J. Ilienکو (Moskwa) — Wahrheit und Schönheit bei Hegel. VI. Die Zukunft der Kunst. Symposium — referenci: B. Schwarz (New York), K. Mitchell (Londyn), E. Fischer (Wiedeń). Następne kongresy mają się odbyć: 1966 w Prawdze (temat główny filozofia prawa), 1968 w Paryżu (temat filozofia historii), 1970 w Berlinie (temat encyklopedia).

20. Internationale Hochschulwochen (zob. Ruch Filoz. XXIII, str. 146b), zorganizowane przez Europäisches Forum des Oesterreichischen College (Wiedeń IV, Argentinierstrasse 21/I), odbyły się w Alpbach w Tyrolu 21 VIII — 8 IX 1964 na temat ogólny „In der Mitte des 20. Jahrhunderts — Neue Fragestellungen seit 1945”. W ramach tego tematu obradowały sekcje zajmujące się problemami szczególnie: Materialismus; Idealismus; Positivismus; Entmythologisierung; Entideologisierung; Der Physikalisierungsprozess in der Biologie; Quantifizierung und Qualifizierung in der Psychologie; Europa und Amerika; Europa am Ende des Kolonialzeitalters; Die europäische

Musik nach dem Kriege; Die christliche Oekumene; Abstraktion und Phantastik in der Kunst.

Der engere Kreis der Allgemeinen Gesellschaft für Philosophie in Deutschland odbył swój zjazd doroczny w Heidelbergu 1—3 maja 1964, z następującym programem: E. Topitsch (Heidelberg), Analytische und hermeneutische Methodologie in den Geisteswissenschaften; D. Heinrich (Berlin), Über die Bedingungen einer philosophischen Grundlegung der Methodologie; K. O. Appel (Kiel), Die Entfaltung der sprachanalytischen Philosophie und das Problem der Geisteswissenschaften; W. Pannenberg (Moguncja), Über historische und theologische Hermeneutik.

Gesellschaft für wissenschaftliche Symbolforschung w Bazylei zorganizowała swoje VI doroczne zebranie w tamtejszym Uniwersytecie 12—14 września 1963 r. W programie były m. in. referaty: Die Symbolik des Tones (H. Haug); Harmonikale Symbolik und neue Pythagorasforschung (R. Haase); Tradition und Symbolik. Die Bedeutung altüberlieferter Weisheit für den modernen Menschen (M. Vereno); Die Wiedergeburt bei Kelten und Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit (W. Mathes); Mythos, Symbol und Kult in Nordost-Neuguinea (C. A. Schmitz); Die musikalische Symbolik im Instrumentalwerk J. S. Bach (H. Hahn); Auf der Suche nach dem Symbol, Betrachtungen über James Joyce und William Butler Yeats (Ph. Wolff-Windegg); Die Bedeutung des Morgenrots in den Schöpfungsmythen (M. Schneider). Teksty referatów będą opublikowane w organie Towarzystwa Symbolon, Jahrbuch für Symbolforschung.

Setna rocznica urodzin Maxa Webera (1864—1920) została uczczona przy okazji 15 Niemieckiego Zjazdu Socjologicznego w Heidelbergu 27—30 IV 1964 r. z następującym programem: Max Weber und die Soziologie heute (E. Topitsch), Wertfreiheit und Objektivität (T. Parsons — USA), Max Weber und die Machtpolitik (R. Aron — Paryż), Industrialisierung und Kapitalismus (H. Marcuse — USA).

Centro internazionale di studi umanistici w Uniwersytecie rzymskim zorganizowało 4—11 stycznia 1964 r. pod przewodnictwem prof. E. Castelli kolokwium na temat „Technika, eschatologia i ka-

zuistyka”. Czwarte to z kolei kolokwium (zob. Ruch Filoz., XXI, str. 121a, 239a, XXII, str. 331a) zgromadziło kilkudziesięciu uczestników z uniwersytetów francuskich, niemieckich, belgijskich, holenderskich i włoskich (m. in. K. Loewith, P. Ricoeur, H. Gouhier, M. de Gandillac, K. Kerényi, A. de Waelhens, J. Lotz) i miało za przedmiot analizę fenomenologiczną i metafizyczną techniki, z nawiązaniem do zagadnień poprzednich kolokwium.

Centro Italiano di Studi sull' Alto Medioevo zorganizowało w Spoleto 2—9 IV 1964 12 „Tydzień studiów” na temat „L'occidente e l'Islam nell'alto medioevo”. W programie zapowiedziano m. in. referaty: The Expansion of Islam, The Structure of the New Faith (G. v. Grunebaum — California-University); La „res publica christiana” e gli arabi (R. Manselli — Turyn); Proyecciones culturales y politicas del Islam espanol en Occidente (Cl. Sanchéz Albornoz — Buenos Aires); L'apport des sources arabes médiévales à la connaissance de l'Europe centrale et orientale (T. Lewicki — Kraków); Las ciencias en el Islam y Occidente (J. Vernet — Barcelona); La connaissance de l'Islam en Occident du IXe au XIIe siècle (M. Th. d'Alverny — Paryż); Are there Literary Connections between the Islamic World and Western Europe in the High Middle Ages? (S. M. Stern — Oxford); Aristotele dal mondo arabo a quello latino (L. Minio Paluella — Oxford); Un philosophe et médecin juif d'Italie méridionale au Xe siècle, Rabbi Shabbetai Donnolo (G. Vajda — Paryż).

Kongres międzynarodowy w 500-lecie śmierci Mikołaja z Kuzy, biskupa w Briksen w południowym Tyrolu i kardynała, odbył się w tym mieście 6—9 września 1964 r. staraniem Uniwersytetu w Padwie przy współudziale Uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku, Akademii Nauk w Heidelbergu, Uniwersytetów w Moguncji, Kolonii i Londynie. Główny temat obrad brzmiał „Kuzančzyk u początków czasów nowożytnych”.

Convegno di studi sul pensiero di Giovanni Vailati, wybitnego historyka logiki (1863—1909), w stulecie jego urodzenia, zostało zorganizowane przez Instytut historii filozofii Uniwersytetu w Mediolanie 4—5 maja 1963 r. Teksty 20 komunikatów wygłoszonych w czasie zjazdu zostały ogłoszone w Rivista critica di storia

della filosofia (R. XVIII, lipiec—wrzesień 1963, str. 275—524, cena 1700 lir).

American Philosophical Association, Eastern Division miała swój 60 zjazd doroczny w Waszyngtonie 27—29 grudnia 1963 r. z następującym programem, podzielonym na sekcje A, B, C: I. Session—A. Symposium „Materialism” (J. J. C. Smart, S. Hook, N. Malcolm). B. Greek Philosophy: G. Santas „The Socratic Paradoxes”, E. W. Schipper „The Meaning of Existence in Plato's Sophist” (G. Vlastos, J. J. Thomson, E. N. Lee). C. Meaning, J. Wheatley „Some Aspects of Meaning and Use”, N. L. Wilson „The Trouble with Meaning” (R. Chisholm, S. S. Shoemaker, A. Pasch). II. Session—A. Symposium „Frege”; R. Wells „Has Frege's Concept of Function Proved Valid?” (J. F. Thomson, J. Bartlett). B. Symposium „Metaphor”; A. Isenberg „On Defining Metaphor” (M. Black, P. Welsh). C. Explanation and Induction; F. Newman „Explanation, How-Possible”, G. Harman „Hypothetic Inference and Induction” (F. L. Will, J. Kim, J. J. Katz). III. Session—A. Symposium „Philosophy of Law”; R. M. Dworkin „Juridical Discretion” (J. Rawls, G. C. Mac Callum). B. Symposium „Martin Heidegger”; J. Wild „The Philosophy of Martin Heidegger” (J. Macquarrie, H. L. Dreyfus). C. Logic, H. G. Bohnert „Communication by Ramsey sentence Clause”, F. B. Fitch „Universal Metalanguages for Philosophy” (A. R. Anderson, J. P. Stewart, J. F. Thomson). IV. Session—A. Symposium „Action”; D. Davidson „Actions, Reasons, and Causes” (A. I. Melden, V. C. Chappell). B. Symposium „Action-Guiding Reasons”; D. Falk „Action-Guiding Reasons” (C. D. Rollins, K. Baier). C. Philosophy of Language; F. Sommers „Predicability”, C. D. McGee „Fun, Games, and Natural Language” (R. Albritton, J. R. Searle, J. A. Fodor). V. Session.—A. Symposium „Real Possibility”; Ch. Hartshorne „Real Possibility” (R. B. Marcus, R. Rorty). B. Theory of Knowledge; J. Nelson „I Know that Here Is a Hand”, I. Block „On the Commonness of the Common Sensibles” (A. Lazerowitz, M. E. Lean, R. Abelson). C. Ethics and Philosophy of Religion; N. C. Pike „Divine Omniscience and Voluntary Actions”, J. P. Scanlan „The Morality of Experimental Deception”, R. Schmitt „Tools”, (Ch. Baylis, L. K.

Bendali, R. F. Tredwell, A. C. Danto). W czasie uroczystego bankietu przewodniczący towarzystwa M. Farber wygłosił przemówienie „The Philosophical Interest in Existence”. W związku ze zjazdem odbyły, jak co roku swe zebrania **Association for Symbolic Logic**, (M. Davis „First-Order, Second-order and Higher-order Logic”), **Society for Creative Ethics** (D. D. Williams „The Philosophy of Henry Nelson Wieman”), **Peirce Society** (R. J. Bernstein „Peirce's Theory of Perception”, R. M. Martin „On Connotation”), **Society for Ancient Greek Philosophy** (F. M. Sparscott „Socrates and Thrasymachus”, R. S. Brumbaugh „The World of the Greek Philosophers, A. Reappraisal”), **Society for the Philosophical Study of Dialectical Materialism** (J. Somerville, D. C. Hedges „Dialectical Materialism and Philosophy of Science”), **Personalist Discussion Group** (J. E. Smith „Is the Self an Ultimate Category?”).

American Philosophical Association, Western Division, zorganizowała swoje 62 doroczne zebranie w Milwaukee 30 IV—2 V 1964 r. z następującym programem: „Western Conference on the Teaching of Philosophy” — Science in the Teaching of Philosophy and Philosophy in the Teaching of Science (Symposium, W. Earle, C. C. Lindegren, J. P. Anton, G. H. Apostle, A. L. Fisher). Symposium — Logic (E. J. Lemmon, R. Marcus, N. Belnap). Symposium — Thought and Action (W. Sellars, V. Aldrich, R. Rudner). Philosophy of Man (J. Diefenbeck, G. Clive) — Subject versus Object, Three Moves to Checkmate; M. Kevin O'Hara, C. Schrag — The Notion of Person in the Writings of Gabriel Marcel; E. Pincoffs, W. Earle — On Being Human). Ethics (M. Cohen, C. Crockett — Moral Judgments, Words and the World; J. Robison, H. Castaneda — Who, What, Where and When, A Note on Deontic Logic; H. West, P. Glassen — Act-Utilitarianism and Rule-Utilitarianism). Program of the **Personalist Group** (W. E. Steinkraus — Is Berkeley a Subjective Idealist?; A. C. Garnett — Sensations, Efforts, Obstacles and What Else?). Program of the **Society of Creative Ethics** (L. E. Hahn — Charles Hartshorne's Philosophy of Creativity. Symposium — Philosophy of Santayana (J. Lachs, Ch. Hartshorne, J. Yolton). Philosophy of Religion (W. Baumer, M. E.

Williams — Kant on Ontological Arguments; G. E. Scott, W. Rowe — Quine, God, and Modality; P. Schmidt, M. Fox — Knowing-How in Religion). Philosophical Arguments (R. Koehl, J. Fodor — The Natural-Language Fallacy; A. Levison, H. Johnstone — The Concept of Proof). Philosophical Psychology (L. Resnick, R. L. Caldwell — Criteria, Correlations and Dreams; B. R. Tilghman, R. Beard — Emotion and Some Psychologists). Symposium — Probability and Induction (W. Salmon, H. Kyburg, S. Barker). Symposium — Philosophy of Mind (J. J. C. Smart, J. Margolis, R. Coburn). The Philosophy of Descartes (R. Reinl, Th. E. Hill — Descartes as an Introduction to Metaphysics; L. Rose, N. Kretzmann — The Cartesian Circle; Th. Vernon, Ph. Cummins — Descartes' Three Substances). Language and Philosophy (N. Garver, W. P. Alston — Varieties of Use and Mention; H. Katchadourian, E. Allaire — The Meaning of Proper Names; F. Siegler, C. Ginet — Lying). Presidential Address: H. S. Leonard — Essences, Attributes and Predicates. Symposium — Aesthetics (A. Kaplan, A. Isenberg, M. Weitz). Symposium — Ethics (M. Singer, Ch. Caton, A. Donagan). The Mind-Body Problem (D. R. Luce, Ch. Landesman — Mind-Body Identity and Psychophysical Correlation; R. Rorty, R. Ammerman — Mind-Body Identity and Irreducible Properties). Causality and Explanation (E. Eames, R. Dewey — Are Causal Connections Found in Experience?; S. Gorovitz, S. Bromberger — Explanation and the Relativistic Nature of Causal Judgments; F. Newman, K. Lehrer — Two Analyses of Prediction).

The Association for Symbolic Logic odbyła swe doroczne zebranie łącznie z American Philosophical Association ED (zob. wyżej). Prócz wspólnych posiedzeń, odbyły się zebrania specjalne z następującym programem: On Not Strengthening Intuitionistic Logic (H. Leblanc, N. D. Belnap, R. Thomason), Categorical Forms in Many-sorted Logic with Identity (W. T. Parry), Pierce's Existential Graphs and Natural Deduction (D. Roberts), First-order Logic without Existential Import (G. Goe), Studies in Arithmetic (A. A. Mullin), Strong Reduction and Normal Form in Combinatory Logic (B. Lercher), Generative Structure of Logic (J. Corcoran),

A Class of Non-normal Models for Classical Sentential Logic (L. Henkin), An Implicit Definition of Satisfaction in n th-order Theory (W. Craig), A Solvability Algorithm for Büchi's Sequential Calculus (E. McNaughton), A Machine-oriented First-order Logic (J. A. Robinson), Mathematical Methods for Family Resemblances (W. B. Pitt), 2° Can Be Anything It Ought To Be (R. Solovay, A. Church).

53rd Semi-annual Meeting stowarzyszenia **Conference on Scientific Methods in Philosophy and the Sciences** obradowała 15 grudnia 1963 r. w New School for Social Research w Nowym Jorku. Referaty na temat „Ethics and Science” wygłosili R. Brandt, J. J. Smart i St. Hampshire. Posiedzenie popołudniowe było poświęcone uczczeniu setnej rocznicy urodzin George Santayany (1863—1952). Kolejne 54 zebranie odbyło się w tym samym miejscu 3 maja 1964. Posiedzenie poranne miało jako temat „Discovery in Science”, z referatami: N. R. Hanson, The Idea of a Logic of Discovery; M. A. Bunge, Theory Construction — Art or Science? Temat posiedzenia popołudniowego brzmiał „The Use of Psychedelic Drugs in Psychological Research” i obejmował referaty: S. M. Unger, The Current Scientific Status of Psychedelic Drug Research; T. F. Leary, Philosophical Questions Encountered in Psychedelic Drug Research.

Third Annual Meeting, Society for Phenomenology and Existential Philosophy (zob. Ruch Filoz. XXII, s. 328a) miał miejsce w Yale University 22—24 października 1964 r. z następującym programem: William James as Phenomenologist (J. M. Edie); Existence and Hermeneutics (P. Ricoeur); Natural Science and the Experience of Nature (J. Compton); Ontological Autobiography (W. Earle); Phenomenology and Theism — Henry Dumery's Proposal (Ch. C. Drew); Explication, the Preconceptual and the Problem of Truth (E. Gendlin); Science, History and Existentialism (A. Levison); Self-Deception and Creativity in Art (C. Hausman). Symposium on Merleau-Ponty's Notion of the Lived Body: The Lived Body as Being-to-the World (R. Zaner); The Problem of the Lived Body in Our Understanding of Others (R. C. McCleary); Merleau-Ponty's Failure to Comprehend the Determinacy of the Lived Body (S. J. Todes).

Colloquium on Philosophy and Rhetoric obradowało 20—22 II 1964 w Pennsylvania State University w Filadelfii na temat ogólne „The Concept of Rhetoric” oraz „The Philosophical Presuppositions of Rhetoric”. Referentami byli m. in. Ch. Perelman, M. Natanson, H. W. Johnstone, R. McKeon.

American Association of Existential Psychology and Psychiatry miała swe zebranie doroczne 29 II — 1 III 1964 w Nowym Jorku. Wygłoszono referaty: L. H. Farber, General Introduction and the Problem of the Will; H. Spiegelberg, On the „I am me” Experience — Evidence and Significance; R. J. Liften, The Hiroshima Disaster — Psychological Aspects of Death and Death Symbolism; L. Shaffer, Myth and Collaboration in Family Relations; W. Lynch, The Act of Wishing vs. the Willful Act; J. Cameron, Yes My Darling Daughter.

Pakistański Kongres Filozoficzny obradował w mieście Peshawar 12—16 kwietnia 1963 r. pod przewodnictwem prof. Sharifa, dyrektora Instytutu kultury Islamu w Uniwersytecie Lahore. Z gości zagranicznych byli obecni F. J. von Rintelen z NRF, E. W. Sorokowa z ZSRR, S. Murthy z Indii, M. B. Milad z Tunezji i S. H. Hasr z Persji. Temat obrad brzmiał: Stanowisko człowieka w świecie. Sprawozdanie z Kongresu podał prof. von Rintelen w Zeitschrift f. philos. Forschung XVII, 4 s. 712.

Nauczanie

Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Warszawskiego, po częściowej reorganizacji, ma skład następujący: Kierunek filozoficzny. 1. Katedra filozofii (prof. zw. Adam Schaff) z Zakładem filozofii przyrodoznawstwa (doc. Władysław Krajewski); 2. Katedra etyki (prof. n. Marek Fritzhand); 3. Katedra historii filozofii starożytnej i średnio-wiecznej (prof. n. Jan Legowicz); 4. Katedra historii filozofii nowożytnej (prof. n. Leszek Kołakowski); 5. Katedra logiki I (prof. zw. Janina Kotarbińska); 6. Katedra logiki II (prof. n. Roman Suszko); 7. Katedra estetyki (prof. n. Stefan Morawski). Kierunek socjologiczny. 1. Katedra socjologii ogólnej (doc. Zygmunt Bauman); 2. Katedra socjologii szczegółowej (prof. n. Stefan Nowakowski) z zakładami a) socjologii miasta

(prof. n. Stefan Nowakowski), b) socjologii wsi (doc. Bogusław Gałęski), c) socjologii organizacji (doc. Maria Hirszowicz); 3. Katedra metod badawczych w socjologii (doc. Klemens Szaniawski) z zakładami a) metod matematycznych w naukach społecznych (doc. Klemens Szaniawski), b) metod i technik badawczych (doc. Stefan Nowak); 4. Katedra historii myśli społecznej (prof. n. Nina Assorodobraj); 5. Katedra historii i teorii moralności (prof. zw. Maria Ossowska).

Wywiad o studiach na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, udzielony przez dziekana tego wydziału prof. Marka Fritzhanda redakcji czasopisma Argumenty, ukazał się w tym czasopiśmie nr 40 z 4 października 1964 r. str. 1—8 pt. „Kształcenie filozofów”.

Z działalności Koła Filozoficznego Studentów UAM w Poznaniu — obszerne sprawozdanie pod tym tytułem ukazało się w czasopiśmie Życie Szkoły Wyższej, nr 5 z r. 1964.

Cykl telewizyjnych lekcji propedeutyki filozofii dla klas XI w liceach ogólnokształcących został włączony do programów Telewizji Polskiej dla szkół w roku 1964/65. Lekcje te będą stanowiły uzupełnienie i rozszerzenie tematów filozoficzno-światopoglądowych, omawianych na lekcjach szkolnych.

Ministerstwo Oświaty opracowało projekt „Nauki o społeczeństwie” dla klasy IV liceów ogólnokształcących (3 godziny tygodniowo). Podane niżej wyjątki obejmują jego fragmenty, mające związek z zagadnieniami filozoficznymi: **U w a g i** w s t ę p n e. Nauka o społeczeństwie jako przedmiot o dużym znaczeniu światopoglądowym odgrywa doniosłą rolę w wychowaniu młodzieży na świadomych i aktywnych budowniczych socjalizmu w Polsce Ludowej. Ma ona za zadanie: wyjaśnić podstawowe założenia marksistowskiej nauki o rozwoju w przyrodzie oraz nauki o rozwoju społeczeństwa, w szczególności o dwóch formacjach społeczno-ekonomicznych, kapitalizmie i socjalizmie; zaznajomić z zasadami ustroju gospodarczego i społeczno-politycznego państwa socjalistycznego na przykładzie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i wykazać wyższość tego ustroju nad kapitalizmem; zapoznać z aktualną sytuacją międzynarodową, a w szczególności wyjaśnić znaczenie światowego systemu socjalistycznego oraz ukazać rolę Polski

w tym systemie i w świecie; przyczynić się do pogłębienia wychowania młodzieży w duchu zasad moralności socjalistycznej i socjalistycznych zasad współżycia społecznego w duchu patriotyzmu i internacjonalizmu, wyrabiać socjalistyczny stosunek do pracy i własności społecznej, przygotować młodzież do czynnego udziału w rozwoju kraju, jego gospodarki i kultury. **Materiał nauczania.** I. Podstawowe wiadomości z zakresu materializmu dialektycznego (12 godz.). 1. Materia i świadomość, Materia i formy jej działania. Jedność materialna świata. Materia a świadomość. Świadomość jako właściwość wysoko zorganizowanej materii. Świadomość jako odzwierciedlenie świata materialnego. 2. Dialektyka jako teoria rozwoju. Materialistyczna dialektyka Marksa i Engelsa. Rozwój w przyrodzie i społeczeństwie. Podstawowe prawa dialektyki. Powstawanie nowych jakości w wyniku nagromadzenia zmian ilościowych. Walka przeciwieństw jako źródło rozwoju. 3. Poznawalność świata. Poznawalność świata i jego prawidłowości. Uzasadnienie poznawalności świata przez rozwój nauki. Społeczno-produkcyjna i historyczna praktyka — sprawdzianem poznania. [...] VI. Kształtowanie człowieka społeczeństwa komunistycznego (12 godz.) [...] 3. Etyka marksistowska i moralność socjalistyczna. Moralność jako element świadomości społecznej — jej uwarunkowanie stosunkami ekonomiczno-społecznymi. Geneza i źródła etyki marksistowskiej. Podstawowe założenia moralności socjalistycznej. Klasowe i ogólnoludzkie elementy moralności socjalistycznej. Przeżytki moralności burżuazyjnej w społeczeństwie budującym socjalizm. Problem sensu życia. Ideał szczęścia w etyce marksistowskiej. Wymogi wzoru osobowego moralności socjalistycznej. Znaczenie przemian socjalistycznych dla rozwoju osobowości człowieka. Wyższość etyki marksistowskiej nad etyką społeczeństwa burżuazyjnego.

Verband zur Förderung der Philosophie am deutschen Gymnasium (stowarzyszenie nauczycieli filozofii w Niemieckiej Republice Związkowej) zorganizowało zjazd swych członków w Heidelbergu 20—23 maja 1964 r. na temat ogólny „Umfang und Inhalt einer philosophischen Grundbildung” oraz „Philosophie im Universitätsstudium und im Gymnasialunterricht”. W programie zawierały się następujące referaty; E. Lebeck, Was ist philosophische Grundbildung?; O. Brüggemann, Der Beitrag des naturwissenschaftlichen Unterrichts

zu einer philosophischen Grundbildung; H. Wagner, Das Philosophiestudium des künftigen Gymnasiallehrers; F. Borden, Die Aufgaben des Gymnasiallehrers im Philosophieunterricht; W. Götz, Was heisst „philosophieren”?; A. Korn, Die allgemeine Prüfung in Philosophie; H. Spreckelmeyer, Zur Frage einer Studienordnung für das Philosophiestudium; H. G. Gadamer, Philosophie zwischen Wissenschaft und Weltanschauung; K. Püllen, Zwei Jahre Wahlpflichtfach Philosophie an höheren Schulen in Nordrhein-Westfalen.

Die gegenwärtige Situation des Philosophie-Unterrichts am Gymnasium — obrady na ten temat, zorganizowane przez Instytut Pedagogiczny Uniwersytetu w Bonn oraz Verband zur Förderung der Philosophie am deutschen Gymnasium toczyły się 4—6 XII 1963 r., obejmując całość zagadnienia na tle porównawczym z Francją, Włochami i Hiszpanią. Sformułowano szereg postulatów, skierowanych do władz szkolnych, do uniwersytetów i do nauczycieli.

Wiadomości osobiste

Zebranie Ogólne Polskiej Akademii Nauk uchwałą z 16 maja 1964 r. mianowało członkiem rzeczywistym PAN prof. Bogdana Suchodolskiego, a członkami korespondentami prof. Jana Szczepańskiego i prof. Jerzego Łosia.

Rada Państwa mianowała postanowieniem z 12 czerwca 1964 r. doc. Stefana Morawskiego a postanowieniem z dnia 13 lipca 1964 r. doc. Leszka Kołakowskiego profesorami nadzwyczajnymi, obu na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego.

Habilitacje. Stopień naukowy docenta w zakresie poszczególnych nauk filozoficznych otrzymali mocą uchwały Rady Wydziałowej: Na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego — Hanna Temkin, 17 III 64; Irena Szumilewicz, 2 VI 64; na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego — Jerzy Gałęcki, 16 XI 1962; Na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego Stefan Kaczmarek, 22 III 63, Witold Pogorzelski, 7 X 64, w Akademii Teologii Katolickiej — Antoni Stępień, 23 VI 64.

Prof. Roman Ingarden został wybrany członkiem Międzynarodowego Instytutu Filozoficznego przez jego zebranie ogólne, które odbyło się 17 września 1964 w Aquila we Włoszech.

Prof. Dr Stefan Szuman był organizatorem i wieloletnim kierownikiem katedry psychologii pedagogicznej w Uniwersytecie Jagiellońskim. W 35-lecie utworzenia tej katedry odbyła się w Uniwersytecie Jagiellońskim, dnia 23 listopada 1963 r., uroczystość ku czci prof. Szumana, w czasie której przemawiali profesorowie: Lepszy (jako Rektor Uniwersytetu), Szewczuk, Żebrowska, Tomaszewski i Suchodolski oraz uczniowie prof. Szumana, któremu wręczono księgę pamiątkową pt. „Rozwój i wychowanie”, wydaną staraniem zespołu redakcyjnego Psychologii Wychowawczej (Nasza Księgarnia, Warszawa 1963). Na treść składają się: Cz. I. Od Redakcji. W hołdzie Profesorowi Stefanowi Szumanowi — Uczniowie i Współpracownicy; Stefan Szuman, szkic do portretu — Włodzimierz Szewczuk; O pedagogicznym dorobku Profesora Szumana — Wincenty Okoń; Współpraca Profesora Szumana z nauczycielami-praktykami — Józef Kwiatek. Cz. II. Maria Przetaczniakowa — Twórczość naukowa Profesora Stefana Szumana. Cz. III zawiera siedem rozpraw specjalnych oraz bibliografię publikacji naukowych prof. Szumana.

Charakterystykę działalności naukowej doc. Antoniego Korcika wraz z bibliografią i datami biograficznymi podają Zeszyty Naukowe KUL VII (1964) nr 3 (27), str. 71—75. Autorem artykułu jest dr W. Michałowski.

Profesorowi Jean Guilton, kierownikowi katedry filozofii w Sorbonie i członkowi Akademii Francuskiej, został poświęcony zeszyt podwójny czasopisma *Revue Montalembert* (nr 4/5, 1963, str. 344, cena 120 fr. b.), zawierający szereg artykułów omawiających poszczególne strony działalności tego uczonego.

Prof. Marvin Farber, redaktor kwartalnika *Philosophy and Phenomenological Research*, przeniósł się z University of Pennsylvania w Filadelfii do State University of New York w Buffalo. W związku z tym został również zmieniony adres czasopisma.

Eugene C. Lushei, Assistant Professor of Philosophy, University of North Caro-

lina, i autor książki *The Logical Systems of Leśniewski* (zob. *Ruch Filoz.* XXI, str. 233a), został mianowany Associate Professor filozofii w Brown University (Providence, Rhode Island, USA).

Konkursy i nagrody

Konkurs na pracę o etyce zawodowej nauczyciela został ogłoszony 15 XII 1964 r. przez Towarzystwo Kultury Moralnej, w porozumieniu ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego oraz innymi instytucjami, które ukonstytuowały Komitet Organizacyjny Konkursu oraz jego Prezydium w składzie: Przewodniczący — prof. Tadeusz Kotarbiński, wiceprzewodniczący — Prof. Tadeusz Pasierbiński (UW), członkowie — poseł Władysław Bieńkowski, red. Michał Panikiewicz, Doc. Feliks Korniszewski (Instytut Pedagog.), Mgr Stanisław Krawciewicz (ZNP). Termin nadsyłania prac konkursowych na adres Towarzystwa Kultury Moralnej, Warszawa — Jasna 1, upływa 15 października 1965 r. Orientacyjna objętość ok. 50 stron maszynopisu. Fundusz nagród przewiduje jedną nagrodę I stopnia — 15.000 zł, dwie nagrody II stopnia po 10.000 zł, trzy nagrody III stopnia po 5.000 zł, dziesięć wyróżnień po 3.000 zł.

Fundacja im. Dra Hansa Deutscha, adwokata i wydawcy w Lozannie, powstała pod egidą Uniwersytetu w Bernie. Celem fundacji, wzorowanej na fundacjach Forda i Rockefellera, jest popieranie działalności humanistycznej, zmierzającej do umocnienia europejskiej wspólnoty kulturalnej. Każdego roku będzie udzielana Prix Europe, w sumie 50 000 franków szwajcarskich pisarzom, artystom lub filozofom, których dzieła najbardziej wypowiedają „ideę wspólnoty kulturalnej i politycznej Europy”. W skład sądu konkursowego wchodzi profesorowie historii i filozofii Uniwersytetu berneńskiego pod przewodnictwem prof. P. O. Waltzera.

Doroczną nagrodę pokoju, ufundowaną przez Związek Księgarzy Niemieckich we Frankfurcie nad Menem otrzymał w roku 1964 Gabriel Marcel.

Varia

Uroczystości w Morażu i w Olsztynie, poświęcone pamięci J. G. Herdera (1744—1803) odbyły się w dniach 26 i 27 wrześ-

nia 1964 r. W pierwszym dniu obchodu w Morażu zostało otwarte muzeum pamiątek herderowskich w odbudowanym i oznaczonym tablicą pamiątkową domu rodzinnym Herdera oraz odsłonięty jego pomnik, również odnowiony po zniszczeniu wojennym. Następnego dnia w Olsztynie w czasie sesji naukowej poświęconej myśli Herdera wygłoszono dwa odczyty: O humanizmie Herdera mówił prof. Helmut Holtzhauer z Berlina, a o ideach słowiańskich Herdera — doc. Emil Adler z Warszawy.

O Kazimierzu Twardowskim: w powieści Jana G. H. Pawlikowskiego „Cisonie” (Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1963) mieści się następujący szczegół (str. 35): „Przepraszam za spóźnienie” — mówił Jakub Werner, gładząc wciąż bródkę — „składałem właśnie kolokwium, myślałem, że to prędzej pójdzie, ale mój mężczydusza też się spóźnił”.

W tej samej chwili przeszedł obok nas dostojnym krokiem okazały jegomość o długiej, rudej brodzie, czarnym palcie z paskiem i kapeluszu o szerokich kreskach. Wyglądał na misjonarza. Jakub Werner trącił mnie z lekką łokciem.

— „O, to ten! Mistrz Twardowski, ale bez koguta. Chodzi piechotą”.

Charakterystyka pod tym względem nietrafna, iż profesor pytał kolokwium zazwyczaj zbiorowo, a nie indywidualnie, i słynął z niezwykłej punktualności.

Dr Tadeusz Wójcik, adiunkt katedry logiki w Uniwersytecie Warszawskim, jest twórcą zrationalizowanej symboliki nutowej, nadającej się do gry na wszelkich instrumentach. W oparciu o tę symbolikę została ostatnio zbudowana przez fabrykę instrumentów muzycznych w Bydgoszczy zrationalizowana klawiatura „izoklaw-fis” umożliwiająca skonstruowanie maszyny do automatycznego zapisywania nut przy komponowaniu utworu muzycznego.

W 150 rocznicę urodzin Sörena Kierkegaarda (1813—1855) odbyło się w Paryżu 21—23 kwietnia 1964 r. staraniem UNESCO kolokwium na temat „Kierkegaard vivant”. Po przemówieniu inauguracyjnym, które wygłosił dyrektor generalny UNESCO René Maheu, przemawiali kolejno Jean-Paul Sartre, Gabriel Marcel, Enzo Paci i Jean Wahl, odczytano teksty, które nadesłali Martin Heidegger, Georg Lukacs i Karl Jaspers. Wiele innych osób wzięło udział w dyskusji.

Uroczyste zebranie w stulecie urodzin

George Santayany (1863—1952), odbyło się w New School for Social Research w Nowym Jorku, 15 grudnia 1963 r., staraniem Conference on Scientific Methods in Philosophy and the Sciences. Referaty poświęcone myśli Santayany wygłosili Horace M. Kallen i Corliss Lamont. Drugie zebranie, staraniem American Humanist Association w Nowym Jorku, odbyło się 20 grudnia 1963, referaty przedstawili J. H. Randall Jr., M. Munitz i Corliss Lamont. The Journal of Philosophy poświęcił tej rocznicy podwójny zeszyt specjalny LXI, 1, z 2 stycznia 1964 r.

Pamięć Clarence Irving Lewisa, zmarłego 3 lutego 1964, uczczono uroczystym zebraniem w Harvard University 23 kwietnia 1964, pod przewodnictwem prof. Rogers Albrittona. Prace zmarłego omawiali R. Firth (epistemologia), W. Frankena (etyka), N. Goodman (ontologia), A. Church (logika i jej historia).

American Council of Learned Societies przystąpił do akcji mającej na celu wydawnictwo przekładów na język angielski cennych dzieł naukowych, pisanych w językach mało rozpowszechnionych (a zatem z wyłączeniem francuskiego, niemieckiego, włoskiego i hiszpańskiego). Zarząd instytucji zwrócił się do uczonych różnych krajów z zaproszeniem do wskazywania dzieł nadających się do tego wydawnictwa i pragnie zestawić ich listę obejmującą możliwie dużą liczbę pozycji ze wszystkich dziedzin nauk humanistycznych. Wzięto już m. in. pod uwagę grupę polskich studiów z historii sztuki. Wniosek należy kierować pod adresem: Scholarly Translation Program, American Council of Learned Societies, 345 East 46th Street, New York, N.Y. 10017.

Norbert Wiener. Zmarły niedawno twórca cybernetyki (zob. Ruch Filoz. XXIII, s. 152b), pozostawił pamiętnik (I am a Mathematician, Doubleday & Co., New York 1956), na którego podstawie Karol Wajs w Znaku (nr 119, maj 1964, str. 620—624) podaje interesujące szczegóły z jego życia i osobowości (ojciec jego, urodzony w Białymstoku i wychowany w Warszawie, wyemigrował do Ameryki w r. 1880), cytując m. in. taką jego wypowiedź: „Żyjemy w prądzie rozkładu, który — zgodnie z drugim prawem termodynamiki — dąży do zatracenia wszystkiego w stanie obojętności i zrównoważenia. Tak zwana śmierć cieplna wszechświata zgodnie z poglądami Maxwella, Boltzmanna i Gibbsa stanowi

swoisty odpowiednik etyki Kierkegaarda, który sądził, że żyjemy w świecie moralnego chaosu. Naszym zasadniczym obowiązkiem jest tworzenie w kosmosie małych enklaw porządku i nieustanna walka o przedłużanie ich życia. Celem naszym nie jest jakieś trwałe ostateczne zwycięstwo. Wszystko, co możemy osiągnąć, to nasze chwilowe istnienie. Nie sądzę, by taką postawę należało nazywać defetyzmem, jest ona raczej zrozumieniem tragedii naszego losu w świecie, który konieczność skazała na nieuniknione ujednostajnienie. Przejawienie własnej natury, własnej osobowości jest wobec przeważającego w przyrodzie dążenia do chaosu swoistym buntem przeciw naszemu przeznaczeniu i w tym też buncie jedynie leży nasza wielkość". Wiener jest także autorem powieści „The Tempter”, w bliskim zaś czasie ma się ukazać nowa jego książka literacka „God and Golem, Inc.”, powracająca do motywów faustowskich również w tamtej powieści.

The God Within, kolorowy film kinematograficzny został opracowany przez Nuffield Foundation w Londynie. Treścią jego są narodziny filozofii greckiej w kontekście geograficznym i społecznym, przejścia od mitów do pierwszych prób naukowego poznania otaczającego świata i jego struktury; film ilustruje w szczególności koncepcje Anaksymandra i Platona. Dystrybucją filmu zajmuje się British Film Institute w Londynie oraz Contemporary Films Inc. w Nowym Jorku.

Nekrologia

Stanisław Tync, em. profesor zwyczajny pedagogiki w Uniwersytecie Wrocławskim, długoletni członek Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, ur. 7 czerwca 1889 r., zmarł 29 stycznia 1964 r. Pracował głównie w dziedzinie historii wychowania i szkolnictwa.

Janina Małkowska z Małachowskich, ur. 8 I 1889, zastępca kierownika działu naukowego i sekretarz wydawnictw Kasy im. Mianowskiego w latach 1922—1941, współpracowała przy wydaniu szeregu tomów „Nauki Polskiej” i „Organonu”, była również autorką artykułów i opracowań naukowych; zmarła w Warszawie 9 VI 1964 r.

Andrzej Jungheit, magister filozofii, asystent na Wydziale Filozoficznym Uni-

wersytetu Warszawskiego, zmarł 15 maja 1964 r., mając lat 27.

Józef Ludwik Zająć, ur. w r. 1891, zmarł (według wiadomości podanej w książce „Literatura polska na obczyźnie 1940—1960”, t. I, str. 575) w Ottawie w r. 1963. Był wychowankiem Uniwersytetu Jagiellońskiego, po studiach został asystentem prof. Heinricha, potem poświęcił się służbie wojskowej. Znalazłszy się w czasie wojny na Zachodzie, wykładał w Uniwersytecie w Edynburgu, w późniejszych latach przeniósł się do Uniwersytetu w Ottawie. Pracował w dziedzinie optyki i psychologii widzenia i ogłosił wiele rozpraw z tego zakresu.

Reginald Garrigou Lagrange, urodzony 21 II 1877, dominikanin francuski, profesor Uniwersytetu Angelicum w Rzymie i członek Akademii papieskiej, zmarł w Rzymie 15 II 1964 r. Był jednym z wybitnych przedstawicieli francuskiego tomizmu i pisarzem niezmiernie płodnym. Ogłosił m. in.: *Dieu, son existence et sa nature. Solution thomiste des antinomies agnostiques* (1915, 11 wyd. 1951 w 2 t.), *Le réalisme du principe de finalité* (1932), *Le sens du mystère et le clair obscur intellectuel — Nature et surnaturel* (1934), *Le synthèse thomiste* (1947, 2 wyd. 1950), *Essenza e attualità del tomismo* (1947). Na 60-lecie jego urodzenia w r. 1937 wydawnictwo Angelicum opublikowało książkę pamiątkową pt. *Strena Garrigou-Lagrange*, zawierającą bibliografię pism jubilata z lat 1904—1936 w liczbie 280 pozycji.

Alexandre Koyré, directeur d'études W Ecole Pratique des Hautes Etudes w Paryżu, a zarazem członek Institute for Advanced Studies w Princeton, urodzony w Taganrogu w Rosji 29 VIII 1892, zmarł 28 IV 1964. Studiował w Getyndze u Husserla i w Paryżu, zajmował się głównie historią filozofii i nauki nowożytnej. Wydał m. in. książki: *La philosophie de Jacob Boehme* (1929), *Trois leçons sur Descartes* (1938), *Etudes galiléennes* (1939), *Entretiens sur Descartes* (1944), *Etude sur l'histoire de la pensée philosophique en Russie* (1950), *Mystiques, spirituels, alchimistes du XVIe siècle allemand* (1955), *Galilée et la révolution scientifique du XVIIe siècle* (1955), *From the Closed World to the Infinite Universe* (1957), *Etudes d'histoire de la pensée philosophique* (1962).

Charles Baudouin, em. profesor filozofii i psychologii Uniwersytetu w Genewie, urodzony w Nancy w r. 1893, zmarł 25 sierpnia 1963 r. Był uczniem Bergsona i szedł jego śladem w analizach psychologicznych i fenomenologicznych. Uniwersytet w Londynie nadał mu doktorat honorowy w r. 1948. Założył wydawnictwo Action et Pensée, ogłosił drukiem m. in.: *L'âme et l'action, prémisses d'une philosophie de la psychologie* (1920), *La psychoanalyse de l'art* (1929), *Découverte de la personne, esquisse d'un personnalisme analytique* (1940), *L'éveil de psyché* (1948), *De l'instinct à l'esprit* (1950), *Psychoanalyse du symbole religieux — Blaise Pascal ou l'ordre du coeur* (1962).

Louis Lafuma, czołowy znawca myśli Pascala i wydawca jego pism (Pascal, *Oeuvres complètes*, Paris Ed. du Seuil 1963), zmarł 10 III 1964. Poza działalnością edytorską ogłosił m. in. w postaci książkowej: *Recherches pascaliennes* (1949), *Controverses pascaliennes* (1952), *Histoire des Pensées de Pascal 1656—1952* (1954).

Wilhelm Ackermann, profesor honorowy logiki matematycznej Uniwersytetu Münster w Westfalii, ur. 29 III 1896, zmarł 24 grudnia 1962 r. Był uczniem Dawida Hilberta i napisał wspólnie z nim *Grundzüge der theoretischen Logik* (1928, 4 wyd. 1959), klasyczny podręcznik tej dyscypliny. Ogłosił nadto m. in. *Solvable Cases of the Decision Problem* (1954) oraz znaczną liczbę artykułów w czasopismach specjalnych.

Ernst Kretschmer, ur. 8 X 1888, profesor psychiatrii i neurologii Uniwersytetu w Marburgu, potem w Tybindze, doktor honorowy kilku uniwersytetów, zmarł 8 lutego 1964. Wstąpił się jako twórca teorii konstytucyjnych typów psychofizycznych, asteników, atletyków i pykników pod względem fizycznym, schizotypików i cyklotypików pod względem psychicznym. Opublikował m. in. *Körperbau und Charakter, Untersuchungen zum Konstitutionsproblem und zur Lehre von den Temperamenten* (1921, 22 wyd. 1955), *Geniale Menschen* (1929, 5 wyd. 1958), *Ueber Hysterie* (1923, 5 wyd. 1948 pod tyt. *Hysterie, Reflex und Instinkt*), *Psychoterapeutische Studien* (1949).

Evert Willem Beth, profesor Uniwersytetu w Amsterdamie i członek holenderskiej Akademii nauk, ur. w r. 1903, zmarł 12 kwietnia 1964 r. Wykształcony

jako fizyk, matematyk i filozof, zajmował się głównie logiką, jej historią i filozofią nauk: był jedną z najwybitniejszych postaci w międzynarodowym ruchu filozoficznym. Pisał książki w językach holenderskim, francuskim i angielskim m. in.: *Les fondements logiques des mathématiques* (1950, 2 wyd. 1954), *Semantic Entailment and Formal Derivability* (1955), *L'existence en mathématique* (1956), *La crise de la raison et la logique* (1957), *Epistémologie génétique et recherche psychologique* (wspólnie z J. Piagetem, 1957), *The Foundations of Mathematics* (1959), *Epistémologie mathématique et psychologie* (wspólnie z J. Piagetem, 1961), *Formal Methods* (1962). Przetłóżył na język holenderski Tarskiego „O logice matematycznej i metodzie dedukcyjnej” (z tekstu angielskiego).

Johannes Linschoten, profesor psychologii w Uniwersytecie w Utrechcie, ur. w r. 1926, zmarł 17 III 1964 r. W swoich badaniach psychologicznych był zbliżony do fenomenologii. Z pism jego, ogłaszanych w języku holenderskim, ukazała się w przekładzie niemieckim: „*Die Psychologie von William James*” (1961), wspólnie z grupą psychologów holenderskich wydał: *Situation. Contributions phénoménologiques à la psychologie et à la psychopathologie* (1954).

André van de Vyver, historyk i filozof, zwyczajny profesor historii na Uniwersytecie w Gandawie, gdzie wykładał przez pewien czas także logikę, ur. w r. 1898, zmarł 4 IV 1964. Ogłosił prace w języku francuskim.

Antonio Aliotta, em. profesor filozofii w Uniwersytecie Neapolitańskim, ur. 18 I 1881, zmarł 1 II 1964 r. Był nauczycielem wielu filozofów włoskich obecnego pokolenia, jak N. Abbagnano, L. Stefanini, M. F. Sciacca, R. Lazzarini, G. Rossi, P. Filiasi Carcano. Wśród jego licznych publikacji są m. in.: *La reazione idealistica contro la scienza* (1912), *La guerra eterna e il dramma dell'esistenza* (1917), *L'estetica del Croce e la crisi dell'idealismo moderno* (1920), *Il problema di Dio e il nuovo pluralismo* (1924), *L'esperimento nelle scienze, nella filosofia e nella religione* (1936), *Scetticismo, misticismo e pessimismo* (1947), *Evoluzionismo e spiritualismo* (1948), *Opere complete* (7 tomów wydania zbiorowego, 1942—1954). W roku 1951 ofiarowano mu na 70-lecie księgę pamiątkową od uczniów pt. *Lo sperimentalismo di Antonio Aliotta*.

Thoralf A. Skolem, profesor Uniwersytetu w Oslo i w Notre Dame University

(Indiana), znakomity logik i matematyk, twórca badacz w dziedzinie podstaw matematyki (twierdzenie Skolema-Łöwenheima), ur. w r. 1887, zmarł 23 III 1963 r. Napisał m. in. książki: *Mathematical-Interpretations of Formal Systems* (1955), *Abstract Set Theory* (1962).

Henry Maurice Sheffer, em. profesor filozofii w Harvard University, ur. w Rosji 1 IX 1883, zmarł 17 III 1964 r. Od niego pochodzi twierdzenie, że dysjunkcja (znak Sheffera) jako negacja koniunkcji lub negacje alternatywy może być jedynym terminem pierwotnym teorii zdań (1913). W r. 1951 ukazała się dedykowana mu księga pamiątkowa pt. *Structure, Method and Meaning, Essays in Honor of Henry M. Sheffer*, Ed. by Paul Henle, Horace M. Kallen and Susanne K. Langer (New York, The Liberal Arts Press).

Clarence Irving Lewis, em. profesor filozofii w Harvard University, członek Akademii Stanów Zjedn. i Akademii Brytyjskiej, ur. 12 IV 1883, zmarł w Menlo Park w Kalifornii 3 II 1964 r. Zajmował się głównie zagadnieniami logiki i teorii poznania, w której zajmował stanowisko zbliżone do pragmatyzmu. Wydał m. in. książki: *A Survey of Symbolic Logic* (1918, 2 wyd. 1960), *The Pragmatic Elements in Knowledge* (1926), *Mind and the World-Order, Outlines of a Theory of Knowledge* (1929, 2 wyd. 1956), *Symbolic Logic* (wspólnie z C. H. Langford, 1932, 2 wyd. 1959), *An Analysis of Knowledge and Valuation* (The Paul Carus Lectures, 1947), *The Ground and Nature of the Right* (Woodbridge Lectures, 1955).

Paul Schrecker, profesor Pennsylvania University w Filadelfii, historyk filozofii, ur. w Wiedniu 31 X 1889 r. zmarł 24 XII 1963 r. Od r. 1933 przebywał na emigracji, najpierw w Paryżu i Londynie, a później w Ameryce. Opracowywał wydania krytyczne dzieł Malebranche'a i Leibniza, opublikował m. in. książki: *Leibniz — Ses idées sur l'organisation des relations internationales* (1938), *Work and History — An Essay on the Structure of Civilization* (1948).

Rudolf Allers, ur. w Wiedniu 13 I 1883, psychiatra i filozof, zmarł 15 XII 1963. Wykładał najpierw w Uniwersytetach w Monachium i we Wiedniu, potem w uniwersytetach amerykańskich. Jako psycholog potestował pod wpływem A. Adlera. Zajmował się także historią filozofii średniowiecznej, mianowicie To-

maszem z Akwinu i Anzelmem Kantuareńskim, Ogłosił m. in. *Das Werden der sittlichen Person, Wesen und Erziehung des Charakters* (1929, 4 wyd. 1935), *Temperament und Charakter. Fragen der Selbsterziehung* (1935), *The New Psychologies* (1938), *Self Improvement, The Art of Self Knowledge and Getting along with Others* (1939), *Existentialism and Psychiatry* (1961).

Wydawnictwa nadesłane

Andrew B. W., Iwan Pietrowicz Pawłow i religia, Moskwa, Izd. Ak. Nauk SSR, 1964.

Apresjan G. Z. i in., Woprosy istoriczeskogo materializma, Moskwa, Izd. Mosk. Uniw., 1964.

Arystoteles, Polityka, Warszawa, PWN-BKF, 1964.

Bakradze K., Z dziejów filozofii współczesnej, Warszawa, PWN, 1964.

Bédouin J. J., Vingt ans de surréalisme, Paris, Denoël, 1961.

Bielow P. T., Materializm J. M. Seczenowa, Moskwa, Izd. Mosk. Uniw. 1963.

Buonarotti F., Zagovor wo imja rawenstwa T. I—II, Moskwa, Izd. Ak. Nauk, 1963.

Calvez J. Y. Église et société économique, Paris, Aubier, 1964.

Carrillo de Albornoz A. F., The Basis of Religious Liberty, New York, Association Press, 1963.

Cassirer E., An Essay on Man, New Haven, Yale Univ. Press, 1963.

Cassou J., Parti pris, Paris, A. Michel, 1964.

Cornforth M., Materializm dialektyczny T. I, Warszawa, Książka i Wiedza, 1964.

Cowling M., Mill and Liberalism, New York, At the Univ. Press, 1963.

Cranston M., What are Human Rights?, New York, Basic Books, 1962.

Czuewa I. P., Kritika idej intuiwizma w Rossii, Moskwa, Izd. Ak. Nauk SSSR, 1963.

Dawson Ch., Die Gestaltung des Abendlandes, Frankfurt, Fischer, 1961.

Fried A., Sanders R., (ed.), Socialist Thought, New York, Anchor Books, 1964.

Fry E. J. B., Armstrong A. H., Rediscovering Eastern Christendom, London, D. Longman, 1963.

Gurvitch G., Determinismes sociaux et liberté humaine, Paris, Presses Univ. de France, 1963.

Heidegger M., Lettre sur l'humanisme, Berne, Aubier- A. Francke, 1964.

Henry A. M. i in., L'athéisme, tentation du monde réveil des chrétiens? Paris, Du Cerf, 1963.

Hirszowicz M., konfrontacje socjologiczne, Warszawa, Książka i Wiedza, 1964.

Hook S., Education for Modern Man, New York, A. A. Knopf, 1963.

Huxley J. Evolution, London, G. Allen & Unwin, 1963.

Jarostawski J., Bogowie są śmiertelni, Warszawa, Książka i Wiedza, 1964.

Jaspers K., Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, München, R. Piper, 1963.

Kowalgin B. M., Reflektornaja teoria oszczuszczenia, Mińsk, Izd. Nauka i technika, 1963.

Krupskaja N. K., Iz ateistycznego nadsiedia, Moskwa, Nauka, 1964.

Landmann M., Philosophische Anthropologie, Berlin, W. de Gruyter, 1964.

Lubac H. de, The Drama of Atheist Humanism, Cleveland, Meridian Books, 1963.

Lapicki B., Ideologia Rzymska w średniowieczu Europy Zachodniej, Łódź, Zak. Narod. im. Ossolińskich, 1964.

Malraux A., Psychologie der Kunst. II: Die Künstlerische Gestaltung, Reinbek, Rowohlt, 1961.

Manew A. K., Predmet formalnoj logiki i dialektika, Mińsk, Izd. Nauka i technika, 1964.

Marcel G., Les Hommes contre l'humain, Paris, La Colombe, 1962.

Marcuse H., Le marxisme soviétique, Gallimard, 1963.

Markiewicz S., Sprzeczności we współczesnym katolicyzmie, Warszawa, Książka i wiedza, 1964.

Marksistskaja i burżuaznaja sociologia sewodnia, Moskwa, Nauka, 1963.

Mauriac F., Dieu et Mammon, Paris, Grasset, 1958.

Maurois A., De Proust a Camus, Paris, Perrin, 1963.

Minogue K., The Liberal Mind, London, Methuen, 1963.

Mounier E. Introduction aux existentialismes, Saint-Amand, Gallimard, 1962.

Mrówczyński T., Personalizm Mariatna i współczesna myśl katolicka, Warszawa, Książka i Wiedza, 1964.

Myśl amerykańskiego oświecenia — wybrane teksty, Warszawa, PWN, 1963.

Niebuhr R., Christian Realism and Political Problems, London, Faber & Faber.

Northrop F. C. S., Ideological Differences and World Order, New Haven, Yale Univ. Press, 1963.

Nowacki T., Wychowanie a cywilizacja

techniczna, Warszawa, Książka i Wiedza, 1964.

Onimus J., Face au monde actuel, Desclée de Brouwer, 1962.

Pascal present, Clermont-Ferrand, G. de Bussac, 1963.

Pears D. F., (ed.), Freedom and Will, London, Macmillan, 1963.

Peterson H. (ed.), Great Essays, New York, Washington Square Press, 1954.

Piettre A., Marx et marxisme, Paris, Presses Univ. de France, 1962.

Pocock D. F., Social Anthropology, London, Sheed & Ward, 1961.

Quel avenir attend l'homme?, Paris, Presses Univ. de France, 1961.

Rabut O. A., Dialogue avec Teilhard de Chardin, Paris, Du Cerf, 1958.

Rougemont D. de, The Christian Opportunity, New York, Holt, 1963.

Russell B., Power, London, Unwin Books, 1963.

Snow C. P., The Two Cultures: and a Second Look, New York, A Mentor Book, 1963.

Steinmann J., Littérature d'hier et d'aujourd'hui, Desclée de Brouwer, 1963.

Strasser S., Phaenomenologie und Erfahrungswissenschaft vom Menschen, Berlin, W. de Gruyter, 1964.

Street H., Freedom, the Individual and the Law, Harmondsworth, Pelican Books, 1963.

Three Views of Christianity, London, V. Gollancz, 1962.

Tucker R., Philosophie et mythe chez Karl Marx, Paris, Payot, 1963.

Valjavec F., Geschichte der abendländischen Aufklärung, Wien, Herold, 1961.

White M., Towards Reunion in Philosophy, New York, Atheneum, 1963.

Wild J., Existence and the World of Freedom, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1963.

Zujew A. K., Samonastrojka w technike i žiwjoj prirode, Riga, Izd. Ak. Nauk. Latw. SSR, 1964.

Acta Universitatis Debreceniensis, T. VIII/I, Budapest, Tankönyvkiado, 1962.

Australasian Journal of Philosophy, Vol. 42 N° 1, 2, Sydney, Austr. Ass. of Philos., 1964.

Biuletyn Polskiego Komitetu do spraw UNESCO, Nr 5(70), 6(71), 7(72), 8(73), 9(74), Warszawa, PKS-UNESCO, 1964.

Cahiers du communisme, Nr 5, 6—7, 8—9, 10, 11, Paris, Port. Com. Fr., 1964.

Cahiers internationaux de sociologie, Paris, Presses Univ. de France 1963.

Dialectica — Revue trimestrielle, Vol.

XVII Nr 1(65), 2/3(66/67), 4(68), Neuchâtel, Du Griffon, 1963.

Estetyka — rocznik czwarty, Warszawa, PWN, 1964.

Filosofia — **Rivista Trimestrale**, Anno XV fasc. 3, 4 Suppl. al fasc. 4, Torino, Filosofia, 1964.

Filosofskie Nauki, z. 1, 2, 3, 4, Moskwa, Wyż. Szkoła, 1964.

Kultura i Społeczeństwo, T. VIII nr 1, 2, Warszawa, PWN, 1964.

Logique et Analyse, t. 25—26, 27, Louvain, Ed. Nauwelaetrs, 1963.

Materiały i studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej, T. 1 Seria A, Warszawa, ZHF S i S, 1961.

Materiały i studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej, T. 2 Seria A, Warszawa, ZHF S i S, 1962.

Materiały i studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej, T. 3 Seria A, Wrocław, Z. N. im. Ossolińskich, 1964.

Materiały Prakseologiczne, Zesz. 11, 12, 13, 14, Warszawa, POPOP-PAN, 1963.

Merkur — Deutsche Zeitschrift für Europäisches Denken, 6(196), 7(197), 8(198), Köln, H. Paeschke, 1964.

Mitteilungen, Heft 5, Bremen, V. z. F. I. Ph.

Naukowi Zapiski Instytutu Istorii T. 12, Kijów, Wid. Ak. Nauk. URSS, 1958.

Otázky marxistickej filozofie Rocz. XIX nr 1, 2, 3, 4, 5, 5(dupl), Bratislava, V. S. A. V., 1964.

Philosophischer Literaturanzeiger, Band XVII heft 2, 3, 4, 5, Meisenheim, A. Hain, 1964.

Philosophy and Phenomenological Research, Vol. XXIV, Nr 3, 4, Vol. XXV Nr 1, Philadelphia, Int. Phen. Soc., 1964.

Psychologia Wychowawcza, Tom VII XXI z. 1, 2, 3, Warszawa, Nasza Księgarnia, 1964.

Revue de Synthèse, T. LXXXIV, 32, Paris, A. Michel, 1963.

Revue Internationale de Philosophie, Nr 67, 68/69, Bruxelles, R. I. d. P., 1964.

Rivista di Filosofia neo-scolastica, Anno LVI Fasc. 1, 2, 3—4, Milano Univ. Cat. C. S. 1964.

Roczniki Filozoficzne, Tom XII z. 1, 2, 3, 4, Lublin, Tow. Nauk. KUL., 1964.

Science & Society, Vol. XXVIII nr 3, New York, Science & Soc., 1964.

Studia Filozoficzne, 2(37), 3(38), Warszawa, PWN, 1964.

The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. XXII Nr 3, 4, Baltimore, Am. Soc. Aesth., 1964.

The Journal of Philosophy, Vol. LXI Nr 10, 11, New York, Journ. of Philos., 1964.

The Philosophical Review, Vol. LXXIII, Nr 3, 4, Ithaca, Cornell Univ., 1964.

Zeszyty Naukowe KUL, Rok VII Nr 3, 4, Lublin, KUL, 1964.

Znak, 120, 121/2, 123, 124, 125, 126, Kraków, Znak, 1964.

Wydawca: Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Nakład 500 + 30. Ark. wyd. 17, ark. druk. 10,75. Papier druk. sat. V kl. 70 g 70 × 100. Podpisano do druku 3 VII 1965 r. Druk ukończono w czerwcu 1965 r. Cena zł 50,—

s. 255a. Mind, s. 255b. Otázky Marxistickej Filozofie, s. 256a. The Philosophical Review, s. 257a. Philosophy and Phenomenological Research, s. 257a. The Review of Metaphysics, s. 257b. Revue Internationale de Philosophie, s. 258b. Revue Philosophique, s. 259a. Rivista di Filosofia Neo-Scolastica, s. 259a. Science & Society, s. 259b. Woprosy Filozofii, s. 260a.	
Zapiski bibliograficzne	263
a) prace polskie i przekłady na język polski: Skróty, s. 263. Filozofia w ogóle, s. 264a. Wydania i przekłady dzieł, s. 264a. Historia filozofii, s. 264b. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 265a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 265b. Metafizyka, s. 266b. Historia i filozofia nauki, s. 267a. Logika i metodologia, s. 267a. Psychologia, s. 267b. Etyka i teoria postępowania, s. 269a. Estetyka oraz teoria sztuki i literatury, s. 269b. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 269b. Filozofia wychowania, s. 270b. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 271a. Filozofia przyrody i medycyny, s. 271b. Filozofia religii, s. 271b. Prace w językach obcych drukowane w czasopismach polskich, s. 272a. b) Prace w językach obcych: Filozofia w ogóle, s. 272a. Wydania i przekłady dzieł, s. 272b. Historia filozofii, s. 274a. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 275a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 275b. Teoria poznania, s. 276b. Historia i filozofia nauki, s. 276b. Logika i metodologia, s. 277a. Psychologia, s. 277a. Teoria wartości, s. 278a. Etyka i teoria postępowania, s. 278a. Estetyka i teoria sztuki, s. 278b. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 278b. Filozofia wychowania, s. 279a. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 279b. Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, s. 279b. Filozofia religii, s. 279b. Varia, s. 279b.	
Wiadomości bieżące	281
Wiadomości wydawnicze	281
Publikacje jednostkowe, s. 281a. Publikacje zbiorowe, s. 302a. Wydawnictwa seryjne, s. 302b. Wydawnictwa ciągłe i czasopisma, s. 305a. Bibliografie, encyklopedie i leksykony. Informatory, s. 307b.	
Odczyty, wykłady, referaty	309
Organizacje	310
Zjazdy	311
Nauczanie	318
Wiadomości osobiste	319
Konkursy i nagrody	320
Varia	320
Nekrologia	322
Wydawnictwa nadesłane	324

Numer 1—2 tomu XXIV będzie zawierał:

J. Legowicz: III Międzynarodowy Kongres Filozofii Średniowiecznej. — I. Dąbska: Koncepcja języka w filozofii Kazimierza Ajdukiewicza. — J. Vetulani: Epistemologiczne poglądy Kazimierza Ajdukiewicza. — Recenzje i sprawozdania. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące.

Cena zł 50,—